

9
КЛАС

В. В. Паращич, Г. Є. Фефілова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВА
ЛІТЕРАТУРА

УДК 82(100).09(075.3)

П18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 р. № 417)

Видає державним коштом. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Штейнбук Ф. М., доктор філологічних наук,

професор кафедри теорії та історії світової літератури імені В. І. Фесенко

Київського національного лінгвістичного університету;

Ісаєнко К. П., кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, історії культури та компаративістики Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя;

Кузьміна К. А., доцент кафедри теорії та практики перекладу Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Лук'янченко С. Г., методист КУ «Голопристанський районний методичний кабінет»

Голопристанської районної ради Херсонської області

Паращич В. В.

П18 Зарубіжна література. 9 клас : підручник для 9 класу загальноосвіт. навч. закл. / В. В. Паращич, Г. Є. Фефілова. — Х. : Вид. група «Основа», 2017. — 304 с. : іл., табл., схеми. ISBN 978-617-00-2892-1.

УДК 82(100).09(075.3)

За бажанням учні й учителі можуть скористатися безкоштовним електронним додатком (<http://book.osnova.com.ua/tests/literature-9-2017/>) для перевірки набутих знань, умінь і навичок; онлайн-хрестоматією з текстами всіх художніх творів за Програмою зарубіжної літератури для 9-го класу.

ISBN 978-617-00-2892-1

© Паращич В. В., Фефілова Г. Є., 2016

© ТОВ «Видавнична група «Основа», 2017

Зміст

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
ШЛЯХ ДО МРІЇ ТА УСПІХУ — ЧЕРЕЗ ПОДОРОЖ КРАЇНОЮ КНИГ	6
УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	8
ЛІТЕРАТУРА «НА ДОЛОНІ»: ЛІТЕРАТУРНІ ЖАНРИ Й СТИЛІ	9
Перехідні явища в літературі	10
ПОДОРОЖ ПЕРША. ПРОСВІТНИЦТВО ЯК ШЛЯХ ДО СВІТЛА	15
Історичні умови та провідні ідеї Просвітництва. Вплив філософії на літературу й культуру доби. Художні напрями (просвітницький класицизм, просвітницький реалізм, сентименталізм)	15
Джонатан Свіфт: співець людини нового часу — Просвітництва, майстер алегорії	24
Йоганн Вольфганг Ґете — видатний німецький і європейський поет-просвітитель	46
Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер — виразник просвітницьких ідей свободи й справедливості	57
Підсумуємо знання з теми	63
ПОДОРОЖ ДРУГА. РОМАНТИЗМ — НОВА ДОБА В ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	67
Романтизм як літературний напрям і як універсальний світогляд	67
Генріх Гейне — видатний німецький поет-романтик, найбільший лірик епохи. Специфіка німецького романтизму і творчість Генріха Гейне	77
Англійський романтизм. Джордж Ноел Ґордон Байрон — видатний англійський поет-романтик, фундатор епохи нової поезії	91
Підсумуємо знання з теми	114
ПОДОРОЖ ТРЕТЯ. «СТОЛІТТЯ ІСТОРІЇ»: ВІД РОМАНТИЗМУ ДО РЕАЛІЗМУ	119
Взаємодія романтизму і реалізму	119

Олександр Сергійович Пушкін — видатний російський письменник. Основні періоди творчості О. Пушкіна	120
Михайло Юрійович Лермонтов: російський поет, прозаїк та драматург — «пророк» своєї епохи	154
Підсумуємо знання з теми	180

ПОДОРОЖ ЧЕТВЕРТА.

РЕАЛІЗМ — ОСНОВНИЙ ХУДОЖНІЙ НАПРЯМ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ	185
--	------------

Оноре де Бальзак — найвеличніший французький романіст першої половини ХІХ століття	191
М. В. Гоголь — російський та український письменник, історик, фольклорист. Вплив української культури на розвиток його творчості	210
Підсумуємо знання з теми	232

ПОДОРОЖ П'ЯТА. СВІЖИЙ ПОДИХ ЧАСУ: ДРАМАТУРГІЯ ПОРУБІЖЖЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ	235
---	------------

«Стара» і «нова» драми. Зміни в драматургії кінця ХІХ — початку ХХ століть	235
Генрік Ібсен — творець соціально-психологічної драми	240
Бернард Шоу — один із засновників «нової драми», борець за «одухотворення» людини засобами мистецтва	251
Підсумуємо знання з теми	266

ПОДОРОЖ ШОСТА. ЛІТЕРАТУРА — МОЛОДЬ — ЧАС	270
---	------------

Шолом-Алейхем — видатний майстер сумного гумору	270
Творчість Рея Дугласа Бредбері — один із дивовижних проявів сучасної американської культури	283
Роман Нелл Гарпер Лі «Вбити пересмішника» — класика американської літератури ХХ століття	296
Підсумуємо знання з теми	298

«СВІТ ЧАРІВНИЙ І БЕЗМЕЖНИЙ...»: ПОГЛЯД КРІЗЬ СТОЛІТТЯ	300
--	------------

ДОДАТОК	303
--------------------------	------------

Словничок літературознавчих термінів	303
--	-----

Вступне слово

Зарубіжна література, мабуть, один із найцікавіших навчальних предметів у шкільній програмі. Пізнання законів літератури неможливе без усвідомлення того, що з часом якісь цінності можуть змінюватися, а якісь — залишатися вічними, без розуміння того, яким уявляли світ люди певної культурної доби. Розгортаючи цей підручник, ви знову, як і у восьмому класі, вирушаєте в захопливу подорож неосяжним і дивовижним світом художньої літератури.

Світ розширить для вас свої обрії, і цього навчального року увійдуть у ваше життя яскраві, неповторні літературні герої, багато з яких, можливо, стануть вірними друзями. Разом із ними ви вирішуватимете складні життєві проблеми, відкриватимете нові істини.

Цього навчального року на вас чекають тривалі подорожі: до епох Просвітництва, Романтизму, Реалізму та до сучасності з їхніми вершинними досягненнями.

Могутність, мудрість і краса літератури відкриваються в усьому безмежжі тільки перед людиною освіченою й допитливою, тому кожен із шести розділів підручника починається біографічною довідкою про епоху, письменника, його батьківщину, анотацією твору, який ви вивчатимете.

Система завдань підручника має три рівні.

Різноманітні рубрики — «Теорія літератури» (ТЛ), «Культурологічні зв'язки» (ЕК), «Україна і світ» (УС), «Співдружність мистецтв» (ЛК), «Літературний ринг», «Ваша книжкова полиця», «Онлайн-бібліотека» та інші — допоможуть вам усебічно розглянути пропонувані літературні теми та проблеми й поміркувати над ними, удосконалити свої вміння та навички.

Упевнені, що підручник стане вам у пригоді й допоможе підвищити рівень ключових компетентностей та адекватно оцінити власний рівень навчальних досягнень, спроектувати програму подальшої самоосвіти, скласти список літератури для читання влітку. Читайте! Хай не буде у вас жодного дня, коли ви не прочитали бодай однієї сторінки з нової книги.

Бажаємо вам успіхів і тільки позитивних емоцій!

Цалях до мрії та успіху — через подорож Країною Книг

Сучасний англійський письменник-фантаст Ніл Геймен у статті «Чому наше майбутнє залежить від читання й уяви» розмірковує про роль читання художньої літератури для прогресу людства й наводить разючі факти.

Він пише, що в книгах кожен може знайти щось «життєво важливе для існування в цьому світі». Світові не обов'язково бути саме таким. Усе може змінитися. Література може показати людині інший світ, може перенести її туди, де вона ніколи не була.

Людство створило себе, розвивалося, породило тип знань, які можна розвивати, а не постійно запам'ятовувати. Хтось вирішив, що набагато легше сидіти на стільці, ніж на землі, і придумав стілець. Комуś довелося придумати спосіб розмовляти на значній відстані, не ризикуючи змокнути під дощем. Усі речі існують тому, що люди знову та знову щось придумують.

Ніл Геймен розповідає, що йому довелося відвідати в Китаї конференцію з наукової фантастики та фентезі. Він поцікавився в офіційного представника влади, що змінилося, адже в Китаї наукову фантастику тривалий час не схвалювали.

Йому відповіли: «Китайці створювали чудові речі, якщо їм приносили схеми. Але вони нічого не поліпшували й не придумували самі. Вони не винаходили. І тому послали делегацію до США, в Apple, Microsoft, Google, та розпитали людей, які придумували майбутнє, про них самих. Виявилось, що всі вони читали наукову фантастику, коли були хлопчиками й дівчатками».

Інформація має ціну, а правильна інформація безцінна. Останніми роками ми перенасичилися інформацією.

Згідно з підрахунками Еріка Шмідта з Google, тепер щодня людство виробляє стільки інформації, скільки її виробили від початку нашої цивілізації до 2003 року. Нині завдання полягає не в тому, щоб знайти рідкісну квітку в пустелі, а в тому, щоб

Вінсент ван Гог. Натюрморт
з французькими новелами
і трояндою

Національна бібліотека України для дітей. Сучасне фото

розшукати конкретну рослину в джунглях. Нам потрібна допомога в навігації, щоб знайти серед цієї інформації те, що справді важливо.

Далі письменник твердить: «Якщо ви не цінуєте бібліотеки, ви не цінуєте інформацію, культуру чи мудрість. Ви глушите голоси минулого й шкодите майбутньому».

Одного разу Альберта Ейнштейна запитали, як можна зробити дітей розумнішими. Його відповідь була простою та мудрою: «Якщо ви хочете, щоб ваші діти були розумними, читайте їм казки. Якщо ви хочете, щоб вони були ще розумнішими, читайте їм ще більше казок».

Усі ми — дорослі й діти, письменники й читачі — маємо мріяти. Ми повинні вигадувати. Легко удати, що ніхто нічого не може змінити, що ми живемо у світі, де суспільство величезне, а особистість менша, ніж ніщо, атом у стіні, зернинка на рисовому полі. Але правда полягає в тому, що особистості змінюють світ знову й знову, особистості створюють майбутнє, і вони роблять це, уявляючи, що речі можуть бути іншими.

Ми повинні робити речі прекрасними. Не робити світ гіршим, ніж він був до нас, не спустошувати океани, не передавати наші проблеми наступним поколінням. Ми повинні прибирати за собою і не залишати наших дітей у світі, який ми так нерозумно зіпсували, обікрали та спотворили.

З такими думками Ніла Геймена важко не погодитися.

Умовні позначення

ТЛ. Теорія літератури

Дайте відповідь на запитання

Проаналізуйте!

Запам'ятайте!

Усвідомте!

Створіть!

Розширюємо світогляд

ЛК. Співдружність мистецтв

УС. Україна і світ

Калейдоскоп цікавого

Літературний ринг

Багаж знань

Ваша книжкова полиця

Онлайн-бібліотека

ЕК. Культурологічні зв'язки

Авторитетна думка літературознавця

Література «на долоні»: літературні жанри й стилі

Якщо поставити запитання, які люди розумніші — давні чи сучасні, — то відповідь буде, безперечно, на користь останніх. Але поміркуймо: базові винаходи, починаючи від колеса, паперу, письма, математичних формул та теорем, належать саме давнім людям. Серед них і художня література та поділ її на роди й жанри.

Відповідно до специфіки змісту та форми художні твори поділяють на три роди — *епос*, *лірику*

і *драму*. Теорія літературних родів і жанрів, хоча їй присвячено чимало наукових праць, досі не має достатньо чітких наукових визначень.

Незважаючи на розмитість визначень міжродових меж і наявність проміжних форм (ліро-епічна поема, лірична драма), у кожному творі зазвичай можна виокремити родову домінанту: оповідання про подію (епос), суб'єктивно-емоційне міркування (лірика), діалогічне зображення подій (драма). Письменник, обмірковуючи задум і працюючи над його втіленням, співвідносить його з певним жанром. Визначити, до якого жанру належить твір, — значить глибше й точніше зрозуміти власне текст і його можливий підтекст.

У межах кожного роду розрізняють види і жанри. Вид посідає проміжне місце між родами та жанрами, відрізняється від жанру вищим ступенем художнього узагальнення. Для виду характерні відносно стійкі, повторювані в літературному процесі структури, способи побудови образів (*див. схеми на форзаці*).

Термін *жанр* з'явився у ХХ ст. Жанр — це підвид літератури з певним спрямуванням у відборі матеріалу, який вимагає відповідної форми вираження, обсягу, композиції, лексико-фразеологічних засобів і метрики. Жанр — форма розвитку літератури, він має конкретно-історичний характер, національні особливості.

Взаємодія жанрів сприяє появі нових жанрових форм. Так з'явилися *трагікомедія*, *роман у новелах*, *роман у віршах*, *кіноповість*, *кіноновела* тощо.

До XIX ст. жанри мали чіткі відмінності. У літературі порубіжжя XIX–XX ст. спостерігається їхнє змішування. Побутує думка, що визначальним у жанрі є зміст. Так, елегія з найдавніших часів була здебільшого сумною піснею. У Давній Греції вона мала форму двовірша, який було утворено із гексаметра й пентаметра. Згодом елегія відмовилася від такої форми, але сумний зміст як основна ознака залишився. У деяких жанрах беруть до уваги композиційно-версифікаційні особливості художніх творів — рубаї, танка, рондо, сонет. Окремі жанри характерні лише для певних національних літератур, наприклад: щедрівки та думи — в українців, саги та едди — в ірландців і скандинавів, коку (хайку) і танка — у японців.

Категорія *жанр* найбільш суб'єктивна щодо психології творчості. Так, М. Гоголь назвав свій роман «Мертві душі» поемою, твір М. Коцюбинського «Дорогою ціною» вважають то повістю, то оповіданням, «Пампушка» Г. де Мопассана, за різними оцінками, належить до жанру новели або оповідання, як, власне, і твори О. Генрі «Дари волхвів», «Останній листок» та інші.

Перехідні явища в літературі

Епос (від грец. *слово, розповідь*) — 1. Один із трьох родів літератури, відмінний за своїми ознаками від лірики та драми. Основа епічного твору — розповідь від автора. 2. Героїчна епічна поема давніх часів.

«У добутках епічного жанру, — пише літературознавець М. Гуляєв, — письменник постає як аналітик, дослідник дійсності, який з'ясовує обставини, що змусили персонажів зробити ті чи інші вчинки».

Лірика — 1. Один із трьох родів художньої літератури, у якому навколишню дійсність зображено шляхом передання почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя чи автора. 2. Певний віршовий твір або сукупність творів.

Для лірики характерний ліричний герой. *Ліричний герой* — образ, що виникає в уяві читача під враженням висловлених у творі почуттів, переживань, роздумів. Ліричний герой не обов'язково тотожний авторові.

Драма — 1. Один із основних родів художньої літератури, що зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дії самих персонажів. 2. Один із жанрів драматичного роду, нарівні з комедією та трагедією. Це п'єса соціального чи

побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійному напруженні.

Перехідними є, наприклад, ліро-епічні жанри: поема, балада, байка.

Існують *жанрові різновиди* творів. Так, наприклад, різновидами роману в сучасній літературі є біографічний, автобіографічний, детективний, історичний, пригодницький, психологічний, науково-фантастичний, соціально-побутовий, роман-епопея, роман-щоденник, роман-притча, смс-роман, онлайн-повість, онлайн-казка та ін.

Для літератури, мистецтва ще характерне таке поняття, як *стиль*.

Стиль — сукупність ознак, які характеризують мистецтво певного часу та напряму або індивідуальну манеру художника стосовно ідейного змісту й художньої форми. Поняття стилю багатогранне. Наприклад, розглядають:

- стиль доби; стиль напряму й течії;
- стиль письменника і стиль певного періоду його творчості;
- стиль твору і стиль його окремого елемента.

Стиль письменника — ідейно-художня своєрідність його творів, зумовлена особливостями таланту, світоглядом, життєвим досвідом, характером, загальною культурою, орієнтуванням на певні зразки тощо. Стиль проявляється в обранні тем, персонажів, у komponуванні творів і розгортанні сюжетів, у розробленні улюблених жанрових форм, у доборі зображально-виражальних засобів, мові тощо. Французький письменник-модерніст М. Пруст в циклі романів «Утрачений час» писав: «Стиль для письменника, так само як фарба для художника, — це питання не техніки, а бачення».

Визначення індивідуального стилю письменника вимагає порівнянь, зіставлень, завдяки яким розкриваються наукові закономірності літературних явищ. Багато творів мають спільну сюжетну основу, образи тощо, проте різні засоби зображення. Пригадаймо твори про закоханих В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» та М. Кюбінського «Тіні забутих предків».

1. Що таке *жанр* і як він пов'язаний із родовим поділом літератури?
2. За якими ознаками можна впізнати рід літератури та жанр художнього твору? Наведіть приклади.
3. Які розрізняють літературні стилі та якими є їхні складники? Наведіть конкретні приклади.
4. Як індивідуальний стиль письменника залежить від сприйняття цим письменником дійсності?

1. Проаналізуйте твори та уривки із творів, визначте їхні жанрові особливості та з'ясуйте, до якої літератури вони належать. Які ознаки сприятимуть такому визначенню?
2. До якого роду літератури належать художні твори, фрагменти яких наведено далі? За якими ознаками ви так вирішили?

Пан Журден. Я закохався в одну вельможну пані і прошу вас дуже — допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій пані до ніг. <...>

Учитель філософії. <...> Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами. <...>

(Мольєр «Міщанин-шляхтич»)

Старий ставок.

Пірнуло жабеня —

Вода сплеснула.

(Мацуо Басьо, переклад І. Бондаренка)

В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно — враз стаю сумним,
Впадаю в гріх й розкаююсь у нім,
Любов кляню й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жону й тікаю пріч...

(Дж. Донн, переклад В. Марача)

У кого кожний день в запасі півкоржа,
У кого свій садок і хата не чужа,
Хто в рабстві не родивсь і сам рабів не має,
У того світлий зір і радісна душа.

(Омар Хайям, переклад В. Мисика)

— Є такий закон, — сказав мені згодом Маленький принц. — Причепурився сам уранці, причепури гарненько і свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рож і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка.

(А. де Сент-Екзюпері, переклад А. Перепаді)

3. Розгляньте схему компаративного аналізу та доповніть її власними прикладами.

Запам'ятайте! Читач має розрізняти художні твори за родами та за жанрами, визначати приналежність твору до літературного стилю, відчувати індивідуальний стиль письменника, щоб глибше усвідомити задум автора, його головні думки та самотність художнього зображення.

Усвідомте, що вдумливий читач збагачує себе духовно, долучається до загальнолюдських цінностей і, зрештою, дбає не лише про своє майбутнє, а й про майбутнє цілого світу.

Проаналізуйте зміни, які відбувалися в літературознавстві у зв'язку із дослідженням понять роду літератури, жанру та стилю. Зробіть висновки.

Складіть опорну схему теми, увівши в неї конкретні приклади. Згадайте вивчені у восьмому класі літературні напрями та стилі і створіть у вигляді проекту їхні «портрети».

Просвітництво

Визначення

Ідейно-культурний рух країн Європи, заснований на культурі розуму

Часові межі

Друга половина XVII — XVIII ст. (до Французької буржуазної революції 1789–1794 рр.)

Представники

Д. Дефо,
Дж. Свіфт,
Г. Філдінг,
Г. Лессінг,
П. Бомарше,
Вольтер,
Д. Дідро

Філософія

Просвітники мали широкий світогляд, віддаючи перевагу ідеям освіченого абсолютизму, цінності людини, критики церкви, патріотизму, утвердження самосвідомості й самооцінки особистості

Літературні напрями

Просвітницький класицизм, просвітницький реалізм, сентименталізм, рококо

Англійський письменник та публіцист. Його вважають засновником роману як жанру

Церковний діяч, публіцист, сатирик. Британська енциклопедія вважає його найвидатнішим англо мовним прозаїком-сатириком усіх часів

Видатний представник англійського реалізму XVIII ст., один із засновників європейського реалістичного роману, автор роману «Історія Тома Джонса, знайди»

Німецький поет, драматург, теоретик мистецтва і літературний критик-просвітник. Основоположник німецької класичної літератури. Писав байки в прозі, драматичні та критичні твори

Французький драматург і публіцист епохи Просвітництва

Французький письменник і філософ, зіграв значну роль у розвитку світової філософської думки, в ідейній підготовці Великої французької революції кінця XVIII ст.

Французький філософ та енциклопедист епохи Просвітництва

Подорож перша. Просвітництво як шлях до світа

Із досить темного, сповненого суперечностей Середньовіччя ми прямуємо у своїй віртуальній подорожі до дивної епохи Просвітництва, ідеалом якої стали Розум та Щастя людини.

Діячі епохи Просвітництва були духовними спадкоємцями гуманістів доби Відродження. Найгостріше критикуючи й гнівно висміюючи феодальні порядки, церковні догмати, вони підривали ідеологічні підвалини старого суспільства та створювали нову духовну культуру, засновану на засадах гуманізму, рівності людей, розкріпачення людського розуму й гармонійного розвитку особистості.

Історичні умови та провідні ідеї Просвітництва. Вплив філософії на літературу й культуру доби. Художні напрями (просвітницький класицизм, просвітницький реалізм, сентименталізм)

1. Про які літературні течії й напрями ви дізналися у восьмому класі?
2. Назвіть найвидатніших представників цих літературних епох, їхні найвідоміші твори.
3. Які основні ідеї сповідували в ці часи? Простежте за їхніми змінами.

Просвітництво — це вихід людини з неповнолітнього віку.

І. Кант

Усе рухалося, вирувало, було охоплено думкою, як жити далі.

Вольтер

Ми стільки можемо, скільки знаємо.
Знання — сила.

Ф. Бекон

Історичні умови та провідні ідеї Просвітництва

Просвітництво — широка ідейна течія, інтелектуальний і духовний рух, який відображав антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення в другій половині XVII — у XVIII ст. Учені, філософи, письменники того часу вважали метою розвитку суспільства людське щастя, шлях до якого — переустрій суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом. Усі вони були прихильниками теорії «природного права».

Пафосом, духом і підґрунтям ідеології Просвітництва була безмежна та щира віра в перетворювальну й усепереможну силу людського розуму й освіти, у неминучість настання «царства розуму». Саме в цій вірі коріниться визначальний (хоч і не єдиний) настрій тієї доби — оптимізм.

За часом доба Просвітництва — це середина XVII — XVIII ст. Ідеї Просвітництва з'являються спочатку в Англії, потім у Франції, пізніше — у Німеччині, Італії та в інших країнах Європи. Найчисленніша, позначена яскравими талантами група просвітителів сформувалася у Франції.

Найвизначніші французькі філософи-просвітники — Вольтер, Етьєн Кондільяк, Шарль Луї де Монтеск'є, Жан-Жак Руссо — перебували на позиціях деїзму.

Деїзм у філософії — це напрям громадської думки, що виник у XVII ст. Згідно з деїзмом, першопричиною виникнення світу був Бог або якийсь Вищий Розум. Саме він дав поштовх для розвитку всього дивного й прекрасного, що оточує нас. Далі він залишив світ розвиватися за природними законами. Дені Дідро, Жульєн Ламетрі, Клод Гельвецій, Поль Гольбах відстоювали матеріалістичні погляди.

Матеріалізм — один із основних напрямів філософії, який під час розв'язання основного питання філософії стверджує, що буття, природа, матеріальне є первинним, а дух, свідомість, ідеальне — вторинним.

Англійська філософія епохи Просвітництва представлена Джоном Толандом, Ентоні Шефтсбері, Ентоні Коллінзом, Бернардом Мандевілем, німецька — Християном Вольфом, Александром Бамґартеном, Готгольдом Лессінгом.

Філософія Просвітництва, зробивши акцент на розумі, успадкувала багато від раціоналізму, однак чимало почерпнула також із ідей емпіризму.

Раціоналізм — філософська точка зору, яка наголошує на першості й компетентності розуму (логічного ходу міркування)

в пошуках правди. В історії філософії раціоналізм протиставлено *емпіризму* — філософській настанові, яка поклала в основу пошуків істини дослід.

В епоху Просвітництва співіснували такі художні напрями, як *просвітницький класицизм*, *просвітницький реалізм*, *сентименталізм*, *рококо*.

Просвітницький класицизм — напрям у французькій літературі XVII ст., який розвивав основні формальні принципи класицизму в нових історичних умовах. Просвітницький класицизм (наприклад, творчість Вольтера) був сповнений нового змісту, суголосного ідеям доби Просвітництва. Зокрема, ідея абсолютної монархії поступається місцем мотивам боротьби проти тиранії необмеженої монархічної влади, проти релігійного фанатизму, боротьби за парламентські та республіканські форми правління, за віротерпимість та перемогу Розуму.

Реалізму епохи Просвітництва властивий демократизм: просвітителі спираються на ідею природної добродетності героя, а середовище розглядають як джерело поширення невігластва та обмеженості, що прагне чинити насильство над цим героєм. Просвітницький реалізм як художній напрям заявив про себе в усіх європейських країнах переважно в літературі та театральному мистецтві: в Англії — у творчості

Д. Дефо, Дж. Свіфта, Г. Філдінга, Р. Бернса; у Франції — Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Бомарше; у Німеччині — Г. Лессінга, Й. В. Гете, Ф. Шиллера.

Сентименталізм — художній напрям, який виник на противагу вигадливому аристократичному мистецтву. Він апелює до почуттів людей, ідеалізує добродетельність героїв і протиставляє злу добро. Сентименталізм звертається до дійсності, але, на відміну від реалізму, він є наївним, ідеалістичним у сприйнятті навколишнього світу (Ж.-Ж. Руссо, Ж.-Б. Грез, М. Карамзін, Г. Квітка-Основ'яненко та ін.). Сентименталізм ідеалізує природу, сільське життя, патріархальність, високу любов тощо. Він започаткував такі жанри, як елегія, сльозлива комедія, міщанська драма,

Ж.-Б. Грез. Невдячний син

чуттєва повість, пригодницький жанр тощо. Сентименталізм існував у багатьох європейських художніх культурах (німецькій, французькій, російській та ін.).

В образотворчому мистецтві виразниками просвітницьких ідей були переважно представники «третього стану». Демократизм творчості властивий Ж.-Б. Шардену, Ж. Гудону (Франція), В. Хогарту (Англія), Ф. Гойї (Іспанія). Ідеали просвітницького реалізму відображені у творчості Ж.-Л. Давида, що мовою живопису відтворив величні й трагічні події Великої французької революції («Клятва в залі для гри у м'яч», «Смерть Марата»).

Розширюємо світогляд

Реалізм Просвітництва вже не породжує таких могутніх титанів, як мистецтво Відродження. Героєм мистецтва стає громадянин, який утверджує свободу в межах політики. Велич духу, неймовірне напруження загальнолюдських пристрастей замінюється кмітливістю, спритністю винахідливого героя. Це — Робінзон Крузо, Гуллівер, Фігаро, Кандид, Том Джонс, Емілія та Одоардо Галотті, Жиль Блаз тощо.

Важливою віхою в розвитку ідей Просвітництва стало видання в середині XVIII ст. під керівництвом Дені Дідро та Жана Лерона д'Аламбера «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел». В одному виданні тогочасні знання людства було викладено у світському, науковому дусі.

УС. В українській філософії, культурі, літературі в епоху зародження капіталізму (перша чверть XVIII ст.) виокремлюють етап раннього Просвітництва, упродовж якого формується одна з основних ідей цього часу — ідея залежності суспільного прогресу від поширення освіти.

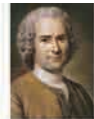
Утім, в Україні ще не було середнього класу — носія ідей просвітителів у Європі, тому українськими просвітниками стали прогресивні освічені дворяни й міщани, що вірили

Шарль Луї де Монтеск'є

Вольтер

Жан-Жак Руссо

Дені Дідро

Жан Лерон д'Аламбер

Поль Анрі Гольбах

Найвидатніші енциклопедисти

в перетворювальну силу освіти. Критикуючи тогочасний суспільний лад, вони вимагали пом'якшення експлуатації селян, раціоналізації сільськогосподарського та промислового виробництва, розкряпання селян, демократизації суспільства. У своїх маєтках просвітники організовували гуртки, де обмірковували ідеї суспільного прогресу. Члени «Попівської академії» (у с. Попівка на Сумщині) у маєтку О. Паліцина вивчали твори французьких просвітників. Так виникла ідея створення Харківського університету, яку 1805 року втілив у життя член гуртка Василь Каразін. Засновник Харківського університету відомий також тим, що налагодив технологію виробництва маркаронів, консервування продуктів, які швидко псуються, а також вивчав вплив лісосмуг на клімат і родючість ґрунтів.

В. Н. Каразін

Серед просвітників — випускників Києво-Могилянської Академії — були літератори, перекладачі, публіцисти, зокрема Микола Мотоніс, Василь Рубан, Григорій Полетика, Яків Козельський та ін. В основу суспільного ідеалу просвітники поклали ідеї свободи й рівності.

Було висунуто концепцію розумного егоїзму або добродесності, філософське підґрунтя якої Яків Козельський розробив у творі «Філософські речення». Вищим законом державного управління вважали загальну вигоду.

Просвітництво

Англієць Ісаак Ньютон
відкрив закон про
всесвітнє тяжіння,

яким заклав
основи нової
галузі
астрономії –
небесної
механіки

Француз Рене Декарт
відкрив основи
аналітичної геометрії

та першим
увів
у науковий
обіг сучасну
алгебраїчну
систему

Француз Блез Паскаль
винайшов арифметичну
машину,

яка
дозволяла
працювати
з великими
числами,
аж до
9 999 999

П'єр Ферма
започаткував
теорію чисел

Юрист за
фахом,
один із
засновників
аналітичної
геометрії,
математич-
ного аналізу

Німець Готфрід Лейбніц
удосконалив
арифметичну машину,

яка могла
множити,
ділити,
степенювати,
знаходити
квадратний
та кубічний
корені

Швейцарець Леонард
Ейлер знайшов докази
всіх теорем Ферма

Автор понад
850 робіт
з математич-
ного аналізу,
теорії чисел
та диферен-
ціальної
геометрії

Француз Шарль Кулон
заклав основи електроні
і магнітостатики

Його ім'ям
названо
закон
взаємодії
електричних
зарядів

Британець Роберт Бойль
започаткував хімічний
аналіз

Він першим
описав
розширення
тіл під час
нагрівання
та охоло-
дження

Швед Карл Лінней
систематизував увесь
рослинний світ Землі

Опублікував
книгу під
назвою
«Система
природи»,
яка мала
дванадцять
перевидань

**Голландець Антоні
ван Левенгук** удоскона-
лив мікроскоп

За 50 років
відкрив
понад
200 видів
маленьких
організмів

**Англійський учений-
медик Вільям Гарвей**
почав стверджувати,

що кров
в організмі
постійно
циркулює
і центром
кровообігу
є серце

**Італієць Еванжеліста
Торрічеллі** заснував
динаміку

Сприяв
винайденню
першого
барометра

Калейдоскоп цікавого

Важливими історичними документами цієї епохи стали «Декларація прав людини і громадянина», «Декларація незалежності», Конституції США та Польщі.

Епоха Просвітництва дала потужний поштовх освіті. Так, король Пруссії Фрідріх II та австрійський імператор Йосип II увели у своїх країнах загальну початкову освіту. У Франції протягом XVIII ст. кількість неписьменних скоротилася з 79 до 63 % населення.

Академії та рівнозначні їм наукові товариства — такі, як Лондонське королівське, — сформувалися у великих європейських державах у XVII ст. Вони сприяли поширенню наукових знань та заохочували наукові дослідження.

Саме в добу Просвітництва виникло нове суспільне явище громадського життя — академії, наукові товариства, а також гуртки, салони, кав'ярні, масонські ложі, де відбувалися дебати щодо важливих для суспільства проблем.

Літературні салони зародилися у Франції за часів правління Людовіка XIV. Зазвичай господиня салону запрошувала до себе якусь знаменитість, письменника або філософа, котрий розпочинав дискусію стосовно цікавої для гостей філософської, суспільної або політичної теми.

ЛК. Раніше театри переважно були придворними; доступні широкій публіці театри діяли тільки в Лондоні та Парижі. У XVIII ст. їх відкрили навіть у невеличких містах Європи. Комедії Жана-Батіста Поклена (Мольєра) були найпопулярнішими: їх ставили скрізь.

Змінилася й роль музики. Раніше вона була призначена для супроводу богослужіння, придворних свят, вистав, а у XVIII ст. звучала самостійно. Клавесин, фортепіано, скрипка, флейта стали концертними інструментами. Композитори й виконавці опинилися в центрі уваги світської публіки, їх запрошували королі та вельможі. Й.-С. Бах, Й. Гайдн, В. А. Моцарт, Л. ван Бетховен зажили світової слави.

Доступнішим став живопис. Почали влаштовувати виставки картин, що потім обговорювали в салонах і пресі. Картини Ніколя Пуссена, Жака-Луї Давида користувалися найбільшою популярністю.

А. Ш. Г. Лемоньє. У салоні мадам Жоффрен

Ознаки Просвітництва

- Прагнення його представників перебудувати всі суспільні відносини на основі розуму, «вічної справедливості», рівності.
- Однак розум мав зважати на те, що наявні умови (абсолютистська влада ще була досить сильною) заважали здійснити практичне перетворення суспільства.
- Рушійною силою історичного розвитку й умовою перемоги розуму просвітителі вважали поширення передових ідей, знань, політичної грамотності та виховання громадянської свідомості, а також поліпшення морального стану суспільства.
- Просвітники вірили в людину, її розум і високе покликання. Цим вони продовжували гуманістичні традиції доби Відродження.
- Для художньої культури доби Просвітництва характерний вищий (порівняно з попередньою культурною епохою) рівень художнього сприйняття, що характеризувався інтимністю, ліризмом, гострою спостережливістю, проникненням у людські пристрасті й характери. Водночас було дещо втрачено універсальну повноту зображення духовного життя, цілісність у втіленні естетичних ідеалів суспільства, властиві мистецтву попередніх років.

Літературний ринг

Проти	За
Розум — фальшивий ідеал, який звеличило Просвітництво. Його можна замінити вірою, релігійними цінностями, але вони різні у різних народів, і за ними також тягнеться шлейф кривавих війн	Розум, як ідеал Просвітництва (звісно, із розумінням його обмеженості), залишається основною цінністю сучасної цивілізації. За висловом В. Черчилля, буржуазна демократія недосконала, але кращої людство поки що не вигадало

А якої думки ви?

1. Що таке *Просвітництво*?
2. Назвіть його особливості.
3. На яких філософських засадах воно ґрунтується?
4. Назвіть найвидатніших представників доби Просвітництва в літературі.
5. Які художні напрями співіснували в цей час?
6. Назвіть видатних художників, музикантів доби Просвітництва.

7. У чому полягають особливості Просвітництва в українській літературі?
8. Які відкриття в галузі природничих, математичних та суспільних наук було здійснено за доби Просвітництва?
9. Які зміни відбулися в цей період у громадському житті та освіті Західної Європи? Порівняйте їх зі становищем та змінами в Україні.
10. Визначте, що запозичила епоха Просвітництва в попередніх літературних напрямів та що додала нового.
11. Які ознаки, ідеї Просвітництва в художній літературі дійшли до наших часів?

Запам'ятайте! *Просвітництво* — ідейно-культурна течія на основі філософії деїзму, матеріалізму та емпіризму, яка поставила на перше місце розум людини та природу. Література Просвітництва уславила людину допитливу, кмітливу, винахідливу; показала зразки мудрого облаштування держави та організації суспільства.

Усвідомте, що увага до людини, віра в її розум і можливість, прагнення пізнавати світ, відкриття його законів, значення морального виховання, удосконалення — це те, що пропагували всіма засобами просвітники і що є актуальним до сьогодні.

Проаналізуйте, наскільки принципово новими були відкриття в різних галузях науки в наступні епохи.

Створіть образ епохи Просвітництва з літературно-мистецької точки зору.

Джонатан Свіфт: співець людини нового часу — Просвітництва, майстер алегорії

1. Як ви ставитеся до фантастики і які фантастичні твори пам'ятаєте?
2. Що ви знаєте про Гуллівера і хто такі ліліпути?
3. Як ви ставитеся до серйозного змісту твору, поданого у фантастичній, сатирично-алегоричній формі?

Життєвий і творчий шлях Джонатана Свіфта

Джонатан Свіфт народився в Дубліні, його рідні з діда-прадіда були англіканськими священослужителями. Батько обіймав посаду доглядача судових споруд, але помер зовсім молодим. У нього залишилася маленька донька та дружина Ебігейл, яка саме чекала народження другої дитини. На честь батька хлопчика назвали Джонатаном.

1667

1745

Джонатан Свіфт

Місце народження, проживання

Дублін, Ірландія

Освіта

Школа ірландського міста Кілкенні; Триніті-коледж Дублінського університету. Здобув ступінь магістра мистецтв у Оксфорді, згодом у Дублінському Триніті-коледжі — звання доктора теології

Батьки

З родини англійських священників; батька рано не стало, мати виїхала до Англії; виховувався у родині дядька Годвіна Свіфта

Рід занять

Секретар у колишнього політичного діяча Темпла; священник англійської церкви; декан собору св. Патріка в Дубліні; видавець торійського тижневика «Екзамінер»

Захоплення

Поезія та історія

Основні твори

«Казка діжки», «Битва книг», «Мандрі Гуллівера» та ін.

Нагороди, відзнаки

Звання почесного громадянина Дубліна

Невдовзі мати, віддавши сина годувальниці, назавжди виїхала до Англії, де оселилася в Лестерширі, у маєтку Фарнхем, що належав родині Темплів.

Джонатан зростає, не знаючи материнського піклування й тепла рідної домівки. Дитячі роки майбутнього письменника минули в сім'ї його дядька Годвіна Свіфта, вельми успішного адвоката, який жив у Дубліні. Коли хлопчикові виповнилося 6 років, його віддали до школи в ірландському місті Кілкенні, а в 14 років він вступив до Триніті-коледжу Дублінського університету, де здобув ступінь бакалавра мистецтв. Упродовж деякого часу Джонатан жив у Фарнхемі разом із матір'ю, а потім улаштувався секретарем Темпла й оселився в його маєтку Мур-Парк. Вільям Темпл, колишній політичний діяч, дипломат, письменник, високо цінував ґрунтовні знання й ерудицію юного Свіфта.

Працюючи секретарем, юнак мав можливість користуватися величезною бібліотекою; читанню він присвячував по 10–12 годин щоденно.

Джонатан допомагав Темплу в підготовці мемуарів, але 1699 року його покровителя не стало. Це був один із багатьох знайомих Свіфта, про кого той написав лише теплі слова й сказав, що все добре та привабливе в людстві померло разом із Темплом.

1692 року Свіфт здобув звання магістра мистецтв у Оксфорді. Надзвичайно важлива подія в його житті — зустріч з Естер Джонсон, яка стала близьким другом і супутницею життя письменника.

На початку 1695 р. Свіфт отримав церковну парафію в Кілруті (Ірландія), розташованому неподалік Белфаста, що був одним із центрів протестантів, котрі боролися проти англіканства.

У Ларакорі, розташованому за 32 км від Дубліна, куди Свіфта призначили 1705 року, парафія мала 15 осіб, і у письменника було вдосталь часу, щоб упорядкувати свій сад, провести канал (у голландському стилі, схожому на Мур-Парк), посадити верби і перебудувати свою домівку священика. У цей період він опублікував кілька анонімних памфлетів. Сучасники одразу відзначили особливості сатиричного стилю Свіфта: яскравість, безкомпромісність, відсутність прямої проповіді — автор іронічно описує події, залишаючи висновки на розсуд читача.

**Бюст Дж. Свіфта
в соборі св. Патріка**

Малюнок на обкладинці зібрання творів Дж. Свіфта: Ірландія дякує Свіфту, і ангели дарують йому лавровий вінок

від «Листів...» був приголомшливим і повсюдним, отож Лондон був змушений терміново призначити нового намісника, щоб утихомирити ірландців.

Зрештою Англія вирішила піти на деякі економічні поступки, і відтоді англійський декан Свіфт став національним героєм і неофіційним лідером католицької Ірландії. Сучасник зазначає: «Його портрети були виставлені на всіх вулицях Дубліна... Привітання та благословення супроводжували його всюди, де б він не проходив».

За спогадами друзів, Свіфт говорив: «Що стосується Ірландії, то тут мене люблять лише мої старі друзі — чернь, і я відповідаю на їхню любов взаємністю, бо не знаю нікого іншого, хто б на це заслуговував».

У дублінському Триніті-коледжі Свіфт здобуває звання доктора теології.

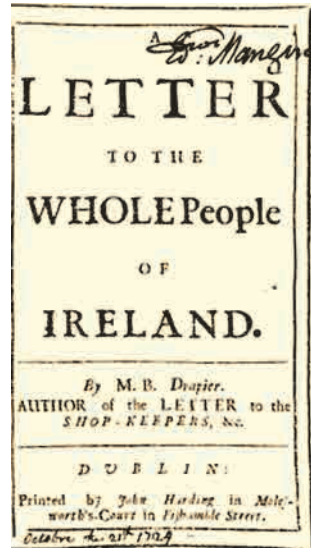
1713 року за допомогою друзів з табору торі Свіфта було призначено деканом собору святого Патріка.

Джонатан Свіфт був порядною і чесною людиною. Його життєве кредо: «Я пишу не заради слави, єдина моя мета — благо суспільства».

З ім'ям письменника пов'язані важливі політичні події, наприклад укладення 1713 року Утрехтського миру між Англією та Францією щодо іспанського спадку. Сучасники назвали цю угоду «Свіфтовим миром».

Цікаво, що знаменитий письменник третину своїх прибутків віддавав у казну на потреби ірландського народу.

1724 року анонімно вийшли й розійшлися багатотисячним накладом бунтівні «Листи сукнороба», що закликали до бойкоту англійських товарів і неповноцінної англійської монети. Резонанс

Звернення до народу Ірландії («Листи сукнороба», 1724)

Коли він завершив роман «Мандри Гуллівера» й видав його 1726 р., то сягнув вершини своєї прижиттєвої літературної слави. Через три роки Свіфт здобуває звання почесного громадянина Дубліна. Уже за життя письменника було опубліковано зібрання його творів.

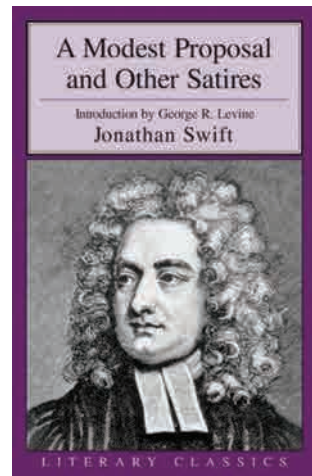
Останні роки письменника виявилися дуже важкими. Пішли з життя близькі йому люди. Участь у політичній боротьбі партій та угруповань, літературна діяльність не здобули йому посад і не принесли багатства. Докучала тяжка хвороба. 1745 року письменника не стало. Свої кошти він заповів віддати на спорудження лікарні. Епітафію письменник склав задовго до своєї смерті: «Тут спочиває тіло Джонатана Свіфта, декана цього собору, і суворе обурення вже не роздирає його серце. Іди, подорожній, і візьми приклад, якщо можеш, з того, хто мужньо боровся за справу свободи».

Творчість Джонатана Свіфта

Творчість Свіфта — важливий етап у розвитку англійського просвітницького реалізму XVIII ст. Його сповнена обурення сатира таврувала вади сучасного йому світу, руйнуючи оптимістичні сподівання просвітників на майбутній прогрес. Свіфт критикував внутрішню політику Англії, висміював парламентську систему, засуджував колоніальні та загарбницькі війни, виступав проти релігійного фанатизму та невігластва. У «Битві книг» Свіфт висловив свої погляди на завдання літератури. Обов'язок письменника він убачав у тому, щоби приносити користь людям і збагачувати їх ідеями.

Свіфт — майстер алегорії. У своїх памфлетах письменник розповідає про реальне, буденне, використовуючи незвичайні, очуднені форми та образи.

Алегорію як сатиричний прийом письменник застосував і в «Битві книг». Місце дії — бібліотека. Бібліотекар Бентлі, який віддає перевагу новим авторам, розкладає їхні твори на найзручніших полицях. Книги стародавніх авторів зчиняють бунт. Починається бій між «давніми» і «новими». «Старі» — Гомер і Піндар, Платон та Аристотель — поводяться гідно й мужньо; «нові» діють

Обкладинка зібрання творів Дж. Свіфта

хоч і з запалом, проте не завжди розсудливо. «Давніх» підтримують боги Олімпу, «нових» — богиня Критика, донька Невігластва і Пихи. Поряд із Критикою виступають її діти — Марнославність, Безсоромність, Галасливість, Тупість і Педантизм. Триває бій.

Загальне визнання приніс Свіфтові памфлет «Казка діжки» — сатира на тих, хто бере участь у невпинних релігійних чварах. У памфлеті зображено прибічників трьох найпоширеніших у Англії форм християнства — католицизму, лютеранства (англіканська церква) й кальвінізму (пуританство). «Діжка», яка повинна відвернути увагу від «корабля-держави», — це релігійні суперечки. Втягуючи народ у ці чвари і в такий спосіб відвертаючи його увагу від нагальних проблем, держава дбає про власну безпеку.

Калейдоскоп цікавого

У своїх творах Свіфт приділяє багато уваги природничим та фізико-математичним знанням: устами героїв він докладно описує місцевості, дає математичні розрахунки об'єму, площі, змальовує облаштування фантастичного літального апарата — летючого острова.

У «Мандрах Гуллівера» згадано два супутники Марса, відкриті тільки в XIX ст.

1. Чим особлива країна, яка є батьківщиною Дж. Свіфта?
2. За що там Свіфта вважають національним героєм?
3. З якої родини Свіфт? Як це позначилося на його долі?
4. Як Джонатан ставився до навчання? Чому?
5. У кого служив Свіфт і ким?
6. Як господар ставився до юнака і чому?
7. Що Джонатан робив по 10–12 годин щодня?
8. Що це за «Свіфтів мир»?
9. Як вплинули «Листи сукнороба» на англійсько-ірландську політику?
10. Яку роль відіграли в житті Джонатана Свіфта жінки?
11. Які риси характеру були притаманні Джонатанові Свіфту?

Запам'ятайте! Джонатан Свіфт — людина свого часу: з тогочасними уявленнями, можливостями, способом життя. Але свій талант та особисті якості він присвятив розв'язанню одвічних проблем — утвердженню добра й справедливості, розумному облаштуванню суспільства, моральному вихованню людей, незважаючи на те, що це не давало йому можливості подолати матеріальну скруту й піднятися кар'єрними сходами.

Усвідомте, що не просто художнім словом вплинути на рішення уряду, «достукатися» до короля, віддавати третину своїх досить скромних прибутків на потреби рідного народу. Але Свіфт це робив, і йому багато чого вдавалося. Саме справами доводять свою любов до народу, свій талант, чесність та порядність.

Проаналізуйте, які риси характеру письменника допомогли йому досягти мети й успіху в житті, а також любові й пошани простого народу, поваги прогресивних людей. Як це співзвучно з нашим часом?

Створіть образ Джонатана Свіфта — письменника, громадського діяча та людини.

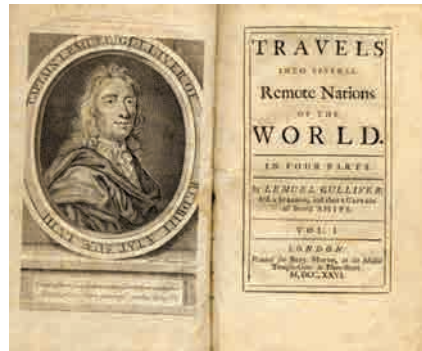
«Мандри Гуллівера». Історія написання твору

1. Які наукові, природничі, географічні відкриття збігаються за часом з епохою Просвітництва?
2. Як це позначилося на розвитку літератури, її тематиці, жанрах та героях?

Джонатан Свіфт «Мандри Гуллівера»

Назва	«Мандри до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спершу хірурга, а потім капітана кількох кораблів»
Роки написання, видання	1721–1726
Жанр	Роман з поєднанням реалістичних елементів і соціальної фантастики
Тема	Сатира на недосконалість людської цивілізації, критика тогочасного суспільства і показ «ідеального»
Композиція	Містить чотири частини, розповідь ведеться від першої особи
Образи	Гуллівер, Маллі Аллі Г'ю — імператор Ліліпутії; Флімнеп — лорд-канцлер казначейства Ліліпутії; Болголам — адмірал королівського флоту, Рельдресель — головний секретар Ліліпутії з таємних справ, друг Гуллівера. Король Бробдінгнегу — миролюбний гігант; Гламделкліч — дочка фермера, яка допомагала Гулліверові. Струльдбруги — раса нещасних безсмертних; егу — потворні мавпоподібні істоти, гуїггнми — наділені розумом благородні коні та ін.
Художні засоби	Пародія, гротеск, алюзії, ремінісценції, натяки, приховані та явні цитати та ін.

Коли англійський письменник Джонатан Свіфт почав писати про своїх героїв, то звичних для нас тепер слів, як, наприклад, «ліліпут» — про маленьку на зріст людину — не було, тому що придумав їх сам Свіфт. Здавалося б, «Мандри Гуллівера» — книжка для дітей та підлітків про незвичайні, фантастичні пригоди. Але не все так просто. Це зашифрована сатира на сучасний письменникові світ і всі його негаразди,

Титульний аркуш першого видання «Мандрів Гуллівера»

це показ нової людини допитливого розуму, що прагне пізнати, зрозуміти навколишню дійсність, суспільство та покращити їх. А найдивніше в цьому творі те, що в діях, учинках та характерах багатьох героїв ми можемо упізнати й наших сучасників та навіть самих себе.

Протягом другої половини XVI–XVII ст. завдяки сміливим експедиціям мореплавців і мандрівників багатьох країн було відкрито і досліджено більшу частину земної поверхні, морів та океанів, які омивають її; було прокладено важливі морські шляхи, які сполучили материки.

Саме тому тема морських подорожей була популярною в художній літературі тих часів і водночас — зручним літературним прийомом для письменників.

Судячи з листування Свіфта, задум книги «Мандри до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спершу хірурга, а потім капітана кількох кораблів» («*Travels into Several Remote Nations of the World in Four Parts by Lemuel Gulliver, first a Surgeon, and then a Captain of Several Ships*») у нього виник у гуртку лондонських допелників, які вигадували гумористичні історії від імені обмеженого вченого-педанта Мартина Скріблеруса (тобто «писаки»).

1726 року перші два томи «Мандрів Гуллівера» (без зазначення імені справжнього автора) виходять друком; інші два публікують наступного року. Книга, дещо змінена цензурою, користується небаченим успіхом, і авторство її ні для кого не секрет. За кілька місяців «Мандри Гуллівера» перевидають тричі, незабаром з'являються переклади німецькою, голландською, італійською та іншими мовами, а також розлогі коментарі з розшифруванням свіфтівських натяків і алегорій.

Вольтер дав захоплений відгук про книжку і надіслав декілька примірників у Францію. Перший переклад французькою мовою, що на багато років став класичним, виконав 1727 року письменник, абат П'єр Дефонтен. Наступні переклади іншими європейськими мовами майже півтора століття робили не з англійського оригіналу, а з французької версії. У листі до Свіфта Дефонтен перепросив за те, що майже половину тексту він переробив, щоб книга відповідала французьким смакам. У відповідь Свіфт, удавано відсторонившись від авторства, дав оцінку своєму творінню: «Прихильники цього Гуллівера, яких у нас тут незліченна кількість, стверджують, що його книга проживе стільки само, скільки наша мова, бо цінність її не залежить від сьогоденних звичаїв мислення й мови, а полягає в низці спостережень над одвічною недосконалістю, безглуздям і вадами роду людського».

Популярність свіфтівського героя спричинила численні наслідування, фальшиві продовження, інсценування і навіть оперети за мотивами «Мандрів Гуллівера». На початку XIX ст. у різних країнах з'являються значно скорочені дитячі перекази «Гуллівера».

Зображуючи Ліліпутію, Свіфт висміює все те, що його не задовольняло в тогочасній Англії. Закони, звичаї, устрій Ліліпутії — це гігантська карикатура на монархічну Британію. Країну велетнів Бробдінгнєг автор змальовує як ідеальну монархію, яка протистоїть недосконалій Англії, а її короля — як мудрого правителя, що засуджує війни й у своїх діях дотримує принципів вищої моралі (є й протилежні трактування).

Подорож Гуллівера до Лапути з відвідуванням Великої Академії — це в'їдлива сатира письменника на псевдонауку його часів, відірвану від реального життя. Заключна частина роману ознайомлює читача з останньою мандрівкою Гуллівера — до країни з розумними кіньми та здичавілими представниками людства — егу. Усе це є результатом глибокого розчарування автора в можливостях позитивного розвитку суспільства.

УС. «Свіфт застеріг людей, він показав усю гидоту і жах застою, позбавленого ідеалів, повного безглузлого егоїзму життя», — напише потім видатна українська поетеса Леся Українка. 1889 року вона переклала перші дві частини твору (переклад утрачено). Повний переклад роману, здійснений відомим харківським філологом Миколою Івановим, вийшов друком 1935 р.

1. Чому за часів Свіфта була популярною тема морських подорожей?
2. Скільки років автор працював над твором? Про що це свідчить?
3. Чому письменник видав книги про Гуллівера анонімно?
4. Якою мовою був популярним переклад «Мандрів Гуллівера» у Західній Європі понад півтора століть?
5. Як оцінив Свіфт своє творіння?
6. Проти чого протестує автор?
7. Як оцінювали твір письменники наступних поколінь?

Запам'ятайте! «Мандри Гуллівера» Дж. Свіфта — плід тривалих роздумів, спостережень автора та його наполегливої праці з художнім словом; смілива критика тогочасного суспільного ладу та утопічна мрія про ідеальне суспільство з ідеальним монархом.

Усвідомте, що критикувати наявний державний устрій, можновладців, виступати проти релігійних чвар — це було небезпечно в усі часи, а особливо тоді, коли жив і творив Свіфт. Це характеризує письменника як мужню та сильну духом людину, справжнього патріота.

Проаналізуйте мотиви роману та прийом контрасту в художньому зображенні.

Складіть уявлення про книгу Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера» у формі усного малювання та визначте, які теми, проблеми актуальні й донині, які питання цікавлять особисто вас.

Дім людей, який побудував Свіфт. «Мандри Гуллівера»: просвітницькі ідеї у творі

1. Пригадайте основні ідеї Просвітництва.
2. Чим вони схожі на нинішні загальнолюдські демократичні ідеали і чим відрізняються?

Просвітництво — епоха змін і оновлення. Його появу було підготовлено змінами в умовах життя, які відбувалися під впливом розвитку капіталізму, природничо-наукових відкриттів та поширення раціоналізму — віри в безмежні можливості людського розуму.

Зміни відбувалися в усіх сферах — релігії й політиці, освіті й вихованні, культурі й мистецтві, науці й техніці. Пріоритетними були розум, освіта, дотримання «природних прав» людини, відкриття та дослідження світу.

На цих ідеях і засновано твір Свіфта «Мандрі Гуллівера».

Із перших сторінок книги ми дізнаємося про героя (освіченого й чесного юнака), який сам розповідає про себе: «вчився дуже старанно» в коледжі, потім пішов у науку до видатного лондонського хірурга Бетса й пробув у нього чотири роки.

Гроші, які батько інколи надсилав, Гуллівер витрачав

«на вивчення навігації та інших галузей математики, корисних для тих, хто збирається подорожувати», адже завжди думав, що рано чи пізно йому судитиметься така доля.

Діставши від батька та родичів сорок фунтів стерлінгів, поїхав до Лейдена, де «протягом двох років і семи місяців... вивчав медицину, знаючи, що вона стане... в пригоді під час довгих подорожей».

Отже, людина освічена, цілеспрямована, Гуллівер знав, чого хотів, — подорожувати, відкривати світ. Водночас він — людина свого часу — дотримувався тогочасних англійських традицій: «Я найняв частину невеликого будинку в Олд-Джурі і, за порадою друзів, одружився з Мері Бертон — другою дочкою містера Едмонда Бертона, власника панчішної крамниці на Ньюгет-стріт, діставши за нею чотириста фунтів посагу». Далі наш герой вирушає в море, відвідує різні краї, дбаючи не лише про збільшення своїх статків, а й про самоосвіту: «Протягом шести років я був лікарем на двох кораблях, не раз відвідавши Індію та Вест-Індію, і трохи збільшив свої статки. На дозвіллі я читав твори найкращих сучасних і давніх авторів, бо завжди брав із собою у плавання багато книжок; а буваючи на березі, я приглядався до побуту та звичаїв людей і вивчав чужі мови, до яких мав великий хист завдяки добрій пам'яті».

Після шторму й загибелі корабля волею долі та авторської фантазії Гуллівер потрапляє до країни Ліліпутії. Там його тримають за полоненого. Майже нічого фантастичного — ліліпути як люди, тільки удванадцяттеро менші. Відповідно й усе в них пропорційно мале за розмірами.

Призвичаївшись до нового життя, Гуллівер, він же Квінбус Флестрін (людина-гора, як його називали ліліпути), почав старанно вивчати устрій суспільства цієї держави — політику, науку, освіту, побут, звичаї — та все те, що його цікавило.

Гуллівер у ліліпутів.
Настінний розпис у Бремені

Дім, який побачив Свіфт очима свого героя

Монарх

Голбасто Момарен Евлем Гердайло Шефін Маллі Аллі Г'ю, могутній імператор Ліліпутії, окраса й пострах всесвіту, чиї володіння простягаються на п'ять тисяч блестрагів (близько двадцяти миль в обводі) і сягають краю землі; владар над усіма владарями; найвищий з усіх синів людських; той, що ногами спирається на центр землі, а головою торкається сонця; досить йому лише поворухнути пальцем, і у всіх монархів підгинаються коліна... Його величність висловив бажання, щоб я знайшов нагоду і привів у його порти решту ворожих кораблів. Честолюбність монархів не має меж, і йому, напевно, заманулося не більше й не менше, як обернути всю імперію Блефуску на свою провінцію... після чого він став би єдиним володарем усього світу.

Є в них ще одна розвага. Імператор бере в руки палицю й тримає її горизонтально, а претенденти, ідучи один за одним, то стрибають через неї, то пролазять попід нею, туди й назад, залежно від того, підіймає чи опускає палицю імператор. <...> Хто виконує всі ці штуки найдовше та з найбільшою спритністю, той дістає в нагороду синю нитку; другий приз — червона нитка; третій — зелена

Міністри

Відтоді його величність і ворожа мені кліка міністрів розпочали інтригу проти мене...

У грі цій беруть участь тільки кандидати на якусь високу посаду або ті, хто хоче дістати великої ласки при дворі. Той, хто найвище підстрибне і не впаде, дістає посаду. Дуже часто навіть найголовніші міністри дістають розпорядження показати свою спритність і довести імператорові, що вони не втратили своїх здібностей.

Флімнеп... порадив імператорові позбутися мене за першої нагоди

Політика, управління державою

...Над нами тяжать два лиха — гострі партійні чвари всередині країни і можливий напад надзвичайно могутнього зовнішнього ворога.

Сімдесят місяців тому в нашій імперії утворилися дві ворожі партії — відомі під назвою *Тремексенів* і *Слемексенів*, від високих і низьких підборів на черевиках, чим вони відрізняються одні від одних.

...Війна розпочинається або із задрості одного монарха до іншого, або через різницю в релігійних забобонах; іноді виникає вона через те, що між двома королями починається суперечка, кому з них треба захопити володіння третього короля, на яке вони жодного права не мають...

Релігія

Дві могутні держави вже тридцять шість місяців перебувають у стані за-пеклої війни, і ось із якої причини. Всім відомо, що яйця, перш ніж їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Одначе, коли дід його величності ще хлопчиком, розбивши яйце за старовинним зви-чаєм, урізав собі пальця, його батько, тодішній імператор, видав указ, щоб усі підданці під страхом найсуворішої кари розбивали яйця тільки з гострого кінця. Цей закон так обурич населення, що від того часу в на-ших літописах згадано шість спричинених цим повстань...

Дім людей, який побудував у своїй уяві Свіфт

Монарх

Платити за все мала скарбниця його величності, бо цей монарх живе переважно з прибутків від власних маєтків і лише рідко, хіба що у ви-няткових випадках, удається по субсидію до своїх підданців. Зате на війну, коли він накаже, вони зобов'язані виступати з власною зброєю та спорядженням.

Король велетнів: «Кожен, хто замість одного колоса або одного стебла трави зуміє виростити на тому самому полі два, зробить людству і сво-ій батьківщині більшу послугу, ніж усі політики, узяті разом».

На його думку, правителєві потрібні тільки здоровий глузд і розсудли-вість, почуття справедливості, милосердя, уміння швидко розв'язувати карні та цивільні справи...

Політика, способи й методи правління

...Там кожен, хто подасть достатні докази, що протягом сімдесяти трьох місяців точно виконував усі закони країни, дістає право на певні пільги відповідно до свого стану та життя й одержує пропорційну суму грошей зі спеціальних коштів. Крім того, йому дають титул снілпе-ла, тобто законника, який додається до його імені, але не переходить на спадкоємців.

Призначаючи кого-небудь на державну посаду, ліліпути більше уваги звертають на моральні якості, ніж на здібності

Економіка

Я чув палку суперечку двох професорів з приводу найвигіднішого та найефективнішого способу діставати гроші, не обтяжуючи населення. Один твердив, що найсправедливіше було б оподаткувати вади та дурний розум, і пропонував, щоб розмір податку на кожного встановлювало найбезсторонніше журі з його сусідів. Другий додержувався цілком протилежного погляду. На його думку, оподаткувати треба якраз ті якості душі та тіла, котрим людина сама править найвищу ціну. Розмір податку повинен залежати від ступеня розвитку цих якостей, а оцінювання їх нехай кожен визначає за власним сумлінням. Найвищі податки, казав він, слід стягати з осіб, які мають найбільший успіх у іншій статі, а суму податку визначати відповідно до кількості та характеру одержаних ними знаків прихильності, про що кожен заявляє сам. Він також пропонував якнайвище оподаткувати розум, відвагу та чемність, причому податок стягувати в такий самий спосіб, тобто кожен сам визначає, якою мірою володіє названими якостями

Моральні закони

Шахрайство вони вважають за тяжчий злочин, ніж крадіжку... Невдячність вважається в Ліліпутії карним злочином; ...на думку ліліпутів, той, хто відплачує злом своєму благодійникові, є ворог і всім іншим людям
Благородні гуїґґнґи мають від природи нахил до всіх чеснот і не уявляють, як то розумна істота може робити щось погане. Отже, головне правило в них — це розвивати розум і керуватися лише ним

Виховання дітей

У будинках, де виховують синів вельмож і знатних дворян, працюють поважні, високоосвічені педагоги та їхні численні помічники. Дітей там одягають і годують дуже просто. Прищеплюють їм правила честі, справедливості, відваги; в них розвивають скромність, милосердя, релігійні почуття та любов до батьківщини. За винятком короткого часу на їжу та сон і двох годин на розваги та фізичні вправи, діти завжди чимось зайняті.
У жіночих виховних закладах дівчаток знатного роду виховують майже так само, як і хлопчиків... Молоді дами в Ліліпутії не менше за хлопців соромляться боягузтва та дурості і зневажають усі прикраси, за винятком цнотливості та охайності. Я не помітив ніякої різниці в їхньому вихованні, зумовленої відмінністю статі...

Потрапивши до Ліліпутії, Гуллівер із притаманною йому допитливістю почав спостерігати за мешканцями країни, вивчати їхню мову та звичаї, цікавитися державним устроєм, економікою, мораллю. І побачив досить строкату картину: з одного боку, крихітний монарх вважає себе окрасою та пострахом усього світу, міністри та інші держслужбовці обіймають посади завдяки низьким підборам на своєму взутті, умінню ходити по канату й виробляти різні трюки; нагороди отримують ті, хто краще вміє стрибати через палицю, яку тримає імператор; при дворі панують заздрість, інтриги, підступність. Точаться постійні чвари між представни-

Дж. Гіллрей. Король велетнів роздивляється Гуллівера, карикатура

ками різних релігійних течій, імператора ліліпутів не полишають честолюбні плани щодо завоювання сусідньої держави й підкорення цілого світу. Усе це так нагадувало героєві його рідну Англію.

Однак Гуллівер побачив у ліліпутів і те, про що мріяв: монарх жив за рахунок прибутків від власних маєтків, не обтяжуючи державну скарбницю; суди не лише карають за злочини, а й винагороджують законслухняних громадян; під час призначення чиновників на державні посади особливу увагу звертають на моральні якості. Дотепно сказано про шляхи покращення фінансового стану держави через податки на вади людей та дурний розум (його оцінює спеціальне журі) або на чесноти (їх би людина оцінювала сама). Ліліпути засуджували шахрайство, невдячність як велике зло. Цікавою здалася Гулліверові й система виховання дітей: їх із раннього віку віддавали під опіку держави, зокрема кваліфікованих вихователів та вчителів.

Утопічні мрії Гуллівера підтримують і в країні велетнів Бродінгнэг, де покладено кінець війнам, віддано перевагу чесній праці.

Розширюємо світогляд

Утопія — фантазія, вимисел, мрія, що не здійсниться. Поняття «утопія» вперше з'явилося у творі Томаса Мора «Утопія» (так у його книзі називався острів, на якому було створено ідеальне суспільство). Письменник устами головного героя Рафаїла Гітлодея критикує несправедливість і безчинства, які існували в тогочасній Англії. На противагу їм він змальовує картину ідеального суспільного устрою на уявному острові Утопія. Там немає

приватної власності, немає грошей, майже всі працюють, крім учених і посадових осіб. Найважливіші питання обговорюють усі жителі острова. Їхній розумовий і моральний рівень мусить бути надзвичайно високим.

Особливо Гуллівєр захоплюється країною гуїґґґґґґів — расою розумних коней. Гуїґґґґґґи не знають зла та обману, жадібності, корисливості, заздрості.

Вони ведуть розумне господарство. У них немає навіть влади, тому що кожен чинить по совісті. Найповажніший із гуїґґґґґґів, із яким часто розмовляв Гуллівєр, не припиняв дивуватися нерозумним та несправедливим порядкам на батьківщині гостя, про які той розповідав, їхнім нескінченним війнам. У країні гуїґґґґґґів була й раса рабів — еґу. Це здичавілі нащадки однієї англійської пари, що потрапила до них.

Гуллівер, дізнавшись про еґу більше й побачивши їхню поведінку, став соромитися, що й сам належить до цього племені людей, щоправда, трохи цивілізованішого.

Однією із популярних ідей Просвітництва була ідея просвіченого монарха: найоптимальніше починати просвіту народу з просвіти монарха (короля, царя, шаха тощо). Той, у свою чергу, почне розвивати своїх міністрів, ті — своїх підлеглих і, зрештою, так просвітять усю свою країну, адже влада в їхніх руках. До того ж ідея просвіченого монарха своєрідно збіглася з традиційною мрією народу про доброго царя. У Свіфта цю ідею втілено в образі короля велетнів Бробдінґнеґу.

Жан Ґранвілль. Гуллівєр і гуїґґґґґґи

1. На яких ідеях Просвітництва засновано «Мандри Гуллівєра»?
2. Які вади тогочасного суспільства критикує автор, змальовуючи фантастично-алегоричну країну Ліліпутію?
3. Що таке *утопія* і яке відображення вона дістала у творі?
4. Яку ідеальну картину щодо перебудови держави на чолі з «просвіченим монархом» уявляв Свіфт?

Запам'ятайте! У творі Дж. Свіфта «Мандри Гуллівєра» дві сюжетні лінії — це критика тогочасного суспільства й утопічна мрія про новий суспільний лад, побудований на основі розуму, добра та справедливості (її втілено в сатирично-алегоричній картині фантастичних морських пригод).

Усвідомте, що письменник у цікавій формі не лише навчав і просвіщав своїх співвітчизників, а й звертався до нащадків (так об'єктивно виходить!), щоб ті намагалися втілити ці мрії в життя.

Знайдіть та проаналізуйте документи доби Просвітництва й зробіть висновки про те, які суспільні явища вони презентують.

Складіть уявлення про систему виховання дітей і молоді в сучасній Свіфтовій Англії та про те, яке виховання письменник вважав ідеальним; порівняйте із сучасними ідеалами.

Образ Гуллівера як утілення концепції нової людини

Концепція — система поглядів, те або інше розуміння явищ і процесів; єдиний, визначальний задум.

ЕК. Усім знайома з дитинства збірка арабсько-перських казок «Тисяча й одна ніч» у Європі стала відомою лише на початку XVIII ст. (неповний переклад французькою здійснено Антуаном Ґалланом) і справила значний вплив на тогочасну європейську літературу. Найвідоміші історії зі збірки — «Чарівна лампа Аладдіна», «Алі-Баба та сорок розбійників» і «Синдбад-мореплавець».

Синдбад-мореплавець — людина допитлива, смілива, яка прагне пізнати життя у всіх його виявах, відкривати нові землі, знайомитися з їхніми мешканцями, часто дивовижними й навіть смертельно небезпечними.

А тепер порівняймо:

Синдбад почав говорити:

— Серед бенкетів і розваг я швидко почав забувати про колишні страшні пригоди. А розкішне, сите життя мені почало обридати. Я був молодий, дужий — хотілось якоїсь діяльності. Скінчилося тим, що я знову поклався на долю, зібрав товаришів-торговців, накупив різного краму й сів на корабель у Бальсорі. Довго ми плавали цілком щасливо, приставали до різних земель і вигідно торгували своїм крамом.

«Синдбад-мореплавець»

Я пробув з дружиною та дітьми тільки два місяці, бо невгамовне жадання бачити чужі країни штовхало мене на нові пригоди, і я не міг усидіти вдома довше. Я залишив дружині півтори тисячі фунтів готівкою і найняв для неї гарний будинок у Редріфі. Решту свого майна, частково в грошах, частково в товарах, я взяв із собою, сподіваючись збільшити свої статки.

«Мандри Гуллівера»

Закономірно припустити, що образ головного героя роману Дж. Свіфта виник у автора не без впливу кращих літературних взірців, зокрема й арабської казки. Але це переважно стосується особливостей подання тексту — морської подорожі, розповіді від першої особи, «очевидця», діяльної й допитливої особистості головного героя. По суті ж, Гуллівер у Свіфта — втілення ідей у чотирьох образах залежно від того, до якої країни він потрапляє: у ліліпутів він — велетень і дивиться на все критичним оком, у велетнів — карлик, що захоплено спостерігає й підмічає усі тонкощі, у вчених академії наук — скептик, у гуїґнґнів — гарячий прихильник.

Жан Гранвіль.
Гуллівер у ліліпутів

Сам Гуллівер за характером майже ідеальний (щоправда, для свого часу, адже сьогодні не буде ідеальною людина, яка так принижується перед можновладцями).

Автор відзначає його людяність («...[Гуллівер] рішуче відмовився бути знаряддям закріпачення вільного та відважного народу...»), підкреслює сміливість («Поки я порався з цим, вороги пускали тисячі стріл, і багато з них упивалися мені в руки та обличчя, завдаючи пекучого болю й заважаючи мені працювати...»).

Допитливість Гуллівера є наскрізною упродовж усього твору: «...а буваючи на березі, придивлявся до побуту і звичаїв людей і водночас вивчав чужоземні мови...».

Цьому героєві притаманні волелюбність («Перше речення, яке я вивчив, було прохання повернути мені волю...») і великодушність («...Полковник наказав схопити шістьох заводіяк... і віддати зв'язаних мені до рук... я перерівав ножем нитки, якими він був зв'язаний, і обережно спустив його на землю...»).

Розум та винахідливість багато разів ставали в пригоді Гулліверові під час цієї мандрівки: «...за три тижні я зробив великі успіхи у вивченні їхньої мови...»; «...умисно не підходив до берега, щоб мене не помітили з якогось ворожого корабля...»; «...Я сплів канат удвоє, щоб зробити його міцнішим і з тією самою метою поскручував залізні бруси втриє...».

Гуллівер із добротою та повагою ставився до інших. Він володів непоганими дипломатичними здібностями, а також утримав імператора ліліпутів від його загарбницьких, немирлюбних планів стосовно сусідів.

Гуллівер — освічена й мудра людина, добре обізнана в математиці, схильна до філософських роздумів: «Безперечно, філософи мають рацію, коли кажуть, що уявлення про велике і мале — відносні, що вони визначаються тільки в порівнянні. Може статися, долі заманеться влаштувати так, що й ліліпути зустрінуть народ, менший від них настільки, наскільки вони були менші від мене...».

Автор поставив Гуллівера у ситуацію зіткнення зі світовим злом у порогових його виявах. Усе, що він бачить у своїх подорожах, — це для випробування ідеї, а не характеру. Його історія — це історія людини, що намагалася змінити людей і їхній світ словом розуму.

Віра в розум, допитливість, активність, енергійність, прагнення відкриттів і є рисами нової людини доби Просвітництва.

ЛК. *Жан Іньяс Ізидор Гранвілль* — французький художник-ілюстратор, народився в сім'ї акторів і художників. Гранвілль — сценічне ім'я його предків. Він ілюстрував велику кількість літературних творів: байки Жана де Лафонтена, пригодницький роман «Робінзон Крузо» Даніеля Дефо, роман-пародію «Дон Кіхот» Мігеля Сервантеса де Сааведра, фантастично-пригодницький роман «Мандрі Гуллівера» Джонатана Свіфта та інші.

1. Які літературні та інші впливи позначилися на образі Гуллівера?
2. Які риси притаманні героєві? Які з них відповідають загальнолюдським цінностям, а які обумовлені часом, коли він жив?
3. Як розвивається характер Гуллівера протягом твору? Він статичний чи динамічний?
4. Як у цьому образі реалізуються ідеї Просвітництва?

Запам'ятайте! Гуллівер — образ-ідея, втілення мрій і сподівань письменника-просвітника словом правди поліпшити рід людський; водночас це — людина Нового часу, якій притаманні жага до відкриття та пізнання світу, прагнення самовдосконалення, мудрість, високі моральні якості.

Усвідомте, що кожній епосі, кожному поколінню людей потрібні свої Гуллівери, адже чим більше людина дізнається про світ і себе, тим більше постає перед нею нових таємниць і загадок.

Проаналізуйте міркування Гуллівера про навчання та виховання дітей, складіть за ним програму, залучивши до неї пункти, що відповідають і сучасним поглядам на виховання дітей, їхню освіту.

Створіть узагальнений портрет людини Нового часу та з'ясуйте, яке значення мав образ Гуллівера для сучасників Свіфта та має для сьогодення.

Жанрова своєрідність роману Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера»: поєднання реалістичних елементів і соціальної фантастики

Твір Дж. Свіфта визначають як сатиричний роман, у якому поєднано реалістичні елементи із соціальною фантастикою, з ознаками роману-подорожі пригодницько-фантастичного характеру, що посідає вагоме місце в мистецтві доби Просвітництва.

Твір має чотири частини, у кожній з яких ідеться про перебування героя в тій чи іншій країні (у ліліпутів, у велетнів, у Лапуті, у країні гуїґнґнів). Це приваблює передусім дітей. Уводячи казкові та фантастичні мотиви в їхній особливий художній функції, Свіфт не обмежується нею, розширює її значущість за допомогою пародії, на якій побудовано сатиричний гротеск. Текст «Мандрів...» пронизано алюзіями, ремінісценціями, натяками, прихованими та явними цитатами.

Пл. Пародія — комічне або сатиричне наслідування іншого художнього твору.

Гротеск — поетичний прийом умисного спотворення або змішування контрастів: трагічного і комічного, доброго і злого, реального і фантастичного.

Алюзія — стилістична фігура, що містить указівку, аналогію чи натяк на певний історичний, міфологічний, літературний, політичний або побутовий факт, закріплений у текстовій культурі або в розмовному мовленні.

Ремінісценція — елемент художньої системи, що відсилає до раніше прочитаного, почутого або побаченого твору мистецтва; неявна цитата, цитування без лапок.

Езопова мова (від імені напівлегендарного давньогрецького байкаря VI ст. до н. е. Езопа) — замасковане, алегоричне висловлення думок з іронічними натяками й недомовками.

Памфлет — публіцистичний твір злободенної тематики, у якому з особливою гостротою й експресією, часто в сатиричній формі, висміяно й викрито якісь негативні суспільні явища.

Інвектива — різке викриття або сатиричне осміяння реальної особи чи групи осіб; зазвичай супроводжене деяким зрушенням у реальності зображення; характеризується структурною

і смисловою двоплановістю, що висуває на перший план особисті звинувачення для суспільної ганьби.

З описів морських подорожей XVII ст. Свіфт запозичує мандрівний колорит, який надає фантастиці ефекту зримої реальності. У гротескно-сатиричному описі всіх трьох країн, які відвідує Гуллівер перед своєю останньою мандрівкою, є контрастний момент — мотив утопії, ідеального суспільного ладу.

Протест проти відсутності свободи належить до головних тем «Мандрів...». Тим більш значущим є епізод про те, як зачарований інтелектом гуїґнґнів Гуллівер відчуває тільки відразу до істот, подібних до себе, адже він їх бачить «прив'язаними за шию до колони». Так Свіфт висміює раціоналізм просвітників.

Виховати в людині ясну думку та почуття моральної відповідальності за свої вчинки, сприяти її моральному та фізичному здоров'ю, без нахилів до розкоші та марнування сил — така прихована думка автора книги.

Засоби комічного, езопова мова в романі Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера»

Джонатан Свіфт у своєму творі «Мандри Гуллівера» виявив надзвичайну художню майстерність, фантазію та винахідливість. Він вдається до іронії: «Ось вони, дивовижні наслідки обмеженості та короткозорості! Обдарований усіма прикметами, що забезпечують йому повагу, любов та шану, дуже здібний, розумний, освічений, талановитий владар, майже обожнюваний своїми підданцями, з якоїсь непотрібної, незрозумілої європейцям делікатності відмовляється від щонайпевнішої нагоди стати цілковитим хазяїном життя, волі й майна свого народу»;

до гострої сатири: «Мій історичний нарис нашої країни за останнє сторіччя надзвичайно здивував короля; у нашій історії він убачав самі змови, заколоти, вбивства, страти, революції та заслання, що є найгіршими наслідками зажерливості, розбрату, лицемірства, зрадництва, жорстокості, люті, безумства, злостивості, заздрощів, розпусти та чванливості»;

до гнівної інвективи: «Більшість ваших співвітчизників є виводком маленьких огидних плазунів, найзгубніших зі всіх, які будь-коли повзали по земній поверхні»;

до гумору: «Читач, напевне, скаже, що така історія могла трапитися скоріше в Англії чи в Європі, аніж у такій далекій країні. Але хай він зважить на те, що примхи жіноцтва не обмежені ні кліматом, ні національністю і що насправді вони куди одноманітніші, ніж це здається на перший погляд».

Дуже часто автор удається до контрастного зображення, протиставлень, применшення (*літоти*) чи перебільшення (*гіперболи*), перелічення: «...Король зауважив, яка нікчемна ота пиха — людське величання, коли її наслідують і такі мізерні комахи, як я».

Свіфт постійно звертається до *езопової мови*: «Спадкоємець престолу, аби не сваритися з партіями, змушений взувати на кожну ногу різне взуття, відтак «під час ходи його величність накульгує» (йдеться про принца Уельського Георга II).

Комічно-сатиричний зміст має опис того, як розправлялися з інакодумними та ворогами, розшифровуючи їхні листи чи записки: «...вбиральня означає таємну раду, табун гусей — сенат, кривий собака — загарбника, чума — регулярну армію, яструб — прем'єр-міністра, мітла — революцію, мишоловка — державну службу, гнійна рана — владу... Так, «Н» означає змову, «Б» — кінний полк, «Л» — флот на морі. Користуючись іншим методом, вони переставляють літери підозрілого листа і в такий спосіб можуть виявити якнайглибше приховані наміри незадоволеної партії».

Жан Гранвільє. Гуллівер і летючий острів Лапута

ЛК. Продовжуючи в «Мандрах Гуллівера» та памфлетах традицію реалістичної фантастики епохи Відродження, розвиваючи й збагачуючи цю традицію в річищі сатиричних форм, за допомогою яких йому вдалося робити грандіозні узагальнення, Свіфт створив тексти, на які орієнтувалися сатирики й фантасти XIX–XX ст. (Т. Дж. Смоллетт, В. Годвін, Ч. Діккенс, С. Батлер, Г. Веллс — в Англії; Вольтер, А. Франс — у Франції; М. Салтиков-Щедрін — у Росії тощо).

1. Чому виникають труднощі з визначенням жанру твору Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера»?
2. Які художні засоби, сатиричні прийоми переважають у творі Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера»?
3. Якою є роль сатири в розкритті головних думок твору?
4. Наведіть приклади різних видів комічного у творі Свіфта.

Запам'ятайте: роман «Мандри Гуллівера» має своєрідну жанрову специфіку, адже в ньому поєднано ознаки реалізму та соціальної фантастики, є ознаки роману-подорожі

пригодницько-фантастичного характеру. Автор виявив надзвичайну винахідливість у вигадуванні способів реалізації своїх ідей, зокрема сатиричному зображенні сучасного йому суспільства. Багато вад того часу не подолано, на жаль, і донині.

Усвідомте, що письменник Дж. Свіфт завдяки своїм творам, і насамперед «Мандрам Гуллівера», зробив переворот не лише в культурному, літературному житті Англії та інших країн Європи доби Просвітництва, а й у тогочасній державній політиці.

Проаналізуйте засоби сатиричного зображення у творі Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера» і зробіть висновки про їхні функції у творі.

Складіть уявлення про індивідуальний стиль письменника Дж. Свіфта й розкрийте його значення.

Мабуть, кожен із нас у душі — невиправний мрійник. А Джонатан Свіфт був видатним мрійником і вигадником, що подарував нам у спадок цінний скарб — роман «Мандри Гуллівера», гортаючи сторінки якого ми щоразу міркуємо, де вигадка, а де реалії, і намагаємося «впіймати» істину, мудрість, які несе нам письменник своїм твором.

Йоганн Вольфганг Ґете — видатний німецький і європейський поет-просвітитель

1. Пригадайте, що ви знаєте про Й. В. Ґете з курсу зарубіжної літератури 5–8-х класів. Які враження у вас залишилися після прочитання його поезії «Нічна пісня подорожнього»?
2. Розгляньте портрет письменника. Як ви можете охарактеризувати цю людину?
3. Прочитайте висловлювання видатного німецького поета Г. Гейне про Й. В. Ґете: «Його зовнішність була так само значущою, як слово в його творах, і постать була так само гармонійною, світлою, радісною, шляхетною, пропорційною, і за ним, як за античною статуєю, можна було вивчати грецьке мистецтво. Очі були спокійні, як погляд божества... Час укрити його голову снігом, але не зміг схилити її. Він продовжував тримати її гордо й високо, а коли говорив, то здавалося, що йому дано можливість пальцем указувати небесним зорям шлях, яким вони мають рухатися...» Висловіть свою думку щодо прочитаного.

1749

1832

Йоганн Вольфганг Гете

Місце народження, проживання

Франкфурт-на-Майні, Німеччина (у складі Священної Римської імперії)

Батьки

Батько — Йоганн Каспар Гете, заможний бюргер, імперський радник, колишній адвокат; мати — Катаріна Елізабет Гете, дочка міського старшини

Освіта

Публічна школа, домашнє навчання, факультет права у Лейпцизі та Страсбурзі, захист дисертації та здобуття ступеня ліценціата права

Рід занять

Адвокатська практика, літературна діяльність, дослідження в галузі природничих наук

Основні твори

«Фауст», «Страждання юного Вертера», поезії. Велике Веймарське видання творів Гете налічує 143 томи

Нагороди, відзнаки

Кавалер кількох орденів, його іменем названі інститут, дослідницький центр, мінерал, астероїд

Життєвий і творчий шлях Йоганна Вольфганга Ґете

В автобіографічній книзі «Поезія і правда» Ґете писав про своє народження: «28 серпня 1749 року, опівдні, з дванадцятим ударом дзвона, я з'явився на світ у Франкфурті-на-Майні. Розташування сузір'їв сприяло мені...» Поет був переконаний, що це впливає на долю, і у Всесвіті кожному судилося своє особливе місце.

Майбутній письменник Йоганн Вольфганг Ґете з'явився на світ у родовитій та заможній бюргерській родині. Батько його Йоганн Каспар був юристом, вимогливою, неемоційною, але чесною людиною. Від нього синові передався потяг до знань. Мати прищепила своєму синові любов до творчості, вона була для хлопця прикладом сердечної теплоти й мудрості.

У родині багато уваги приділяли вихованню дітей та розвитку їхніх здібностей. Юнак володів кількома іноземними мовами, вивчав художню літературу, історію, природничі науки, музику та малювання. До речі, перську мову він опанував у 60 років! Поет завжди прагнув якомога продуктивніше провести свій день. Зокрема, його обов'язковим заняттям було читання, а щоденна норма становила 80 сторінок книжки.

Дослідники його творчості стверджують: Ґете сміливо міг сказати, що він сам себе створив, адже відомо, що народився він кволою дитиною, зростав дуже хворобливим і навіть змушений був через недугу залишити університет. Однак у студентські роки Ґете відкрив для себе філософію природи Спінози. Нідерландський філософ стверджував, що природа обдарувала людину всім, щоб та могла протистояти хворобам, моральному злу, дурості, залежності від згубних інстинктів. Захопившись цією філософією, юнак почав працювати над формуванням своєї особистості й досяг блискучих результатів.

Початок творчого шляху Ґете пов'язаний з літературним рухом, представники якого виступали під девізом та назвою «Буря і натиск». Ці поети й драматурги йменували себе «штюрмерами» — від німецької назви *Sturm und Drang*. Вони проголосили культ свободи, генія, природи.

Роман «Страждання юного Вертера» (1774), написаний у Веймарі, де Ґете за наполегливою вимогою батька

Пам'ятник Ґете і Шиллерові в місті Сірак'юс (США)

стажувався в імперському суді, уславив автора не тільки в Німеччині, а й у всій Європі. Митець одним із перших виголосив світові свої ідеї: гідність людини не в її предках, не в майновому стані, а в ній самій — в її особистості, її таланті, інтелекті та вчинках.

1775 року Гете запросили до Карла Августа, герцога Саксен-Веймар-Ейзенахського. Письменник став першим міністром герцога, дістав титул таємного радника. Потім, переконавшись, що це було утопією, Гете поступово обмежує свою державну службу, залишаючи за собою лише театр і навчальні заклади.

1786 року Гете їде з Веймара й два роки проводить в Італії. Він захоплено милується творами античного та ренесансного мистецтва, пробує себе в живописі. Відмовившись від бунтарства ранніх років, він вбачає мету своєї творчості в мирному пропагуванні просвітницьких ідей. У творчості Гете після повернення з Італії відбилися нові естетичні погляди, що їх дослідники визначають як веймарський класицизм. Поет тепер віддає перевагу класичним формам античного мистецтва, він стриманий у вираженні своїх ідей. У Веймарі поет знайомиться із Шиллером, і відтоді починається дружба двох видатних митців. Гете стає директором придворного Веймарського театру. Він ініціює відродження літературної балади й пропонує другові позмагатися в цьому жанрі. 1797 рік дістав назву «року балади».

Гете прожив тривале життя (83 роки), був переважно у чудовій фізичній формі, багато працював, вирізнявся здоров'ям духу.

УС. Уже на початку ХІХ ст. Гете був широко відомий в Україні. 1827 року його обрали почесним членом Ради Харківського університету.

Тарас Шевченко називав Гете «великим», знав і любив його твори, особливо «Фауста». Невтомним популяризатором Гете був І. Франко, який переклав багато його поезій, кілька частин «Фауста».

Перший повний переклад «Фауста» українською мовою зробив М. Лукаш.

2016 року сучасний український письменник Юрій Андрухович був нагороджений медаллю Гете-інституту за переклади текстів німецьких поетів українською мовою.

ЛК. Твори Гете поклали на музику багато визначних композиторів світу: Л. ван Бетховен (увертюра «Еґмонт»), Ш. Гуно (опера «Фауст»), Ф. Шуберт («Гретхен за прядкою»), Р. Шуман (ораторія «Сцени з Фауста») та ін.

Твори Гете не раз було екранізовано. Фільм кінорежисера О. Сокурова «Фауст», знятий німецькою мовою за участі європейських акторів, здобув найвищу нагороду на Венеціанському кінофестивалі 2011 року — «Золотий лев».

«Вільшаний король»: міфологічний зміст образів твору

«Таємниця життя незбагненна, але ми не можемо відмовитися від спокуси все ж таки пізнати її та зрозуміти», — писав Й. В. Гете. Це висловлювання могло би бути девізом усієї творчості поета.

Написати баладу «Вільшаний король» Гете надихнула данська народна пісня «Дочка короля ельфів», а також античні міфи й середньовічні перекази.

У такій фантастичній формі було відтворено забобонний страх середньовічної людини перед ворожими силами природи, таємничими міфічними істотами, втіленням яких є ельфи.

Розширюємо світогляд

Ельфи — це духи повітря, природи, які можуть жити на деревах, люблять танцювати й заворювати людей. Ельфи бувають світлі (добрі) й темні (злі), у них є свої королі, свої володіння, межі яких не можна порушувати.

Пл. Балада — це жанр ліро-епічної поезії фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики з драматичним сюжетом.

У баладі зазвичай ідеться про щось незвичайне, виняткове, героїчне; реальне часто поєднується з фантастичним.

Балади є історичні, міфологічні, ліричні, трагедійні, розбійницькі, сімейно-побутові, моторошні.

Баладу Гете «Вільшаний король» написано в традиціях моторошної похмурої балади. Образ лісового короля споріднений з поширеним в українських народних казках та легендах образом лісовика.

Порівняно з попередніми творами поета, де природа виступає благодатною і життєдайною силою, у баладі «Вільшаний король» вона стає втіленням таємничих сил, невідомих і ворожих

Г. Доре. Ілюстрація до балади Гете «Вільшаний король»

людям. Саме тому реалістичний план оповіді (повернення батька із сином додому) накладається на фантастично-міфологічний (поява вільшаного короля), що і породжує трагізм, напруженість сюжету. Атмосферу тривоги, страху, лихих сил підкреслено також тим, що дія відбувається вночі, у лісі, де реальні предмети та явища набувають казковості, алегоризму.

Г. Плюддеман. Ілюстрація до балади Гете «Вільшаний король»

У баладі тісно переплітаються реальний та ірреальний світи. Це відображення двох поглядів на той самий предмет чи явище: цар — туман, колихання гілля — заманювання вільшаного короля, дочки лісового царя — верби.

У баладі спостерігається драматичне зіткнення двох начал: життя і смерті, відчаю й надії, буденного та інтуїтивного. У цьому конфлікті беруть участь дитина й дорослий.

Батько й син по-різному сприймають світ. Дорослий чоловік не вірить у дива, його світосприйняття вирізняється врівноваженістю, поміркованістю, раціоналізмом. Він любить сина й усіляко намагається розвіяти його страхи. Дитина, навпаки, сповнена занепокоєння, страху, інтуїтивного відчуття впливу якихось невідомих сил.

У творі відбувається конфлікт вільшаного короля й малюка. Мовлення вільшаного короля сповнене містичної сили. Це неначе голос природи, яка може поглинути все навколо, навіть людину. З підтексту балади можна зрозуміти жорстокість «хвостатого Пана»: можливо, люди якось порушили його спокій, а ширше — природну гармонію.

Символічним є образ дитини. З тексту відомо, що в душі хлопчика існує конфлікт: невідома, таємнича сила природи і вабить його, і водночас жахає. Дитина уособлює людство, що не виробило гармонійних стосунків із природою, зі світом, із собою. Так літературознавці пояснюють трагічний фінал балади.

УС. Існує кілька перекладів балади Гете «Вільшаний король» українською мовою.

Першим перекладачем твору був український мовознавець, греко-католицький священник Й. Левицький. Пізніше переклади здійснили Б. Грінченко, П. Куліш, Д. Загуд, М. Рильський.

Переклад П. Куліша вирізняється національною забарвленістю (автор використовує героїв національних міфів, слова розмовної української мови: «вітласта», «се», «царівни-вільхівни», «на вітті гойдати, коточка співати» тощо).

Особливо поетичним, естетично довершеним є переклад М. Рильського. Поетові вдалося зберегти німецьку специфіку твору й надати йому ознаки української балади.

Усі переклади мають різні назви. М. Рильський зберіг назву німецького оригіналу *Erlkönig* — «Вільшаний король», натомість інші, як-от Б. Грінченко, обрали узагальнювальну назву «Лісовий цар».

Хто іде під вітер нічною добою,
Синка на сідельці везе під полою?
Коня острогами раз по раз торкає,
Дитину до себе в тепло пригортає.
<...>

(Переклад П. Куліша)

Хто іде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізнившись, і хлопець із ним.
Обнявши малого, в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.
<...>

(Переклад Б. Грінченка)

ERLKÖNIG

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind;
Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.

(Оригінал)

А батько ще швидше — схопив його жак,
І стогне у нього син на руках.
Доїхав додому за кілька хвилин;
В руках уже мертвий лежав його син.

(Переклад Д. Загула)

За твердженням відомого українського перекладознавця В. В. Коптілова, історія українських перекладів балади Й. В. Гете «Вільшаний король» — це історія поступового, дедалі глибшого проникнення перекладачів у зміст і стиль славетного твору Гете, дедалі повнішого оволодіння його своєрідною ритмікою.

Вивчати перекладений поетичний твір — значить дивитися на зміст очима перекладача, зрозуміти і його бачення теж.

Нове розуміння природи в Гете

Природа у Й. В. Гете — це джерело та основа життя, діяльності та творчості, вона — Бог, утілення таємничих сил. Людина — дитя Природи, яка перебуває у вічному русі, постійно розвивається. Пошук гармонії з Природою, гармонії у світі — це творче завдання поета. Необхідно навчатися у Природи, причому не сліпо її наслідувати, а духовно єднатися з нею.

У баладі «Вільшаний король» природу подано у двох планах — реальному («час нічний», «вранішній туман», «вітер колише в гаю гілля», «верби сивіють в далині») та міфологічно-казковому, персоніфіковано-олюдненому («Король вільшаний он там стоїть! / Він у короні, хвостатий Пан», «— Мій тату, мій тату, яке страшне! / Як надить вільшаний король мене!», «— Мені, хлопче, любя краса твоя! / З неволі чи з волі візьму тебе я»).

У баладі показано зіткнення різних начал — природного і духовного, буття і небуття, людини і природи. Гете вірив, що, потрапивши в полон до вільшаного короля, людство зможе збагнути таємничість і мудрість природи та спрямувати біг коня до світла, яке здолає ніч. Головне — не зупинятись у своїх пошуках і не зневажати таємниць природи й світу.

ЛК. Картина М. Врубеля «Пан» (див. с. 56) близька до балади Гете «Вільшаний король» і може правити за ілюстрацію до неї.

1. Яким є сюжет балади?
2. Які події в баладі є реальними, а які — фантастичними?
3. Опишіть, якими ви уявляєте героїв балади зовні, у якому психологічному стані вони перебувають.
4. Як побудова балади підкреслює драматизм подій, емоційно напружений стан героїв та їхню боротьбу зі страшним?
5. До якого виду балад, на вашу думку, належить цей твір?
6. Як ви вважаєте, що спричинило загибель дитини?
7. Яким є віршовий розмір балади і як це впливає на сприйняття твору?
8. За допомогою словника з'ясуйте символічне значення образів вітру, верби, туману, ночі, стрімкого бігу коня, Пана.
9. Що, на вашу думку, «моторошне» в баладі, те, що може налякати читача?
10. Головну думку балади «Вільшаний король» літературознавці визначають по-різному. Як би визначили її ви й чому?
11. Які художні засоби використав Гете у своєму творі?

«Травнева пісня» Гете

За словами дослідника творчості Й. В. Гете Б. Шалагінова, після творчого перелому 1780-х рр. поет «убачав своє покликання в тому, щоб діяти у злагоді з природою і своїм особистим буттям, неначебто продовжувати природу. Його «Травнева пісня» — своєрідний естетичний портрет поета. Гете... чудовий лірик краєвиду, що завжди прагне обрати якусь віддалену і високу точку для огляду, тут постає перед нами в центрі природи, яка всміхається йому. Геніально прості засоби «освіжають»... Природу охарактеризовано словами, що співвідносяться з людськими емоціями, і від цього емоції набувають ширшого змісту («Як радісно сяє / мені природа! / Як виблискує сонце! / Як сміються луки!»).

Про що його «Травнева пісня»? Вона — і про весну, і про радість любові, і про величезне щастя того, хто здатен на щирі людські почуття. Биття молодого серця ніби зливається з голосами, багатобарвним сяйвом нового дня. Митець вбачав у природі здорове начало, першооснову, протиставляючи її дисгармонії сучасного йому суспільства.

1. Прочитайте поезію Й. В. Гете «Травнева пісня» й поясніть своє розуміння назви, теми та ідеї твору.
2. Визначте характер ліричного героя вірша.
3. Якими, на ваш погляд, мають бути стосунки людини та природи?

Волелюбні мотиви та протистояння образів-персонажів у «Прометей».

Образ Прометея

У другий період своєї творчості (1770–1775) Й. В. Гете звертається до міфічних образів, сюжетів, але надає їм суб'єктивного звучання, пронизує їх бунтарськими інтонаціями, ідеєю свободи й непокори.

Цю тематику іноді так і називають — «прометеївською» (вона була популярною в Європі практично упродовж усього XVIII ст.). Роботу над драмою, названою «Прометей», Гете розпочав 1773 р. Роком пізніше поет написав однойменний гімн. Гете вбачав у цій темі багатоманітні мотиви — творчої особистості, незалежності, людянолюбства, змісту людського життя тощо.

У цьому творі чи не найповніше виявилися волелюбні бунтарські настрої молодого Гете.

Гімн «Прометей» побудований у формі монологу самого титана. Гете зробив Прометея символом протесту проти змертвілих традицій та авторитетів, символом справжньої любові до людей,

підкреслюючи богоборчу енергію й духовну перевагу героя над його супротивниками.

Ну, тут я сиджу і формую
Людей на свій образ —
Поріддя, що подібне до мене,
Щоб мучитися, щоб ридати,
Щоб втішатися, щоб радіти,—
І зневажати тебе,
Як я!

Водночас Прометей гнівно викриває владу богів (і земних, і небесних), сміливо кидаючи Зевсові звинувачення в самозакоханості, жорстокості та байдужості до людських страждань:

Не знаю нікого біднішого
Під сонцем, ніж ви, богове!
<...>

Тебе шанувати? Чому?
Може, зм'якшив ти колись
Болі знедоленим?
Може, притишив колись
Сльози настрашених?

(Переклад М. Бажана)

Автор закликає вірити в себе, у свої сили, як це робив один з улюблених його героїв — Прометей.

УС. Про привабливість гетівського образу Прометея свідчить і звернення до нього видатного українського письменника І. Франка як перекладача.

У перекладі Франка Прометей має риси наполегливого, діяльного героя, який шукає одностумців серед тих, хто не прагне нездійснених химер, а знаходить реальне підґрунтя існування та показує його іншим.

1. Хто такий Прометей? Що ви про нього знаєте з античних міфів?
2. Чого навчив людей Прометей?
3. Чому Гете звернувся до тем античності, до «прометеївської» теми?

Й. В. Гете. Прометей.
Титульний аркуш
(Нью-Йорк:
Українська книгарня
ім. Т. Шевченка, 1918)

4. За що Прометей картає Зевса і в його особі — усіх богів, можливо-владців?
5. Якою є головна думка твору?
6. Чим вірш «Прометей» близький сьогоднішню?

ЕК. Порівняйте уривки з твору «Прометей» у різних перекладах, висловіть свої уподобання та зробіть висновки.

Не знаю нікого біднішого
 Під сонцем, ніж ви, богове!
 Нещедро ви живлите
 Данням офір
 І дихом молитов
 Вашу величність.

(Переклад М. Бажана)

...Не знаю я мізерніших,
 Ніж ви, боги, у світі!
 Злиденний має харч
 Величність ваша:
 Має дим жертвовний
 Та молитви дух.

(Переклад І. Франка)

М. Врубель. Пан

Запам'ятайте. Й. В. Ґете вважають засновником сучасної німецької літератури, він був лідером романтичного руху «Буря і натиск». У галузі ботаніки письменник став засновником порівняльної морфології рослин.

Усвідомте на прикладах із життя письменника, що людина може створити себе сама, незалежно від несприятливих обставин, завдяки наполегливій праці над собою, самоосвіті, самовихованню. Потрібно бути небайдужим до долі своєї країни, свого народу, робити те, що зможеш, для їхнього добробуту.

Проаналізуйте твір Ґете «Вільшаний король» з точки зору жанру, а вірш «Травнева пісня» — з точки зору використання художніх виражальних засобів для розкриття теми та ідеї твору.

Опишіть картину М. Врубеля «Пан» та визначте, наскільки вона перегукується з твором Ґете «Вільшаний король».

Створіть на основі висловлювань Й. В. Ґете його психологічний портрет.

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер — виразник просвітницьких ідей свободи й справедливості

1. Що ви пригадуєте з курсу зарубіжної літератури 7-го класу про Ф. Шиллера та його творчість?
2. До якого жанру належить його твір «Рукавичка»?
3. Як у цьому творі утверджено ідеї збереження самоцінності людського життя, людської гідності, пріоритету високої людяності?

Сторіччя поки не дозріло. Я — громадянин
прийдешніх століть.

Ф. Шиллер

Життєвий і творчий шлях Йоганна Крістофа Фрідріха Шиллера

1770–1780-ті рр. у Німеччині, відомі під назвою «Буря і натиск» (*Sturm und Drang*), мали ще одного героя. Герой-штюрмер був закоханим у свободу мрійником, який не боявся ризикувати. У його грудях билосся гаряче серце, що не могло миритися з обставинами. Саме таким у житті й у творчості був Фрідріх Шиллер — німецький поет, драматург, філософ та історик.

Ось як говорив про Ф. Шиллера його товариш — німецький поет Й. В. Гете: «Статура його, постава, хода, навіть кожен його рух були сповнені гордості. І лише очі в нього були ніжними. І талант його був таким самим, як його зовнішність. Він сміливо брався за великий сюжет, досліджував його звідусіль, розглядав зусібіч».

Батько майбутнього поета — Йоганн Каспар Шиллер — військовий фельдшер, мати — Доротея, уроджена Кюдвейс, дочка трактирника. Хлопчик зростав серед мальовничих околиць, руїн стародавніх замків, уважно придивляючись та дослухаючись до всього нового й цікавого. Разом із батьком він бував на ярмарках, народних гуляннях, враження від яких назавжди вкарбувалося в хлоп'ячу пам'ять. Найбільше запам'яталися Фрідріхові вистави лялькового театру й постановки середньовічних містерій. Саме тоді в нього зароджується любов до театру, лицедійства.

З 1768 р. Фрідріх почав відвідувати латинську школу. Потім батько змушений був відправити 14-річного сина на навчання до щойно створеної герцогом військово-медичної академії. В академії Шиллер вивчав право й медицину, які не цікавили хлопця. Там, у задушливій атмосфері шпигування, доносів, покарань, йому довелося провести аж вісім років.

1759

1805

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер

Місце народження, проживання

Німеччина,
місто Марбах-на-
Неккаре

Батьки

Батько — Йоганн Каспар Шиллер, військовий фельдшер; мати — Доротея з роду Кодвейс, дочка трактирника

Освіта

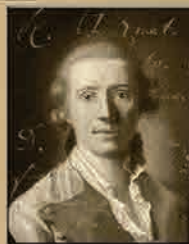

Латинська школа, військова академія

Рід занять

Полковий лікар, драматург, поет

Захоплення

Театр, історія, філософія, література

Основні твори

«Розбійники», «Підступність і кохання», «Орлеанська діва», «Вільгельм Телль», «Марія Стюарт», філософські твори

Лише вночі Шиллер міг крадькома читати. Під впливом одного зі своїх наставників навіть став членом таємного товариства. Після закінчення академії Шиллера було призначено полковим лікарем, на цій посаді він одержував жалюгідні гроші.

Над першою драмою «Розбійники» Шиллер почав працювати, ще перебуваючи в академії. 1781 року драму було завершено, а за рік її вперше поставили на сцені Мангеймського театру. Успіх був шалений: «Незнайомі люди кидалися одне одному в обійми, жінки в напівпритомному стані полишали зал». Автор, якого негайно охрестили «німецьким Шекспіром», потай відвідав прем'єру. Потім були тріумфальні вистави в багатьох інших містах Німеччини.

1787 року Шиллер оселився у Веймарі, де жив і працював великий Гете. У поетів склалися дружні стосунки. Пізніше митець жив у різних містах Німеччини, пробував свої сили в журналістиці, писав теоретичні трактати, працював професором історії Єнського університету, утім, його матеріальне становище залишалося скрутним.

1790 року Шиллер обвінчався з Шарлоттою фон Ленґефельд. Незабаром він захворів, і відтоді почалася невпинна боротьба за життя.

Кілька років Шиллер проводить у Мангеймі, де обіймає посаду завідувача літературної частини в «Національному театрі».

В історії світової драматургії п'єсу Шиллера «Підступність і кохання» було визнано першою «міщанською трагедією». До Шиллера в трагедіях діяли винятково монархи й аристократи, третій стан було дозволено зображувати тільки в комедіях. На відміну від перших драм, тут центральним персонажем є дівчина Луїза Міллер.

У Карловій академії викладав філософію талановитий педагог і вчений Абель, який згодом став другом Шиллера. Професор наголошував на необхідності насамперед світової гармонії. Він прагнув прищепити своїм вихованцям оптимістичне світосприйняття, вселити любов до ближнього, напучував їх пізнавати навколишнє життя. Вплив його філософської концепції найвідчутніше виявляється в «Оді до радості», яка ґрунтується на властивому

Т. Оер. Веймарське придворне товариство

Шиллерові оптимізмі, вірі в людину, переконанні у тому, що люди можуть і повинні зріднитися одне з одним.

Шиллер усвідомив, що прогрес людства — ще не запорука щастя. Така сама думка простежується в його баладах. Вони сприймаються як відгомін тих давніх часів, коли різні повір'я і перекази трансформувалися у примхливі фольклорні образи.

У творах дрезденського періоду помітний відхід Шиллера від колишньої бунтарської ідеології. Тепер Шиллер уважає, що для примирення ідеалу й життя поетичний геній «має прагнути розриву з реальним світом». Переворот у світогляді поета відбувається як унаслідок розчарування в ідеалах «Бурі і натиску», так і завдяки вивченню кантівської філософії та захопленню ідеями франкмасонства.

Розширюємо світогляд

Масонство, франкмасонство (фр. *Franc-maçonnerie*, англ. *Freemasonry*, «вільне каменярство») — морально-етичний рух у вигляді закритої організації. Найбільш поширене означення масонства — це «система моралі, викладена в алегоріях та проілюстрована символами»; також — всесвітнє братство, всесвітній орден: масони — це члени духовно-етичних організацій «вільних каменярів».

Особливо плідним було останнє десятиліття творчої діяльності Шиллера. Він створює такі драматичні шедеври, як трилогія «Валенштейн» (1799), драми «Марія Стюарт» (1800), «Орлеанська діва» (1801), «Вільгельм Телль» (1804). У цих творах художньому аналізу піддано знакові етапи історії європейських народів.

Митець пішов із життя 1805 року.

ЛК. Твори Ф. Шиллера були дуже популярними в різних видах мистецтва. Так, за його п'єсами композитори Дж. Россіні, Г. Доніцетті, Дж. Верді, П. Чайковський, З. Фібіх, С. Слонімський створили опери, композитор М. Пейко — балет; є кілька драматичних вистав та телєвистав.

УС. Першим перекладачем поезій Шиллера українською мовою став у 1830-х рр. Й. Левицький, далі його твори перекладали П. Куліш, Б. Грінченко, А. Могильницький, М. Маркович, О. Навроцький, О. Левицький, О. Кониський, Олена Пчілка, Борис Тен, С. Гординський та ін. Через переслідування української мови драми Шиллера українською мовою було забронено, а перші вистави відбулися у львівському Театрі «Руської

Бесіди». Уперше виставу «Розбійники» поставив у Народному Театрі м. Києва 1918 р. П. Саксаганський. Визначним явищем в українських театрах 1920–1930-х рр. стали вистави «Вільгельм Телль», «Змова Фієско в Генуї», «Дон Карлос» тощо.

«Ода до радості»: пафос твору, що відомий як гімн Євросоюзу

Поет багато розмірковує над сенсом людського буття. На думку Шиллера, цивілізація мала для життя людини не тільки позитивні наслідки (наука, техніка, удосконалені закони), а й негативні. А найстрашнішим було те, що людина втрачала кращі моральні риси (простоту, щирість, сердечність, віру). Вона ставала надто раціональною. Шиллер уважав, що повернути людину на правильний шлях зможе мистецтво. Ось чому він говорив: «Краса мусить спрямувати людей на шлях істини».

«Ода до радості». Рукопис Ф. Шиллера з автографом

«Ода до радості» (нім. *Ode an die Freude*), у якій звеличено

єдність усіх людей, написана 1785 року для дрезденської масонської ложі. Незважаючи на популярність вірша, сам Шиллер негативно відгукувався про нього, відзначаючи, що ода «далека від реальності».

Згодом текст оди, зокрема ключове слово в ній, було змінено. У первинному варіанті автор використав поняття «свобода», а не «радість», однак незабаром Шиллер замінив його заради того, щоб відокремитися від політики. Найбільшої популярності вірш здобув після того, як Людвіг ван Бетховен поклав його на музику та увів до складу завершальної частини знаменитої Дев'ятої симфонії.

Спершу «Ода до радості» зажила слави як гімн ФРН, потім — як гімн Ради Європи, пізніше — як гімн ЄЕС, а з 1993 року стала відома як гімн Європейської Співдружності.

Розширюємо світогляд

Європейський Союз (Євросоюз, ЄС, European Union, EU) — економічний та політичний союз 28 (станом на першу половину 2017 р.) держав-членів, що розташовані переважно в Європі.

Мета Європейського Союзу — створення економічного союзу з найвищим рівнем інтеграції економік держав. ЄС засновано на

загальнолюдських цінностях: пошани до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини. Названі цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

ЛК. Аранжування «Оди до радості» виконано Гербертом фон Караяном. 2003 року було вирішено від гімну ЄС залишити лише музику — задля рівності всіх мов.

Музику до цього вірша також писали відомі композитори Т. Кернер, Р. Вагнер, Ф. Шуберт, П. Чайковський, П. Масканьї, Й. Штраус та інші.

Пригадайте: *ода* — це урочиста пісня на честь якоїсь важливої події чи визначної особи. Тут письменник звертається до почуття, емоції — радості — як уособлення щастя людини. Називає її «гарною іскрою Божою», «царицею гожею». Матінка-земля, природа дають усе для її радості. Саме ця радість буття рухає світовий прогрес («Радість — всесвіту пружина»), живить творчість душі («Радість — творчості душа»). Якщо ти успішний учений — тебе «радість усміхом віта» й «до чеснот проводить радо, / хоч тропа до них крута». І радість тут — уособлення оптимізму, віри у світло розуму, «кращий світ». Поет називає й можливі конкретні причини «не радості» — «горе й злидні», «відомста», «погрози», «сльози», «каяття», навіть згадує «книги борговії». Він закликає до «всепрощення ворогам», загального примирення, стати дружною сім'єю. Поет переконаний, що це пом'якшить серця жорстоких, додасть духу «кволим». Останні строфи «Оди до радості» — своєрідний маніфест того, хто знає шлях до цього почуття та його високу ціну:

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай...
<...>

Хор
Станьмо дружною сім'єю,
Жити правдою й добром
Присягнімо...

(Переклад М. Лукаша)

Україна і Європейський Союз на мапі Європи

«Ода до радості» має космічну, планетарну, всеохопну спрямованість, звертається до «мільйонів» і так само дістає відгук у серцях мільйонів.

1. Сучасники писали про Шиллера: «Його ніщо не сковувало, ніщо не спиняло вільного польоту його думки. Усі великі плани він творив вільно. Це справжня людина». Чим можна пояснити таку високу оцінку Ф. Шиллера його сучасниками?
2. Прослухайте аудіозапис «Оди до радості» Л. ван Бетховена, порівняйте свої враження від музичного та літературного творів.
3. Прокоментуйте висловлювання Ф. Шиллера й запропонуйте свої міркування з цього питання: «Знайди в собі сміливість стати мудрецем. Необхідна енергія в мужності, щоб подолати перешкоди, які протиставлені здобуттю знань як природною лінню, так і бязкістю серця».
4. «Сторіччя поки не дозріло. Я — громадянин тих століть, що придуть», — писав свого часу Ф. Шиллер. Як ви вважаєте, прийшли ці століття чи ще ні?

Запам'ятайте! Свого часу Ф. Шиллер належав до частини свідомої, активної молоді, яка, апелюючи до розуму, хотіла змінити ледь не хід історії. Тут ідеться про рух «Буря і натиск». Драми Ф. Шиллера «Розбійники», «Вільгельм Телль» та інші показують приклади небайдужості до долі свого народу. Те саме утверджує поезія «Ода до радості».

Усвідомте, що життя кожної людини неповторне, і щось «започити» із біографії знаменитої творчої людини складно. Але є спільні риси, що цінують за всіх часів і у всіх народів, і на них варто звернути увагу. Це — почуття справедливості, надзвичайна працьовитість, знання багатьох мов, любов до своєї батьківщини, свого народу, вболівання за людину, оптимістичне світобачення.

Проаналізуйте текст гімну ЄС і поміркуйте, чому було обрано саме ці строфи; які рядки є провідними й найповніше відображають тему та головну думку.

Складіть психологічний портрет Ф. Шиллера; паспорт-характеристику «Оди до радості».

Підсумуємо знання з теми

1. Які чинники — історичні, філософські, естетичні — сприяли розвитку європейської літератури доби Просвітництва?

2. Назвіть основні художні напрями розвитку літератури й мистецтва Просвітництва, їхні ознаки, проілюструвавши відповіді прикладами із прочитаних творів.
3. Зазначте провідні ідеї Просвітництва, утілені у творчості Дж. Свіфта, Й. В. Гете, Ф. Шиллера, розкрийте їхнє значення в культурному перевороті доби.
4. У чому полягають особливості сюжету та композиції роману Дж. Свіфта «Мандрі Гуллівера» та жанрова своєрідність твору?
5. Схарактеризуйте образ Гуллівера як типу людини Нового часу, визначте художні засоби його творення.
6. Визначте функції гумору, іронії, сатири, сарказму у творі Дж. Свіфта «Мандрі Гуллівера».
7. У чому полягає нове розуміння природи в ліричних творах Гете?
8. Поясніть, чому «Ода до радості» зажила слави як гімн Євросоюзу, здобула світову популярність і є актуальною до сьогодні.

Проаналізуйте!

1. Чому Гуллівер не почав шкодити мешканцям Ліліпутії, хоча вони полонили його, використовували, могли позбавити здоров'я чи навіть життя?
2. З якою метою Й. В. Гете звернувся до жанру «моторошної» балади, написавши твір «Вільшаний король»?
3. У чому полягає життєствердний пафос «Травневої пісні» Гете?
4. Які проблеми «Оди до радості» Ф. Шиллера ви вважаєте тогочасними, а які — вічними?
5. Проаналізуйте частину «Оди до радості» Ф. Шиллера, відомої як гімн Євросоюзу, з точки зору художніх особливостей.

Радість, гарна іскро Божа!
 Несказанно любо нам
 Увійти, царице гожа,
 В твій пресвітлий дивний
 храм.

Все, що строго ділить мода,
 В'яжеш ти одним вузлом,
 Розцвітає братня згода
 Під благим твоїм крилом.

<...>

Кого доля ошастила
 Тим, що другові він друг,
 Кого любить лада мила, —
 Йди до нас в веселий круг.

Йдіть усі, хто зве своєю
 В світі душу хоч одну!
 Хто ж весь вік черствів душею —
 Йди у іншу сторону.

<...>

Радість — всесвіту пружина,
 Радість — творчості душа,
 Дивна космосу машина
 Нею живиться й руша.
 Радість квіти розвиває
 І розгін дає сонцям,
 Їх в простори пориває,
 Не відомі мудрецам.

<...>

(Переклад М. Лукаша)

1. Створіть «Указ Гуллівера», який би він видав, коли б його обрали імператором Ліліпутії.
2. Напишіть есе за висловлюванням Джонатана Свіфта: «Сатира — своєрідне дзеркало, у якому кожен, хто дивиться в нього, бачить зазвичай обличчя всіх, крім свого власного».
3. Складіть анкету країни Ліліпутії, до якої потрапив герой роману Дж. Свіфта Гуллівер.

Анкета країни Ліліпутії

Назва країни	* * *
Столиця	* * *
Форма правління	* * *
Верстви населення	* * *
Політичні партії	* * *
Релігія	* * *
Зовнішня політика	* * *
Внутрішня політика (обіймання державних посад, нагород; правосуддя, освіта)	* * *
Грошова одиниця	* * *

Літературний ринг

Дж. Свіфт якимось чином писав: «Головна мета, яку я собі поставив у всіх своїх працях, — швидше ображати людей, ніж їх розважати, і, якби я здолав довершити свої наміри без шкоди для себе, був би з мене найплідніший письменник у світі...»

«Мандри Гуллівера» — це одна з найсумніших книжок в історії європейської літератури, найгостріший памфлет на людство, написаний, як зазначають деякі історики літератури, у нападі хворобливої мізантропії... Зневага й обурення подекуди просто б'ють в очі зі сторінок «Мандрів Гуллівера».

В. Якименко

Написання Свіфтом твору з почуттям «ненавидячої любові» до людини не є наслідком лихого вдачі письменника, а збуджено глибокою образою за людину, якою вона є, за гострого усвідомлення того, якою вона має й повинна бути. Саме віра в людину, прихована під личиною жорстокого скепсису, диктувала авторові нещадні рядки, у яких безоглядному осудові піддавалися соціальні, політичні та інші форми сучасного Свіфтові суспільства.

А. Шамрай

А якої ви думки про сатиру Дж. Свіфта? Можливо, він надто суворий до своїх сучасників?

Кращі представники Просвітництва — сміливі люди, які, випередивши свій час, проголосили головними Розум та Щастя людей усіх станів. Засобами для досягнення цього були Свобода, єднання з Природою, «природні права людини». Основи Просвітництва заклали філософи, а письменники їх розвинули і втілили в художніх образах. Дж. Свіфт у «Мандрах Гуллівера» почав із критики тогочасного світу з його загарбницькими війнами, несправедливістю, жадібністю, пихою та іншими вадами, намагаючись просвітити його, і змалював ідеальне суспільство. Й. В. Гете по-новому переосмислив проблему людини та природи, змалювавши Природу, з одного боку, як джерело радості та натхнення («Травнева пісня»), а з іншого — як щось таємниче, як небезпеку, що загрожує людині в разі порушення гармонії співіснування її з людиною. Ф. Шиллер закликав плекати радість, саме для якої й народжено людину.

Ваша книжкова полиця

- *Білецький Віталій*. Соціально-філософські погляди Джонатана Свіфта (на прикладі «Казки бочки») / В. В. Білецький // Схід. — 2014. — № 3.
- *Дж. Свіфт*. Мандри Гуллівера. — К. : Дніпро, 1983.

Онлайн-бібліотека

- Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади творів. <http://www.ae-lib.org.ua/>
- Мандри Лемюеля Гуллівера. Переклад Ю. Лісняка (1983). http://ae-lib.org.ua/texts/swift_gulliver_ua.htm
- Твори Шиллера на сайті Е-бібліотека «Чтиво». http://chtyvo.org.ua/authors/Friedrich_Schiller/
- Чтиво: електронна бібліотека. <http://chtyvo.org.ua/authors/Swift/>

Подорож гуга. Романтизм — нова доба в історії європейської літератури

Ріка часу несе нас дедалі швидше. Мистецтво, як відомо, надзвичайно багатогранне. Значна кількість жанрів і напрямів дозволяє кожному авторові якнайповніше реалізувати свій творчий потенціал, а читачеві дає змогу обрати саме той художній стиль, який йому до душі. Наступна наша зупинка — біля узбережжя дивовижної епохи — епохи романтизму, яка поширилася наприкінці XVIII століття в європейській культурі. Цей новий тип свідомості охопив абсолютно всі основні види мистецтва — живопис, літературу, музику, архітектуру — та був пов'язаний із докорінною зміною світоглядних орієнтирів.

Романтизм як літературний напрям і як універсальний світогляд

1. Із чим для вас асоціюється слово *романтизм*? Яких значень може набути це слово?
2. Яких письменників і які твори романтичного напрямку ви могли б назвати?
3. Що привабило вас у цих творах?

У царині мистецтва романтизм призвів до справжньої революції, докорінно оновивши художню теорію і практику, проголосивши вищими цінностями свободу особистості й вільну від будь-яких пут творчість, поезію і правду.

Д. С. Наливайко

Історичні, естетичні, філософські чинники розвитку романтизму

Слово *романтизм* походить від іспанського *романс*, що позначало ліричний жанр, який виник в іспанській літературі ще в середні віки.

РОМАНТИЗМ

Часові межі

На порубіжжі XVIII — XIX ст.

Ідейні засади

- Неприйняття реального життя, прагнення пізнати невідоме;
- винятковість романтичного героя (самотність у реальному світі, пошуки ідеалу і мрії, заглиблення у світ емоцій і почуттів);
- природа як вираження стихійного начала життя, прообраз свободи;
- культ минулого: ідеалізація античності й Середньовіччя, інтерес до фольклору

Висвітлення

Ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині, Великій Британії та Франції, поширився на початку XIX ст. Російською імперією, Польщею й Австрією, а з середини XIX ст. охопив решту країн Європи та Північної і Південної Америки

Численні події розвитку

- Французька буржуазна революція 1789–1794 рр.;
- наполеонівські війни;
- промисловий переворот в Англії.

Подальший розвиток романтизму припадає на період Реставрації (1815–1830) та 1830-ті–1840-ві рр.

Згодом провідним напрямом став реалізм, який у 1870–1900-ті рр. поступився місцем натуралізму

Представники в Англії

Дж. Н. Г. Байрон,
Дж. Остін,
П. Б. Шеллі,
В. Скотт

Представники в Україні

Л. Боровиковський,
А. Метлинський,
М. Костомаров,
М. Шашкевич,
І. Вагилевич,
Я. Головацький,
М. Устиянович,
Т. Шевченко,
П. Куліш

Представники в Росії

Г. Державін,
В. Жуковський,
О. Пушкін,
М. Лермонтов

Історики літератури визнають, що з-поміж усіх термінів, які використовує наука, одним із найневизначеніших і розпливчастих є саме романтизм. Ще князь П. Вяземський у листі до В. Жуковського дотепно відзначив: «Романтизм як домовик; багато хто вірить у нього; переконаний, що він існує,— але де його прикмети, як позначити його, як вказати на нього пальцем?» Можливо, ця невизначеність романтизму пояснюється тим, що, по суті, немає такого напрямку й навіть такого витвору мистецтва й літератури, у якому були б відсутні романтичні нотки.

Тл. *Романтизм* — ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині, Великій Британії та Франції, поширився на початку XIX ст. Російською імперією, Польщею й Австрією, а з середини XIX ст. охопив решту країн Європи та Північної і Південної Америки.

Історичні чинники розвитку романтизму

На порубіжжі XVIII–XIX ст. в європейській літературі утверджується новий напрям — романтизм. Романтизм можна розглядати як своєрідний відгук на соціальні та економічні зміни в житті Європи наприкінці XVIII ст. Спонукою до зародження романтизму стали такі історичні події, як: Французька буржуазна революція 1789–1794 рр., наполеонівські війни, що розпочалися після неї, та промисловий переворот в Англії. Подальший розвиток романтизму припадає на період Реставрації (1815–1830) та 1830-ті—1840-ві рр. Згодом провідним напрямом став реалізм, який у 1870–1900-ті рр. поступився місцем натуралізму.

Стрімке сходження Наполеона до слави стало для багатьох романтиків прикладом сміливого дерзання, духовного розкріпачення особистості. Саме тут слід шукати витoki активного в житті героя романтизму — героя-бунтаря, героя-протестувальника.

Естетичні чинники розвитку романтизму

1. Неприйняття реального життя, прагнення пізнати невідоме.
2. Винятковість романтичного героя (внутрішня роздвоєність, самотність у реальному світі, пошуки ідеалу та мрії, заглиблення у світ емоцій і почуттів).
3. Природа як вираження стихійного начала життя, прообраз свободи.
4. Культ минулого: ідеалізація античності й Середньовіччя, інтерес до фольклору.

Філософські чинники розвитку романтизму

Філософську основу романтизму заклали німецькі філософи, зокрема Йоган Готліб Фіхте. Саме він дуже чітко поставив «Я» у центр світу.

У створенні філософської основи романтизму незаперечною також є заслуга Фрідріха Шеллінґа. «Мистецтво надає змогу цілісній людині досягнути висот пізнання»,— стверджував він у «Філософії мистецтва». За Шеллінґом, пізнати Всесвіт можна, тільки поєднавши розум та інтуїцію. Думки Шеллінґа підтримали літературознавці Август і Фрідріх Шлегелі (потім до них приєднався англієць С. Кольрідж). Так виникне міркування: твір мистецтва — явище природне, він залежить від свідомості автора лише частково, а взагалі, існує незалежно — народжується, розвивається, змінюється згідно з вимогами окремих епох і продовжує життя тоді, коли людина, яка допомогла йому з'явитися, давно вже залишила світ.

Етапи розвитку романтизму

Ранній романтизм (порубіжжя XVIII– XIX ст.)	Зрілий романтизм (1820-ті–1840-ві рр.)	Пізній романтизм (після революції 1848 р.).
Перша хвиля романтичних творів з'явилася під час наполеонівських війн та в період Реставрації. В Англії — це творчість поетів Дж. Н. Г. Байрона, П. Б. Шеллі, В. Скотта, у Німеччині — майстра сатиричної прози Е. Т. А. Гофмана і лірика Г. Гейне	Друга хвиля романтичних творів з'явилася після Липневої революції у Франції та повстання у Польщі. Найкращі твори в цей час пишуть у Франції В. Гюґо, Жорж Санд, А. Дюма; у Польщі — А. Міцкевич, Ю. Словацький; в Угорщині — Ш. Петефі. У цей період романтизм широко охоплює живопис, музику, театр	У цей період романтизм набуває якостей демонізму. Іронічне ставлення до реальності змінюється ненавистю до неї. У творах Е. Т. А. Гофмана, Дж. Н. Г. Байрона, А. Мюссе з'являються мотиви естетизації зла, злочину

Ознаки романтизму як напрямку в літературі й мистецтві

- Підкреслена увага до людської особистості, індивідуальності, внутрішнього світу людини.
- Зображення виняткового характеру у виняткових обставинах, сильної, бунтарської особистості, непримиренної до світу зла.

Ця людина не тільки вільна духом, а ще й особлива та незвичайна. Найчастіше це одинак, якого не розуміє решта людей.

- Культ почуттів, природи та природного стану людини. Заперечення раціоналізму, вивищення розуму та впорядкованості.
- Існування «двох світів»: світу ідеалу, мрії та світу дійсності. Між ними існує глибока невідповідність. Це зумовлює в художників-романтиків настрої відчаю та безнадії, «світової скорботи».
- Звернення до народних сюжетів, фольклору, зацікавлене вивчення історичного минулого, пошуки історичної свідомості. Активний інтерес до національного, народного. Піднесення національної самосвідомості, спрямованість на самотутність літератур європейських народів.
- У літературі та живописі стають популярними розгорнуті описи екзотичної природи, бурхливих стихій, а також образи «природних» людей, «не зіпсованих» цивілізацією.

Література епохи романтизму

Письменники-романтики прагнули піднести особистість над суспільством, показати її як джерело таємничих сил, наділити людину дивовижними здібностями. Герой у романтиків самотній, внутрішньо ні від кого і ні від чого не залежний, він тікає від навколишнього світу або силою власної волі володіє середовищем, або стає визволителем. Посилюється інтерес романтиків до Сходу, до східної екзотики. Пригадаймо «Східні мотиви» В. Гюго, «Єврейські мелодії» Дж. Н. Г. Байрона, «Кримські сонети» А. Міцкевича. На східному тлі відбувається дія багатьох романтичних творів («Повстання ісламу» П. Б. Шеллі, «Бахчисарайський фонтан» О. Пушкіна, «Демон» М. Лермонтова, «Корсар» Дж. Н. Г. Байрона). Особливу увагу романтики приділяють християнським мотивам і образам («Мойсей» А. Вінї, «Каїн» Дж. Н. Г. Байрона, «Еліксири диявола» Е. Т. А. Гофмана, «Марія» Т. Шевченка). Віктор Гюго вважав, що саме християнство породило романтичну літературу.

Найвидатніші представники мистецтва романтизму

Англія	Німеччина	Франція	США
Дж. Н. Г. Байрон	Г. Гейне	В. Гюго	Е. По
Польща	Угорщина	Росія	Україна
А. Міцкевич	Ш. Петефі	О. Пушкін, М. Лермонтов	Т. Шевченко

Романтизм у різних країнах

Розвиваючись у багатьох країнах, романтизм усюди набував національної своєрідності, обумовленої конкретними історичними умовами й національними традиціями.

У Німеччині вся інтелектуальна енергія романтизму зосередилася в галузі теорії, що відбилося у філософсько-естетичних шуканнях, роботі славнозвісної школи енських романтиків.

Видатний представник німецького романтизму — драматург й новеліст Генріх фон Клейст. Його творчість найбільш послідовно та повно передає дух епохи. Цілою добою в німецькій і світовій поезії є творчість Генріха Гейне.

Розквіт англійського романтизму відбувся в період між битвою під Ватерлоо та парламентською реформою. Найбільш значні твори належать Дж. Н. Г. Байрону, хоч той і назавжди залишив Англію. В. Скотт розробив історичний роман. У поезію прийшли романтики молодого покоління: П. Б. Шеллі, Дж. Кітс.

На відміну від англійського та німецького, французький романтизм не відмовлявся від реальності, навпаки, він її стверджував як реальність героїчну. Романтичні ідеї Франції навіть не припускали відокремленості художника від сучасності, яка була романтичною сама по собі. Найбільші досягнення зроблено в живописі та літературі. Художники-романтики намагалися довести французькій публіці: мірилом «витонченого смаку» можуть бути і народне мистецтво, і героїчна сучасність, а не тільки застарілі класицистичні норми. Віктор Гюґо — найавторитетніший із французьких романтиків, вождь французького романтизму та його теоретик. А французька музика романтизму значно зміцнила свої позиції після прибуття до Парижа поляка-емігранта Фредеріка Шопена.

Романтизм у російській літературі сповідував свободу особистості, її внутрішню незалежність, свободу самовираження, захоплював найменше вираження індивідуальності. Цим принципам якнайкраще відповідала поезія Г. Р. Державіна, В. А. Жуковського, О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова та ін.

У мистецтві Бельгії, яка виборолла державність, видатними представниками романтизму в цей період були Луї Галле в живописі та Шарль де Костер у літературі. Звертаючись до героїчного минулого Фландрії XVII ст., обидва митці закликали сучасників до патріотичного служіння новоствореній країні, до шанування пам'яті героїв минулого.

Під впливом європейського романтизму набула своєрідного розвитку американська література. Творчість Дж. Ф. Купера,

Е. По, Г. В. Лонгфелло увійшла до скарбниці світової літератури, значно вплинувши на її розвиток.

ЛК. Лідером поміж живописців-романтиків став французький художник Ежен Делакруа. Його картини розкривають тему боротьби за свободу й показують сильну особистість у момент найвищого напруження духовних сил.

Серед найкращих його творів — «Свобода, яка веде народ на барикади», «Барка Данте».

Захоплювався митець і образом гетьмана Івана Мазепи. Під впливом творів видатних письменників доби романтизму — Вольтера, Дж. Н. Г. Байрона, В. Гюго, а також народних легенд — Делакруа пише картину «Мазепа».

Е. Делакруа. Мазепа

Сучасником Делакруа був французький художник-романтик Теодор Жеріко. Його творчість має патріотичну, суспільну складову, яку він яскраво втілив у картині-спротиві «Пліт “Медузи”». Жеріко розкриває складну гаму людських почуттів — від цілковитого розпачу й апатії до палкої надії на порятунок.

Унікальним явищем французького та європейського романтизму став барельєф «Марсельєза» на Триумфальній арці в Парижі (скульптор — Франсуа Рюд).

Розгляньте репродукцію картини «Пліт “Медузи”» та фото барельєфа «Марсельєза». Якою вам видається людина на цих зображеннях? Схарактеризуйте людину доби романтизму за цими зображеннями.

Т. Жеріко. Пліт “Медузи”

Ф. Рюд. Марсельєза

Романтизм у музиці та архітектурі

Людвіг ван Бетховен — провідна постать західної класичної музики романтизму. Він писав у всіх відомих на той час жанрах, всуціль до опери, балету, симфоній. Найпопулярніші твори: «Місячна соната», «Аппасіоната», «Ода до радості», симфонія № 3 «Героїчна».

Композитори-романтики Франц Шуберт (Австрія), Фредерік Шопен (Польща), Ференц Ліст (Угорщина), Нікколо Паганіні (Італія) намагалися за допомогою музичних засобів виразити глибину й багатство внутрішнього світу людини.

«Замковий романтизм» охопив усю Європу, проявивши себе в Німеччині (замки Шверін, Гогенцоллерн, Хоеншвангау), у Чехії (замки Глубока-над-Влтавою, Ледніце), Франції (замок П'єрфон), Португалії (палац Піна в Сінтрі), Росії (Михайлівський замок).

Замок Глубока,
м. Глубока-над-Влтавою, Чехія

Романтизм в Україні

УС. Своїми ідеями та настановами романтизм відіграв визначальну роль у пробудженні й відродженні літератури слов'янських народів, зокрема українського.

Український романтизм охоплює період 1820–1860-х рр. Виникнення цього літературного напрямку в Україні пов'язано з публікацією у 1827–1828 рр. творів П. Гулака-Артемовського «Твардовський» і «Рибалка», з появою «Малоросійських пісень» М. Максимовича 1827 р., а також зі створенням літературного гуртка І. Срезневського в Харківському університеті наприкінці 1820-х рр. В Україні було кілька осередків українського романтизму: у Харкові діяли Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров; у Львові — М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький («Руська трійця»), М. Устиянович; у Києві — кирило-мефодіївці М. Костомаров (він переїздить із Харкова), Т. Шевченко (рання творчість), П. Куліш.

Українські митці зацікавлено вивчають національну історію та народну творчість. Вони видають збірки народних пісень (М. Максимович, І. Срезневський, П. Лукашевич), літописи («Історія Русів»), праці з історії України (М. Костомаров).

Романтики утвердили в українській літературі нові жанри: баладу, історичну й ліро-епічну поему, думу й медитацію, трагедію й драму, громадянську й інтимну лірику.

1. Які явища в мистецтві порубіжжя XVIII–XIX ст. позначали поняттям *романтизм*?
2. Якими були передумови виникнення романтизму?
3. У чому полягає різниця між романтизмом і класицизмом?
4. Яку школу вважають центром романтичного напрямку?
5. Що нового внесли в літературу поети-романтики?
6. Як розвивався романтизм в українській літературі? Назвіть відомих вам українських поетів-романтиків.
7. Якою була тематика поезій українського романтизму? Що об'єднує сюжети цих творів?

Запам'ятайте! Романтизм — перший за часом виникнення художній напрям, який відобразив зрушення в суспільній свідомості та зміни у світогляді людей на межі XVIII–XIX ст. Центр художньої системи романтизму — особистість, а головний конфлікт, який зображують романтики, — особистість і суспільство.

Усвідомте, що в пошуках ідеалів романтики звернулися не до доби античності, як класицисти й просвітителі, а до Середньовіччя з його культом ідеального кохання, лицарських подвигів, добрих та злих чарівників.

1. Які вони, учасники подій знайомих вам романтичних творів? У який спосіб можна розмежувати їх на героїв і лиходіїв?
2. Оберіть слова, які, на ваш погляд, трапляються в романтичних творах: *битва, благоденство, боротьба, щастя, бій, блаженство, побоїще, благо, січа, благополуччя*. Відповідь обґрунтуйте.
3. Як ви розумієте ці висловлювання? Свою думку обґрунтуйте.
 - Людина, яка бачить життя в реальному світлі, а тлумачить її романтично, приречена на відчай (*Б. Шоу*).
 - Мистецтво надає змогу цілісній людині досягнути висот пізнання (*Ф. Шеллінг*).
4. Які твори нашого часу ви вважаєте романтичними?
5. Як ви ставитеся до популярних творів у дусі фентезі? Які письменники — творці фентезі — вам відомі? Які елементи романтизму наявні в їхніх творах?

Складіть творчий проект — «візитівку» епохи романтизму як літературно-мистецького напрямку, відповівши на запитання: «Яка ідея є провідною в романтичній концепції світу й людини?»

1797

1856

Крістіан Йоганн Генріх Гейне

Місце народження, проживання

Дюссельдорф,
Німеччина;
Париж, Франція

Батьки

Родина єврейського
торговця Самсона
Гейне й Бетті
ван Гельдери

Освіта

Дюссельдорфський
ліцей;
Боннський
університет (1819),
Геттінгенський
університет (1820),
Берлінський
університет (1821),
де вивчав
юридичні науки,
філософію,
літературу

Рід занять

Поет-романтик,
критик,
політичний
журналіст, есеїст,
сатирик та полемік

Захоплення

Філософія, література, подорожі

Основні твори

Чотиритомна збірка прози «Подорожні картини»,
поетична збірка «Книга пісень», «Німеччина. Зимова казка»

Нагороди, відзнаки

Його ім'ям названо Дюссельдорфський університет

Генріх Гейне — видатний німецький поет-романтик, найбільший лірик епохи. Специфіка німецького романтизму і творчість Генріха Гейне

1. Які суспільно-політичні події вплинули на зародження романтизму?
2. Назвіть головну ознаку романтизму як художнього напрямку.
3. Розкажіть про особливості та специфіку німецького романтизму.

Минуло майже 220 років від дня народження Г. Гейне, одного з тих видатних поетів, які належать не тільки своїй батьківщині, а й усьому людству. Його справедливо називають співцем кохання й природи. Він зворушливо оспівував те найкраще, що властиве людині: її здатність щиро кохати, любити землю та природу. У простих і глибоких рядках письменник передав силу почуттів і переживань людини. Не було, мабуть, жодного сучасного поетові суспільного чи мистецького явища, яке не дістало б осмислення й оцінки в його творах. Тому літературний доробок Гейне став правдивим і своєрідним літописом доби.

Життєвий і творчий шлях Генріха Гейне

Народився Генріх Гейне 13 грудня 1797 року в м. Дюссельдорф у незаможній єврейській родині. Батько, людина лагідна, добра, привітна, торгував крамом, але в комерції йому не щастило, тому сім'я постійно зазнавала матеріальних збитків. Мати майбутнього поета, донька відомого лікаря, була освіченою жінкою (досконало володіла англійською і французькою мовами), багато читала і любов до читання зуміла передати дітям. Вона першою помітила в синові «божу іскру» любові до літератури і підтримала її. Гейне не раз звертався у своїй творчості до милого йому образу матері.

Навчався Гейне в початковій школі, а згодом у Дюссельдорфському католицькому ліцеї. Його улюбленими книжками були «Дон Кіхот» і «Робінзон Крузо», «Мандри Гуллівера», поезії Й. В. Гете і Ф. Шиллера.

Коли Генріхові виповнилося 17 років, постало питання про його майбутнє. Батьки, захоплені романтичною біографією Наполеона, спочатку мріяли про військову кар'єру для сина. Але згодом на

Будинок, у якому народився Г. Гейне

сімейній нараді було вирішено зробити з Гейне комерсанта. 1816 року батьки відправляють його до Гамбурга до багатого дядька, банкіра Соломона Гейне, де юнак мав пройти школу ділової людини.

У будинку дядька майбутній поет провів три роки; почувався бідним родичем. Тут же він пережив першу драму: кохання до кузини Амалії, яка ним знехтувала й вийшла заміж за прусського аристократа. Молодий Гейне присвятив їй свої ранні вірші, з яких згодом було складено цикл «Страждання юності».

Переконавшись, що комерсанта з племінника не вийде, дядько погодився допомогти йому здобути вищу освіту й утримувати його під час навчання. 1819 року Гейне вступив до Боннського університету на юридичний факультет, але з більшим задоволенням відвідував заняття з філології та філософії. Наприкінці 1821 р. у Берліні вийшла друком перша збірка поета під скромною назвою «Вірші Г. Гейне», яка не лишилася непоміченою й дістала схвальні відгуки критики. Навесні 1823 р., перед закінченням університетського курсу, побачила світ друга його збірка поезій з двома драматичними творами — «Трагедії з ліричними інтермецо».

Й. К. Штилер. Портрет Амалії фон Крюденер

Бажаючи на власні очі побачити життя рідної країни, молодий поет 1824 р. пішки вирушив у подорож Німеччиною. Краса природи захопила його вразливу душу. Але настроїв поета затьмарився, коли він побачив тяжке життя народу. Правдиві картини, які Гейне спостерігав під час цих мандрів, змальовано в прозовому творі «Подорож на Гарц» (1826), яким починалася чотиритомна збірка прози «Подорожні картини».

1825 року Г. Гейне закінчив університет і здобув диплом юриста. П'ять років він жив у різних містах Німеччини.

Уже в Гамбурзі він зустрічає 1826 р. Тут видають перший том «Подорожніх картин», а також цикл віршів під назвою «Повернення на батьківщину» і першу частину циклу «Північне море». Дещо пізніше з'являється й другий том «Подорожніх картин». Серед критиків і в пресі він спричинив різку полеміку. Поет вирішив, що буде краще на деякий час покинути Гамбург. Він вирушає до Лондона, потім подорожує Італією.

У Німеччині вже знають його твори, у яких він виступає проти реакції, феодально-абсолютистських порядків. За ним починає стежити поліція, йому загрожує в'язниця.

У травні 1831 р. Гейне виїжджає до Франції, де залишиться політичним емігрантом до кінця своїх днів. Він постійно живе в Парижі, тільки у 1843–1844 рр. ненадовго відвідує Німеччину. У французькій столиці знайомиться з такими діячами мистецтва, як Г. Берліоз, Дж. А. Россіні, Ф. Шопен, Ф. Ліст, А. Гумбольдт. Його приятелями стають Т. Готье, А. Дюма-старший, А. де Віньї, О. Тьєррі, Жорж Санд та ін.

Гейне було майже 37, коли він познайомився з молодою вродливою французькою Ксенією Ежені Міра, яку поет уперто називав Матильдою. Селянка за походженням, вона приїхала до Парижа в пошуках щастя й жила у своєї тітки, допомагаючи їй торгувати взуттям. Через рік Гейне одружився з нею. Матильда була примхливою, вередливою і дуже запальною жінкою (Гейне називав її «домашнім Везувієм»); вона не вміла читати, і Гейне марно намагався навчити її німецької мови. Але дівчина полонила поета своєю щирістю, веселістю, безмежною відданістю, його не дуже бентежило те, що вона не знала його творів: вона кохала його не за гучну славу, не як поета, а як людину. Разом вони прожили 20 років. Коли поет тяжко й невиліковно захворів, Матильда турботливо доглядала його.

З 1846 року хвороба Гейне прогресувала. Він почав сліпнути, з великими труднощами пересувався, однак не припиняв працювати. Поема «Атта-Троль» з'явилася 1842 року. Через два роки побачила світ збірка Гейне «Нові вірші», а також поема «Німецьчина. Зимова казка», що здобула велику популярність.

1851 року поет створив третю й останню свою книгу віршів під назвою «Романсеро», а також продовжив роботу над «Мемуарами», що розпочав раніше.

Гейне не стало 1856 року. Його останніми словами були: «Писати!.. Паперу, олівця!»

Як зазначають дослідники творчого доробку митця, Гейне насамперед «узяв від романтичної школи все життєздатне: зв'язок з народною творчістю... Він продовжив розпочате романтиками використання мотивів народної легенди й казки, розхитування канонів класичного віршування». А світової слави німецький поет зажив завдяки «Книзі пісень», виданої 1827 р.

ЛК. Пам'ятник «останньому співцеві романтичної епохи» Генріхові Гейне (скульптор Вальдемар Гржимек) встановлено в центральній частині Берліна на невеликій площі поблизу будівлі університету ім. Братів Гумбольдтів. Пам'ятник — бронзова скульптура поета, розміщена на невисокому

мармуровому постаменті. Гейне сидить на простому стільці в мить поетичного натхнення. Постамент по периметру оперізує вузька смуга барельєфа із зображеннями різних сцен із творів поета.

Перші збірки творів Гейне в Україні побачили світ 1892 р. у Львові. У перекладах Лесі Українки і Максима Старицького було видано «Книгу пісень» (вибрані твори), а в перекладах Івана Франка — «Вибір поезій» Г. Гейне. Протягом другої половини ХІХ ст. та перших двох десятиріч ХХ ст. не було жодного видатного українського поета, який не звертався б до лірики Гейне.

В. Гржимек. Пам'ятник Г. Гейне в Берліні

1. На які етапи можна поділити життя Гейне? Розкажіть про них.
2. Які факти з життя поета вам особливо запам'яталися? Чому?
3. Як позначилися події життя Гейне на його творчості?
4. До якого типу романтизму належить творчість Г. Гейне?
5. Чому в Німеччині за життя Гейне і в часи фашизму забороняли твори поета?
6. Як ви вважаєте, чому до творчості Гейне завжди було прикуто увагу читачів і митців слова?

Запам'ятайте! Поезія Генріха Гейне стала найвищим досягненням німецького романтизму. Поет, прозаїк, публіцист, драматург, він, як ніхто інший, виразив головні тенденції та провідні суперечності своєї епохи. Оголошуючи себе прихильником «вільної пісні романтизму», Гейне давав тверезу аналітичну оцінку своєму часові, відбивав у своїй творчості його найважливіші закономірності.

Усвідомте, що дві головні риси визначають характер світосприйняття Генріха Гейне: постійна увага до долі стражденного та приниженого люду й рішуче прагнення боротися за утвердження ідеалів рівності, добра та справедливості.

1. Визначте за уривком із вірша українського поета ХХ ст. Максима Рильського «Гейне» риси характеру ліричного героя.

Гейне

<...>

Правда, смішно вірити й любити,
Правда, смішно з квітів милуватись?
Скільки років, скільки вже століть
Люди вміють їсти й цілуватись!
Він сміється, щоб не заридать...

<...>

2. Ознайомтеся з крилатими висловами Г. Гейне. Як ви розумієте ці слова? Прокоментуйте один-два вислови. Свою думку обґрунтуйте.
 - Доброта завжди переможе красу.
 - Єдина краса, яку я знаю, — це здоров'я.
 - Розумні обмірковують свої думки, а дурні проголошують їх.
 - Зло виникає там, де любові вже не вистачає.

1. Створіть «Усний літературний журнал» (усне словесне малювання) за темою «Яким я бачу Генріха Гейне».
2. Складіть запитання для вікторини, кросвордів, ігор «Що? Де? Коли?» за біографією Генріха Гейне, його творчим шляхом. Зазначте очікувані відповіді.

«Книга пісень» — видатне явище німецького романтизму. Особливості композиції збірки, образ ліричного героя, фольклорні елементи

1. Як особиста доля поета-вигнанця відбилася в поезії Г. Гейне?
2. Про свою «Книгу пісень» Г. Гейне писав: «Книжка ця — то тільки урна з попелом мого кохання». Як ви розумієте слова поета?

1827 року з'явилася знаменита поетична збірка «Книга пісень», яка увібрала все краще з поетичного доробку Генріха Гейне 1816–1827 рр. «Книга пісень» є ліричною повістю, складові якої об'єднано спільною темою — темою кохання. У віршах збірки знайшли відображення переживання поета, пов'язані з почуттям нерозділеного кохання до кузини Амалії; дослідники творчості Гейне знаходять тут сліди й інших юнацьких захоплень. «З мого великого болю творю я пісні маленькі», — говорив поет. Однак

Титульна сторінка
«Книги пісень» Г. Гейне

велич Гейне-поета виявилася в тому, що в інтимно-ліричній темі, що є провідною для більшості віршів «Книги пісень», він зумів відобразити істотні риси свого сучасника — молодого людини 1810–1820-х рр.

Структура збірки «Книга пісень»

З одного боку, художню структуру своєї збірки поет будує за аналогією до поетичної збірки «Канцоньєре» (XIV ст.) італійського поета епохи Відродження Франческо Петрарки, який оспівує в ній своє кохання до мадонни Лаури. У Петрарки Гейне запозичує й назву свого твору: «Канцоньєре» в перекладі означає «Книга пісень».

З іншого боку, називаючи свої вірші піснями, Гейне орієнтується на притаманну німецькій романтичній поезії 1820-х рр. тенденцію до наслідування зразків народнопісенної творчості.

«Книга пісень» містить 215 віршів, об'єднаних у п'ять циклів:

• «Юнацькі страждання»	} збірки відображають три етапи нерозділеного кохання ліричного героя
• «Ліричне інтермецо»	
• «Знову на батьківщині»	} тематично пов'язані з історією кохання
• «З подорожі на Гарц»	
• «Північне море»	

У складі збірки поезії різних жанрів: пісня, балада, романс, сонет, що свідчить про орієнтування Гейне на народну поезію, на ритмомелодику, образність і стиль німецьких народних пісень.

Цикл «Юнацькі страждання»

Цикл містить невеличкі розділи, вірші в яких згруповано за тематичним і жанровим принципами («Сновидіння», «Пісні», «Романси», «Сонети»). Наскрізна тема циклу — муки нерозділеного кохання, ревності до щасливого суперника, різні історії нещасливих закоханих. У першому циклі кохання — це фатальна, ірраціональна сила, що несе страждання й загибель. Поет живе у світі гнітючих снів і марень, його переслідують образи нерозділеної любові й зрадливої коханої, перед ним постають привиди й мерці з могил, і всі вони — жертви нещасливого кохання.

Цикл «Ліричне інтермецо»

Цикл містить пролог та невеликі ліричні мініатюри.

Відповідно до назви, цикл розгортає тему нерозділеного кохання ліричного героя з дещо іншим емоційним та смисловим

забарвленням. На відміну від першого циклу, тут кохання не є фатальною силою, тут воно постає як суто людське почуття, що приносить і щастя, і муки.

Цикл «Знову на батьківщині»

Цикл продовжує тему нещасливого кохання. Змучений нерозділеним коханням, поет шукає забуття та втіхи в мандрах. Його ваблять рейнські простори, казкові пейзажі, прості люди. Він повертається до рідного міста, де колись уперше покохав, зустрічається із сім'єю своєї коханої, і в його душі оживають спогади про душевні муки. Ліричний герой дивиться на минуле очима досвідченої людини. Юнацькі страждання близькі йому як спогад. Цикл містить найбільшу кількість поетичних шедеврів, до яких, зокрема, належать вірші «Не знаю, що стало зо мною...», «Вечірні промені ясні...», «Вмирають люди, і роки...», «Хотів би я в слово єдине...» тощо.

Цикл «3 подорожі на Гарц»

Назва цього циклу пов'язана з мандрівкою Гейне після закінчення ним університету на північ Німеччини, де він відвідав гірський масив Гарц. Вірші цього циклу не відбивають безпосередньо душевну драму ліричного героя, але поглиблюють уявлення читача про світ його внутрішніх переживань, про його співчутливе й скорботне серце, яке тут протиставлено душевній порожнечі міщан-обивателів, що в бездумній гонитві за благами цивілізації втратили зв'язок із природою, здатність щиро і серцем сприймати світ та людей, які їх оточують.

Цикл «Північне море»

Цикл навіяло поетові перебування на морському курорті Нордерней улітку 1825 і 1826 рр. Море символізує свободу, нездоланне прагнення людиною гармонії, джерело людської діяльності. Ліричний герой, зазнавши розчарування та втрати, прагне жити одним життям із природою, почуватися малою, але необхідною часткою Всесвіту. Йому здаються тепер марнототою даремні нервування, він позбувся романтичних мрій та ілюзій. Поет творить зразки високої філософської лірики, у якій природа співвідноситься з людиною, а людське життя вимірюють масштабами світобудови. Перед стихією втрачає всеосяжне значення любовна трагедія ліричного героя.

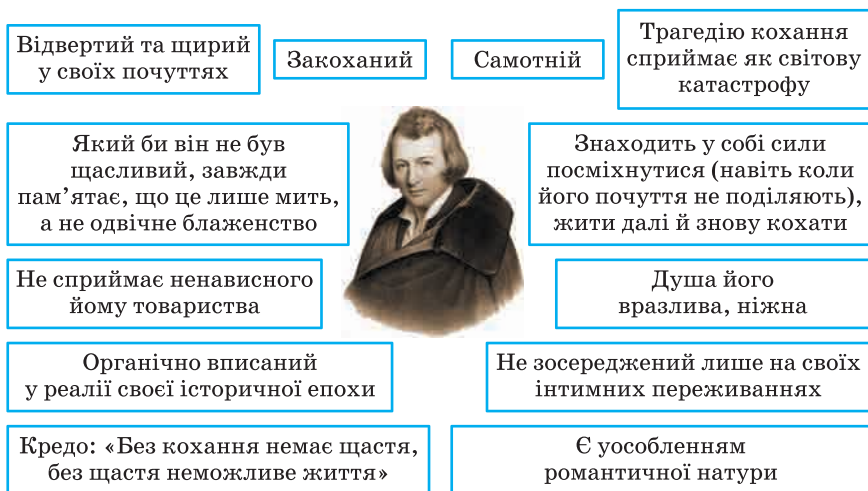

Тл. *Интермеццо* (італ. *intermezzo*, від латин. *intermedius* — розташований посередині, проміжний) — невелика музична

п'еса, що розміщена зазвичай усередині циклічного твору і править за зв'язок між частинами.

Дольник — вид тонічного вірша, у рядках якого витримано однакову кількість наголошених складів, а кількість ненаголошених між ними коливається від жодного до двох («міжударний інтервал»). Дольник часто трапляється в англійській, німецькій та російській поезіях. Цим розміром вірша найчастіше послуговується Гейне у «Книзі пісень». Дольник у Гейне заснований на трискладовому силабо-тонічному розмірі.

Ліричний герой «Книги пісень»

Стильові особливості «Книги пісень»

«На півночі кедр одинокий...»

Шедевром поетичної творчості Г. Гейне став вірш «На півночі кедр одинокий...», уміщений у циклі «Ліричне інтермецо».

Саме цей твір можна вважати зразком романтичної поезії. Через образи природи автор передає свої почуття. Здавалось би, ми читаємо про буденні події з життя людини. Але звичайне любовне розчарування переростає в трагедію самотності людини в бездуховному міщанському оточенні. Перед нами постають образи — символи самотності.

Головний мотив нерозділеного кохання має різне трактування в перекладах.

1. Виразно прочитайте вірш (попередньо зробіть мовленнєву партитуру).
2. Визначте провідний мотив твору.
3. Осмисліть та прокоментуйте настрої ліричного героя.
4. Розкажіть про особливості творення жіночого образу вірша.

У М. Ю. Лермонтова є переклад цього вірша Гейне під назвою «На севере диком стоит одиноко...» у двох варіантах.

Перший переклад був ближчим до оригіналу, він навіть містив епіграф з Гейне, але був зроблений нашвидкуруч, і поет уважав його недосконалим. Другий варіант Лермонтов називав «вільним перекладом», та саме цей вірш став однією з вершин романтичної лірики. Лермонтов намагається передати думку про самотність людського існування взагалі, а не тільки гіркоту нерозділеного кохання.

Порівняйте оригінал, підрядковий та художній переклади вірша; дослідіть особливості кожного перекладу, визначте серед них, на ваш погляд, найвдаліший. Свою думку обґрунтуйте.

Поміркуйте та спроектуйте зображене у вірші на життєвий шлях поета, ототожнивши або розмежувавши автора й ліричного героя.

Калейдоскоп цікавого

У німецькій мові слово *сосна* — чоловічого роду, а *пальма* — жіночого; для Гейне це важливо, адже, олюднуючи дерева, він через образи-символи зображує почуття осіб різної статі. В українській і російській мові і *сосна*, і *пальма* — жіночого роду. У цьому і полягала основна складність перекладу.

«Коли розлучаються двоє...»

Тема розлуки, прощання — центральна в циклі «Ліричне ін-термеццо». Кульмінацією її розвитку є вірш «Коли розлучаються двоє...», який немовби вихоплює зі щемливої сповіді ліричного героя циклу той момент у його стосунках із коханою, коли в них настає найважча пора — болісного, але неминучого розлучення.

1. Виразно прочитайте вірш у перекладі Л. Первомайського.
2. Визначте тему твору.
3. Який прийом використав автор у побудові вірша? З якою метою?
4. Якою зображено природу?
5. Чи можна визначити пору року?
6. Які художні засоби використовує автор?
7. Виразно прочитайте вірш у перекладі М. Стависького.
8. Яким є настрій вірша? Чим він спричинений?
9. Які два плани існують у цій поезії?
10. Як розлучився ліричний герой зі своєю коханою?
11. Як ви розумієте останні рядки вірша: «Той сум, оті тяжкі зітхан-ня / Прийшли до нас згодом самі»?
12. Що перебуває в центрі уваги поета?

Порівняйте переклади вірша; дослідіть особливості кожного перекладу, визначте серед них найвдаліший.

«Не знаю, що стало зо мною...»

Вірш «Не знаю, що стало зо мною...» належить до циклу «Зно-ву на батьківщині» й присвячений казковій рейнській красуні Ло-релей. Уважають, що вперше романтична історія Лорелей з'яви-лась у романі К. Brentano «Годві» (1801). Мотив цей підхопили багато німецьких поетів-романтиків, але найяскравіше втілення він дістав у Г. Гейне. Цей вірш, покладений на музику Ф. Зільхе-ром, став у Німеччині народною піснею.

Поезію Гейне «Не знаю, що стало зо мною...» можна визначи-ти за жанром як баладу, адже в ній переплелися лірична й епічна стихії, уведено фантастичні елементи, дію зосереджено довкола одного сюжетного вузла, відчутно драматичну напруженість под-ій, через окремих факт розкрито загальнолюдські проблеми.

Як і в попередників, Лорелей у Гейне — втілення згубних ча-рів кохання. Гейне перевів відомий мотив у глибинно ліричний план, у нього він стає метафорою, що передає душевний стан по-ета, його відчуття, породжені казковим образом.

1. Знайдіть експозицію, зав'язку, розвиток подій, кульмінацію та розв'язку у творі.
2. Яка зорова картина виникає у нашій уяві під час читання вірша? Які слухові образи ви помітили?
3. Розкрийте поетичну майстерність Гейне-пейзажиста і Гейне-портретиста. Які художні засоби використовує автор вірша? Знайдіть у творі метафори.
4. Символом чого постає у вірші образ Лорелей? Що вам більше до вподоби: пряме вираження почуттів автора чи «розчинення» їх у поетичному образі? Чому?
5. Який настрій має цей поетичний твір? Як він пов'язаний із настроєм інших віршів із «Книги пісень»?

1. Доведіть, що вірш «Не знаю, що стало зо мною...» близький до фольклорної пісні.
2. Визначте ознаки романтизму Г. Гейне у творі «Не знаю, що стало зо мною...».

Калейдоскоп цікавого

Лорелей (нім. *Loreley* або *Lorelei*) — скеля на східному березі Рейна, поблизу містечка Санкт-Гоарсхаузен. Розташована в найвужчій частині річки між Швейцарією та Північним морем, за 90 км від міста Франкфурт-на-Майні. Сильна течія і скелястий берег у давнину призводили до того, що тут розбивалося безліч човнів. Тому Лорелей — це також ім'я однієї із дів Рейна, котрі прекрасним співом заманювали мореплавців на скелі як сирени в давньогрецькій міфології. На стрімчаку, де, за легендами, любила сидіти Лорелей, стоїть скульптура з білого мармуру.

1. Розгляньте репродукцію картини Л. Ланге «Скеля Лорелей на Рейні».
2. Що зображено на картині?
3. Чи збігається настрій вірша з настроєм картини?

Л. Ланге. Скеля Лорелей на Рейні

УС. Леся Українка зробила першу вдалу спробу втілити засобами української мови не тільки зміст, а й поетичну форму ліричних творів Гейне. Переклади 92 поезій з «Книги пісень» малюють образ юного Гейне, побачений

очима письменниці. Лесі Українці творчість Гейне завжди була близькою. Поетеса відчула та відтворила не лише романтичні настрої раннього Гейне, а й тонко передала гумор поета.

Перше повне українське видання «Книги пісень» у перекладах Дмитра Загула побачило світ у 1918–1919 рр. Твори німецького поета перекладали також І. Франко, П. Грабовський, М. Коцюбинський, В. Стефаник, М. Рильський, П. Тичина, М. Бажан, В. Сосюра, А. Малишко, Л. Первомайський, М. Вороний та інші.

Деякі вірші Гейне, зокрема «Коли розлучаються двоє...» в перекладі М. Стависького, набули в Україні такої популярності, що стали народними піснями.

ЕК. Усі твори у збірці вирізняються надзвичайною мелодійністю. Не випадково вірші з «Книги пісень» привернули увагу таких всесвітньо відомих композиторів, як Ф. Шуберт, Р. Шуман, Ф. Ліст, Р. Вагнер, Ф. Мендельсон, Е. Гріг, П. Чайковський, М. Римський-Корсаков, С. Рахманінов, М. Лисенко та ін. За кількістю текстів, покладених на музику, збірка «Книга пісень» не має рівних у світовій поезії. За підрахунками німецьких учених, на кінець ХІХ ст. існувало приблизно півтори тисячі музичних творів на тексти й мотиви із цієї збірки. А за підрахунками сучасних дослідників, нині ця цифра сягає восьми тисяч.

1. Розкрийте історію створення збірки «Книга пісень».
2. Чому автор так назвав свою збірку?
3. Які цикли містить «Книга пісень»?
4. Вірші яких жанрів складають збірку? Визначте провідний жанр збірки.
5. Чим різняться розділи між собою? Як вони відображають еволюцію поетичного стилю Гейне?
6. У чому виявляється зв'язок поезії Гейне з народною творчістю? Наведіть приклади.
7. Як ви можете схарактеризувати ліричного героя збірки?
8. Доведіть, що у віршах Гейне існують два світи: реальний та ідеальний.

Своєрідність «Книги пісень»

Запам'ятайте!

- Збірка містить п'ять циклів;
- наявні тематична єдність, тема кохання як провідна;
- тема природи як супровідна;
- орієнтування на народну німецьку поезію, зокрема пісні;

- ліричний герой — співзвучний авторові, втілення романтичного світовідчуття;
- історія кохання й оспівування душі закоханого героя, глибина його внутрішнього світу;
- філософська глибина віршів із циклу «Північне море»;
- романтична іронія;
- музичність;
- розмаїття символічних образів.

Провідні теми творчості Г. Гейне

- Кохання ліричного героя;
- природа в житті ліричного героя;
- подорожі ліричного героя;
- засудження ліричним героєм бездуховного способу життя.

Ознаки романтизму в ліриці Г. Гейне

- Протест проти бездуховності і неволі;
- бунтарські настрої;
- протистояння міщанському суспільству;
- мрії про екзотичні країни, бурхливі події;
- духовна самотність ліричного героя.

1. Чому вірші Г. Гейне назвали *маленькими піснями*? Відповідь аргументуйте.
2. Що спільного між «Книгами пісень» Ф. Петрарки та Г. Гейне?

Справжнього поета можна порівняти з натягнутою струною на скрипці буття. Дотик — і заспіває, заплаче душа поета. А людям залишаються вірші... Особливо це стосується тих, у кого велике і палке серце, здатне відчувати прекрасне, та чиста співоча душа. Генріх Гейне стояв біля витоків романтизму, був його фундатором разом із Дж. Н. Г. Байроном, А. Міцкевичем, О. Пушкіним, Т. Шевченком. У кожного з цих поетів була своя книга, що принесла йому світову славу. Для Гейне такою книгою стала збірка поезій «Книга пісень».

Відомий український перекладач творів німецького поета О. Дейч так згадував про відвідування могили Гейне в Парижі. Він попросив служника цвинтаря показати дорогу до могили Генріха Гейне. Той на мить замислився і сказав: «Мосьє Гейне? Мосьє Гейне живе ліворуч, на третій алеї». Перекладача здивувала така відповідь і він перепитав: «Як живе?» А служник переконано й упевнено повторив: «Так, так, мосьє Гейне живе. Такі люди безсмертні». І життя підтвердило ці слова.

1788

1824

Джордж Ноел Гордон Байрон

Місце народження, проживання

Лондон, Абердин,
Англія;
Міссолунгі, Греція

Батьки

Батько — капітан
Джон Байрон;
мати — Кетрін
Гордон (заможна
шотландська
спадкоємиця).
Дід — відомий
адмірал,
уславився мандрями
та незвичайними
пригодами на
Тихому океані

Освіта

Граматична
школа (м. Абердин);
аристократичний
коледж (м. Харроу);
Кембриджський
університет

Рід занять

Поет-романтик

Захоплення

Література, філософія, історія

Основні твори

Східний цикл поем — «Гяур», «Абідоська наречена»,
«Корсар», «Лара»; поеми «Паломництво Чайльд Гарольда»,
«Бронзовий вік», роман у віршах «Дон Жуан»

Нагороди, відзнаки

Національний герой Греції

Англійський романтизм.

Джордж Ноел Гордон Байрон — видатний англійський поет-романтик, фундатор епохи нової поезії

«Я проб'ю собі дорогу до Вершин Слави, але тільки не безчестям...» (Дж. Н. Г. Байрон). Як за цими словами можна визначити риси характеру людини? Які саме?

Творчість Дж. Н. Г. Байрона — це ціла епоха не тільки в англійській, а й у всій європейській літературі. Яскравою зорею спахнула вона на літературному небосхилі, а її далеке світло запалило душі цілого покоління. Не лише в першій чверті XIX ст., коли писав поет, а й пізніше багато молодих людей свідомо або несвідомо наслідували лорда Байрона чи його героїв. І Чайльд Гарольд, і Манфред, і Корсар, і ліричні герої більшості поезій Байрона уособлюють тип романтичного індивідуаліста, розчарованого в навколишньому світі, самотнього й гордого.

Життєвий і творчий шлях Джорджа Байрона

Джордж Ноел Гордон Байрон народився в Лондоні 22 січня 1788 року у знатній, але збіднілій дворянській родині.

Поет належав до давнього англійського роду, а по лінії матері, уродженої Гордон, був прямим нащадком короля Шотландії Якова I. Його батько, який вів легковажне життя і змарнував залишки свого майна та посаг дружини, утік до Франції, рятуючись від кредиторів, де й помер, коли Джорджеві було три роки. Мати, майже позбавлена засобів до існування, відвезла сина на свою батьківщину в Абердин. 1798 року після смерті двоюрідного діда Байрон успадкував титул лорда й родовий маєток — Ньюстедське абатство. 1801 року Байрон вступив до аристократичної школи Харроу, а через чотири роки — до Кембриджського університету.

Уже в шкільні роки поет часто закохувався. Він плекав ніжну любов до своєї кузини Маргарет Паркер, присвятивши їй свої перші сердечні вірші, потім — до Мері Чаворт, яка жила неподалік від Ньюстедса. Особливо зворушливо Байрон передав свої страждання і кохання до неї в поемі «Сон» (1816).

Мініатюра невідомого художника. Мері Чаворт

У роки навчання в Кембриджському університеті почав захоплюватися Наполеоном. Будучи студентом, Байрон винаймав чудові кімнати, жив безтурботно, став справжнім модником. Байрон почувався одинаком серед представників тогочасної аристократії. Уже в ранніх віршах поета звучали мотиви розчарування й самотності. Дедалі гостріше відчувався конфлікт митця з офіційним англійським суспільством, причиною якого було те, що він поводився надто волелюбно, сміливо мислив і писав, надто гостро й безжально критикував світське життя.

У грудні 1806 р. Байрон видав першу збірку віршів, примірники якої, за порадою друга, вилучив із продажу й знищив. Обидва видання з'явилися без посилання на авторство. Уперше своїм іменем Байрон підписався під збіркою «Години дозвілля», яка побачила світ 1807 р. Рецензент одного літературного журналу взагалі не радив молодому поетові братися за літературу. Та й сам Байрон бачив себе передусім політиком, суспільним діячем, а вже потім — поетом. Хоча саме поезія стала головним тереном, де виявився його волелюбний, антитиранічний дух, його заперечення поневолення та насильства над людьми і народами, його любов до істини та справедливості.

1808 року Байрон отримав диплом і деякий час жив у своєму родовому маєтку. Коли досяг повноліття, посів законне місце в палаті лордів. Через кілька днів після присяги побачила світ поема «Англійські барди і шотландські оглядачі», якою автор нажив собі багато ворогів. Один із ображених, Томас Мур, послав Байронові виклик на дуель, котра не відбулася через те, що розпочалася дворічна середземноморська подорож поета. Він відвідав Іспанію, Албанію, Грецію, Турцію. Незабутнє враження у нього залишила природа Албанії, простота побуту, благородство й мужність її народу. Тут, в Албанії, було написано дві перші пісні поеми «Паломництво Чайльд Гарольда».

Лондонський період (1807–1816) — час непростої для Байрона романтичної слави, років успіху, що виявилось нелегким випробуванням. Залишитися собою, жити своїм життям повною мірою не вдалося. У 1812–1813 рр. відвідував виступи в палаті лордів, проте йому швидко «набридла парламентська комедія».

Дж. Холмс.
Августа Марія Лі

Слава прийшла до Байрона миттєво, одного чудового дня. Він так і сказав: «Одного ранку я прокинувся знаменитим». То був ранок 27 лютого 1812 року. Саме тоді поет виголосив у палаті лордів промову, у якій чітко сформулював своє політичне кредо. А наступного дня вийшли друком дві перші пісні поеми «Паломництво Чайльд Гарольда».

Шаленим успіхом користувався кожен із циклу поем, написаних 1813–1816 рр., — «Гяур», «Корсар», «Абідоська наречена», «Лара», «Паризіна».

1815 року поет одружився з Аннабелою Мільбенк. Вона здавалася йому втіленням жіночої краси й високих духовних якостей. Незабаром виявилось, що Аннабела не здатна зрозуміти поривань свого чоловіка. Від самого початку молода дружина намагалася привернути Байрона до релігії, була проти його громадської діяльності.

Ліричним завершенням цього періоду життя Байрона були вірші до зведеної сестри Августини Лі: «Станси до Августини», «Послання до Августини». Байрон написав їх у Швейцарії, куди вирушив після розлучення з дружиною. Сестра була однією з небагатьох, хто не покинув поета.

Тл. Завдяки Байронові в європейській літературі утвердився новий поетичний жанр — станси.

Станси (у перекладі з фр. «строфа», «зупинка», «місцеположення») — у поезії XVIII–XIX ст. елегійний вірш невеликого обсягу (зазвичай чотири вірші чотиристопного ямбу) із обов'язковою паузою (крапкою) наприкінці кожної строфи. Найбільш відомі станси Дж. Н. Г. Байрона, О. Пушкіна, М. Лермонтова.

Значною подією в житті поета стало знайомство з П. Б. Шеллі. Наприкінці року він залишив Швейцарію й переїхав до Венеції. В Італії розпочався найбільш плідний період його творчості: з'являється 4-та пісня поеми «Паломництво Чайльд Гарольда», «Скарга Тассо», «Ода до Венеції», «Пророцтво Данте». Саме в Італії Байрон почав писати містерії за біблійними темами — «Каїн», «Небо і земля», сатири — «Видіння суду», «Бронзовий вік», поеми — «Мазепа», «Острів», створив 16 пісень «Дон Жуана».

1823 року в Англії утворився комітет допомоги Греції, і поетові запропонували стати його представником, на що він з радістю погодився. Розпочалася бурхлива діяльність Байрона — команда одного з повстанських загонів і ушлявленого митця епохи. В останні роки життя він через брак часу писав мало. У Міссолунгі поет відсвяткував своє 36-річчя, відчуваючи (так колись напрокувала йому ворожка), що цей рік стане фатальним.

Саме там, на давній землі улюбленої ним Еллади, 19 квітня 1824 року він помер від лихоманки, не полишивши своєї бойової посади.

Останніми словами, які злетіли з його вуст, були: «Сестро моя! дитя мое!.. бідна Греціє!.. я віддав їй час, маєтності, здоров'я!.. тепер віддаю і життя!..» Уся Європа була стурбована трагічною звісткою. Греція вшанувала поета, як у давнину вшановувала еллінських героїв. За наказом Маврокордато було оголошено 21-денний національний траур. Серце Байрона спочиває у Греції, а прах — на батьківщині, неподалік родового Ньюстедського замку.

Т. Філіпс. Портрет Дж. Н. Г. Байрона в албанському національному костюмі

ЛК. Сучасники говорили про поета: «Його очі — це розкрита брама сонця, вони створені зі світла і для світла. У поета був дивовижний голос разючої краси, який зачаровував та вабив, як найдивовижніша музика».

Розглянувши портрет Байрона та ознайомившись із його біографією, спробуйте скласти психологічний портрет поета. Які особливості його характеру та духовні якості вас вразили?

ПЛ. *Байронічний герой* — тип літературного героя, створений Дж. Н. Г. Байроном: самотня розчарована людина (часто із загадковим минулим), яка з презирством ставиться до суспільства, що відштовхнуло її, і мстить йому, але при цьому страждає. У байронічного героя страдницька душа, сильний характер і бунтівлива вдача: такий собі вільнолюбний бунтар із вразливою душею. Джордж Байрон створює цілу низку образів таких героїв — Чайльд Гарольда, Мазепи, Прометея та ін. Послідовники творчості Байрона також створювали подібні образи.

Типовий байронічний герой — титаноборець, бунтар, одержимий «світовою скорботою», мрійник, ідеаліст, що пережив тяжке розчарування, крах своїх ідеалів, самотній мандрівник, вигнанець. Зазвичай це винятковий характер, що діє за виняткових обставин. Для нього характерні глибокі та палкі почуття, туга, меланхолія, душевні поривання, палкі пристрасті, він відкидає закони, яким підкоряються інші. Тому такий герой завжди вивищується над оточенням.

«Світова скорбота» — термін із літературознавства, який увів німецький письменник Жан Поль. Розчарування у світі і його цінностях, пересичення життям, туга й нудьга, втеча від людей, милування собою та своїм пригніченим станом, відчай через усвідомлення свого безсилля змінити стан речей, песимістичні настрої пронизують творчість багатьох письменників кінця XVIII — першої третини XIX ст.

УС. Українську перекладну байроніану започаткував М. Костомаров віршами з циклу «Єврейські мелодії», які було опубліковано в харківському альманасі «Сніп» (1841). Улюбленим твором українських письменників був «Каїн», про що свідчать численні його переклади. Окремі твори Байрона переклали І. Наумович, О. Кониський, І. Верхратський, О. Навроцький, Б. Грінченко, Леся Українка та ін. П. Куліш цікавився творчістю Байрона, вважаючи її рівноцінною творчості В. Скотта й В. Шекспіра. В історії української байроніани П. Кулішу належить одне із чільних місць. Він переклав поему «Паломництво Чайльд Гарольда» під назвою «Чайльд Гарольдова мандрівка», роман у віршах «Дон Жуан» (декілька пісень).

У 1870-ті рр. до перекладів творів Байрона звертався Михайло Старицький. Він переклав ліричні вірші та частину поеми «Мазепа».

1. Ознайомтеся з поезією Дж. Н. Г. Байрона «Хотів би жити знов у горах...». Чи можна пов'язати життєві події поета з поетичними рядками цього вірша? Визначте основну думку твору.
2. Чому поет порівнює свою душу з прип'ятим птахом?
3. Чому митець вважає себе «серцем сиротою»?
4. Як ви розумієте метафору «крижане серце»? Чому Байрон вважає, що саме таке серце в нього?
5. Чого просить поет у долі?
6. Чому поет значну увагу приділяє ролі людини в суспільстві?

Бунтівливого духу сповнена поезія Дж. Н. Г. Байрона «Хотів би жити знов у горах...». У вірші посилюється тема втечі від дійсності, тема «світової скорботи». Але, крім цієї теми, у поезії з'являється ще одна — протест Байрона проти загальноприйнятих норм моралі тогочасної Англії, яку поет називає «краєм лукавства і німоти». Самотність та розчарування відчуваються у творі. Саме дика, незаймана природа, грізна й велична у своїй первозданності, вабить ліричного героя. Він ладен проміняти вищий світ, де людина не може лишатися собою, а вимушена лукавити, брехати,

приспосовуватися, на життя наодинці з природою, де виявляються кращі риси людини, відбувається перевірка на міцність.

У вірші спогади про минуле поєднано з гіркими роздумами про сучасне. Ліричний герой кохав, але ті, кого він кохав, померли, він мав друзів, але друзі дитинства пішли від нього. Його «самотнє серце» відчуває страшний смуток, адже всі його надії марні.

Світ, у якому живе ліричний герой, задушливий для нього. У ньому немає щирості, проявів людської відвертості, свободи, він фальшивий, у ньому людина не може вільно дихати. Це світ без руху, це замкнений простір.

«Задушливому світові» протиставлене грозове небо, де немає лицемірства. Небо — це природа, а її не можна підкорити, вона — справжня, не фальшива. Гроза — це вияв стихії, свобода дій, у грозовому небі вільно дихається. То розімкнений простір.

Душа прагне скель і висоти. Це край, у якому всі вільні. Він справжній, позбавлений лицемірства й обману. Там панує природна стихія.

Неабиякого значення для розкриття ідеї вірша мають образи сонця та орла. Сонце — це символ світла, а світло — це істина («світло істини»). Ідеалом для Байрона є орел — символ свободи, волі. Він не боїться сонця й літає вище за всіх птахів. Це вільний птах, який в неволі приживається погано. Для поета — це висота духу, не обтяженого земними клопотами й наділеного «незлбним серцем».

Фінал вірша є розв'язкою конфлікту. Сила духу ліричного героя здатна пробити небо, щоб досягти іншого світу. Виразні метафори підкреслюють високі прагнення людини: «Тільки б крила були дані мені, / Що понесуть голубку до гнізда...».

1. Ознайомтеся з поезією Дж. Н. Г. Байрона «Мій дух як ніч...».
2. До якої збірки належить вірш «Мій дух як ніч...»? Що стало його сюжетною основою?
3. Що можна сказати про душевний стан ліричного героя?
4. Що спричинило сум та страждання ліричного героя вірша?
5. Як у поезії розкрито біблійні мотиви?
6. Яке значення має образ арфи?
7. Чому звуки арфи виражають жалобу?
8. Які художні засоби використано у вірші?
9. Які мотиви є провідними у вірші «Мій дух як ніч...»?
10. Як ви вважаєте, чому автор розширює межі біблійної історії? Чого він досягає?
11. Як ви розумієте останні рядки вірша?

12. Який прийом автор використовує в цій поезії?
13. Що робить твір актуальним за будь-яких часів?

1. Порівняйте переклади В. Самійленка і М. Лермонтова. Висловіть свої уподобання, обґрунтувавши їх.
2. Яким зображено ліричного героя в обох перекладах?

1. Розгляньте репродукцію картини Рембрандта «Давид грає на арфі перед Саулом».
2. Що зображено на картині? Яким змальовано Саула?
3. Що можна сказати про душевний стан співця?
4. Як ви вважаєте, що об'єднує твори Рембрандта й Байрона?

Рембрандт. Давид грає на арфі перед Саулом

Поезія Дж. Н. Г. Байрона «Мій дух як ніч...» належить до циклу «Єврейські мелодії». Сюжетною основою вірша є історія старозавітних царя Саула й співця Давида. За біблійною традицією, Саул —

уособлення правителя, який отримав владу Божою волею, але став неугодним Господу, тому що відвернувся від Нього. Спочатку Саул навіть відмовляється від царських почестей, сам працює на власному полі, а потім перебирає на себе дедалі більше владних повноважень і навіть припиняє визнавати божественну волю. Бог, відступившись від Саула, виявляє прихильність до юного пастуха Давида, гарного світловолосого юнака. Саул наближає хлопця до себе. Його душу мордує злий дух, якого можуть відігнати лише чарівні звуки Давидової арфи. За біблійною легендою, саме Давида вважають автором Книги псалмів («Псалми Давидові») — гімнів, звернених до Господа, тож його слово й пісню чує Бог. Юний поет потоваришував із сином Саула й одружився з його донькою. Перемоги на полі бою зробили співця надзвичайно популярним у народі. І тоді Саул задумав убити юнака, навіть не підозрюючи, що загине сам, а Давид після його смерті стане царем.

Вірш Байрона — це звертання-монолог Саула до Давида. Його душа знемагає від неймовірного страждання: «...його дух, як ніч»; а серце ледь не розірветься через муки, адже вщерть наповнене тяжкими образами. І ніщо не може втішити царя, окрім божественних звуків арфи, адже вона в руках співця, чиї пісні любі Господу. Чого прагне Саул — веселощів, задоволення чи ще більшої влади?

Ні, він хоче переконатися, що його душа жива, не скам'яніла, адже він ще здатен чути «арфи глас». Він прагне, щоб божественна пісня розбудила в серці надію, щоб сльози полилися з його очей.

Жодного натяку на конкретну особу чи якісь історичні реалії у вірші немає. Перед нами постає скорботний образ особистості, яка мужньо переносить неймовірні муки, прагнучи певного про-світлення, що їй може дати музика (мистецтво). З тексту вірша нам невідомо, від чого страждає ліричний герой, чому в нього на душі так важко. Це певне абстрагування від біблійної історії пере-творило вірш на образ-алегорію стражденної душі, що прагне спо-кою й умиротворення, але вже ніде не може його знайти... Душу ліричного героя може врятувати лише мистецтво. Але риторичне питання наприкінці твору залишається без чіткої відповіді: «Як не допоможе спів, воно [серце] од мук тяжких порветься враз!»

1. Що нового ви дізналися про відомого англійського поета Дж. Н. Ґ. Байрона?
2. Яке враження ви склали про нього як про особистість та по-ета?
3. Що здивувало вас у його вчинках?
4. Як ви розумієте поняття *байронічний герой*?
5. З яким твором Дж. Н. Ґ. Байрона пов'язане виникнення цього по-няття?

1. Чи вдалося перекладачеві Д. Паламарчуку відтворити основний зміст вірша «Хотів би жити знов у горах...» та його ідейний пафос?
2. Зі сторінок віршів Байрона зійшов і став широко уживаним у ро-мантичній поезії вираз *світова скорбота*. Як ви розумієте цей вираз? Підтвердьте свою думку прикладами.

Уявіть, що ви — керівник творчої групи, якій необхідно ство-рити проект з теми «Особливості образу ліричного героя у творчості Байрона». Порадьтеся з товаришами та запропо-нуйте план реалізації цього проекту.

Дж. Н. Ґ. Байрон. «Паломництво Чайльд Гарольда»: відображення в поемі духовного життя особистості, історії та культури Європи

1. Як ви вважаєте, чому Байрон, творчістю якого захоплювались сучасники, вважав себе самотнім?
2. Назвіть мотиви та мету першої подорожі Дж. Н. Ґ. Байрона (1809–1811). У чому полягають його основні творчі підсумки?

Творчість Дж. Н. Г. Байрона за характером його творів різних років життя можна умовно поділити на 2 періоди:

- лондонський (1807–1816);
- італійський (1817–1824).

Перший період — це час романтичної слави, роки успіху, що стали для поета важким випробуванням.

Поема «Паломництво Чайльд Гарольда» опублікована частинами в період з 1812 до 1818 року та посідає у творчості Дж. Н. Г. Байрона особливе місце.

Її вважають деякою мірою автобіографічною, розповідь ґрунтується частково на власних враженнях Байрона під час подорожі до Португалії, Середземномор'я та Греції, яку поет здійснив у 1809–1811 рр. Попри те, що сам Байрон цієї поеми не любив, оскільки надто відкрив у ній власну душу, її публікація спричинила те, що автор опинився в центрі громадської уваги. Поема присвячена «фіалці». Так Байрон називав Шарлотту Гарлі. У назві вжито слово «чайльд» (англ. *childe*) — середньовічний титул юнака, кандидата в лицарі.

У передмові до третьої книги поет визнає, що його герой є його власним продовженням. На думку критика Джерома Мак-Ганна, маскуючись за вигаданим літературним образом, Байрон зумів виразити думку, що «найбільша трагедія людини — мати змогу збагнути досконалість, але не мати змоги її досягти».

Усі чотири пісні поеми об'єднано одним героєм. Образ Чайльд Гарольда увійшов у світове мистецтво як образ зовсім нового героя, якого доти не знала література. У ньому втілено найхарактерніші риси освіченої частини молодого покоління епохи романтизму. Сам Байрон заявляв, що він хотів показати свого героя «таким, як він є» тепер і в цій дійсності, хоча «було б приємніше і, напевно, легше зобразити більш привабливу особу».

Щодо історії створення поеми. Байрон наприкінці червня 1809 р. почав свою дворічну подорож. Поета цікавило те, як живуть народи різних держав, якою є їхня культура. Соціальні контрасти особливо вразили його. Байрон побачив нічим не обмежене свавілля іноземних і місцевих тиранів. Його обурило повне безправ'я корінних народів. Усі ці враження було покладено

Титульна сторінка видання поеми «Паломництво Чайльд Гарольда». 1825

в основу роздумів поета, що їй визначили сюжет поеми. «Паломництво Чайльд Гарольда» — твір, у якому автор порушує найважливіші теми історії та сучасності, а також вічні проблеми.

Основа та історія створення

Власні спогади і враження Байрона, який у 1809–1811 рр. мандрував країнами Європи:

- I, II пісні написано під час подорожі країнами Середземномор'я (1812);
- III пісню — на березі Женевського озера після остаточного від'їзду з Англії (1816);
- IV пісню створено у вигнанні — в Італії (1817).

Жанр твору — ліро-епічна поема

Епічне	Ліричне
Картини європейського життя, наполеонівські війни, контрреволюційні дії монархів, боротьба народів Європи за визволення, історичні екскурси, опис традицій європейських народів	Думки героя, відображення його емоцій; авторські відступи, міркування; мальовничі картини природи, що контрастують з почуттями героя або акомпанують їм

«Паломництво Чайльд Гарольда» — романтична поема

<ul style="list-style-type: none"> • Віршований твір; • герой — бунтар-одинак; • розповідь супроводжується роздумами автора, його переживаннями 	<ul style="list-style-type: none"> • Паломництво — мандрівка до святих місць; • Чайльд — звертання до юнаків шляхетного походження; • Гарольд — пов'язує окремі частини поеми, має багато автобіографічного, але це типовий романтичний образ; • Бюрон — Байрон збирався так назвати свого героя
--	--

Особливості композиції поеми

I пісня — Гарольд подорожує Португалією та Іспанію (1812)	Автор протиставляє наполеонівській агресії справжніх патріотів — іспанських селян і партизан, серед яких постає велична постать захисниці Сарагоси. Він усвідомлює трагічну нерівність сил народу й військ агресора, і душа його в скорботі
---	---

<p>II пісня — Гарольд відвідує Грецію та Албанію (1812)</p>	<p>Сум огортає автора від покори греків гнобителям — туркам. Оповідач хоче пробудити громадський дух греків, нагадуючи їм про велич давньої Еллади. Автор захоплюється мужністю та благородством, чесністю й простотою албанців, їхньою гостинністю, чого не бачив у себе на Батьківщині</p>
<p>III пісня — присвячена подорожі Гарольда до Бельгії (1816, супроводжується роздумами про революцію у Франції)</p>	<p>Автор зі співчуттям пише про славне минуле країни у дні революції, але розвінчує діяльність Наполеона</p>
<p>IV пісня — присвячена Італії (1817)</p>	<p>Автор описує Венецію, Флоренцію, Рим; відтворює величні образи Данте, Петрарки, Боккаччо, пам'ятки античної давнини</p>

«Паломництво Чайльд Гарольда». Аналіз I, II пісень

1. Що ви знаєте з уроків історії про події в Європі початку XIX ст.?
2. Як побудована перша пісня?
3. Чому герой Байрона вирушає в мандри?
4. У чому причина зневіри й туги героя, його розриву з Батьківщиною?
5. Прочитайте ліричні відступи.
У чому полягає їхній ліризм?
Як вони допомагають передати душевний стан автора та його героя?
6. Як у поемі зображено вищий світ? Які засоби використовує автор під час його опису?
7. Коли автор засуджує свого героя і чому?
8. Яким було становище грецького й албанського народів у цей період історії?
9. Як змінюється Чайльд Гарольд у II пісні?
10. Як автор пояснює зміни, що відбулися в ньому?
11. Які нові почуття з'явилися в душі героя?
12. Які суспільно-політичні події змалював поет у I і II піснях поеми?
13. Що він засуджує, а що прославляє в історії, житті тих країн, які відвідав його герой?

В. Тернер.
Паломництво Чайльд Гарольда

14. Чому автор, настільки не схожий на свого розчарованого героя, також приречений на страждання й самотність у людському світі?
15. Що зміцнює душу поета, відроджує її?

1. Проаналізуйте, як описує Байрон природу і життя Португалії. Порівняйте ставлення автора до португальського та іспанського народів.
2. У I пісні поеми автор суворо засуджує свого героя. Але в II пісні ми вже не зустрічаємо таких різко негативних характеристик Гарольда. Чому?
3. Як пояснює автор «Паломництва Чайльд Гарольда» причини, що спонукали його героя до мандрів? Як тепер він оцінює англійську дійсність?
4. Чим пояснює автор зміну в Гарольді, почуття якого прокинулися під час мандрів Грецією? Які нові нострої з'явилися в душі героя поеми?

У перших двох піснях ми бачимо героя в Португалії, Іспанії, Албанії та Греції — у тих країнах, де побував Байрон. Чайльд Гарольд жадає особистої волі й, не знаходячи її в навколишньому світі «багатств і жалюгідної вбогості», мріє про самотність. Він уникає людей, іде далеко в гори, слухає плескіт морської хвилі, його захоплює розбурхана стихія. Лише прості люди, мужні, волелюбні, привертають Чайльда Гарольда.

Чайльд Гарольд не вдоволений життям, але протест його пасивний: він міркує про причини свого невдоволення, але не прагне втрутитися в життя, взяти участь у визвольній боротьбі.

І поступово, у міру розвитку сюжету поеми, образ Чайльда Гарольда дедалі активніше відсувається на другий план. Образ здатного боротися з обридлим йому життям героя дедалі більше відтіняють повні драматизму історичні події, у яких сам автор постає не тільки як сучасник і спостерігач, а як активний їхній учасник. У поемі з'являється інший, не менш важливий образ — образ народу-борця.

Під час перебування в Іспанії Байрон стає свідком знаменних подій.

1808 року Наполеон I, прагнучи захопити країну, увів свої війська й, користуючись підтримкою іспанського дворянства, оголосив королем Іспанії свого брата, Жозефа Бонапарта. Національно-визвольний рух охопив значну частину країни. Іспанські партизани почали народну війну. Одним із найгероїчніших епізодів її була оборона Сарагоси. Жителі протягом восьми місяців захищали своє місто. Іншою твердиною опору стало місто Кадикс (нині — Кадіс).

Про ці події розповідає Байрон у I пісні своєї поеми. З надзвичайною поетичною силою малює він картини народного патріотичного підйому. Байрон підкреслює рішучість повсталих довести свою боротьбу до кінця.

У центрі II пісні поеми — поневолена Греція, що втратила свою незалежність і колишню велич. Байрон таврує колонізаторську діяльність Англії, що разом з феодальною Туреччиною наклала на грецький народ подвійні ланцюги рабства. Отже, у перших двох піснях «Паломництва Чайльд Гарольда» Байрон вітає виступ прогресивних сил, підйом народних мас, захист волі.

Е. Делакруа. Греція на руїнах Міссолунгі

«Паломництво Чайльд Гарольда». Аналіз III, IV пісень

1. Пісню III Байрон починає зверненням до своєї маленької доньки, яку йому більше не судилося побачити. І тут Байрон не ховається за маскою ліричного героя. Що ж непокоїть поета? У якому настрої він починає пісню?
2. Що відбувається з Гарольдом у III, IV піснях?
3. Що турбує в подорожі ліричного героя (що ототожнюється з автором), а що — Гарольда?
4. Чому ми не бачимо Гарольда наприкінці третьої пісні?
5. Ліричний герой відвідав Венецію. У чому він вбачає чарівність цього міста?
6. Відвідування Італії, Рима спричиняє нову хвилю роздумів ліричного героя. Про що ж він думає?
7. Останні строфи поеми він присвячує грандіозній картині моря. Чому?
8. На якій емоційній ноті поет завершує свою поему?

1. Байрон назвав свою поему «простою розповіддю». Чому він саме так визначив жанрові та композиційні особливості свого твору?
2. У «Паломництві Чайльд Гарольда» поет не раз звертається до народів тих країн, які відвідує його герой. Що засуджує і що прославляє при цьому поет?
3. Які риси свого покоління Байрон відобразив в образі Чайльд Гарольда?

4. Чому поет негативно ставився до спроб витлумачити образ Гарольда як його художнього двійника?

Складіть уявний діалог з Чайльд Гарольдом. Про що б ви поговорили з ним?

III та IV пісні «Паломництва Чайльд Гарольда» відділено від перших двох кількома роками. Вони безпосередньо пов'язані з перебуванням Байрона у Швейцарії та Італії, де він жив у 1816–1823 рр., остаточно покинувши Англію.

У III пісні, опублікованій 1816 р., Байрон торкається важливого питання — про ставлення до Французької революції кінця XVIII ст. Говорячи про засилля монархічної реакції, особливо після утворення Священного союзу 1815 р., він доводить, що ідеали свободи, проголошені революцією, неодмінно мають перемогти; людство багато чого навчилося, повірило у свої сили, тож нехай тирані, які тепер при владі, знають, що це тимчасово й година розплати неминуче настане.

Швейцарія, куди перенесено дію поеми, нагадує Байронові про видатних французьких письменників-просвітителів — Руссо й Вольтера, які деякий час жили в цій країні. Їхня діяльність ідейно підготувала революційні події кінця XVIII ст. Багатовікове ярмо феодального рабства було долею Франції, «поки народ, розбуджений Руссо та його друзями, не підняв прапор зятої помсти». Для Байрона-просвітителя — це «гіганти розуму», натхненні титанічною метою звільнення людства.

У IV пісні, що вийшла друком 1817 р., Байрон розповідає про колишню велич Італії, роздробленої нині на низку феодальних держав, і Австрії, що перебуває під ярмом. Він кличе італійців до повстання. Запорука їхньої перемоги — славне минуле Італії, волелюбність її народу.

У заключних строфах IV пісні «Паломництва Чайльд Гарольда» Байрон малює образ моря й образ відважного плавця — поета, з дитинства спорідненого з вільною стихією.

Символічною є картина безкрайого, вічно змінюваного і завжди незмінного моря — безпосереднього свідка нескінченного кругообігу історичного життя людства.

Поема про подорож Чайльд Гарольда стала одкровенням не тільки для британців, а й для всієї Європи. Незважаючи на, здавалося б, цинічний тон віршів, ставлення автора до навколишньої дійсності було зрозумілим будь-якому читачеві. Новий літературний типаж — образ Чайльд Гарольда — закріпився у світовій поезії як *байронічний герой*, спричинивши згодом безліч наслідувань.

Тл. Спенсерова строфа — строфа, яку створив англійський поет XVI ст. Е. Спенсер у поемі «Королева фей». Для неї властивий п'ятистопний ямб, але останній рядок написано шестистопним ямбом. Має римування за схемою: *абаб бббвв*. Зразком спенсерової строфи вважають поему Дж. Н. Г. Байрона «Паломництво Чайльд Гарольда».

«Українська» тема у творчості Дж. Н. Г. Байрона. Поема «Мазепа»: специфіка зображення образу гетьмана у творі

1. Чому, на вашу думку, видатні діячі часто стають головними героями художніх творів?
2. Що вам відомо з уроків історії України про Івана Мазепу?
3. Які риси характеру Мазепа-політика відзначають історики?
4. Пригадайте заслуги гетьмана в розвитку держави й культури України.

Іван Мазепа — постать історична й легендарна

Мазепа Іван Степанович (1639–1709) — державний, політичний і військовий діяч, дипломат, генеральний осавул Війська Запорозького, гетьман Лівобережної України. Народився у с. Мазепинці на Київщині в сім'ї українського шляхтича. Освіту здобував спочатку в Києво-Могилянській колегії, згодом — у єзуїтській школі у Варшаві. Свою кар'єру Іван Мазепа розпочав на службі в польського короля Яна Казимира. Повернувшись до України, 1665 р. пішов на службу до гетьмана Правобережної України П. Дорошенка, а потім — до гетьмана Лівобережної України І. Самойловича.

Мазепа був першим українським гетьманом, який незмінно тримав гетьманську булаву протягом майже 22 років. Цей період характеризувався економічним розвитком гетьманської України, стабілізацією соціальної ситуації, піднесенням церковно-релігійного життя та культури.

Історична основа поеми та романтичний міф

Особливе місце в поемній романтичній спадщині Дж. Н. Г. Байрона посідає твір «Мазепа», написаний 1818 р. в Італії. Створений у пору творчої зрілості поета, він водночас суттєво вирізняється від його попереднього творчого доробку, адже головний герой цього твору — не вигадана загадкова постать, а видатна історична особа. Мазепа, попри всі випробування й страждання, не впав

у відчай, а став гетьманом України. Звісно, твір Байрона — не історичне відтворення реальної постаті Мазепи, а поетичне уявлення про романтичну, сильну й непереможну особистість.

Історичним джерелом поеми став IV розділ хроніки «Історія Карла XII» Вольтера й романтичний міф — легенда про історію кохання Мазепи та його покарання. Вольтер характеризує Україну як «країну, що завжди прагнула свободи й наполегливо боролася за її здобуття». Поема ж Байрона — це розповідь самого героя про незвичайну пригоду його молодості та про нічний епізод у степу після битви під Полтавою.

На початку поеми Байрон подає довідку, яка свідчить, що її основою є один із епізодів хроніки Вольтера про те, як «шляхтича» Мазепу замолоду за зв'язки з жінкою польського вельможі було покарано — прив'язано до дикого коня, якого відпустили у степ. Тоді «Мазепа від страждань і з голоду трохи не вмер».

Ця подія й становить основний зміст поеми. Про неї розповідає Мазепа шведському королеві Карлу XII після поразки під Полтавою 1709 року.

Цікаво, що на розповіді Мазепи про його закоханість в юну красуню Терезу, дружину старого багатого графа-воєводи, явно позначилися взаємини самого Байрона з юною дружиною графа Гвіччіолі, яку також звали Терезою.

Г. Седерстрем.
Іван Мазепа і Карл XII

Композиція поеми	20 невеликих розділів
Історичні події, що зображено у творі	Битва під Полтавою 1709 р. та відступ Мазепи з Карлом XII до Туреччини
Жанрові особливості	Поема Дж. Н. Г. Байрона — ліро-епічна поема, монолог-сповідь Мазепи. Автора цікавить плин почуттів, рух думок героя, політ його уяви

Сюжет поеми

У науковій літературі існує думка, що основний сюжет твору — розповідь героя, а нічна сцена — це лише її сюжетне обрамлення. У поемі маємо дві сюжетні лінії і, відповідно, два образи Мазепи — в юнацтві та на схилі літ, але смисловий акцент перенесено на другу його іпостась.

Головний герой поеми — гетьман Іван Мазепа, що після поразки під Полтавою розповідає свою історію Карлу XII. Ця розповідь — основний зміст поеми, і вона має мало спільного з біографією історичного Мазепи.

Розділи 1–4	Поема починається згадкою про поразку, якої зазнали шведи під час Полтавської битви. Невеличкий загін шведів, у якому перебувають король Карл XII і Мазепа, рятується від переслідування ворогів і зупиняється посеред лісу для перепочинку. Автор змальовує Мазепу, який ретельно оглядає свої зброю та вбрання, дістає припаси їжі, ділиться ними з королем. Увагу короля привернула та особлива турбота, з якою Мазепа ставиться до свого коня. Задовольняючи цікавість короля, а також намагаючись розрадити його похмурий настрій, Мазепа розповідає історію зі свого життя, пов'язану з конем
Розділи 5–8	Мазепа розповідає, що замолоду, під час своєї служби пажем при польському королі, він був справжнім красенем. І хоча багато жінок не оминали його своєю увагою, до душі самому Мазепі припала одна — красуня на ім'я Тереза. Попри те, що Тереза одружена з польським графом, Мазепа шукає зустрічі з нею та нагоди познайомитися, і, зрештою, це йому вдається. Вони починають потайки зустрічатися, та недовго
Розділи 9–19	Розлючений граф вигадав для Мазепи страшну кару: прив'язаний до спини коня, він був приречений на мученицьку загибель, що мала тривати кілька днів. Коня випускають на волю, і він стрімко мчить уперед, завдаючи героєві неймовірних мук. Поля, ліси, річка, яку переплив кінь, степ... Герой втратив лік дням, які тривали вічність. Шалений біг коня завдавав невимовного болю. Нарешті знесли кінь і, впавши, сконав. Готуючись до смерті, знепритомнів і Мазепа, а коли розплющив очі — зрозумів, що врятований козаками
Розділ 20	Захоплений і розчулений розповіддю свого бойового побратима, король непомітно заснув. Тоді й сам Мазепа ліг на спочинок, сподіваючись на те, що завтра їхній загін досягне турецького берега і в такий спосіб врятується від загибелі

1. Яке значення мала смілива інтерпретація Вольтера для закріплення міфу про Мазепу?
2. У чому полягає жанрова особливість поеми? З якою метою автор використовує цю жанрову форму?
3. Як починається поема? Що є історичною правдою?
4. Яким автор зображує шведського короля Карла XII?
5. Яким зображено гетьмана на початку твору?
6. Чому автор порівнює Мазепу з дубом?
7. Як ви вважаєте, чому Мазепа так піклується про свого коня?
8. Якої думки шведський король про гетьмана? Зачитайте слова з тексту.
9. Яку історію розповів Мазепа королю?
10. Як польський шляхтич розправився з пажем?
11. Як Мазепа опинився в Україні?
12. Як автор описує незвичну «подорож» Мазепи?
13. Які епізоди містять найбільше емоційне навантаження?
14. Які риси байронічного героя відбилися в характері Мазепи?
15. На які риси характеру героя автор звертає особливу увагу? Як ви вважаєте, чому?
16. Які твори інших авторів, де змальовано образ Мазепи, вам відомі?
17. Як змінилося ваше ставлення до образу Мазепи після знайомства з поемою?
18. Яке ваше враження від поеми Дж. Н. Г. Байрона?
19. Чого, на ваш погляд, більше в поемі Байрона: історії чи міфу?

1. Доведіть, що в образі Мазепи є риси романтичного героя.
2. Якою зображено природу в поемі? Якою є роль пейзажу у творі?
3. Чому Байрон називав Мазепу титаном? Які спільні риси в Мазепи та Прометея?
4. Якою Байрон уявляв і зобразив Україну у поемі «Мазепа»?
5. Наскільки точно він передав історичну правду про Україну?
6. Чому саме Мазепа став героєм його «української» поеми?
7. Подумайте, яке значення у поемі має образ долі.
8. Яке значення мають символи, використані автором у творі? Спробуйте витлумачити їх.

1. Порівняйте, як змальовано українського гетьмана в однойменній поемі Байрона та в історичній хроніці Вольтера «Історія Карла XII». Подайте у вигляді опорної таблиці свої висновки.

2. Порівняйте образи Мазепи й Тараса Бульби та з'ясуйте значення образу землі в текстах обох поем.

ЛК. Розгляньте репродукції картин до поеми «Мазепа», що розміщені хаотично. Розмістіть репродукції в тій послідовності, як описані події в поемі.

6

3

4

2

7

5

1

1. «Кара Мазепи» Л. Буланже (1827).
2. «Мазепа. Виконання наказу» Л. Гесне (1872).
3. «Мазепа, переслідуваний вовками» О. Верне (1826).
4. «Мазепа, прив'язаний до коня» О. Верне (1820-ті).
5. «Мазепа» Е. Делакруа (1828).
6. «Мазепа серед коней» О. Верне (1825).
7. «Козачка біля тіла Мазепи» Т. Шассеріо (1851).

1. Що вам здалося дивним на ілюстраціях?
2. Чому колір коня різний на репродукціях?
3. Порівняйте репродукції картин та зверніть увагу на авторів полотен. Кожен митець уявляє та сприймає образи, створені Байроном у поемі, по-своєму.
4. Розгляньте інші репродукції, літографії, ілюстрації, офорти. Як ви вважаєте, чому митці різних країн доволі часто зверталися до постаті українського гетьмана?
5. Кожен із вас, коли читав поему, також уявляв художні образи — головного героя, природи тощо. Які картини постали у вашій уяві? Чому? Хто, на ваш погляд, найближчий до зображеного в літературному творі?

Авторитетна думка літературознавця

Прочитайте висловлювання українських дослідниць С. Д. Павличко та К. О. Шахової щодо поеми Дж. Н. Г. Байрона. Чия аргументація здалася вам переконливішою? Чому?

Вдається і центральний образ, подвійний, адже Мазепа показаний і в юності, і в старості. Причому Мазепа-гетьман не просто багатша й цікавіша натура за Мазепу-коханця, перед нами два різних характери.

(С. Д. Павличко)

Байрон малює Мазепу із симпатією, як людину сміливої вдачі і могутньої волі, постать безумовно романтичну і титанічну, але аж ніяк не похмуро-демонічну.

(К. О. Шахова)

Образ Мазепи

Гетьмана зображено на початку й наприкінці твору людиною похилого віку: йому 70 років. Образ Мазепи-гетьмана змальовано у поемі скупими, але виваженими й точними штрихами. Сильний, сміливий, здатний опанувати себе у найскладнішій ситуації. Він, попри всі намагання, не може змінити перебіг історії, але завжди береже свою честь і гідність, залишається людиною.

Трагічної ночі після поразки під Полтавою він розповідає Карлові XII історію своєї молодості, щоб відвернути його від тяжких дум та фізичних страждань (напередодні битви короля було поранено) і допомогти перепочити уві сні. Тут подано колоритну портретну характеристику гетьмана, у якій не забуто його козацькі риси. Незважаючи на надмірну втому, він упорядкував своє військове спорядження, потурбувався про коня, а потім

почав пригощати короля та його почет, тому Карлові «видалось на мить, що понад горем він стоїть».

Образ Мазепи досить багатогранний. У поемі він змінюється зовнішньо під тягарем прожитих років, але зберігає головне: мужність, силу, тверезість розуму, шляхетність.

Мазепа як романтичний герой

Після початку оповіді історичні події відступають у поемі на другий план, і читач поринає у світ романтики. Романтичними є і безмежна любов юного Мазепи до прекрасної Терези (це почуття гетьман проніс крізь усе життя і вже літнім пам'ятає пристрасть, яка охоплювала його багато років тому), і відмова коритися обставинам, прагнення боротися навіть тоді, коли відсутня будь-яка надія на порятунок, і всеохопна пристрасть помсти. Джордж Байрон із симпатією змалював Мазепу як людину сміливу й могутню, постать романтичну й титанічну.

Риси романтичного героя в образі Мазепи	Риси байронічного героя в характері Мазепи
Він похмурий, самотній, відданий високим ідеалам (кохання, дружба, свободи, вірності Вітчизні), волелюбний, внутрішньо незалежний	«Шляхетний злочинець», нескорений, бунтар зі страдницькою душею, у якій відбиваються настрої «світової скорботи»; смілива вдача, могутня воля, титанічна постать

Символічні образи поеми

Образ природи: «дика країна», у якій «дикі степи», «дикий праліс», «дика площа»	Символічні образи, що створюють емоційний, романтичний образ України, що є вільною, але ще не освоєною землею. Пейзажі показують «дику природу», зображення якої теж має символічне значення. Бурхливі потоки, потужні хвилі, сильні вітри уособлюють пристрасті, що охопили самого героя
Образ долі	Переслідує усіх героїв. Доля відвернулася від шведів під Полтавою, від короля Карла XII, прирікши його на втечу. Доля не лише звела Мазепу з Терезою, подарувавши йому таке сильне кохання, але й розлучила їх (адже Мазепа нічого не знає про подальшу долю своєї коханої). Так само доля врятувала його, принісши в Україну, і зробила Мазепу гетьманом

Образ бойового коня, «дикого коня»	Символ удачі, людської долі. Тому стає зрозумілим, чому Карл XII втрачає своїх коней (доля відвернулася від нього), а Мазепа зберіг свого коня (доля до нього прихильна). Символ і нестримної пристрасті майбутнього гетьмана, і фатальної долі, і втілення смерті, що очікувала Мазепу, і кари небесної за його вчинок (порушення подружньої вірності), і символ несхитної волі, що є в Мазепи і яка й приводить його до гетьманства. Із цим образом нерозривно пов'язаний і образ України, яка постає вільною країною, що повинна рухатися в майбутнє
Образ вершника Мазепи	Символ неспокої душі, нескореної сили, постійної небезпеки, уособлення вільної людини; символ свободи, нації
Образ сонця	Сонце супроводжує героя — то піднімається, то заходить. Воно символізує життя, яке то покидало, то поверталось до гетьмана

Отже, Дж. Н. Г. Байрон творчо підійшов до опрацювання історичного матеріалу. Поема поєднує історичну правду та авторську вигадку, сповнену романтичного колориту. Поема розкриває трагізм гетьмана: вчорашній володар булави, людина, яка перебувала на вершині соціальної піраміди, волею долі та обставин стає вигнанцем на своїй землі та змушений тікати. У сюжеті наскрізними є непередбачуваність майбуття, боротьба за виживання й перемога сили духу.

С. Д. Павличко писала: «Вольтер, а за ним і Байрон помилялися, уважаючи Мазепу польським шляхтичем, який випадково потрапив в Україну. Однак у цій помилці була своя романтика... У чужих землях Мазепа завойовує владу, славу, навіть королівський титул. Це романтичний міф, на якому частково позначилася особистість самого Байрона, який у чужій країні — Італії — став карбонарієм, а потім прагнув приєднатися до Болівара в Перу чи очолити або хоча б об'єднати національно-визвольний рух Греції».

ЕК. І. Мазепа є найбільш відомим в Європі й Америці представником України. Його доля цікавила багатьох відомих українських та закордонних письменників, художників, композиторів із різних країн: Франції, Англії, США, Канади. Іванові Мазепі присвячено 186 гравюр, 42 картини, 22 музичні твори, 17 літературних творів, 6 скульптур. Серед найвідоміших творів — гравюри І. Мигури, І. Щирського, Д. Галяховського,

Л. Тарасевича; портрети невідомих художників XVII — початку XVIII ст., що зберігаються в музеях України; полотна історико-легендарного змісту відомих художників А. Деверія, Ю. Коссака, Л. Буланже, Т. Жеріко, Е. Делакруа; поетичні та прозові твори Дж. Н. Г. Байрона, В. Гюго, Ю. Словацького; музичні інструментальні та оперні твори П. Сокальського, Дж. В. Гінтона, П. Чайковського, Ф. Ліста, Ж. Матіаса, С. Рахманінова.

**Гравюра І. Мигури.
Гегьман Мазепа
в оточенні добрих справ**

Запам'ятайте! Вплив Байрона на європейську літературу складно переоцінити. Й. В. Гете такими словами виразив значення поета: «Так, ця людина була великою: вона в муках відкрила нові світи».

Творчість Байрона завдяки поетичній пристрасності, волелюбним ідеям, потужному протесту проти будь-якої тиранії відіграла значну роль у формуванні світогляду багатьох поетів-романтиків. А його слава в першій третині XIX ст. була незвичайною й поступалася хіба що славі Наполеона.

ТЛ. Байронізм — літературна течія початку XIX ст., що виникла під впливом творчості Дж. Н. Г. Байрона, характеризується романтичним індивідуалізмом, розладом між поетом і суспільством, розчаруванням.

Загальні особливості лірики Байрона

- Яскраво виражене суб'єктивне (особисте) начало (автобіографічна канва творів або опосередкована розповідь про себе);
- страдницька душа ліричного героя;
- джерело страждань ліричного героя — недосконалість життя;
- загадковість, недомовленість, внутрішня енергія поезії;
- порушення традиційних форм поезії: обірваний на середині рядок; використання слів із побутової лексики; різний ритм, розмір, довжина рядків, строф; створення нового поетичного жанру — стансів, «віршів на випадок» (вірш, написаний з певного приводу чи звернений до конкретного адресата); написання поезії у вигляді внутрішнього монологу поета.

Підсумуємо знання з теми

1. Що ви знаєте про романтизм як напрям мистецтва?
2. Назвіть найвизначніші досягнення романтиків у літературі.
3. Імена яких найвідоміших письменників пов'язані з романтизмом?
4. До якого типу романтизму належить творчість Г. Гейне? Аргументуйте свою думку.
5. У якому творі Г. Гейне яскраво виявилися фольклорні мотиви?
6. Чому Г. Гейне свою збірку назвав «Книга пісень»?
7. Якими є духовні переживання ліричного героя збірки?
8. У чому полягає символіка поезії Г. Гейне «На півночі кедр одинокий...»?
9. Розкажіть про новаторство поезії Г. Гейне.
10. Схарактеризуйте поезію Г. Гейне «Не знаю, що стало зо мною...».
11. У чому полягають особливості зображення образу ліричного героя у поезії Дж. Н. Г. Байрона?
12. Дайте тлумачення назви поеми Дж. Н. Г. Байрона «Паломництво Чайльд Гарольда». Розкажіть історію створення цього твору.

Проаналізуйте!

1. Як ліричний герой «Книги пісень» пов'язаний із природою? Що об'єднує розділи збірки?
2. Які ідеї Дж. Н. Г. Байрон проголошував у своїй творчості? Доведіть, що ці ідеї були сенсом його життя.
3. Схарактеризуйте образ ліричного героя віршів Дж. Н. Г. Байрона.
4. «Паломництво Чайльд Гарольда» — ліро-епічний твір. Як ви розумієте це визначення? Як довести його справедливність?
5. Чи можна вважати образ Мазепи в поемі Байрона романтичним байронічним героєм?
6. Поміркуйте над рисами романтичного героя в поемі Байрона «Мазепа».
7. Випишіть описи української природи з тексту твору. З'ясуйте їхню роль у розкритті теми та ідеї твору «Мазепа».

Створіть!

1. Уявіть, що ви — учитель зарубіжної літератури. Складіть перелік понять, з якими необхідно ознайомитись учням для успішного опанування теми «Романтизм».
2. Створіть творчий проект-характеристику «Книги пісень» відповідно до таблиці, доберіть до кожної частини поезії Г. Гейне.

«Юнацькі страждання»	«Ліричне інтермецо»	«Знову на батьківщині»	«Північне море»
Знехтуване почуття кохання стає джерелом різкого конфлікту поета з дійсністю	Послідовно простежується історія кохання поета, який зосереджується на власних переживаннях, муках	Поет розповідає про нещодавно пережиту трагедію	Образ — море
Кохання — ірраціональна й фатальна сила	За канонами романтичного мистецтва присутні зав'язка, кульмінація, розв'язка	Минуле спонукає осмислити душевні муки героя, а не переживати їх знову	Філософська лірика
Юнак веде бесіду з привидами на цвинтарі, його серце обливається кров'ю через нещасливе кохання	«Вона» — невірна кохана, її образ узагальнений, позбавлений індивідуальних рис	Ліричний герой — людина з досвідом, тому почуття розгортаються динамічно: то розквіт, то згасання надії на щастя	Природа співвідносна з людиною, і людське життя виміряно масштабами світобудови

3. За запропонованим цитатним матеріалом визначте риси характеру Мазепи-пажа і Мазепи-гетьмана, зробіть висновки про художню майстерність автора та прокоментуйте їх. Перенесіть у робочий зошит таблицю та заповніть її.

Цитати до образу Мазепи-пажа	Коментар, риса характеру	Цитати до образу Мазепи-гетьмана	Коментар, риса характеру
«...так палко я любив... Кохав я і коханим був...»	* * *	«Гетьман — похмурий і старий. І сам, як дуб той віковий...»	* * *
«Я б життя віддав, Щоб перед небом і землею, Я міг назвати її моєю... Я так тужив і сумував...»	* * *	«Увесь убогий свій припас І з Карлом і всіма з почоту Гостинно поділився він З такою ж гідністю достоту»	* * *

Цитати до образу Мазепи-пажа	Коментар, риса характеру	Цитати до образу Мазепи-гетьмана	Коментар, риса характеру
«Я мав гарячу кров дідів, Що від образи хвилювалась»	* * *	«...обтер коня, розгладив гриву, ноги й хвіст»	* * *
«Та я ж не раз, не двічі Дивився просто смерті в вічі»	* * *	«Вам, пане, спати вже пора, А варту буду я нести»	* * *
«Бувало, кожного вельможу З мужів чи хлопців переможу»	* * *	«...відважний дух, тверда рука»	* * *
«Літа, як бачте, не вгасили, В мені ні мужності, ні сили»	* * *	«...балакав менш і більш зробив...»	* * *

Підтвердьте або спростуйте один із афоризмів письменників-романтиків на вибір.

- 1) «Добро завжди візьме гору над красою» (Г. Гейне).
- 2) «Той, хто не любить своєї країни, нічого любити не може» (Дж. Н. Г. Байрон).

Кожна епоха робить свої відкриття. Романтизм — вольниця в поезії. Він набував різноманітних форм, зважаючи на країну, де майорів його примхливий прапор, і творчі особливості окремих його представників.

Епоха романтизму відкрила внутрішню безмежність індивідуальної особистості, розкрила людину з її глибиною, складністю й невичерпністю. Людина унікальна!

Отже, романтизм — це набагато більше, ніж просто літературна школа: це — особливе світовідчуття й світогляд, значною мірою перейнятий містичними елементами. Для романтика людська душа — іскра божественного полум'я, трепетна частка світового духу.

Ваша книжкова полиця

- *Гейне Г.* Твори : пер. з нім. — К. : Молодь, 1974.
- *Джордж-Гордон Байрон.* Мазепа : пер. В. Богуславської (серед них і поема «Паломництво Чайльд Гарольда»), О. Веретенченка («Мазепа») і Д. Паламарчука. — Х. : Фоліо, 2005.
- *Лирика* / Д. Г. Байрон : пер. з англ. : Д. Паламарчук ; передмова : Л. Герасимчук. — К. : Дніпро, 1982.

Онлайн-бібліотека

- Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади творів. <http://www.ae-lib.org.ua/>
- «Відкрита книга» — електронна бібліотека класики української та світової літератури. <https://sites.google.com/site/openbookclassic/>
- Джордж Байрон. Поема «Мазепа». <http://www.ukrcenter.com/Література/Джордж-Байрон/21814-1/Мазепа-переклад-Д-Загула>
- Поезія Генріха Гейне. <http://ukrcenter.com/Література/41055/Генріх-Гейне>

Взаємодія романтизму і реалізму

- XIX століття — «століття історії»;
- Велика Французька революція;
- виникнення суспільства буржуазної демократії;
- розвиток раціональної культури;
- розквіт науки;
- виявлення національної своєрідності окремих країн;
- активна взаємодія між європейськими культурами триває, що сприяє взаємозбагаченню й утвердженню неповторної самобутності кожної з них

Для літератури XIX століття характерними є два глобальних літературних напрями: романтизм і класичний реалізм. Ці напрями розвивалися паралельно, постійно взаємодіяли, збагачували один одного.

Романтизм «старший» за класичний реалізм, оскільки романтики раніше за реалістів, виробили власну естетичну теорію (спочатку у Єнському і Гейдельберзькому університетах Німеччини), а потім поширили її всім світом

Романтизм

Незвичайні, екзотичні або вигадані краї

Система жанрів

Переважають ліричних жанрів

Поміж жанрів епосу домінує історичний роман

Реалізм

Реальні, добре знайомі читачам місця

Переважають епічних жанрів

Поміж жанрів епосу домінує соціально-психологічний роман (про сучасність)

Термін *реалізм* з'явився в літературознавстві лише наприкінці XIX століття — коли напрям уже сформувався.

Літературу революційної епохи було спрямовано на аналіз суспільства. За «поетичне правосуддя» бралися і романтики, і реалісти. Але робили вони це різними методами

Подорож третя. «Століття історії»:

Від романтизму до реалізму

XIX ст. — одне з найзагадковіших в історії. Запрошуємо вас продовжити мандрівку літературними епохами та здійснити захопливий екскурс: відвідати великосвітський бал, перегорнути альбом панянки XIX ст., зазирнути до літературного салону, стати свідком дуелі... Література того часу вражає і шляхетністю думок, і справжніми вчинками, і глибиною емоцій, які непокоять читачів і сьогодні. Ці літературні шедеври ніколи не будуть забуті, адже їхні повчальні історії, їхні сюжети, теми та ідеї допомагають читачам зрозуміти сенс життя.

Взаємодія романтизму і реалізму

XIX ст. називають «століттям історії», і не випадково — саме в цей час відбуваються серйозні соціальні зміни, які позначились на ході літературного процесу: Велика Французька революція створила духовні засади для виникнення суспільства буржуазної демократії, і хоча просвітників-раціоналістів XVIII ст. було звинувачено у кривавих жажіттях якобінського терору, все одно європейське суспільство пішло шляхом розвитку раціональної культури, про що яскраво свідчить розквіт науки в XIX ст.

Яскравою прикметою літератури XIX ст. було виявлення національної своєрідності окремих країн. Формування європейських націй завершувалося. Якщо в попередні епохи розвитку європейських літератур інтелектуали Європи радше сприймали себе як своєрідну «інтелектуальну націю» серед різноманітного, але нерозумного люду, то тепер письменники ототожнювали себе з культурою своєї батьківщини. Проте усвідомлення національної самобутності не означає відокремлення. У європейських культурах триває активна взаємодія, що сприяє взаємозбагаченню й утвердженню самобутності кожної з них.

Для літератури XIX ст. характерними є два глобальних літературних напрями: романтизм і класичний реалізм. Ці напрями розвивалися паралельно, постійно взаємодіяли, збагачували один одного. Романтизм вважають «старшим» за класичний реалізм,

оскільки романтики раніше, ніж реалісти, розробили власну естетичну теорію, що спочатку виникла в Німеччині (Єнсський і Гейдельберзький університети), а потім поширилася світом.

Реалізм же тривалий час про себе не заявляв. Навіть цей термін з'явився в літературознавстві лише наприкінці XIX ст. — тоді, коли напрям уже сформувався.

Література революційної епохи була спрямована на аналіз суспільства. За «поетичне правосуддя» бралися і романтики, і реалісти. Але робили вони це різними методами.

Романтизм	Реалізм
Незвичайні, екзотичні, далекі (часто вигадані) краї	Реальні, добре знайомі читачам місця
<i>Система жанрів</i>	
Переважання ліричних жанрів	Переважання епічних жанрів
Поміж жанрів епосу домінує історичний роман	Поміж жанрів епосу домінує соціально-психологічний роман (про сучасність)

Олександр Сергійович Пушкін — видатний російський письменник. Основні періоди творчості О. Пушкіна

Пушкін свій не тільки для всіх народів,
не тільки для різних творчих індивідуальностей,
а й для всіх епох...

М. Рильський

1. Згадайте, що вам відомо про життя і творчість О. С. Пушкіна з курсу зарубіжної літератури 7-го класу.
2. Яким ви уявляєте О. Пушкіна як поета, як людину?
3. Як ви розумієте вислів М. Рильського? Чому Пушкін «свій» для всіх народів і всіх часів?

Пушкін — поет, драматург та прозаїк, реформатор і творець сучасної російської літературної мови, автор критичних та історичних творів. Його творчість належить до найкращих зразків російської літератури, подібно до творів Данте в Італії чи Гете в Німеччині. Пушкіна ще за життя називали генієм, і з другої половини 1820-х рр. його почали вважати «першим російським поетом» (не тільки сучасності, а й усіх часів).

1799

1837

Олександр Сергійович Пушкін

Місце народження, проживання

Москва,
Санкт-Петербург

Батьки

Батько — Сергій Львович, дворянин, поет-аматор;
мати — Надія Йосипівна.
Прадід по матері — африканець Абрам Петрович Ганнібал — слуга та вихованець Петра I, потім військовий інженер та генерал.

Освіта

Царськосільський ліцей

Рід занять

Колезький секретар у Колегії закордонних справ, письменник

Захоплення

Театр, поезія

Основні твори

Казки, оповідання; повісті «Дубровський», «Капітанська дочка»; поема «Руслан і Людмила»; драма «Маленькі трагедії», «Борис Годунов»; роман у віршах «Євгеній Онегін»

Життєвий і творчий шлях Олександра Пушкіна

Олександр Сергійович Пушкін народився 6 червня (26 травня за старим стилем) 1799 року в Москві. Батько його, Сергій Львович, походив з поміщицької, колись заможної родини. Від статків предків йому лишилося небагато, однак і те він витрачав, не замилюючись, і зовсім не цікавився господарством.

У родині Пушкіних любили літературу, а сам Сергій Львович був прихильником французьких класиків і писав вірші французькою та російською. Мати, Надія Йосипівна, була з роду Ганнібала, петровського «арапа», якого згодом Пушкін зобразив у романі «Арап Петра Великого». Вона була знаною красунею Петербурга, «з чудовою зовнішністю креолки», тому повинна була підтримувати свою «репутацію», що вимагало її постійної присутності при дворі й участі в усіх світських вечірках столиці.

Марія Олексіївна Ганнібал, бабуся майбутнього поета, була добре освіченою жінкою, знала багато казок.

Ще маленьким, уместившись у величезному робочому кошику бабусі, серед клаптиків тканини й клубків різнокольорової вовни, хлопчик, затамувавши подих, слухав її розповіді.

Особливо любив Олександр свою няню Аріну Родіонівну, просту й добру селянку. Колись вона була кріпачкою. Отримавши «вільну», навіки пов'язала свою долю з родиною Пушкіних. Ця дивовижна російська жінка не знала грамоти, але пам'ятала безліч російських народних казок, пісень, прислів'їв, примовок, повір'їв та билин, які майстерно розповідала.

Уже відомим поетом Пушкін записав зі слів няні сім казок, які правили за матеріал для «Казки про царя Салтана...», «Казки про попа і його робітника Балду», «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» та ін.

У 12 років Пушкін вступив до Царськосільського ліцею, де провчився 6 років. Ліцей був закритим навчальним закладом, у ньому було всього 30 учнів.

У ліцеї Пушкін захоплювався поезією, особливо французькою, за що й дістав прізвисько «француз».

1817 року відбувся перший випуск царськосільських ліцеїстів, серед яких був і Пушкін, що дістав призначення на службу в Колегії іноземних справ. Його поезії друкують у журналах,

І. Рєпін. Пушкін на ліцейському іспиті в Царському Селі

паралельно поет працює над поемою «Руслан і Людмила», яку почав писати в останній рік перебування в ліцеї. У березні 1819 р. Олександр Сергійович стає членом літературного товариства «Зелена лампа», де поширюються ліберальні ідеї й критика царського режиму. У цей період Пушкін написав політичні вірші «Вольність» (1817), «До Чаадаєва» (1818), «Казки» (1818), «Село» (1819).

Радикальність поглядів поета створила йому погану репутацію в уряді. Вірші Пушкіна читали в таємних гуртках. Їх навіть переписували від руки. Надзвичайно популярні вони були серед офіцерства, тож незабаром Пушкін зажив не меншої слави, ніж завдяки творам, які друкували у пресі.

1820 року Пушкін отримує нове призначення на службу до Кишинева в канцелярію генерала І. М. Інзова. Причиною цього стали його вірші, які, за словами тодішнього генерал-губернатора Петербурга, «були несумісні зі статусом державного чиновника».

Не доїхавши до Кишинева, Пушкін захворів на запалення легенів і отримав дозвіл тимчасово поїхати до Криму для лікування. За два місяці він відвідує Феодосію, Гурзуф, Бахчисарай і Сімферополь.

Наприкінці вересня 1820 р. Олександр Сергійович Пушкін прибув на нове місце служби. Незважаючи на затримку, І. М. Інзов ставиться до поета поблажливо й надає йому численні відпустки. За час служби Пушкін не раз відвідував Одесу, Київ і Кам'янку, де жили його друзі. У Кишиневі поет пише свою поему «Кавказький бранець».

У липні 1824 р. поет подає прохання про відставку, яке задовольняють. Він прямує до своїх батьків в Михайлівське (маєток у Псковській губернії). Там він пише цілу низку своїх творів, серед яких знаменитий вірш «Я пам'ятаю дивну мить...».

Епідемія холери в Болдіно, куди Пушкін вирушив після сватання до Наталії Гончарової для залагодження деяких справ, затримала там його на всю осінь. У цей період творчість поета прикрасив кращій твір «болдінської осені» — «Повісті Белкіна». Також він пише останні глави «Євгенія Онегіна» (роман у віршах було розпочато ще 1823 р. у Кишиневі) і безліч віршів. Дуже плідною для творчості була й друга «болдінська осінь».

Б. Щербаков.
Пушкін у Петербурзі

Наступного року Олександр Сергійович Пушкін вінчається з Наталією Гончаровою і переїжджає жити до Петербурга, орендуючи дачу в Царському Селі. Цар Микола I, дізнавшись про красу дружини Пушкіна, побажав бачити її в себе на всіх балах.

1833 року Пушкіна обирають членом Російської Академії.

Зміни відбулися й на службі: наприкінці грудня 1833 р. Микола I призначив його камер-юнкером при дворі. Поет сприйняв цей образ, що спричинило черговий конфлікт із царем.

У цей же час Пушкін відчуває матеріальну скруту: посада при дворі не давала спокійно працювати, а перевидання його творів не приносило великих прибутків.

Через рік-два народжувалися діти — Марія, Олександр, Григорій, Наталія. Це був украй складний період для Пушкіна. Сім'я та масток вимагали дедалі більших грошових витрат. Незважаючи на скрутне фінансове становище, Пушкін відчуває необхідність вирватися з-під опіки царя й 1834 р. подає прохання про відставку, яке було задоволено. Проте йому забороняють далі працювати з державними архівами. Посилюється громадська критика поета, оскільки кращі його твори було заборонено цензурою.

У листопаді 1836 р. виникає конфлікт Пушкіна з французьким офіцером Жоржем Шарлем Дантесом через образи честі поета.

8 лютого (27 січня за старим стилем) 1837 року Дантес поранив Пушкіна на дуелі, за два дні після якої поет помер. Поховано Олександра Сергійовича Пушкіна у Псковській губернії на кладовищі Святогірського монастиря.

О. Наумов. Дуель Пушкіна з Дантесом

Основні періоди творчості О. Пушкіна

1. Ліцейський період
(1813–1817)

- Мотиви дружби, кохання, природи, громадянська лірика, анакреонтичні мотиви (від імені давньогрецького поета Анакреонта): «До друга-віршотворця», «Спогади у Царському Селі»;
- вплив класицизму та сентименталізму (ода, елегія, балада, романс, послання, поема та ін.)

<p>2. Петербурзький період (1817–1820) — час становлення творчої індивідуальності поета. Товариство «Зелена лампа»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Розширення тематичного діапазону: анакреонтичні, політичні, волелюбні та елегійні вірші; • пошуки свого стилю: «Руслан і Людмила», «Вольність», «Казки», «Село», «Пісня про віщого Олега», «До Чаадаєва», гострі епіграми на царя Олександра I
<p>3. Південний період (1820–1824). Заслання на південь. Київ, Катеринослав, Північний Кавказ, Крим, Бахчисарай, Сімферополь, Кишинів, Кам'янка</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Захоплення естетикою романтизму; • утвердження «пафосу свободи творчості, жаги та напруженості світобачення»: «Кавказький бранець», «Бахчисарайський фонтан», «Цигани», «Братирозбійники». Робота над романом «Євгеній Онегін»
<p>4. Михайлівський період (1824–1826). Повстання декабристів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Поступове переорієнтування з романтизму на реалізм; • аналіз трагічної суперечності — протистояння влади і народу: трагедія «Борис Годунов», поезія «Я пам'ятаю дивну мить...»
<p>5. Пізній період творчості (1826–1837) — час розвитку Пушкіна як «поета дійсності». «Болдінська осінь» (1830)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Утвердження реалістичних принципів у творчості: «Євгеній Онегін»; поеми «Полтава», «Мідний вершник»; «Маленькі трагедії»; «Повісті Белкіна»; повісті «Дубровський», «Пікова дама», «Капітанська дочка»

ЛК. Про неї говорили різне в століттях минулих й у столітті нинішньому. Хтось — задрив, хтось — злословив, хтось — намагався опоганити її. А Пушкін начебто відчував, що його щастя не може бути тривалим, тому й просив Брюллова намалювати цей портрет Наталі, щоб залишити образ прекрасної жінки для нащадків... Спокійне обличчя з тонкими рисами, лагідний погляд, ніжність у кожному русі — саме такою вона постає перед нами на портреті, саме такою її бачив видатний поет, що був так закоханий у неї — свою дружину.

О. Брюллов. Портрет Н. М. Гончарової

УС. Пушкіну були добре знайомі українська народна поезія й українська історія. Ще в ліцейські роки він пише вірш «Козак», що є наслідуванням української народної пісні. Зустрівшись із Максимовичем, Пушкін читав окремі рядки з цих пісень і жартома зізнався йому: «А я обкрадаю ваші пісні».

Збереглися документи, які свідчать про те, що поет збирався написати історію України. Він був обізаний з минулим Україною, її національно-визвольною боротьбою.

В Україні поет зустрічався і вів дружні розмови з декабристами, що сприяло його ідейному й творчому зростанню.

Творчість О. С. Пушкіна знав і любив Т. Г. Шевченко, його вірші він цитував напам'ять, про що згадує у своєму щоденнику.

Найкращі переклади творів О. С. Пушкіна українською ХІХ — початку ХХ ст. належать Л. Боровиковському, М. Старицькому, І. Франкові, М. Вороному. У ХХ ст. до сузір'я перекладачів поета було вписало імена М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана та ін.

Д. Кардовський. Пушкін серед декабристів у Кам'янці

Значення творчості О. С. Пушкіна для розвитку російської та світової літератури

Ф. М. Достоєвський стверджував, що вся російська література «вийшла з Пушкіна».

У плані національному Пушкін — перший російський поет-європеєць. Завдяки його поезії російська культура стала однією зі складових культури європейської з її складними й глибокими суперечностями.

Творчість Пушкіна глибоко національна. Він — людина нового, післяреволюційного часу, що відчуває й мислить суто історично, перебирає на себе «громадянство всього світу», тим самим створюючи образ культурного європейця свого часу.

Письменицький подвиг Пушкіна неоціненний. В усіх родах художньої творчості — в епосі, ліриці та драматургії — він створив неперевершені взірці високого мистецтва.

Дуже дотепно та вдало, наприклад, використовувала пушкінського «Євгенія Онегіна» німецька есеїстка Е. Глейхен-Русс-вурм, що вивчала «громадськість Західної Європи» початку

позаминулого сторіччя. Вона цілими сторінками цитує у своїй книзі «Євгенія Онегіна», характеризуючи життя вищих верств суспільства Парижа, Лондона, Відня початку ХІХ ст.

«Пушкін — найвидатніший зразок поета-патріота, який понад усе любив свою творчу справу і бачив у ній не тільки професію, а й покликання, не тільки фах, а й місію»,— писав М. Рильський.

ЛК. Перший в Україні бюст-пам'ятник російському письменникові Олександрю Пушкіну — один з найстаріших пам'ятників Харкова, встановлений 1904 року на Театральній площі (скульптор Борис Едвардс).

Б. Едвардс. Пам'ятник О. С. Пушкіну в Харкові

Запам'ятайте! О. С. Пушкін — перший поет європейського рівня, що новою мовою, у нових образах зобразив життя своєї епохи.

Усвідомте, що природжений реаліст за світоглядом, виразник передових ідей свого часу, друг декабристів, Пушкін був, нарівні із Гоголем, і основоположником критичного реалізму в російській літературі. Реалістичні тенденції Пушкіна були обумовлені культом розуму, тверезістю мислення, позбавленого захмарної мрійливості, розпливчості емоцій, не стримуваних суворим контролем Розуму.

1. Розкажіть про основні віхи біографії О. С. Пушкіна. Які факти його життя ви вважаєте найголовнішими?
2. Які історичні події та прогресивні ідеї вплинули на Пушкіна-ліцеїста?
3. Як вплинуло на розвиток творчого таланту Пушкіна його перебування в ліцеї?
4. Схарактеризуйте тематику й проблематику ліцейської лірики О. С. Пушкіна. Як у ній утілюється мотив дружби, міцного союзу друзів?
5. Схарактеризуйте духовну атмосферу в колах передового дворянства напередодні й після декабристського повстання.
6. З'ясуйте тематику й проблематику ранньої творчості О. С. Пушкіна й у період його південного заслання.
7. У чому виявилось романтичне світовідчуття поета?

8. Чому поняття *свобода* є основним для Пушкіна? Покажіть різнобічність цієї теми в ліриці поета.
9. У чому полягає загальнолюдський сенс і сучасне звучання віршів О. С. Пушкіна?
10. Прокоментуйте висловлювання Ю. М. Лотмана, що «Пушкін настільки далеко попереду від свого часу, що сучасники почали вважати, ніби він від них відстав»?

Підготуйте комп'ютерну презентацію з теми «Життєвий і творчий шлях О. С. Пушкіна».

Авторитетна думка літературознавця

Прочитайте висловлювання про О. С. Пушкіна. Прокоментуйте одне з них, підтвердивши свою думку фактами з життя й творчості поета.

- «Пушкін був людиною у найвищому значенні цього слова, і його поезія — це перш за все людяність» (*М. Рильський*).
- «Величезна загадка Пушкіна, секрет його творчості полягає в тому, що він може бути актуальним, «живим» у будь-яку епоху, у будь-який період людського життя» (*М. Цветаєва*).

Провідні мотиви лірики О. С. Пушкіна

Поезія Пушкіна — це цілий світ, у якому кожен читач може знайти те, що стосується його особисто. Дружба, любов до батьківщини, історія людства, свобода особиста й суспільна, рабство і тиранія, життя і смерть, природа і людина, кохання і самотність — ось провідні мотиви його лірики.

Послання майбутнім поколінням

Пейзажна та волелюбна лірика

Тема поета і поезії

Провідні мотиви лірики Пушкіна

Любовна лірика

Громадянська лірика

Філософська лірика

Тема дружби

Пейзажна та волелюбна лірика Пушкіна багата й різноманітна. Немов живим, олюдненим фоном постають картини природи в ліриці поета («Село», «Осінь», «Зимовий ранок», «Зимовий вечір», «До моря», «Знову я відвідав...», «До Чаадаєва», «Анчар», «У глибині сибірських руд...» та ін.).

Пушкін бачив природу душею, насолоджувався її вічною красою та мудрістю, черпав у ній натхнення та сили. Він був одним із перших російських поетів, хто відкрив читачам красу природи й навчив нею милуватися. Гармонію світу Пушкін вбачав у єднанні з природою. Не випадково пейзажна лірика поета сповнена філософських настроїв і роздумів.

П. Кончаловський.
Пушкін у Михайлівському

Філософська лірика Пушкіна. У філософській ліриці поет

осмислює вічні теми людського буття: сенсу життя, смерті і вічності, добра і зла, природи і цивілізації, людини і суспільства, суспільства та історії («Марний дар», «Йду я вздовж вулиць галасливих...», «Елегія», «Знову я відвідав...», «Наслідування Корану», «Демон», «Ангел»). Філософські мотиви проявляються дедалі чіткіше в більш пізні періоди творчості О. Пушкіна.

Тема дружби. Значне місце у творчості О. С. Пушкіна посідає тема дружби (особливо у віршах, присвячених лицейським товаришам), відданості ідеалам добра й справедливості (у посланнях до колишніх лицейців і друзів-декабристів), щирості й чистоти моральних стосунків (у віршах-роздумах про сенс життя, про рідних і близьких поетові людей): «До Чаадаєва», «19 жовтня», «Дружба», «До Пушціна», «Послання до кн. Горчакова» та ін.

Уже в лицейські роки визначальною в пушкінській поезії стала тема духовного єднання, дружби однодумців. Вона відбилася в багатьох його посланнях до друзів — А. Дельвіга, В. Пушціна, М. Язикова, П. Чаадаєва.

Лицейські друзі — це те, що стало опорою у всьому подальшому житті поета.

Громадянська лірика О. С. Пушкіна. Пушкіну довелося жити в епоху, коли після перемоги над армією Наполеона в Росії поширювалися нові, волелюбні віяння. Ідеї свободи Пушкін гаряче сприйняв ще в лицей. Читання творів французьких просвітителів XVIII ст., творів Радищева тільки зміцнило ідейні позиції майбутнього поета. Лицейські вірші Пушкіна були насичені пафосом свободи. Основні мотиви лірики Пушкіна громадянської спрямованості — це теми свободи і внутрішньої людської сили («До друга-віршотворця», «До Ліцінія», «Станси» та ін.).

Петербурзький період творчості Пушкіна особливо насичений волелюбною лірикою. В оді «Вольність», де наскрізною є ідея визволення народу від рабства, поет заявляє про своє бажання служити втіленню цієї заповітної мрії.

До 1823 р. волелюбні погляди Пушкіна втрачають силу і впевненість. Поет переживає кризу. Він розуміє, що заклики до свободи тонуть у порожнечі байдужості й нерозуміння.

Пізніше тема свободи у Пушкіна буде тісно пов'язана з віршами про поета й поезію. Він заявляє про право художника бути вільним від тиску влади й думки «вищого світу».

Любовна лірика. Неможливо уявити творчість Пушкіна без інтимної лірики. Це почуття допомагало йому боротись і сподіватися, мріяти і засмучуватися, радіти і страждати. Не тільки поезія, а й усе життя поета було перейнято любов'ю: до друзів, батьківщини і, звісно, до жінки. Основні мотиви інтимної лірики Пушкіна — легка закоханість, доросле та осмислене почуття, пристрасть, ревності й біль, образа й розчарування.

Чудово розуміючи, що в кохання є зворотний бік — ревності, згасання почуттів, розлука, — Пушкін завжди надзвичайно зворушливо ставиться до цього почуття. Самовідданість і благородство у ставленні до коханої жінки є визначальними для інтимної лірики О. С. Пушкіна («Я пам'ятаю дивну мить...», «Я вас любив...», «На пагорбах Грузії...», «Мадонна» та ін.).

Тема поета і поезії. Чимало віршів О. С. Пушкін присвятив темі поета і поезії, особливу увагу звернувши на роль поезії в житті суспільства. Пушкін у своїх творах ніби веде діалог зі своїми попередниками у світовій і російській поезії: Горацієм, Овідієм, М. Ломоносовим, Г. Державіним.

Уже перший вірш «До друга-віршотворця» містив роздуми про призначення поета.

Нове ставлення до поезії звучить у вірші «Розмова книгопродавця з поетом». Цей вірш побудовано у формі діалогу продавця книг з поетом. Темі високої мети поезії присвячено і безсмертний пушкінський «Пророк». Цей вірш було написано в найважчий для поета період скорботи за загиблими декабристами.

«Я пам'ятаю дивну мить...»

1. Які почуття викликав у вас цей вірш? Які почуття в ньому передано?
2. Які події життя Пушкіна є основою цієї поезії? Кому її присвячено?

3. Проаналізуйте композицію вірша. Як показано в ньому розвиток інтимного почуття?
4. На скільки смислових частин можна поділити вірш?
5. Простежте за зміною настрою ліричного героя в кожній частині.
6. Яким постає образ коханої жінки? Який художній прийом використовує Пушкін у першій строфі?
7. Які художні засоби залучає поет, пишучи портрет коханої?
8. Яке значення вкладає поет у слово «геній»?
9. Які зміни відбулися в житті й душі ліричного героя?
10. Що спільного й чим різняться останні два рядки в 4-й і 6-й строфах?
11. Як зустріч із колишньою коханою допомогла відродитися душі ліричного героя? Які почуття він пережив?
12. Що сказано у вірші про самого поета? Які подробиці його життя відтворено в ньому?
13. Які художньо-зображальні засоби передають емоційну піднесеність та занепокоєність ліричного героя?

А. Арєв'єв-Богайов.
Портрет Анни Петрівни Керн

Чому поет не подає детального портрета коханої, а створює узагальнений жіночий образ, що стає джерелом високого поетичного натхнення?

Серед багатьох любовних захоплень Пушкіна ім'я Анни Керн посідає особливе місце, адже почуття до цієї жінки надихнули Пушкіна на створення поетичного шедевра. Вірш «Я пам'ятаю дивну мить...» (1825) залишається однією з перлин російської любовної лірики. Цей твір спонукав М. Глінку до створення чудового романсу.

Перед нами постає образ чарівної жінки, що породжує в душі поета глибоке й чисте почуття кохання. Цей образ не стільки реальний, скільки ідеальний. І власне вірш — це ціла поема про зародження й розвиток чистого почуття.

Поштовхом до написання твору стала перша зустріч з Анною Керн на балу в Петербурзі 1819 р. Вдруге вони зустрілися влітку 1825 р. у селі Михайлівському, і любовна пристрасть у душі поета спалахнула з новою силою. Перед від'їздом Анни з Тригорського

Пушкін подарував їй згорнутий учетверо клаптик поштового паперу. Розгорнувши його, жінка побачила поетичні рядки, які згодом навічно уславили її ім'я.

Вірш чітко поділено на три рівні частини — по дві строфи в кожній. Така композиція забезпечує необхідне сприйняття вірша та створює його гармонійну єдність.

Образ чарівної жінки подано лише кількома штрихами: «голос, наче мрії», «голос ніжний». Тут не потрібно бути багатослівним, адже вищий ступінь захоплення поета коханою вмістився у трьох словах — «геній чистий краси». Поет умисно двічі вживає порівняння «як привид, сповнений любов'ю», щоб підкреслити казкову нереальність, фантастичність об'єкта свого кохання. У такий спосіб він перетворює поклоніння конкретній жінці на пристрасний гімн жіночій красі, що здатна пробудити найкращі порухи душі.

Потрібно бути визначним майстром, щоб, узагальнивши свої почуття, зберегти їхню біографічну конкретність та емоційну піднесеність. Показово, що Пушкін у зображенні почуттів ліричного героя уникає всього випадкового, побутового, дрібного. Адже його кохана — це не просто жінка, яка пробудила в ньому бурхливі почуття, вона — ідеал жіночності, чистоти й зворушливої краси.

«Я вас кохав...»

1. Який настрій створює ця поезія? Чому?
2. Які почуття охоплюють ліричного героя? Як він ставиться до коханої?
3. Які психологічні деталі можна виокремити у вірші?
4. Визначте роль емоційно забарвленої лексики у вірші.
5. Чому в поезії тричі вжито фразу «Я вас кохав...»?
6. Як повтор слова «кохав» у кожній з трьох частин вірша допомагає передати почуття й переживання закоханого в минулому, теперішньому і майбутньому?
7. Який сенс вкладено в те, що дієслово «кохати» стоїть у минулому часі?
8. Як поет підкреслює силу колишньої любові?
9. Чим пояснити відсутність у вірші опису коханої?
10. Як монолог ліричного героя характеризує його особистість?

Які почуття викликає у поета нещасна любов — розчарування, смуток, гнів, смирення, благородство, іронію? Обґрунтуйте свій вибір.

ЛК. Прослухайте романс Б. С. Шереметєва «Я вас кохав...». Що нового до ваших відчуттів, вражень від вірша додали музика й виконання?

М. Гоголь писав, що для сприйняття художнього багатства лірики Пушкіна потрібний тонкий смак: «Тут нема красномовства, тут лише поезія: ніякого зовнішнього блиску, який розкривається не одразу; усе лаконічно, як трапляється в чистій поезії. Слів небагато, але вони настільки точні, що позначають усе. У кожному слові безодня простору; кожне слово неосяжне, як поет».

У влучності цього висловлювання ми можемо переконатися на прикладі пушкінського вірша «Я вас кохав...» (1829), який доводить, що у вісім рядків можна вмістити бездонну глибину думок і почуттів.

Історики літератури й донині сперечаються про те, кому саме було адресоване послання. За однією із версій, вірш «Я вас кохав...», написаний у формі прощального листа, присвячено польській красуні Кароліні Сабанській.

За іншою версією, цей твір адресовано Анні Олексіївні Андро-Оленіній, у заміжжі — графині де Ланжерон, петербурзькій знайомій О. С. Пушкіна. Поета полонили не стільки її краса й витонченість, скільки гострий і допитливий розум, а також винахідливість, з якою вона відбивала жартівливі репліки Пушкіна, ніби дражнячи його й спокуюючи.

О. Кіпренський. Портрет Анни Оленіної

«Я вас кохав...» — це поетична сповідь, пристрасна й сумна водночас. Слова прощання, адресовані колись коханій жінці, сповнені смутку й чоловічої гідності. Композиційно вірш ділиться на дві частини, що не збігаються ані за розміром, ані за формою. Одна з них є «ліричним оповіданням», інша — «ліричним побажанням». Перша частина охоплює сім рядків; це стриманий монолог героя, у якому тричі повторено анафору «Я вас кохав...». У другій частині інтонація різко змінюється — відбувається несподіваний перехід від м'якої сповідальності до раптового емоційного пориву.

Вірш відтворює переживання ліричного героя, який розлучається з коханою, переживає один із найтяжчих моментів

у стосунках чоловіка й жінки. Саме тоді в людині часто прокидаються образа, ревності, бажання помститися. Але нічого цього у вірші немає. Нерозділене кохання поета позбавлене егоїзму. Ліричний герой — людина шляхетна, самовіддана, тому вірш сповнений почуття величезної любові в минулому і стриманого, турботливого ставлення до коханої жінки в сьогоденні.

У вірші немає метафор, яскравих епітетів. Напевно, у цьому й полягає чарівливість поезії Пушкіна, щоб за допомогою найпростіших слів та образів передати прекрасний, піднесений стан душі. Парадоксальність вірша полягає в тому, що заключний рядок («Дай, Боже, вам ще раз таку любов!») спростовує все сказане в попередніх семи: він означає, що любов не минула, а, навпаки, досягла вищого ступеня самовідданості.

«Я пам'ятник собі поставив незотлінний...»

1. Як ви розумієте слова «я пам'ятник собі поставив незотлінний»?
2. Як поет говорить про загальнолюдський зміст своєї творчості? У яких рядках про це йдеться?
3. Яку традицію античної літератури продовжує поет?
4. У чому Пушкін вбачає призначення поета?
5. «О Музо! Наслухай господнього веління!..» Як ви розумієте значення цих слів?
6. Назвіть засоби художньої виразності у вірші. Яку роль вони відіграють?
7. Як розв'язано у вірші вічну проблему смерті і безсмертя? Підтвердьте свою думку прикладами.
8. Знайдіть у вірші Пушкіна слов'янізми. Якої тональності вони надають віршеві?
9. Як у вірші відображена проблема протистояння поета і натовпу? Для доведення своїх думок прокоментуйте останню строфу.
10. Визначте проблематику твору. Які проблеми непокоять автора? Охарактеризуйте погляд поета на ці проблеми. Знайдіть підтвердження цього в тексті.
11. У чому, на вашу думку, полягає ідея вірша? Яким є його пафос?

Київ. Погруддя, встановлене біля Києво-Печерської гімназії на честь 100-річчя з дня народження поета (скульптор Р. Бах, постамент Склавони)

1. Проаналізуйте тематику твору (які теми порушено у творі, у яких рядках).
2. Порівняйте переклади вірша О. Пушкіна «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...», виконані М. Зеровим і М. Рильським.

Вершиною пушкінської лірики, присвяченої темі поета і поезії, став вірш «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...». Поет підбиває підсумок свого творчого шляху. Він замислюється над сенсом життя, над особливою місією, яка дається кожній людині від народження.

За тематикою і будовою твір близький до вірша російського поета XVIII ст. Г. Р. Державіна, який, у свою чергу, взяв за взірць оду давньоримського поета I ст. до н. е. Горация, що мала таку саму назву — «Пам'ятник» (*Monument*).

Що ж дає поетові право на безсмертя? Геній своєю творчістю ставить собі ще за життя нерукотворний, «незотлінний пам'ятник», тому що він — голос свого народу, його пророк. Уже в першій строфі вірша Пушкін підкреслює народність своєї творчості: «До нього вік людська не заросте тропа».

Пушкін упевнений, що його нерукотворний пам'ятник вищий, ніж найвища в Петербурзі споруда — Александрійський стовп, зведений на честь царя Олександра I на Дворцовій площі. Текст оригіналу вірша дає нам ще один цікавий образ: «Що перед ним чоло і камінь непоклінний / Александрійського стовпа...», що виразно виявляє волелюбні мотиви творчості поета.

Далі Пушкін передбачає, що, допоки у світі шануватимуть поезію («лишиться хоч один співець»), його твори будуть популярними серед людей різних національностей, адже їх знатиме «І гордий внук слов'ян, і фін, і нині дикий / Тунгуз, і степовий калмик».

Для Пушкіна «байдужість», «осуд», «хвала» — все це тимчасове та марне, не варте уваги. Муза завжди повинна суворо дотримуватись істини й служити правді, красі, справедливості й волі.

ЕК. В оді «До Мельпомени» Гораций першим з-поміж давніх поетів вирішує осмислити досягнення свого творчого шляху. Мотив увічнення пам'яті про поета в його творчому доробкові є провідним також у поезії О. С. Пушкіна. Уподібнюючи поезію пам'ятнику, О. С. Пушкін вибудовує свій вірш на основі метафори, запозиченої в Горация.

Своєю заслугою перед людьми римський поет вважає те, що він почав писати латиною вірші у стилі давньогрецької поезії, яка була зразком, ідеалом, моделлю не тільки для римлян. У Горация

звернення в останніх рядках поезії до музи пов'язане з правом митця на увінчання лавровим вінком.

1. Про який пам'ятник ідеться в поезії «До Мельпомени»?
2. Про яку заслугу в галузі поетичного мистецтва згадує Гораций?
3. Виявіть схожість і відмінності у підходах митців до розкриття теми «пам'ятника» (поезія О. Пушкіна «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...» та ода Горация «До Мельпомени»).
4. Що спільного в композиції цих поезій?
5. З якими фактами і явищами суспільного життя кожен із поетів пов'язує тривалість своєї слави?

«Євгеній Онегін» — соціально-психологічний роман у віршах. Взаємодія романтизму й реалізму в романі

Історія створення

«Євгеній Онегін», перший російський реалістичний роман у віршах, — найвизначніший твір Пушкіна. За підрахунками самого письменника, робота над романом тривала 7 років. Пушкін постійно вносив певні корективи в текст, пишучи ніби «за плину життя».

Автор відмовився від романтизму як провідного творчого методу і вирішив писати реалістичний роман у віршах, хоча в перших розділах ще помітно вплив романтизму.

Роботу над романом у віршах Пушкін називав подвигом. З усього свого творчого доробку тільки «Бориса Годунова» він схарактеризував так само. На широкому тлі картин російського життя поет показав драматичну долю кращих представників дворянської інтелігенції.

Автограф Пушкіна — автопортрет з Онегінім на набережній Неві

Взаємодія романтизму і реалізму в романі

Пушкін замислив свій роман як сатиру на тогочасне суспільство, але під час роботи поет переорієнтував свій задум, пишучи твір про духовні шукання молоді XIX ст. Автор почав писати «Євгенія Онегіна», будучи романтиком, а закінчив реалістом.

«Євгеній Онегін» — соціально-психологічний роман у віршах

Час написання

1823 1831

Провідна тема

конфлікт двох життєвих філософій, конфлікт людини і суспільства, конфлікт людини й оточення

Проблематика

Людина на тлі епохи, часу, сенс її існування на землі; проблеми освіти й виховання, літературної творчості, вірності в подружньому житті, людських взаємин, кохання, родинних стосунків

Сюжет

принцип «дзеркальної композиції»: лист Тетяни — відповідь Онегіна — дуель — лист Онегіна — відповідь Тетяни

Головні герої

Євгеній Онегін, Володимир Ленський, Тетяна Ларіна, Ольга Ларіна

Побудова роману

Перший у російській літературі психологічний роман, де яскраво виявилися риси реалізму:

- показ впливу середовища на людину;
- сприйняття особистості в соціально-історичному плані

Основна дія

Події роману відбуваються у Петербурзі (1-й, 8-й розділи роману), у Москві (7-й розділ), у провінції — у селі (2-й, 7-й розділи)

Часові межі

Період царювання Олександра I (між війною 1812 р. і грудневим повстанням декабристів 1825 р.)

Автограф О. С. Пушкіна
(рукопис роману
«Євгеній Онегін»)

У романі також яскраво простежується принцип історизму: описувану епоху відображено в її основних тенденціях і закономірностях, типові характери зображено в типових обставинах. Самобутньою ознакою роману є його жанрове визначення — *роман у віршах*.

Пл. Соціально-психологічний роман — це один із різновидів роману, у якому за складних, часто екстремальних життєвих умов, розкриваються людські характери; а психологію героїв, їхню поведінку, вчинки розглядають у контексті того соціального середовища, у якому вони перебувають.

Для соціально-психологічних творів характерне розкриття несподіваних вчинків, прихованих причин поведінки персонажів через розкриття спадкових факторів, потаємних бажань, роздумів, мрій, снів.

В європейській літературі ХІХ ст. взірцями соціально-психологічного роману стали твори письменників-реалістів О. де Бальзака («Людська комедія»), Стендаля («Червоне і чорне»), Ч. Діккенса

Крім того, твір було розпочато до повстання декабристів, а завершено після його поразки, отже, ці суспільно-політичні зміни також дістали відображення в книзі.

У «Євгенії Онегіні» вперше в російській літературі створено тип «зайвої людини».

Використовуючи прийом зіставлення, Пушкін докладно показує, як іноземне середовище, чуже виховання формують характер Євгенія і як російське середовище формує характер Тетяни. Причому в характері головного героя автор показує не тільки типові, а й індивідуальні риси. Поєднання типового та індивідуального і визначає своєрідність реалістичного характеру твору.

Обкладинка роману
О. Пушкіна «Євгеній
Онегін» у перекладі
М. Рильського

(«Пригоди Олівера Твіста»), О. Пушкіна («Євгеній Онегін»), М. Лермонтова («Герой нашого часу»), І. Тургенєва («Батьки і діти»), Л. Толстого («Анна Кареніна») та ін.

Роман у віршах — різновид ліро-епічного (змішаного) жанру, у якому поєднано особливості і ліричного, і епічного зображень, що створює багатоплановість художнього світу. Межує з драматичною поемою, віршованою повістю.

Поширення цей жанр набув у XIX–XX ст. Зразки роману у віршах: «Дон Жуан» Дж. Н. Г. Байрона, «Євгеній Онегін» О. Пушкіна, «Марина» М. Рильського, «Маруся Чурай» Л. Костенко.

«Євгеній Онегін» як роман у віршах

Епічне начало	Ліричне начало
Розповідь про події та героїв від імені автора. Наявність кількох сюжетних ліній і низки дійових осіб. Дія відбувається протягом значного проміжку часу. Збільшення обсягу твору порівняно з поемою. Орієнтація на зовнішнє зображення життя в його різноманітних проявах	Глибокий психологізм у розкритті характерів героїв, увага до їхнього внутрішнього світу. Неприхована авторська позиція, емоційне оцінювання подій, героїв, дійсності. Авторські відступи, що стосуються різних проявів людського життя. Відступи від прямолінійного сюжету, вільний перехід у різні часи. Віршована форма

Тл. *Онегінська строфа* — 14-рядкова строфа зі схемою римування *абаб ввгг деед жж*. Згідно з думкою Володимира Набокова, уперше у світовій літературі її використав Ж. де Лафонтен (казка «*Nicaise*» та ін.). Пушкін спочатку застосував онегінську строфу в поемі «Руслан і Людмила», а пізніше — як єдину строфу роману «Євгеній Онегін».

Його наслідували в римуванні М. Лермонтов, М. Волошин, український поет О. Гаврилюк.

Основою онегінської строфи є майстерне переплетення трьох форм: октави, катрена і шекспірівського сонета, яким Пушкін також чудово володів. Однак сонет — складна строфічна форма із суворими вимогами щодо розгортання внутрішнього змісту. Реалістичний роман у віршах вимагав простої форми, придатної для цікавої розповіді й філософських роздумів, для переходів від лірики кохання до іронії, для поступового розкриття характерів героїв і для стислого пейзажу.

1. Чому роман «Євгеній Онегін» називають соціально-психологічним?
2. У чому, на вашу думку, полягає основна різниця між романом у віршах та прозовим романом?
3. Яку роль відіграють авторські відступи у творі?
4. Які дві різні жанрові форми поєднав О. Пушкін у творі «Євгеній Онегін»?
5. Хто є головним героєм роману?
6. Прочитайте французький епіграф до «Євгенія Онегіна» і висловіть свої міркування щодо нього. Про що у ньому йдеться?
7. Чому Пушкін назвав сторінки свого роману «напівсмішними, напівсумними»?
8. Прочитайте присвяту до роману «Євгеній Онегін». Як ви її розумієте? За допомогою коментарів Ю. М. Лотмана до роману з'ясуйте, кому адресовано ці рядки.
9. Розкрийте роль назви роману «Євгеній Онегін», епіграфа та присвяти до нього.

1. Як ви вважаєте, роман у віршах «Євгеній Онегін» — це твір, цікавий і важливий для певної історичної епохи, чи в ньому порушено проблеми, актуальні і для нашого часу? Своєю думку аргументуйте.
2. Знайдіть елементи романтизму в I розділі роману. Доведіть, що Пушкін поступово долає романтизм, стаючи на шлях реалізму.
3. Чому О. С. Пушкін назвав свій твір романом у віршах? Розкрийте жанрову своєрідність роману «Євгеній Онегін».
4. Що таке *онегінська строфа*? Покажіть значення цієї поетичної форми для розкриття змісту роману.

«Євгеній Онегін». Реалістичне висвітлення романтичних тем і образів. Дзеркальна композиція. Духовний світ головних героїв

«Євгеній Онегін»: система образів

До центральних персонажів у романі належать одразу п'ять героїв. Між ними автор вибудовує складні схеми взаємодії. Головні герої роману Пушкіна «Євгеній Онегін» уособлюють російське суспільство XIX ст.

Євгеній Онегін — молодий дворянин 24 років. Його характер розкрито в протиставленні театрального життя в першій главі і реальних людських почуттів наприкінці роману.

Володимир Ленський — навчався в престижному Геттінгенському університеті, юний романтик, закоханий в Ольгу Ларіну.

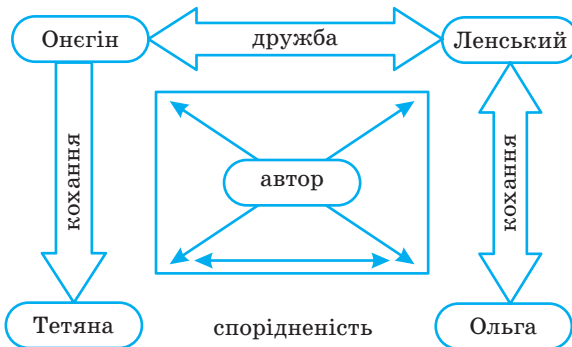
Тетяна Ларіна — втілення національного ідеалу російської жінки, романтична особистість, вірна своєму чоловікові.

Ольга Ларіна, молодша сестра Тетяни Ларіної. Як і Тетяна, Ольга виросла в сільській місцевості, під дбайливим наглядом батьків, красива зовні, але без особливих душевних поривань.

У центрі роману — *автор-персонаж*, який знайомий з усіма іншими героями (на досить близьке знайомство вказує та обставина, що автор, за його власними словами, зберігає в себе лист Тетяни до Онегіна, вірші Ленського, зацікавлено висловлюється про зовнішність Ольги тощо) і навіть доводиться приятелем Онегіну, про що не раз згадує. Його доля то перетинається з долею Онегіна, то відходить на другий план. Спочатку Онегін перебуває поруч з автором («Онегін — добрий мій приятель»). Потім автор, як ідеолог і особистість, укрупнюється, чому сприяють реальні історичні обставини (формування декабризму, показане в X розділі, де об'єктом зображення стає вже не Онегін, а Пушкін), а Онегін залишається на тій самій позиції («Туга! Туга!»). Фігура героя завдяки такому наближенню автора «тікає» вдалечінь, до точки «сходження». Наприкінці роману автор і читач взагалі розлучаються з героєм «назавжди».

О. Самокиш-Судковська. Онегін з Ленським гостюють у Ларіних

Сюжет і композиція роману «Євгеній Онегін»

Деякі епізоди в романі повторюються двічі, але немов у дзеркальному відображенні. З одного боку, сюжетна лінія пов'язана з героєм — Онегіним, а з іншого боку — з героїнею, Тетяною.

«Перший виток» — Онегін	«Другий виток» — Тетяна
<ul style="list-style-type: none"> • Знайомство читача з Онегіним: походження та дитинство героя, виховання, освіта, спосіб життя; • опис кабінету Онегіна в Петербурзі; • переїзд до села, що пов'язано з двома причинами (хвороба і смерть дядечка, хандра героя, його невдоволення тим способом життя, який він веде в Петербурзі); • «реформаторська» діяльність у селі; • знайомство і дружба з Ленським, зустріч із Тетяною; • лист Тетяни до Онегіна; • розмова в саду між Онегіним і Тетяною; • сон Тетяни; • іменини Тетяни; • дуель між Онегіним і Ленським. Цим епізодом закінчується перший виток у розвитку подій у романі. Далі події ніби повторюються, але на іншому рівні (<i>див. «Другий виток»</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • Від'їзд Онегіна із села; • опис кабінету Онегіна в його сільському будинку, який відвідує Тетяна; • хвороба Тетяни та від'їзд сім'ї Ларіних до Москви; • заміжжя Тетяни; • зустріч Онегіна і Тетяни у світському салоні; • лист Онегіна до Тетяни; • розмова Онегіна і Тетяни в її будинку; • деякі епізоди повністю повторюються. Це не випадково. Такий прийом дозволяє автору показати своїх героїв у тій самій ситуації, але тільки іншими, зміненими

Духовний світ головних героїв

Типове та індивідуальне в образах Онегіна і Ленського

Євгеній Онегін	Володимир Ленський
<i>Освіта і виховання</i>	
<p>Традиційне дворянське виховання й освіта: у дитинстві за ним наглядає «мамзель», потім — «мосьє». Пушкін пише:</p> <p style="text-align: center;">Ми всі навчались небагато, Абияк і абичого... (<i>Переклад М. Рильського</i>)</p> <p>Насправді поет здобув чудову освіту в елітному Царськосільському ліцеї</p>	<p>Навчався в Німеччині. Проте, хто опікувався його вихованням у ранньому віці, автор нічого не говорить. Результатом такого навчання стає романтичне світосприйняття, не випадково Ленський — поет</p>

Євгеній Онегін	Володимир Ленський
Стан душі, ставлення до загальнолюдських цінностей	
<p>Онегін почувається втомленим від життя, розчарованим у ньому, для нього немає жодних цінностей — він не цінує любов, дружбу, точніше, не вірить у щирість і силу цих почуттів.</p> <p>Ні: почуття пригасли юні; Докучив рано світський шум... <i>(Переклад М. Рильського)</i></p> <p>І далі автор ставить «діагноз» своєму героєві:</p> <p>Нудьга, по-нашому сказати. Його взяла в свою облогу...</p>	<p>Повернувшись на батьківщину, Ленський чекає від життя щастя й дива — тому його душа й серце відкриті для любові, дружби і творчості:</p> <p>Життя розгадував мету; Його загадливою млою Він голову собі сушив І сподівався різних див. <i>(Переклад М. Рильського)</i></p>
Життя в селі, стосунки із сусідами	
<p>Приїхавши до села, Онегін шукає виходу з безцільного існування. Він намагається замінити панщину «оброком легким», прагне знайти людей, близьких йому за поглядами й духом. Не знайшовши нікого, Онегін сам відокремив себе від навколишніх поміщиків. А ті й собі визнали його «диваком», «фармазоном» і «дружбу припинили з ним».</p> <p>Незабаром його знову опановують нудьга й розчарування</p>	<p>Ленського вирізняє захоплено-мрійливе ставлення до життя, душевна простота й наївність.</p> <p>Ще під подихом пороку Зів'януть серцем він не встиг, То й дружбу, і любов високу Ще цінувати щиро міг. <i>(Переклад М. Рильського)</i></p>
Уявлення про мету і сенс життя	
<p>Не вірить у жодну високу мету</p>	<p>Упевнений, що є якась вища мета в житті, але він поки що не знає її</p>
Поетична творчість і ставлення до неї героїв	
<p>Онегін «не міг... ямба від хорея... відрізнити», не мав ані здатності писати, ані бажання читати вірші; до творів Ленського, як і О. С. Пушкін, ставиться з легкою іронією</p>	<p>Ленський — поет. Ленського надихає творчість німецьких поетів-романтиків, він себе теж вважає романтиком. У чомусь він схожий на одного з друзів Пушкіна — Кюхельбекера. Вірші Ленського сентиментальні, вони присвячені коханню:</p> <p>Співав він про любов, і співи Були невинні та ясні...</p>

Євгеній Онегін	Володимир Ленський
<i>Історія кохання</i>	
<p>Онегін не вірить у щирість жіночої любові. Тетяна Ларіна під час першого знайомства не викликає в його душі жодних почуттів, окрім жалості та співчуття. Тільки за кілька років Онегін розуміє, від якого щастя він відмовився, відкинувши любов Тетяни. Життя Онегіна не має сенсу, тому що в ньому не знайшлося місця для кохання</p>	<p>Ленський закохується в Ольгу. Для нього ідеал жіночої краси, вірності — усе в ній. Він не просто любить її, він страшенно ревнує Ольгу до Онегіна, підозрює її у зраді. Але щойно Онегін іде з вечора, присвяченого іменинам Тетяни, Ольга знову щиро виявляє свою любов і закоханість у Ленського</p>
<i>Дружба</i>	
<p>Попри відмінність характерів, темпераментів і психотипів, між Онегіним і Ленським існує ціла низка спільних рис:</p> <ul style="list-style-type: none"> • протиставлені дворянству як у місті, так і в селі; • прагнуть знайти сенс життя, не обмежуючися «радощами» світської молоді; • мають широкі розумові інтереси — історія й філософія та моральні питання, читання літературних творів 	
<i>Дуель</i>	
<p>Трагічною сторінкою у стосунках між Онегіним і Ленським стає дуель. Обидва герої розуміють усю безглуздість і даремність цього поєдинку, але жоден не може переступити через умовність — громадську думку. Саме боязнь осуду з боку інших змусила двох друзів стати біля бар'єру й націлити дуло пістоля на груди свого недавнього приятеля. Онегін стає вбивцею, хоча, за правилами, він не скоює вбивства, а лише захищає свою честь. А Ленський іде на дуель для того, щоб покарати загальне зло, яке в той момент, на його думку, зосередилося в Онегіні</p>	

Головний герой роману — молодий поміщик Євгеній Онегін — це людина зі складним, суперечливим характером. В образі Євгенія Онегіна найбільш повно відбилися риси, які були характерними для молоді початку XIX ст. Його життя — нудьга й лінощі, одноманітні розваги за умови відсутності реальної, живої справи. У світській атмосфері лицемірства, зрадливої дружби та гри в любов, де життя «одноманітне і строкате, і завтра те саме, що вчора», не могли бути щасливими люди із гострим розумом. Хоч вони забезпечені за рахунок праці кріпаків, проте, на відміну від більшості представників панівного класу, що спокійно сприймали своє життя без діла й тяжке становище пригнобленого люду, ці

юнаки розумніші, чутливіші, сумлінніші, благородніші. Вони не задоволені собою, своїм оточенням, суспільним устроєм. Онегін за поглядами й за вимогами до життя стоїть вище не тільки за своїх сільських сусідів-поміщиків, а й представників петербурзького вищого світу. Зустрівшись із Ленським, який здобув вищу освіту у найкращому університеті Німеччини, Онегін зміг дискутувати з ним на будь-яку тему, як із рівним. Дружба з Ленським відкриває в душі Онегіна можливості доброзичливого ставлення до людей, приховані за маскою холодного егоїзму та байдужості.

Під впливом подій, зображених у романі, у душі Євгенія відбувається еволюція, і в останній главі роману він уже зовсім не той, яким ми бачили його раніше.

Нарівні з Онегіним не менш яскраво виписаний образ іншого представника молоді початку XIX ст.— Володимира Ленського. Палкий і захоплений романтизм Ленського — явище не менш характерне для передової молоді пушкінського часу, ніж холодність та скептицизм Онегіна.

Ленський — справжній романтик, подібний до байронічного героя. Він схильний ідеалізувати дійсність, керується лише почуттями, ідеями й емоціями. Викликавши на дуель Онегіна, він не може вчинити інакше, хоча й усвідомлює марність власного вчинку. Смерть романтика Ленського натякає на те, що романтизму у російському суспільстві початку XIX ст. більше не існує.

О. Самокиш-Судковська.
Онегін у кабінеті

1. Що ви можете сказати про походження Євгенія Онегіна? Які освіти й виховання він здобув? На вашу думку, Онегін був справді освіченою людиною?
2. У якій галузі він був справжнім генієм? Яку науку засвоїв найкраще? Зачитайте відповідні цитати.
3. Знайдіть опис кабінету та одягу Євгенія Онегіна. Як характеризує героя його помешкання та вбрання?
4. Чому Пушкін називає свого героя *філософом*, *другим Чаадаєвим*?

5. Опишіть маєток Онегіна. Як Пушкін руйнує романтичні сподівання читачів у процесі опису села? Наведіть відповідні цитати.
6. Розкажіть про життя Євгенія Онегіна в селі. Які нововведення він зробив? Які стосунки мав із сусідами? Спробуйте пояснити, чому всі припинили дружбу з ним.
7. Як соціальне середовище вплинуло на життя Онегіна?
8. Чим він вирізнявся з-поміж свого оточення? Що спричинило передчасне «старіння» душі Онегіна?
9. Що вам відомо про життя Ленського? Яке значення має згадка про Німеччину та німецьких діячів культури для розуміння його образу?
10. Які риси романтичного героя виявилися в характері Ленського? Знайдіть відповідні цитати.
11. Чи міг хтось оцінити романтичну натуру Ленського на батьківщині? Кого бачили в ньому сільські обивателі? Як це характеризує суспільство того часу?
12. Чому потоваришували Ленський і Онегін? Що зблизило їх?
13. У чому полягає різниця між ними? Як Пушкін пише про це?
14. Про що розмовляли Ленський і Онегін? Визначте теми їхніх розмов.
15. Спробуйте від імені Ленського розповісти про ситуацію, що виникла на балу в Ларіних. Як він сприймав поведінку Ольги й Онегіна під час вальсу, мазурки, котильйону?
16. Поясніть мотиви поведінки Ленського, що спонукали його викликати на дуель Онегіна. Як цей учинок ілюструє характер юного поета? Доведіть свою точку зору за допомогою цитування.
17. Чи міг Онегін відмовитися від дуелі? Що йому завадило це зробити?
18. Яка доля, на ваш погляд, могла б бути у Ленського: звичайна чи особлива?
19. Які думки викликала в автора смерть Ленського?

О. Самокиш-Судковська.
Онегін і Ольга Ларіна на балу

1. У XXXVIII строфі розділу I Євгенія Онегіна порівнюють із Чайльд Гарольдом Дж. Н. Г. Байрона. Які спільні риси мають ці герої? Чим різняться?
2. Визначте схожість між автором і його героєм. Що в Євгенії Онегіні надзвичайно близьке Пушкіну? А в чому полягає різниця між ними?
3. У чому трагізм існування Євгенія Онегіна?
4. Деякі сучасники Пушкіна не сприйняли новий образ, який поет увів у літературу. Наприклад, О. Бестужев 1825 р. писав: «Бачу людину, тисячі яких зустрічаю наяву». Як ви вважаєте, чим же не сподобався Онегін окремим представникам пушкінського покоління?
5. Онегін — тип «зайвої людини». Чому Онегін, освічена, розумна, непересічна людина, став «зайвим»? У чому це виявляється? Чи є слово «зайвий» негативною для нього характеристикою?
6. Дуель між Онегіним і Ленським у романі — це певна гра. Як ви вважаєте, які ролі перебирає на себе кожен із учасників цієї гри?
7. Що думає автор про можливу долю Ленського, якби той не загинув? Зачитайте відповідні строфи. До якої думки схиляєтесь ви?
8. Змальовуючи сцену зустрічі Тетяни з Онегіним, Пушкін використовує слова «сповідь» (на початку промови Онегіна) і «проповідь» (наприкінці його промови). То його відповідь Тетяні — сповідь чи проповідь? Як виявляє себе герой у цій ситуації? Дайте оцінку його вчинку.

«Євгеній Онегін»: образи Ольги й Тетяни Ларіних як типи жіночих національних характерів.

Образ автора. Зображення в романі різних сфер життя

Перед вами літературні портрети, створені О. С. Пушкіним. Які труднощі можуть постати перед художником-ілюстратором роману у відтворенні зовнішності пушкінських персонажів? Спробуйте скласти словесний портрет кожного героя.

- А) Остригся під останню моду,
Як dandy той причепурився...
- Б) Красунь, стрункий, як очерет,
Шанувальник Канта і поет.

Тетяна та Ольга Ларіні: несхожі сестри

В образах Ольги й Тетяни О. С. Пушкін утілює два типи жіночих характерів. Обидва ці персонажі у творі показані абсолютно протилежними натурами.

Тетяна	Ольга
Характер	
Тетяні притаманні такі риси характеру: скромність, задумливість, трепетність, мовчазність, меланхолійність	Ольга Ларіна відзначається веселим і жвавим характером. Вона активна, допитлива, доброзичлива
Спосіб життя	
Тетяна веде самотницький спосіб життя. Краще проведення часу для неї — на самоті. Вона любить спостерігати красиві світанки, читати французькі романи, міркувати	Ольга любить проводити час у веселій і галасливій компанії. Вона легка й проста у спілкуванні. Обмеженість кола спілкування не заважає їй налагоджувати контакти з людьми. Ольга може підтримати будь-яку розмову — про моду, суспільні новини або світське життя
Ставлення до кохання	
Тетяна — ідеал вірності. Вона вміє кохати по-справжньому. Але кохання для неї — це не тільки почуття, це ще й відповідальність та обов'язок. Тетяна, усупереч своїм справжнім щирим почуттям, залишається відданою своєму вибору	Ставлення Ольги до кохання можна охарактеризувати як поверхове й легковажне. Ольга швидко закохується і так само швидко може розлучитися з людиною й захопитися знову. Її почуття не глибокі. Однак Ольга залишається щирою і не йде наперекір своїм почуттям
Ставлення до життя й суспільства	
Тетяна Ларіна жила немов у не своєму часі. Їй не подобалося нічого, що було притаманне суспільству того часу: світські розмови, гучні бали, кокетство, флірт, веселощі й неробство. Тому порятунок Тетяна знаходить у мріях. Усе життя Тетяни — в її роздумах, сумнівах, ваганнях	Ставлення до життя сформувалося в Ольги Ларіної під впливом тогочасних традицій і «звичаїв». Постійно перебуваючи в епіцентрі життя, Ольга швидко ввібрала легковажність і лицемірство, характерні для суспільства. Однак за маскою веселощів і простодушності ховалися порожнеча, обмеженість і розчарування
Ставлення автора до персонажів	
Автор поблажливий до Тетяни. Вона для нього — ідеал. Її скромність, загадковість і деяка драматичність не дозволяють авторові розлучитися з образом Тетяни протягом усього роману. Внутрішній світ Тетяни Ларіної, її життя, переживання, почуття постійно тримають у напруженні і читачів, і самого автора	До образу Ольги автор ставився досить іронічно й упереджено. Для нього Ольга — абсолютна посередня дівчина того часу, яких безліч. Автор швидко «забуває» про Ольгу після загибелі Ленського

Тетяна Ларіна, подібно до шекспірівської Джульєтти, стала символом жіночності, глибокої, безмежної любові та порядності. Тетяна — людина з гармонійним внутрішнім світом і чистою душею.

О. Самокиш-Судковська.
Тетяна пише лист Онегіну

І хоча роман Пушкіна названо «Євгеній Онегін», образ Тетяни Ларіної не менш важливий і цікавий, аніж образ Онегіна. Переважну роль у формуванні поглядів Тетяни і її почуттів відіграли книги, за якими вона судила про життя. Романи їй заміняли все, давали можливість знайти «сну жароту самітну». Захоплення книгами, занурення в інший, фантастичний світ, наповнений усіма фарбами життя, було для Тетяни не простою розвагою. Дівчина шукала в ньому те, чого не могла знайти у світі реальному. Можливо, у зв'язку із цим і трапилася її перша життєва невдача, фатальна помилка — кохання до Онегіна. Сприймаючи навколишнє оточення як далеке, осоружне кожній клітинці її поетичної душі, Тетяна створила свій ілюзорний світ, у якому правили добро, краса, любов, справедливість. Для повноти картини бракувало тільки одного — героя, єдиного й неповторного. Чи не тому замислений, оповитий таємницею сусід Онегін здався Тетяні втіленням всіх її дівочих мрій? Лист Тетяни — це миле й зворушливе оспівування в коханні, яке найбільш повно відбиває всю гаму почуттів, що охопили її непорочну, бентежну душу.

Онегін був зворушений ніжним зізнанням Тетяни, але не готовий взяти на себе тягар відповідальності за чужу долю, чужі почуття й чужу надію. Його порада проста й відбиває набутий ним досвід життя в суспільстві.

Закохана Тетяна виявилася гарною ученицею. Упоравшись із нестерпним душевним болем, вона навчилася «опановувати себе». Тетяна через кілька років життя в Петербурзі вже інша: вона тепер вміє триматися у вищому світі, недоступна й по-царськи велична. І при цьому не зрікається самої себе, поводить природно. Тетяну вважають королевою столиці, і Онегін раптом закохується в неї. Але тут вона виявляє власну гідність: залишається вірною своєму чоловікові, хоча в глибині душі ще живе її дівоче кохання до Онегіна. Сила волі допомагає їй дотримати чесності, шляхетності у ставленні й до своєї сім'ї. Отже, Тетяна Ларіна є еталоном

чутливої, жіночної, мрійливої особистості. Але водночас образ Тетяни — це образ сильної, чесно́ї та порядної жінки.

Цілковита протилежність Тетяні — її молодша сестра Ольга Ларіна, наречена Володимира Ленського. В Ользі багато життєрадісності, жвавості. Вона завжди «з легкою посмішкою на вустах», всюди в будинку Ларіних чути її «дзвінкий сміх». Її чеснотами поет вважає скромність, слухняність, простодушність і веселість.

Ольга — звичайна сільська панночка, у якої не виникає прагнень кращого, цікавішого життя. Основна риса героїні — легковажність, головною цінністю є веселе та безтурботне життя.

Зовнішня привабливість і чарівна життєрадісність Ольги не можуть приховати нерозвиненість її душевного світу. Вона не може зрозуміти Тетяну, у неї не змінюються поведінка й настрої напередодні дуелі Ленського. Їй не потрібна жертва, яку приніс Ленський цією дуеллю.

В образі Ольги О. С. Пушкін втілив один з жіночих типів — гарної, чарівної жінки, грайливої, веселої, безтурботної. Якщо додати до всіх перерахованих вище якостей поверховість сприйняття й легкість суджень, то вийде найпоширеніший жіночий образ, досить привабливий, але недостатньо глибокий.

Образ автора

Наявність автора як персонажа твору є характерною особливістю роману у віршах, оскільки саме автор своїм ставленням багато в чому зумовлює суть подій. Цей жанр диктує необхідність не тільки розповісти про долю головних героїв, а й змалювати соціальний фон, картини побуту, природи, народного життя тощо. І саме в цьому разі образ автора є органічною частиною твору.

Автор — ліричний центр оповіді в романі. Він надає неповторної своєрідності композиції і постає перед читачем як автор-персонаж, автор-оповідач і автор — ліричний герой: розповідає про себе, свої переживання, погляди, життя. Він постає співрозмовником читача, дотепним, легким, товариським. Стиль його

О. Самокиш-Судковська.
Володимир Ленський
з Ольгою Ларіною

мовлення — це стиль мислення і мовлення людини культурної, начитаної, життєлюбної, ознайомленої з усіма різновидами рідної мови. Поет легко вживає просторічні вирази, коли це потрібно. Іноді наводить суто літературні приклади, вдається до науки. Загальний тон його оповіді — теплий ліризм і м'яка іронія, які допомагають читачеві зорієнтуватися в перипетіях подій і низці фактів життя, описаних у романі.

У перших розділах роману, розпочатих в умовах суспільно-політичного підйому, авторський голос звучить жартівливо-іронічно, сповнений світлих інтонацій. У подальших розділах (починаючи з п'ятого), написаних після 14 грудня 1825 року, у роки жорстокої реакції, тон автора стає стриманішим, серйозним, а в прикінцевих частинах — глибоко елегійним і драматичним. Уже в першій главі поет уводить у текст низку автобіографічних відступів. Кожна з наступних глав відображає певні факти біографії Пушкіна, включно з його місцезнаходженням у той час, коли тривала робота над твором. Роман у віршах стає романом-щоденником, з якого ми дізнаємося про автора не менше, ніж про його героїв.

Авторські відступи на різні теми — один із найважливіших компонентів твору. Так автор розповідає про власні спогади, а читач його очима бачить деталі побуту дворянського Петербурга, дізнається про смаки, культурний світогляд та інтереси інтелігенції сучасного Пушкіну суспільства. Не випадково роман «Євгеній Онегін» назвали «енциклопедією російського життя».

1. Чим вирізнялася Тетяна з-поміж інших дівчат? А чим Тетяна відрізнялася від Ольги?
2. Як формувався характер Тетяни Ларіної?
3. Опишіть коло занять Тетяни. Що вона любила і що не любила робити?
4. Знайдіть рядки, у яких підкреслено любов Тетяни до природи.
5. Які риси характеру героїні проявляються в її коханні до Євгенія? Яким уявляє щастя героїня?
6. Спробуйте пояснити, чому Тетяна закохалася в Онегіна. Наведіть цитати, у яких автор виражає своє ставлення до почуттів Тетяни.
7. Розкажіть від імені Тетяни про її життя в Петербурзі.
8. Як ви вважаєте, чи було глибоким кохання Тетяни? Доведіть свою думку.
9. Висловіть своє ставлення до листа Тетяни. Чи повинна була героїня першою висловлювати свої почуття? Як це характеризує її?
10. Доведіть, що Тетяна, попри набуття статусу у світському товаристві, зберегла природність у поведінці та спілкуванні.

11. Чому, кохаючи Онегіна, вона відвертається від нього?
12. Перечитайте VI–VIII розділи роману «Євгеній Онегін». Поясніть, чому Тетяна й Онегін не змогли пізнати щастя взаємного кохання.
13. Схарактеризуйте образ автора в романі «Євгеній Онегін».
14. Назвіть теми авторських відступів.
15. Доведіть, що автор — сучасник своїх героїв, мудрий філософ, який осмислює загальний стан тогочасного суспільства.

1. Порівняйте, як відреагувала Тетяна на повчальний монолог Онегіна (частина четверта) і як поводить під час зустрічі з Онегіним у Москві (частина восьма). Як змінився характер Тетяни?
2. Зверніть увагу на ліричні відступи про світських панянок — рішення Тетяни першою зізнатись у коханні Онегіну (третя частина роману, р. XXII–XXIII, XXV). Які висновки можна зробити про характер Тетяни?
3. Порівняйте образи Тетяни та Ольги. Як ви вважаєте, чому всі симпатії автора на боці Тетяни?
4. Проаналізуйте ставлення автора до своєї героїні. Підтвердьте свою відповідь цитатами з тексту роману.
5. Чому, розповідаючи про Тетяну, Пушкін звертається до образу її матері? Яке значення має цей відступ?
6. Із розділу I дізнайтесь, скільки строф автор присвячує розповіді про героя, скільки — ліричним відступам, скільки — щоб переказати слова героя, скільки — щоб описати суть своїх взаємин із героєм. Зробіть узагальнення та висновки.
7. Порівняйте Онегіна і Тетяну. Хто виграє від цього порівняння? Чому?

Незважаючи на різне виховання, Тетяна та Євгеній — духовно близькі люди. Обое розумні, багато читають, освічені, добре розуміються на людях. Саме Онегіна Тетяна виокремила з-поміж молодих людей, яких знала. Онегін також віддав перевагу Тетяні. Їм обом властива невдоволеність життям. Можливо, тому, що була якась «нитка єднання» між Тетяною та Євгенієм, вони начебто поділились своїми душевними надбаннями: Тетяна пробудила в Онегіні почуття і здатність кохати, натомість сама за його порадою навчилася опановувати себе.

ЛК. 17 березня 1879 року стало знаменною датою в історії світової музичної культури. Цього дня в Москві відбулася прем'єра однієї з найкращих опер російського класичного репертуару — «Євгеній Онегін» Петра Ілліча Чайковського.

Працюючи над оперою, композитор визначив свій задум як «ліричні сцени», вибрані з пушкінського роману. Це були ті сцени, які чітко й недвозначно окреслювали морально-етичні засади молодих героїв — Тетяни, Онегіна і Ленського.

«Євгеній Онегін» П. І. Чайковського започаткував оперу нового типу, побудовану не на інтризі та історичному парадоксі, а на розкритті внутрішнього світу героїв. В основу її лягли типові людські почуття. Чайковський утверджував в оперному мистецтві ще незвичний на той час принцип психологічного реалізму, «інтимної, але сильної драми».

Оперу ставили на всіх найбільших сценах світу — у Лондоні, Берліні, Відні, Мадриді, Мілані, Стокгольмі, Нью-Йорку...

Київський оперний театр ім. Т. Шевченка. Сцена з опери «Євгеній Онегін»

УС. У квітні 1884 р. «Євгенія Онегіна» було вперше показано в Україні (Харків). А в жовтні того самого року прем'єра опери відбулася в Києві. Київський оперний театр ім. Т. Шевченка вже не раз звертався до сценічного втілення «Євгенія Онегіна», і цей шедевр світової оперної класики залишається в його репертуарі вже понад 100 років.

Запам'ятайте! У ліричних творах О. С. Пушкіна порушено найсуттєвіші проблеми сучасного йому життя, окреслено теми, які знайдуть продовження в літературі його послідовників. Поезія Пушкіна — це цілий світ, у якому кожен читач може знайти те, що стосується його особисто. Дружба, любов до батьківщини, її історія, історія людства, свобода особиста й суспільна, рабство і тиранія, життя і смерть, природа і людина, кохання і самотність — ось лише невелика частка мотивів його лірики.

Усвідомте, що творчість О. С. Пушкіна має не тільки національне, а й усесвітньо-історичне значення. Найбільшою заслугою поета в російській і світовій літературах західні критики вважають створення реалістичної поезії і написання роману у віршах «Євгеній Онегін». Особливе значення твору полягає в тому, що О. С. Пушкін подав надзвичайно глибокий і водночас місткий опис тогочасної російської дійсності.

1. Чому для свого вірша «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...» О. С. Пушкін узяв за зразок вільний переклад оди Горація Г. Р. Державіним, а не більш наближений до оригіналу переклад М. В. Ломоносова?
2. Хто із персонажів роману «Євгеній Онегін» є ідеологічним опозиціонером Онегіна і живе за іншими життєвими принципами?

Використовуючи власні знання, поезію Пушкіна, складіть ланцюжок асоціацій за темою «Провідні мотиви лірики Пушкіна».

Михайло Юрійович Лермонтов: російський поет, прозаїк та драматург — «пророк» своєї епохи

Я не знаю мови кращої, ніж у Лермонтова. Я б так зробив: узяв його розповідь і розбирав би, як розбирають у школах,— за реченнями, частинами речення... Так би і вчився писати.

А. П. Чехов

1. Розкажіть про першу «зустріч» з М. Ю. Лермонтовим і його поезією. Які твори Лермонтова вам добре відомі?
2. Пушкін і Лермонтов: які сторінки їхніх творів вам здаються близькими, у яких — більше відмінностей, ніж подібного?
3. Чи є у М. Ю. Лермонтова вірші, співзвучні пушкінським?
4. Як ви розумієте вислів А. П. Чехова? Чи згодні з його думкою?

«Виняткова особливість Лермонтова полягала в тому, що в ньому поєднувалося глибоке розуміння життя з величезним тяжінням до надчуттєвого світу. В історії поезії навряд чи знайдеться подібний темперамент. Немає іншого поета, який би так відверто вважав небо своєю батьківщиною, а землю своїм вигнанням... Він був сильний, пристрасний, рішучий, із ясним і гострим розумом, озброєний чарівним пензлем, дивився глибоко в сучасність, з отрутою іронії на вустах,— і тому притаманна Лермонтову невідворотна потреба у визнанні іншого світу сповнює усю його поезію чарівливості дивної, божественної таємниці»,— писав дослідник його творчості С. Андрєєвський.

Незважаючи на дуже коротке життя, Михайло Лермонтов залишив нащадкам чимало чудових творів, що становлять золотий фонд літературної класики.

1814

1841

Михайло Юрійович Лермонтов

Місце народження, проживання

Москва, Петербург

Батьки

Батько — Юрій Петрович, відставний піхотний капітан зі збіділої дворянської сім'ї; мати — Марія Михайлівна, уроджена Арсенєва (з роду Століпінних)

Освіта

Московський університет;
Школа гвардійських підпорядків і кавалерійських юнкерів

Рід занять

Офіцер гусарського полку, поет

Захоплення

Поет, прозаїк, драматург

Основні твори

Вірші «Дума», «Парус», «І нудно і сумно...», «Поет» та ін.; поеми «Кавказький бранець», «Демон», «Мцирі»; драма «Маскарад»; роман «Герой нашого часу»

Життєвий і творчий шлях Михайла Лермонтова

Михайло Юрійович Лермонтов народився 3 (15) жовтня 1814 року в родині армійського капітана Ю. П. Лермонтова, рід якого бере свій початок від шотландського поета Томаса Лермонта, і М. М. Арсенєвої. Коли Михайликові виповнилося три роки, його мати померла. Ця трагедія і подальша сварка бабусі з батьком, природно, наклали відбиток на формування особистості майбутнього поета.

Тяганина за юного Лермонтова між бабусяю і батьком тривала до повноліття юнака. Бабуся незмінно брала гору в цих домаганнях, і, зрештою, Юрій Петрович був змушений поступитися. Дитинство Лермонтова, незважаючи на те, що ріс він без батьків, було щасливим. Після смерті дочки вся любов Єлизавети Олексіївни зосередилася на онукові. Мішель вільно володів французькою, німецькою та англійською мовами, читав латиною, його навчали малювання і ліплення, гри на скрипці та фортепіано. На освіту онука Єлизавета Олексіївна не шкодувала коштів. Численні гувернери, вихователі та бонни оточували Лермонтова змалку. Коли Мішелю виповнилося 11 років, Єлизавета Олексіївна, турбуючись про слабе здоров'я онука, повезла його на Кавказ, який справив на майбутнього поета величезне враження.

1827 року разом з бабусяю Михайло переїжджає до Москви та вступає до благородного пансіону при Московському університеті. Як і більшість вихованців пансіону, подальшу освіту він здобуває у стінах університету — спочатку на морально-політичному відділенні, а потім на словесному. Лермонтов із захопленням читає Байрона та Пушкіна.

1828–1829 рр. Лермонтов написав кілька байронічних поем: «Корсар», «Злочинець», «Олег» і «Два брати». Для цих поем, як і для байронічної поеми загалом, характерною є центральна постать героя — сильної, вольової особистості, сповненої титанічних пристрастей, що перебуває у стані війни із суспільством. Неодмінний мотив у такій поемі — трагічне кохання. Очищувальна при цьому роль страждання — важлива художня ідея, яку М. Ю. Лермонтов розвине у своїй пізній творчості. Із формуванням типу байронічного героя пов'язана й тема богоборства:

Невідомий художник.
Портрет Є. О. Арсенєвої,
бабусі поета.
Початок XIX ст.

1829 р. письменник задумує поему «Демон», над якою працюватиме майже до кінця життя.

1832 року Лермонтов покинув університет, плануючи продовжити освіту в столиці. Проте в Петербурзькому університеті йому відмовилися зарахувати прослухані у Москві дисципліни. Щоби не розпочинати навчання наново, Лермонтов не без вагань пристав до поради рідних та обрав військовий шлях.

4 листопада 1832 року він склав іспити у Школу гвардійських підпрапорщиків і кавалерійських юнкерів, яку закінчив 1835 р., ставши корнетом у лейб-гвардії гусарського полку. Того самого року вийшла друком поема М. Ю. Лермонтова «Хаджі-Абрек». Письменник віддав у цензуру першу редакцію драми «Маскарад», розпочав роботу над поемами «Сашка» та «Боярин Орша», романом «Княгиня Ліговська».

Драму «Маскарад» (1835–1836) М. Ю. Лермонтов уважав своїм найвизначнішим твором, гідним оприлюднення. За гострою конфлікту та частково за жанром «Маскарад» був близький до французької мелодрами та романтичної драми (В. Гюго, А. Дюма).

У Петербурзі 1835–1836 рр. М. Ю. Лермонтов почав зближуватися з літераторами, проте з О. Пушкіним він ще не був знайомий. Звістка про загибель О. Пушкіна приголомшила молодого письменника, і наступного дня він пише вірш «На смерть поета», а за тиждень — заключні 16 рядків цього вірша, який одразу зробив його відомим.

М. Ю. Лермонтов. Тифліс. 1837

Малюнок М. Ю. Лермонтова,
розфарбування Г. Г. Гагаріна.
Битва при Валеріку. 1840

Проте саме останні рядки твору, що містять різкі випади проти вищого світу, звернули на себе увагу імператора Миколи I. При дворі вірш сприйняли як «заклик до революції». Наслідки були передбачувані: 18 лютого Лермонтова заарештували й незабаром перевели в чині прапорщика Нижньогородського драгунського полку на Кавказ.

Заслання тривало до самої осені. Але сам Лермонтов уважав, що воно пішло йому тільки на користь.

Кавказькі теми й образи здобули широке відображення не лише в ліриці і поемах, романі «Герой нашого часу» (1838–1840), а й у численних замальовках та картинах М. Ю. Лермонтова.

Кавказьке заслання поета було скорочене завдяки клопотанням бабусі та впливових знайомих. Уже наступного 1838 р. він повернувся до Петербурга. Там Лермонтов провів три з половиною роки. Це були роки його літературної слави. Його вважали справжнім спадкоємцем Пушкіна.

М. Ю. Лермонтов зблизився з редакцією журналу «Вітчизняні записки», який видавав А. Краєвський, і поступово долучився до середовища петербурзьких літераторів. Він одразу ж потрапив у пушкінське літературне коло, опублікував у «Сучаснику» поеми «Бородіно» і «Тамбовська скарбничиха». Відвідує поетичні вечори, зустрічається з І. Тургенєвим, В. Белінським. Вірші Лермонтова почали регулярно з'являтися в пресі. Неабиякий успіх мала історична поема «Пісня про царя Івана Васильовича...».

До 1839 р. Лермонтов закінчив останню редакції поеми «Демон», 1839 р. створює поему «Мцирі». 1840 року виходить друком зібрання його віршів і роман «Герой нашого часу».

У лютому 1840 р. за дуель з Ернестом де Варантом, сином французького посла, Лермонтова було віддано до військового суду й згодом вислано на Кавказ до діючої армії. Як учасника тяжкого бою поблизу річки Валерік у Чечні його двічі представляли до нагород, але цар, не бажаючи полегшити долю поета, відхилив ці подання. У лютому 1841 р. Лермонтову дозволили коротку відпустку до столиці для побачення з Арсенєвою, але невдовзі, сповнений похмурих передчуттів, він мусив знову вирушити до полку. В останні місяці життя поет створив свої найкращі вірші — «Батьківщина», «Бескет», «Суперечка», «Листок», «Ні, не тебе так палко я люблю...», «Пророк».

Повертаючися до полку, він затримався на лікуванні в П'ятигорську. Таємні недоброзичливці, що добре знали про ставлення до М. Ю. Лермонтова у вищих колах, сприяли розпалюванню

К. Горбунов. Останній прижиттєвий портрет Лермонтова. 1841

сварки між ним та колишнім однокашником М. С. Мартиновим і не запобігли дуелі, яка закінчилася вбивством поета. Сталося це 15 липня 1841 року.

М. Ю. Лермонтова було поховано на міському кладовищі у П'ятигорську. Згодом його перевезли в с. Тархани й поховали в сімейному склепі Арсенєвих.

Розширюємо світогляд

«Маскарад» — єдина з п'яти п'єс Лермонтова, яку він мріяв побачити на театральній сцені, для чого тричі переписував текст, щоб отримати схвалення драматичної цензури. Однак цензори все одно визнали твір неприпустимим, «зважаючи на непристойні нападки» на світське суспільство і «зухвалість проти дам вищої знаті». Лише через рік після смерті поета «Маскарад» опублікували (з цензорськими правками), а через два десятиліття було знято заборону на його постановку. Із другої половини ХІХ ст. п'єса стала складовою репертуару провідних театрів. Драма Лермонтова витримала випробування часом і ввійшла до золотого фонду російської класичної драматургії.

Обкладинка книжки
М. Ю. Лермонтова
«Маскарад»

УС. М. Ю. Лермонтов з любов'ю ставився до України (називав «сумною вітчизною») і її народу (вірш «На світські окови»). Із його творчістю був добре знайомий Т. Шевченко (згадування в листах, щоденнику, вірш «Мені здається, я не знаю...»). І. Франко вважав Лермонтова корифеєм російської поезії. П'єси Лермонтова ставили в багатьох театрах України, а на мотиви його поезії було створено романси «Бескет» М. Жербіна, «О. О. Смирновій» Ф. Надененка, «Сонце» Б. Лятошинського, «Ні, не тебе так палко я люблю» Ю. Мейтуса, «Сумний я...» В. Косенка й ін. Перші українські переклади й переспіви віршів М. Ю. Лермонтова з'явилися в 1860-х рр. Його твори перекладали М. Старицький, І. Франко, Олена Пчілка, П. Грабовський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, Г. Терещенко, В. Сосюра, Л. Первомайський, А. Малишко, Р. Лубківський, В. Колодій та ін.

Провідні мотиви лірики Лермонтова

- Жага свободи, боротьби («Вітрило», «В'язень», «Полонений лицар»);
- осмислення долі свого покоління («Дума»);
- розчарування, самотність, пошук гармонії у стосунках з навколишнім світом («У важку хвилину життя», «І нудно і сумно...», «Гірські вершини», «На дорогу йду я в самотині...»);
- високе призначення поета й поезії («Поет», «Пророк»);
- критика самодержавства й світського суспільства («Прощай, немыта Росіє», «Смерть поета», «1 січня»);
- тема кохання («Я не принижуся перед тобою...»);
- тема народу та батьківщини («Батьківщина», «Бородіно»).

Особливості лермонтовського поетичного стилю

- Філософська заглибленість;
- гострокритичний і водночас песимістичний пафос.

Мотиви «світової скорботи» в ліриці М. Ю. Лермонтова

Художня самотність лірики М. Ю. Лермонтова полягає в тому, що це «поезія думки», сповнена філософських роздумів про людину, суспільство, природу, буття. Для творів поета характерний глибокий психологізм, схильність до аналізу (навіть самоаналізу), прагнення збагнути місце людини в суспільстві, співдальний характер лірики, трагічний пафос поезії.

Болісні переживання самотності, відчуття безплідності існування, мертва нудьга, пекуча й беззмінна, «як племінь», печаль — ось основні риси ліричного героя М. Ю. Лермонтова. Поет зумів передати атмосферу свого часу, настрої своїх сучасників.

Улюбленими прийомами Лермонтова є контраст, антитеза (герой — юрба, життя — смерть, воля — неволя, духовне — нище), елементи сатири, іронії, сарказму та ін.

Провідний мотив лірики Лермонтова — це мотив самотності, «світової скорботи», на яку приречена людина, поєднаний із мотивом свободи. Доволі виразно це звучить у віршах «І нудно і сумно...» (1840) і «На дорогу йду я в самотині...» (1841).

«І нудно і сумно...»

1. Яким зображено ліричного героя? Схарактеризуйте його душевний стан.
2. Чого прагне герой?
3. У чому полягає конфлікт героя з навколишньою дійсністю?
4. Назвіть особливості побудови поезії.

5. Які засоби поетичного синтаксису використовує автор для відтворення напруженого стану героя?
6. Який художній прийом використовує автор? Наведіть приклади.
7. Знайдіть байронічні мотиви у вірші.
8. У чому полягає автобіографічність цього вірша?
9. Як у змісті вірша відображено роздуми поета про сенс життя?
10. Якого висновку наприкінці твору доходить ліричний герой?
11. Чи можна цей твір вважати філософською лірикою?
12. Які художні засоби використав поет у словах «вогонь їх солодких недуг»?

1. Уважно попрацюйте над текстом вірша і знайдіть у ньому ознаки діалогу. Випишіть (підкресліть) слова, що належать оптимісту у роздвоєній свідомості поета («Бажання!», «Кохати», «Чи в себе заглянеш?», «Що пристрасті?»).
2. Яку роль відіграють повтори сполучника «і» («І нудно і сумно! — і нікому руку подати»; «І радість, і мука, і все це мінливе!»)? Чому поряд з нагромадженням питальних і окличних речень автор досить часто вживає три крапки?
3. Спробуйте пояснити часте вживання Лермонтовим тире. Яких стилістичних ознак це надає віршу?

Вірш «І нудно і сумно...» було написано, коли його авторові ще не виповнилося 26 років. Розвиток Лермонтова як особистості, а також його поетичний геній сприяли тому, що він, ще зовсім молодий, зумів створити справжній художній шедевр.

Вірш побудований у формі внутрішнього монологу, який фактично перетворюється на діалог двох половинок «Я» ліричного героя. Вчитавшись у рядки вірша, ми можемо чітко виокремити дві позиції людини у ставленні до сенсу життя. Перша позиція — це позиція оптиміста, який живе почуттями й емоціями та вірить у те, що в житті є багато принад. Поет виділяє чотири з них: бажання, кохання, самоаналіз, пристрасті. Але скептик, який покладається лише на холодний розум, усі ці людські задоволення заперечує, розкриває їхню марність, нещирість,

Л. Пастернак. Лермонтов пише вірші. 1891

швидкоплинність, нездійсненність. А тому, зрештою, для нього життя — це «лиш жарт, де ані змісту, ані глузду немає».

Цей лермонтовський вірш дуже вдало переклав українською мовою М. Терещенко. Перекладачеві вдалося зберегти весь зміст твору, його образну структуру й дуже точно відтворити стилістику Лермонтова.

Жанр вірша — елегія. Провідний мотив: самотність, «світова скорбота».

Художні засоби в елегії: епітети («найкращі хвилини», «солодких недуг»); риторичні питання («Чи варто даремно і вічно бажать?»); риторичні оклики («І нудно і сумно!»); антоніми («і радість, і мука»).

Пл. *Елегія* (грец. *elegeia, elegos* — «скарга») — один із жанрів лірики медитативного, меланхолійного змісту. Це вірш, у якому виражено настрої журби, туги, смутку, безнадії. Поширений у творчості сентименталістів та романтиків.

В елегії Лермонтова «І нудно і сумно...» ліричний герой страждає: він утратив віру в життя, його вже не приваблюють власні бажання, не розраджує кохання. Ліричний герой — песиміст, якого розчарувала невлаштованість життя. Важливо, що його зневіра зумовлена не відмовою від ідеалів та високих поривань, а втомою (він втомився їх шукати).

«На дорогу йду я в самотині...»

1. На які частини можна поділити цей вірш?
2. Який прийом покладено в основу композиції?
3. Які художні образи створює поет у цьому вірші?
4. Поміркуйте, яким постає у творі ліричний герой. Доберіть ключові слова для його характеристики.
5. Який прийом надає особливої мелодійності цьому віршу?
6. Який образ з'являється у фіналі твору? Як ви вважаєте, що він виражає?
7. Які мотиви, образи, характерні для Лермонтова, втілено в цьому творі?
8. Назвіть ключові слова цього вірша, зробіть висновок про головну думку твору.

1. Як відбився у вірші «На дорогу йду я в самотині...» життєвий і творчий шлях видатного письменника?
2. Назвіть твори М. Ю. Лермонтова, у яких наявні ознаки байронізму.
3. Яку подію із життя поета ви б назвали найяскравішою? Чому?

Вірш «На дорогу йду я в самотині...» Лермонтов написав трагічного для нього 1841 р.

За визначенням відомих критиків, цей вірш належить «до кращих творінь Лермонтова». Це чудовий взірець російської філософської лірики, у якому вміщено роздуми ліричного героя про сутність людського буття та про місце людини у всесвіті, а також розкрито космізм світосприйняття поета.

Поезія починається з опису природи. Це прекрасний, загадковий, таємничий нічний пейзаж. Ліричний герой зворушений величчю ночі, зачарований урочистою тишею і спокоєм, розлитим у природі.

Простими, неускладненими реченнями поет змальовує картину Всесвіту — землю, небо, людину, у якій панує гармонія та спокій. Цей настрій передається і нам, читачам. Ми бачимо сонну землю, пустелю, зорі, блакитне сяйво.

Та цей пейзаж не тільки зоровий, він ще й слуховий: панує тиша, пустеля слухає Бога, зорі між собою розмовляють. Як бачимо, на початку вірша поет співає гімн красі, гармонії вільної і могутньої природи, що не знає розладу і суперечностей.

Від нічного пейзажу, що потопає у блакитному сяйві, думка автора звертається до людського суспільства, у якому вирують пристрасті і душевні тривоги, а водночас — і до своїх сумних думок. Поету боляче й тяжко через те, що він не має душевного спокою та свободи, його душа поринула в журбу. Ліричного героя поглинає песимістичний настрій: «Мрією не тішусь я пустою». Але не тільки майбутнє видається поетові безперспективним. Він усвідомлює, що і за нікчемним минулим йому не варто шкодувати: «Днів не жаль, що більш не розцвітуть». Стомлений життям, герой вірша жадає лише тиші та спокою, він бажає забутися й заснути.

Та в душі ліричний герой усе-таки любить життя у всій його повноті — зі стражданнями і радощами. Недарма в останній строфі з'являється образ дуба — символ вічного життя.

Поет подає узагальнений образ людини, не вдоволеної життям у недосконалому суспільстві, позбавленому гармонії, розмірковує про долю особистості, яка стає вигнанцем або добровільно

М. Ю. Лермонтов.
Вигляд гірського селища. 1840

віддаляється від такого суспільства. Саме тому шлях ліричного героя вірша самотній і нелегкий.

Завершується цей невеличкий шедевр пейзажною замальовкою. Це картина бажаної гармонії людини й природи, у якій па-нує любов.

Останні дві строфи — вільний переспів вірша Г. Гейне з «Книги пісень».

Художні засоби у вірші: епітети («крем'яний путь»); метафори («Спить земля в промінні голубім...»); риторичні питання («Чом же серце з болю завмирає?»); інверсія («Мрією не тішусь я пустою»); анафора («Я жадаю волі та спокою! / Я б хотів забу-тись і заснуть!»).

1. Дослідіть ідейно-тематичну спорідненість, творче мислен-ня й світосприймання Т. Шевченка та М. Лермонтова.
2. З'ясуйте їхню літературну оригінальність, а також своєрідність кожного з них; покажіть Т. Шевченка та М. Лермонтова не лише як творчі індивідуальності, а й як особистості.

«Герой нашого часу» — морально-психологічний роман. Особливості сюжету й композиції

Чим привернули вашу увагу перші сторінки роману? Чи можна їх назвати своєрідною передмовою?

Зв'язок твору з історичною та духовною атмосферою доби

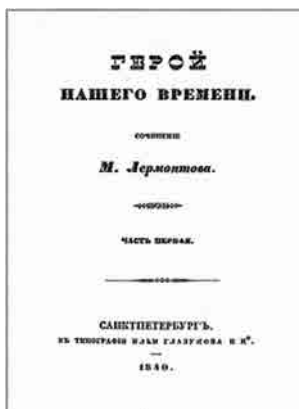
Морально-психологічний роман «Герой нашого часу» — вер-шина творчості М. Ю. Лермонтова. Робота над цим твором три-вала з 1838 до 1840 рр. «Герой нашого часу» разом із «Євгенієм Онегіним» О. Пушкіна започаткував цілу низку образів «зайвих людей» покоління 1840-х рр.

Роман «Герой нашого часу» написано про долю покоління лю-дей, характери яких формувалися в суворі часи після розгрому повстання декабристів 14 грудня 1825 року.

Під керівництвом членів «Північного товариства» на Сенатську площу в Петербурзі вийшло близько 3 тис. солдатів. Однак керів-ник повстання князь Трубецькой у призначений час не з'явився. Поки обирали нового ватажка, час було згаяно. Новообраний цар Микола I вивів на площу віддані йому війська, які розстріляли повстанців із гармат. У період з 29.12.1825 р. до 02.01.1826 р. офіцери «Південного товариства» підняли Чернігівський полк, що був розташований у Василькові (за 30 км від Києва). Це по-встання також зазнало поразки. П'ятьох організаторів бунту

було засуджено до повішення, 579 осіб потрапили до в'язниці, з яких 100 відправили на каторгу до Сибіру.

Період реакції, що настав після придушення повстання декабристів, не зупинив розвитку громадської думки. Виникають різні течії реформування російської дійсності: слов'янофіли, західники, прихильники революційної перебудови суспільства. Діяльність гуртків свідчила про необхідність змін у російському суспільстві.

Титульна сторінка першого видання

ТЛ. *Морально-психологічний роман* — різновид реалістичного роману, у якому основну увагу зосереджено на розв'язанні порушених письменником моральних проблем, що сприяє глибокому психологічному аналізу дій та вчинків героїв. Прикладом цього жанрового різновиду можуть слугувати романи Ш. де Лакло «Небезпечні зв'язки», Ж.-К. Гюїсманса «Навпаки», М. Лермонтова «Герой нашого часу».

Людина і доля, мета і смисл життя людини, аналіз, «діалектика душі» людини — усе це в центрі уваги авторів психологічних романів, які були поширеними в ХІХ ст. В умовах створення «Героя нашого часу» усвідомлення особистістю своєї людської гідності, свого права на самопізнання й самовираження набувало значення не лише літературного, а й політичного.

Посилена увага до психологічного розкриття внутрішнього світу людини допомогла Лермонтову по-новому поставити питання про моральну відповідальність особистості за свої вчинки, за обрання життєвого шляху, за свою долю і за долю тих людей, які зустрілися йому на життєвому шляху. Це проблеми не лише психологічні, а й морально-філософські.

Фабула — хронологічно послідовне зображення подій і пригод у художньому творі; канва, схема розвитку життєвих подій, подана в художньому творі в певній послідовності. Фабула — чинник сюжету, його ядро, що визначає межі руху сюжету в часі й просторі.

Елементи фабули: колізія, інтрига, перипетія, експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка, пролог, епілог.

Деякі літературознавці хронологічну послідовність подій називають *фабулою*, а їхнє художнє розташування — *сюжетом*.

Композиція літературного твору — це побудова, розташування, взаємозв'язок усіх його частин, образів, епізодів, сцен.

Особливості розвитку сюжету й композиції в романі «Герой нашого часу»

Письменник ретельно обмірковує послідовність епізодів, систему образів у їхньому взаємозв'язку, спосіб оповіді: від автора (оповідача) або від імені героя. Іноді автор, утілюючи свій задум, порушує хронологічну послідовність подій, вільно використовує категорію художнього часу, переноситься з теперішнього у минуле, знову повертається в теперішнє і т. ін. Така композиція називається *ретроспективною*.

«Герой нашого часу» написано у формі журналу, дорожніх записок. Назва роману («Герой нашого часу») і прізвище головного героя прозоро натякає на те, що поет нового (порівняно з пушкінським) покоління претендував створити образ нового героя (Печора — річка на півночі Росії, так само як і Онега). Історію розчарованої печорінської душі викладено у сповідальних записках героя з усією нещадністю самоаналізу. Печорін безстрашно говорить і про свої ідеалістичні поривання, і про темні сторони своєї душі, і про суперечності.

Гвардійський офіцер Печорін прибуває до місця свого призначення. Дорогою він заїжджає в Тамань (повість «Тамань»), звідти — у П'ятигорськ (повість «Княжна Мері»). За дуель із Грушницьким Печоріна висилають служити до далекої фортеці, де відбуваються події, про які в повісті «Бела» розповідає добре знайомий з Печоріним штабс-капітан Максим Максимович. Епізодом з цього періоду життя Печоріна є повість «Фаталіст» — частина щоденника («Журналу Печоріна») головного героя твору. Минає кілька років. Печорін іде у відставку та вирушає до Персії. Дорогою туди він востаннє зустрічається з Максимом Максимовичем (повість «Максим Максимович»).

У романі Лермонтова ці повісті розташовані в іншій послідовності. Розпочинає роман повість «Бела», потім — «Максим Максимович», далі — «Тамань» і «Княжна Мері», завершується роман повістю «Фаталіст».

Така послідовність переслідує мету, яка впливала з ідейного задуму, — ширше та глибше розкрити складну особистість Печоріна. Автор писав: «Історія душі людської, хоча б найдрібнішої душі, є чи не найцікавішою і найкориснішою, ніж історія цілого народу...» У трьох перших частинах оповідь іде від імені Максима Максимовича й автора, у трьох останніх — від імені самого

«Герой нашого часу» —
морально-психологічний роман

Час
1838 написання 1840

Провідна тема

доля покоління Лермонтова під час реакції
(правління Миколи I), після розгрому декабристів

Проблематика

герой і час, людина і епоха, людина і доля, смисл буття, людина і суспільство, добро і зло, життя і смерть, свобода внутрішня і соціальна, кохання і зрада, правда і фальш

Композиція

роман містить п'ять частин-повістей, кожна з яких має свою назву, свій сюжет і жанр. Головний герой об'єднує всі ці повісті в одне ціле, у єдиний роман. Хронологічно розділи розташовано непослідовно

Персонажі твору

Григорій Олександрович Печорін, штабе-капітан Максим Максимович, Бела, Азамат, Казбич, Ундіна, юнкер Грушницький, лікар Вернер, княжна Мері, Віра, офіцер Вулич

Побудова роману

кожна із частин — цілком закінчена і сприймається як окремий твір. Первісно їх так і публікували. Хронологічно межі роману охоплюють п'ять років

Основна дія

дія роману розгортається на Кавказі

Головний герой

образ Печоріна у світовій літературі належить до байронічних

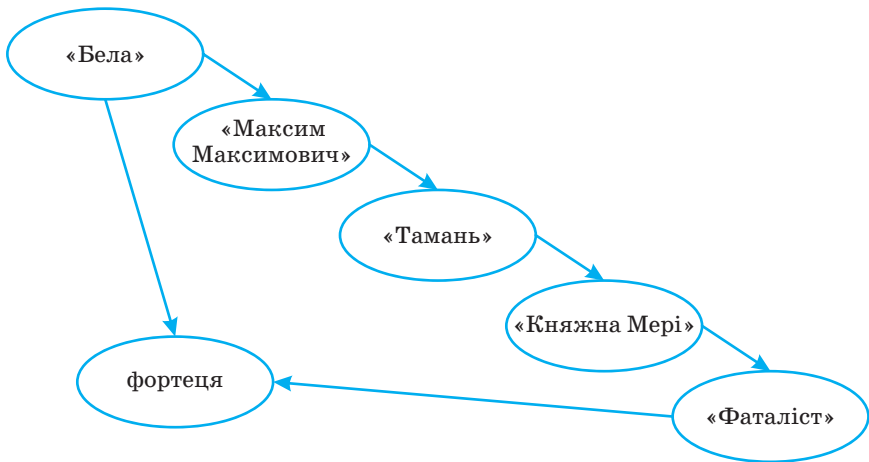
Часові межі

у романі описано 1830-ті рр.

Печоріна. Звістка про смерть героя припадає на середину роману. Вона забарвлює наше сприйняття того, що відбувається, в інші, трагічні тони.

Завдяки такій композиції автор максимально зацікавлює читача: спочатку зображує героя таким, яким він є, а потім висвітлює події, які вплинули на формування його особистості. Поєднання зовнішнього та внутрішнього сюжетів (події та психологія героя) спрямовано на те, щоб краще, глибше розкрити характер Печоріна, з'ясувати причини виникнення таких типів людей.

Схема роману «Герой нашого часу»

1. Чому роман М. Лермонтова «Герой нашого часу» вважають морально-психологічним?
2. Що таке *фабула*? У чому її відмінність від сюжету?
3. Дайте визначення поняття *композиція літературного твору*.
4. Як називається композиція, коли автор із теперішнього часу повертається в минуле?
5. Назвіть ознаки морально-психологічного, філософського романів.
6. Чому автор звернувся саме до такої форми побудови твору?
7. З якою метою використано порушення хронології оповіді?
8. Прочитайте два останніх абзаци передмови до роману. Як пояснює автор назву твору? У чому вбачає свою мету?
9. Хто в романі виконує роль оповідача?
10. З якою метою оповідь ведеться від імені кількох осіб?
11. Визначте місце Печоріна серед інших персонажів. У чому полягає його життєва позиція?

1. Як впливає особливість побудови роману «Герой нашого часу» на розкриття внутрішнього світу головного героя?
2. Як ви вважаєте, чому роман називається «Герой *нашого* часу»? Наскільки відокремлює себе автор від покоління, недоліки якого викриває?
3. Які риси вказують на реалістичність твору Лермонтова?

«Герой нашого часу». Складність образу Печоріна, його духовна трагедія (повісті «Бела», «Максим Максимович», «Тамань»)

1. Як ви розумієте назву твору М. Ю. Лермонтова «Герой нашого часу»?
2. Як ви вважаєте, чи випадково відмовився Лермонтов від хронологічного принципу розташування повістей, із яких побудовано роман, від порядку їхньої первісної публікації?

Автор ставить перед собою завдання розкрити «історію душі людської», про що й пише в передмові до «Журналу Печоріна». Його увагу звернено на розкриття складного й суперечливого характеру головного героя. Зміна оповідачів у романі дозволяє читачеві побачити героя ніби з трьох точок зору.

Такий розподіл ролей між оповідачами не випадковий: все починається із зовнішнього, осудливого й не дуже проникливого погляду Максима Максимовича, потім іде максимально об'єктивна оцінка мандрівного офіцера. І, нарешті, останнє слово за самим Печоріним — його щира й трагічна сповідь.

Максим Максимович (розповідає про Печоріна в повісті «Бела»)	Офіцер, який мандрує (автор роману)	Печорін
Цей людський тип характерний для Росії першої половини XIX ст.: це людина честі, військового обов'язку, дисципліни. Він простодушний, добрий, щирий	Освічений офіцер, який вже дещо знає про таку дивну людину, як Печорін. Свої спостереження й висновки буде з урахуванням того, що йому відомо про дивацтва й суперечності характеру героя. За рівнем офіцер і Печорін набагато ближчі, тому деякі речі, незрозумілі Максимові Максимовичу, він може пояснити	Людина розмірковує про сенс життя, про власне призначення, намагається зрозуміти суперечливість свого характеру, Печорін сам себе і судить, і карає

Максим Максимович (розповідає про Печоріна в повісті «Бела»)	Офіцер, який мандрує (автор роману)	Печорін
<i>Яким представлений герой</i>		
<p>З розповіді Максима Максимовича Печорін постає перед читачем як таємнича, загадкова людина, якої не можна зрозуміти і вчинки якої не можна пояснити.</p> <p>«Є ж, далєбі, такі люди, яким на роду написано, що з ними мають траплятися різні незвичайні речі!»</p>	<p>Уперше на сторінках роману виписано психологічний портрет героя. Печоріну надано живі риси, автор намагається пояснити деякі вчинки Печоріна. Загадковість і абстрактність образу поступаються місцем конкретності й реалістичності.</p> <p>«Всі ці уваги спали мені на думку, можливо, лише тому, що я знав деякі подробиці його життя, і, можливо, на іншого вигляд його справив би зовсім інше враження...»</p>	<p>Трагічна сповідь героя.</p> <p>«Історія душі людської, хоча б найдрібнішої душі, чи не цікавіша й не корисніша за історію цілого народу, особливо коли вона — наслідок спостережень розуму зрілого над самим собою і коли її писано без честолюбного бажання викликати співчуття чи подив»</p>

Повісті «Бела», «Максим Максимович», «Тамань»

Композиція роману підпорядкована логіці розкриття образу головного героя. У першій частині ми бачимо Печоріна очима Максима Максимовича. Ця людина щиро прив'язана до Печоріна, але духовно йому чужа. Їх розділяє не тільки різниця в соціальному статусі й вік. Вони — люди принципово різних типів свідомості і діти різних епох. Для штабс-капітана, старого кавказця, його молодий приятель — явище чужорідне, дивне й незрозуміле. Тому в оповіді Максим Максимовича Печорін постає як людина загадкова, таємнича.

Один із найважливіших героїв роману М. Лермонтова «Герой нашого часу», Максим Максимович, не випадково обраний першим оповідачем. Його

В. Серов. Бела

образ — один із найцікавіших у романі, тому що цей людський тип характерний для Росії першої половини XIX ст. Це чуйна натура, що надовго зберігає свою прихильність. Як і решта героїв, він дозволяє нам глибше зрозуміти образ головного героя роману — Печоріна.

Отже, вклавши розповідь про історію Печоріна в уста «старого кавказця» Максима Максимовича, Лермонтов відтінив трагічну спустошеність душі Печоріна і водночас протиставив йому цілісний характер російської людини, здатної на розуміння та співчуття до інших. Однак це не свідчить про чітке протиставлення цих персонажів як негативного й позитивного. У Максимі Максимовичу відображено російський характер з притаманною йому покірністю долі. Він сумлінно тягне лямку військової служби на Кавказі та не замислюється про мету свого існування. На противагу йому, Печорін охоплений духом протесту, що виражено в його презирстві й ненависті до людства загалом. І чим більше читач знайомиться з Печоріном, тим більше проймається до нього повагою і навіть симпатією.

Печорін приносить страждання й нещастя Максимові Максимовичу, Белі. Він намагається щиро кохати, поважати, дружити, але не знаходить у своїй душі сил для тривалого, постійного почуття. Кохання поступається місцем розчаруванню й охолодженню. Дружні стосунки — роздратуванню й утомі від постійної опіки.

Печоріна приваблює цілісність, сила й природність почуттів гірської «дикунки», черкешенки. Любов до Бели — це не примха з боку Печоріна. Спроба повернутися у світ щирих почуттів, намагання наблизитися до людини іншої віри, іншого способу життя, пізнати Белу ближче, знайти якусь гармонійну рівновагу у стосунках із нею закінчується трагічно. Печорін — людина, що живе «з цікавості», зізнаючись: «Усе моє життя було лише низкою сумних і невдалих заперечень серцю або розуму».

Історію розчарованої печорінської душі викладено в записках героя з усією нещадністю самоаналізу; будучи одночасно і автором, і героєм «Журналу...», Печорін безстрашно говорить і про свої ідеальні

Ілюстрація М. Дубовського до повісті «Максим Максимович». «Коляска була вже далеко...»

порівняння, і про темні сторони своєї душі, і про суперечності свідомості. Але цього мало для створення об'ємного образу; Лермонтов уводить у розповідь інших оповідачів не «печорінського» типу — Максима Максимовича, мандрівного офіцера. Зрештою, у щоденнику Печоріна наведено й інші відгуки про нього: Віри, княжни Мері, Грушницького, доктора Вернера.

Найбільш важливими в цьому плані є повісті «Бела» і «Тамань». Перша, з якої й починається весь роман, дає нам лише загальне уявлення про героя, оскільки оповідь ведеться від імені Максима Максимовича — людини неосвіченої і нездатної до глибокого аналізу, а у другій (повість «Тамань» — це третя повість у романі) події викладає вже сам герой, тобто перед читачем постає внутрішній світ героя.

Думка познайомити Печоріна з Белою належить Максимові Максимовичу. Щиро співчуваючи «тоненькому, біленькому» офіцерові «з великими дивацтвами», Максим Максимович хоче його розважити й веде на весілля до князя. Сам того не усвідомлюючи, він підказує Печоріну спосіб викрадення Бели.

Становище Бели по-справжньому трагічне. Хоча їй присвячено цілу повість у романі, автор звертає на неї увагу хіба що як на красиву «річ»: «І справді, вона була вродлива: висока, тоненька, очі чорні, як у гірської сарни, так і заглядали вам у душу. Печорін у задумі не зводив з неї очей, і вона частенько спідлоба на нього поглядала...». Печорін своєю примхою, нав'язною йому Максимом Максимовичем, вирвав її зі звичного життя. Коли ж вона покохала його і цим свідомо порвала з минулим, він охолов до неї: «Любов дикунки не набагато краща за любов знатної пані; неучтво і простосердність однієї так само набридають, як і кокетування другої». Печорін готовий на рішучі кроки заради своєї примхи, незважаючи на наслідки його дій для інших. Він опосередковано винен у смерті Бели, яка здатна на велике палке кохання, але не належить до кола Печоріна, тому перспектив для розвитку їхнього кохання немає.

Герой дуже болісно переживає загибель черкешенки, хоча й не хоче цього показати.

У повісті «Тамань» починає вимальовуватися внутрішній образ Печоріна. З «Тамані» ми ще не можемо скласти уявлення про його життєву філософію, але вже починаємо розуміти, що це за характер. У цій главі проявляється потреба героя в яскравих життєвих враженнях, нестандартних ситуаціях. Печорін вдався до небезпечної авантюри з однією лише метою — «дістати ключ до цієї загадки». У зв'язку з цим у ньому проявилось багато позитивних

якостей: сила, воля, зібраність, відвага та рішучість. Але ці якості він розтрачує абсолютно безцільно.

Печорін зовсім не думає про тих, хто поряд. Він дбає лише про свої інтереси та розваги. Щойно він відчуває наближення якоїсь таємниці, одразу ж забуває про обережність і стрімко рухається назустріч викриттям. Тому часто герой перекручує або навіть ламає долі інших людей, втручаючись у їхні долі із цікавості. Коли таємниця цих людей розкрито, оголено й безцільність рішучих дій Печоріна. І знову нудьга, байдужість, розчарування...

У перших трьох повістях («Бела», «Максим Максимович», «Тамань») описано лише вчинки героя. Лермонтов демонструє приклади печорінської байдужості, жорстокості до людей, показаних або як жертви його пристрастей (Бела), або як жертви його холодного розрахунку (бідні контрабандисти). Мимоволі напрошується висновок, що ключовими рушіями дій Печоріна є влада та егоїзм: «Що мені, мандрівному офіцеру, до радощів і лих людських?» Але не все так просто. Зовсім не такий простий внутрішній світ героя.

Перед нами водночас совіслива та вразлива людина, що глибоко страждає.

1. Як у першому портреті Печоріна, зображеному Максимом Максимовичем, розкрито суперечливість характеру героя — мандрівного офіцера?
2. Чому історія Бели, що сталася в минулому, постійно переривається оцінними репліками Максима Максимовича та автора, що лунають у їхньому теперішньому?
3. Чому в історії з Белою Печорін не вважав себе винним?
4. Як виявляється суперечливість характеру Печоріна після смерті Бели? Які художні деталі це підкреслюють?
5. З якою метою в цю главу введено описи кавказької природи?
6. Яке враження справила на вас перша історія з життя Печоріна?
7. Які риси його характеру здаються вам негативними? Які деталі тексту 1–2-ї глав підкреслюють його позитивні якості?
8. Який художній сенс у тому, що в главі «Тамань» оповідачем є власне герой?
9. Що здивувало Печоріна (повість «Тамань»)?
10. Навіщо йому потрібно було дістати «ключ» загадки контрабандистів?
11. Прочитайте портрет дівчини-ундіни. Які оцінки дає їй Печорін і як це характеризує його особисто?
12. Проаналізуйте епізод сутички Печоріна з дівчиною в човні. Дайте оцінку поведінці Печоріна в цій сцені.

13. Чому Печорін називає контрабандистів «чесними»? Чому йому сумно наприкінці їхньої історії? Що це прояснює в його характері?
14. Яку позицію Печоріна стосовно тих, хто поряд, підкреслює автор?

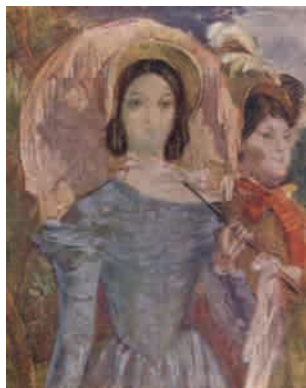
1. Прочитайте опис зовнішності Печоріна. Доведіть, що це психологічний портрет.
2. Чому другий портрет Печоріна ми бачимо очима автора?
3. Порівняйте Печоріна на попередніх сторінках роману і в повісті «Тамань». У чому ви бачите відмінність і чим її можна пояснити?

Печорін — «герой свого часу» (повісті «Княжна Мері», «Фаталіст»)

Чим відрізняється Печорін у повістях «Бела» і «Максим Максимович» від Печоріна в «Тамані»? Які якості він утратив?

Найбільша за розміром складова роману — повість «Княжна Мері». Письменник використовує форму журналу, щоденника для того, щоб відкрити читачеві характер головного героя, усю його суперечливість і складність. Про події розповідає головний учасник, що перебуває в центрі подій. Він не виправдується і не звинувачує нікого, а розкриває свою душу.

Як і Пушкін («Постріл» і «Пікова дама»), Лермонтов продовжує розробляти тему гравця, який випробовує долю. Авторіві цікаво зрозуміти: чи існує фатум, і якщо так, то наскільки самостійна особистість? Чому ж доля героя така трагічна? Відповіддю на це питання є остання повість «Фаталіст», що знову повертає розповідь у фортецю, у якій і починалася історія з Белою. Тут автор порушує вже проблеми не стільки психологічні, скільки філософські й моральні. Отже, у творі вимальовується кільцева композиція, характерна для лермонтовських повістей: повернення на круги своя означає безвихідь філософських пошуків головного героя і приреченість у його долі.

Л. Фейнберг.
Княжна Мері

Розширюємо світогляд

Фаталізм (у перекладі з латин. «зумовлене долею») — віра в нібито наперед визначену, невідворотну долю, у фатум.

Відповідно до думки прихильників цього світогляду, будь-яка дія, що відбувається у світі, є частиною якогось сценарію, на який неможливо вплинути.

Калейдоскоп цікавого

Багато персонажів повісті «Княжна Мері», за свідченням мемуаристів, мали своїх прототипів. Загальноновизнаним прототипом Грушницького був Микола Петрович Колюбакін — запальний, фертикуватий і завзятий дуелянт. Поранення в ногу під час експедиції стало приводом для поїздки на води, де й відбулася його зустріч із Лермонтовим. Не виключено, що в Грушницькому відбилися і якісь риси М. С. Мартинова, у минулому товариша Лермонтова по Школі гвардійських підпрапорщиків і кавалерійських юнкерів, а пізніше — учасника фатальної дуелі, що сталася в липні. Прообразом Віри, вочевидь, стала В. О. Лопухіна-Бахметєва. А ось щодо прототипу княжни Мері немає одностайної думки. Одні називали ім'я Н. С. Мартинової, сестри М. С. Мартинова, інші — К. А. Клінберг, п'ятигорської знайомої Лермонтова. Лікаря Вернера списано з медика штабу кавказьких військ у Ставрополі М. В. Майєра, Вулича — з кінногвардійця В. В. Вулича.

Прообразом Печоріна, як переконливо довела Е. Г. Герштейн, був товариш поета Андрій Павлович Шувалов. «Він дуже подобався жінкам завдяки контрасту між його зовнішністю, що здавалася ніжною і тендітною, його низьким приємним голосом, з одного боку, і надзвичайною силою, яку приховувала ця тендітна оболонка, — з іншого», — так описує Шувалова сучасник.

1. Навіщо Печорін домагався любові Мері?
2. Як зрозуміти його твердження: «А що таке щастя? Насичена гордість»? Чи послідовний Печорін у дотриманні цієї життєвої позиції?
3. Які погляди Печоріна на дружбу? Як це виявляється в його стосунках з іншими людьми?
4. Як Печоріна характеризують його взаємини з Вернером і Грушницьким?
5. Чому з усіх жінок Печорін виокремлював Віру? Знайдіть пояснення цьому в щоденникових записах від 16 і 23 травня.
6. Прочитайте епізод переправи Печоріна і Мері через гірську річку (запис від 12 червня).
7. Як у розмові Мері з Печоріном розкривається розум і неординарність її характеру?

8. Прочитайте запис від 14 червня. Як Печорін пояснює зміни в самому собі і як це його характеризує?
9. Прочитайте внутрішній монолог Печоріна перед дуеллю (запис від 16 червня). Чи щирий Печорін у цьому визнанні, чи він лукавить навіть перед самим собою?
10. Чому розповідь про дуель автор дає у спогадах Печоріна (через півтора місяця у фортеці)?
11. Як поводить ся Печорін під час дуелі? Що позитивного і що негативного підкреслює автор у його образі? Які почуття викликає герой — співчуття чи осуд?
12. Як проявляється майстерність Лермонтова в зображенні життя та психології людей у цьому епізоді?

Повість «Княжна Мері» — це майже щоденний літопис життя Печоріна. Він пише про свої думки, почуття, поведінку та вчинки. Він шукає самотні, природні й глибокі натури, досліджує, аналізує їх так само, як досліджує власну душу. Скрізь, де з'являється Печорін, він не просто ускладнює життя людей, а й додає до нього свою неприкаяність, безпритульність. Зіштовхуючи людей одне з одним, він змушує їх розкриватися повною мірою: любити, ненавидіти, страждати. У цих людях, у їхніх душах і долях прагне Печорін розгадати їхнє справжнє призначення. Пейзажні замальовки природи Кавказу свідчать про здатність Печоріна захоплюватися прекрасним, про його високу внутрішню культуру та розвинені естетичні почуття.

Печорін одразу ж виокремлює княжну Мері з натовпу світських красунь. Мері скромна, добра й розумна. Її вчинки та почуття благородні, у неї «немає нічого такого, що б виключало повагу». Розумний Печорін, досконало опанувавши закони життя аристократичних кіл, розуміє, що шанувальники Мері можуть зіграти з ним злий жарт. Бунтівливий, охоплений нудьгою, він охоче йде назустріч пригодам.

Забувши про аристократичну гордість, Мері потягнулася до сильної особистості. Зачарована силою духу Печоріна, вона полюбила його, але не зрозуміла його бунтівливої, суперечливої душі.

В описі трагічної сцени прощання Печоріна з Мері немає ані докорів, ані істеричних ридань, проте драму молодій душі передано з приголомшливою силою. Щиросердне зізнання Мері прискорило її розрив з Печоріним, який понад усе боявся втратити свою незалежність.

В історії з Мері, як і в інших драматичних епізодах роману, Печорін постає водночас і жорстоким мучителем, і людиною, що

глибоко страждає. Йому властиві живі поривання серця й справжня людяність. Вигляд змученої Мері викликає в ньому гостре почуття жалю. «Це стало нестерпно: ще хвилина — і я впав би до ніг її», — зізнається герой.

Княжна Мері, як і Бела, — це лише епізоди в житті Печоріна, але, як виявляється, у його житті була жінка — Віра, яку він по своєму кохав уже багато років і яка щиро кохала його. Після зустрічі з нею у гроті він записав у щоденнику: «Серце моє болісно стислося, як після першої розлуки. О, як я зрадив цьому почуттю!». Йому потрібна близька людина. Лише з Вірою він міг бути самим собою, не грати «комедії», адже Віра — єдина жінка, яка зрозуміла Печоріна з його «мізерними слабкостями, дурними пристрастями».

ЛК. Усі, хто знав М. Врубеля за життя, хто писав про його творчість, бачили глибокий зв'язок художника з творчістю видатного російського поета М. Ю. Лермонтова. Лермонтов був улюбленим поетом Врубеля все життя. Він знав багато його віршів напам'ять, читав їх друзям і близьким. Подібно до Лермонтова, Врубель рано відчув свою обраність, мріяв про славу й визнання. Поет мав на художника особливий вплив.

Розгляньте ілюстрації М. Врубеля до роману М. Лермонтова «Герой нашого часу» — «Княжна Мері і Грушницький», «Дуель Печоріна з Грушницьким». Які епізоди зображено на ілюстраціях? Які почуття персонажів роману передав художник? Підтвердьте свою думку цитатами.

М. Врубель. Малюнки до роману «Герой нашого часу» М. Лермонтова

Повість «Фаталіст» завершує роман Лермонтова «Герой нашого часу». Прикметно, що вона є останньою і в «Журналі Печоріна». Хронологічно події в цьому розділі відбуваються вже після того, як Печорін побував у Тамані, П'ятигорську й Кисловодську, після епізоду з Белою, але перед зустріччю героя з Максимом Максимовичем у Владикавказі. У «Фаталісті» Печорін намагається розв'язати найскладніше для нього питання: наскільки людина вільна розпоряджатися своєю долею? Відповідь на це питання зможе пояснити Печоріну його власну душу й долю, а також розкриє найважливіший момент — авторське трактування образу. Ми зрозуміємо, ким, на думку Лермонтова, є Печорін: жертвою чи переможцем.

1. Як ставиться до зумовленості долі Вулича? Печорін? автор? Чиє ставлення неоднозначне й чому?
2. Навіщо Лермонтов уводить у розповідь думку про те, що Печорін відчував швидку загибель Вулича?
3. Хто з героїв шукає смерті — Вулич чи Печорін? Чому?
4. Як характеризує Печоріна його бажання випробувати долю? Які риси його характеру виявляються в сцені захоплення п'яного козака?
5. Кого з героїв стосується назва розділу? У чому полягає її художнє значення?

1. Доведіть, що глава «Фаталіст» — це філософський твір.
2. Чи можна вважати кінцівку роману похмурою, безнадійною? Аргументуйте свою думку.

Заключна глава «Фаталіст», на перший погляд, здається зайвою, випадає із закономірного розвитку роману. Але насправді у «Фаталісті» міститься найважливіша думка оповіді, до якої поступово вів нас автор. Печорін переходить від самооцінки до роздумів про своє покоління.

Це «останній акорд» у створенні образу Печоріна (а саме з цим пов'язані особливості композиції роману). Герой роману розмірковує про головне питання буття, про призначення людини й віру.

Повість починається з філософської суперечки Печоріна з Вуличем про приреченість людського життя. Вулич — прихильник фаталізму. Цю суперечку перевіряють трьома прикладами, трьома смертельними герцями з долею: спробою Вулича вбити себе пострілом у скроню, що закінчилася невдачею; випадковим вбивством Вулича на вулиці п'яним козаком; відважним кидком Печоріна на козака-вбивцю.

Особливого значення набувають роздуми Печоріна про долю свого покоління — про втрату віри й марні пошуки «високого призначення». Роздум «під зорями» — вельми значущий для лермонтовської лірики символ небесного, прекрасного і зазвичай недосяжного. Розмова про покоління переноситься у філософський план, набуває цілісності й логіки світогляду.

«Дзеркальний епізод» (із п'яним козаком) — спроба Печоріна випробувати долю. Важливо, що, попри всю схожість мети, ситуація зовсім інша: Вулич грає; Печорін, вступаючи в гру з долею, допомагає зловити злочинця.

Проблему фаталізму так і не розв'язано остаточно, і міркування Печоріна відображають ще одну важливу рису покоління — сумнів.

Повість «Фаталіст» має відмінне від решти повістей значення для композиції. Тут ми не дізнаємося нічого нового про героя. Автор підбиває підсумок міркувань і думок Печоріна.

Завдяки такій композиції у фіналі роману починають проступати світлі мотиви. Світло пробивається, коли в повісті «Фаталіст» герой намагається розв'язати головне питання — про призначення людини в житті, долю якої визначає божественна або власна воля. Зрештою в читачів залишається враження драматичності людської долі, у якій завжди присутні боротьба, злети й падіння.

Отже, філософський розділ «Фаталіст» відіграє в романі роль своєрідного епілогу. Завдяки особливій композиції роману він закінчується не смертю героя, про яку було повідомлено в середині твору, а показом Печоріна в момент виходу з трагічного стану бездіяльності й приреченості. Тут уперше герой, роззброюючи п'яного козака, який вбив Вулича і є небезпечним для інших, чинить так для загального добра, а не щоби позбутися нудьги. Крім того, Печорін тут не пов'язаний із жодними «порожніми пристрастями»: теми кохання у «Фаталісті» немає зовсім.

На перший план виведено головну проблему — можливостей людини, яку взято в найзагальнішому плані. Саме це й дозволяє закінчити на мажорній ноті, здавалося б, «сумну думку» про покоління 1830-х рр.

П. Боклевський. Печорін

Запам'ятайте! Творчість Михайла Юрійовича Лермонтова — духовного спадкоємця О. С. Пушкіна — одна з найвищих вершин російської та світової літератури. Лірика поета поруч із ранньою творчістю Пушкіна визначила злет російського романтизму. Про що б не писав Лермонтов — про далеке минуле чи про кохання і дружбу, про пошуки сенсу буття,— його ідеї й образи завжди насичені почуттями патріотизму й волелюбності. Мотиви свободи і трагічної самотності в поезії Лермонтова втілено так сильно і в такій загостреній формі, як у жодного з російських поетів.

Усвідомте, що М. Лермонтов досліджує складний духовний світ людини. Творчість поета наскрізь пронизана глибокими почуттями. Ключові слова до його світорозуміння слід шукати в поняттях «особистість» і «доля». Ліричний герой невід'ємний від автора.

1. Згадайте, які риси притаманні байронічному герою. Чи можна вважати Печоріна байронічним героєм?
2. Як ви вважаєте, чому Лермонтов називає Печоріна *героєм свого часу*? Яке значення він вкладає у слово *герой*? Аргументуйте свою думку.

Прізвище *Печорін* походить від назви річки Печори, що розташована на північ від річки Онеги. Чи є щось спільне між Онегінін та Печорінін? Складіть порівняльну характеристику персонажів.

Підсумуємо знання з теми

1. Яким ви уявили ліричного героя віршів Пушкіна? Наскільки притаманні йому риси романтичного героя?
2. Визначте елементи романтизму в ліриці О. С. Пушкіна.
3. Якою постає перед сучасним читачем інтимна лірика Пушкіна?
4. Підготуйте відповідь на запитання: «У чому вбачає Пушкін призначення поета і як він обґрунтовує у віршах своє право на безсмертя?»
5. Які мотиви звучать у філософській ліриці Пушкіна? У чому полягає її художня своєрідність?
6. Чому критик стверджує, що кохання у Пушкіна — «це не просто почуття людини, але почуття людини-митця»?
7. У чому полягає своєрідність композиції вірша «Я пам'ятаю дивну мить...»?
8. Чи вважаєте ви, що роман О. Пушкіна «Євгеній Онегін» — це гімн коханню?

9. Доберіть ключові слова для характеристики ліричного героя віршів М. Лермонтова. Обґрунтуйте свій вибір.
10. Як мотиви поезії, на вашу думку, пов'язані з життям М. Ю. Лермонтова?
11. Які ознаки романтизму наявні у прочитаних вами поезіях М. Ю. Лермонтова? Що пов'язує лермонтовські вірші з творчістю Дж. Н. Г. Байрона?
12. Наскільки романтизм вплинув на поезію Лермонтова? Аргументуйте свою відповідь.

Проаналізуйте!

1. Чим, на вашу думку, відрізняється ліричний герой поезій М. Лермонтова від ліричного героя віршів О. Пушкіна? Що в них спільного?
2. Останнім часом дедалі частіше згадують крилату фразу, сказану 1859 р. Аполлоном Григор'євим, одним з провідних літературних критиків ХІХ ст.: «Пушкін — наше все: Пушкін — представник усього нашого душевного, особливого, такого, що залишається нашим душевним, особливим після всіх зіткнень з чужим, з іншим світом...» Що це означає — «все»? Спробуйте відповісти на це питання.

Створіть!

Уявіть, що ви — письменник-реаліст. Вам необхідно створити невеличкий реалістичний твір-оповідання, пам'ятаючи про його ознаки: зображення типових характерів за типових обставин, увага до проблем взаємодії людини й середовища, перенесення уваги на соціальну сферу. Оберіть найважливішу, на вашу думку, тему сучасності. Анонуйте власний твір.

Літературний ринг

1. Ознайомтеся з різними думками щодо особистості М. Ю. Лермонтова. Наскільки згодні ви із твердженням, що критичний погляд на поета — погляд зазвичай необ'єктивний?

Літературознавець І. Л. Андроніков, що ґрунтовно вивчав творчість М. Лермонтова, зазначав: «Щоразу, як вимовляєш ім'я Лермонтова, думаєш, що це один із найгеніальніших людей, які колись народжувалися на землі»

«Більша частина сучасників Лермонтова, навіть дехто з осіб, пов'язаних з ним спорідненістю і приязню, кажуть про поета як про істоту жовчну, незграбну, зіпсовану і таку, що має чудернацькі примхи»

2. Проведіть міні-дослідження за темою «Поезія Лермонтова про особистість поета».
3. Поміркуйте, чи можна вважати бездоганним учинок головної героїні «Євгенія Онегіна» Тетяни — заміжжя без кохання?

Авторитетна думка літературознавця

Прочитайте та прокоментуйте висловлювання відомих літературознавців, спираючись на свій досвід прочитання пушкінських та лермонтовських творів.

• «Пушкін чесний, і в ньому людина дорівнює поетові» (<i>С. Шеврьов, критик, поет ХІХ ст.</i>).• «Читаючи Пушкіна, можна чудовим чином виховати в собі людину» (<i>В. Белінський, критик ХІХ ст.</i>)	• Ф. Боденштедт, один із перекладачів Михайла Юрійовича, зауважив, що хоча той був «суб'єктивним поетом, він умів бути і об'єктивним», а тому «має те спільне з видатними письменниками всіх часів, що творіння його правдиво відображають його час із усіма його добрими і поганими рисами»

Беручи до уваги наведені свідчення, чи вважаєте ви, що поезія Пушкіна та Лермонтова актуальна сьогодні?

ХІХ ст. — один із найцікавіших періодів у історії світової літератури. Його по праву зараховують до золотого фонду світового мистецтва. Панівні естетичні принципи встигали кілька разів трансформуватися протягом життя одного покоління. Але простежується певна закономірність, зокрема провідна роль двох літературних напрямів: романтизму й реалізму.

О. С. Пушкін належить до тих письменників, чий творчий шлях розвивався під знаком різних художніх напрямів. Ранній Пушкін — романтик, у його творах можна навіть виявити деякий вплив сентименталізму. Водночас його вважають родоначальником російського реалізму. Його роман у віршах «Євгеній Онегін» названо «енциклопедією російського життя».

М. Ю. Лермонтов, як і його видатний попередник, у своїй творчості поєднав романтизм і реалізм. Поезія романтичної самотності й протистояння світові знайшла відображення в поемах «Мцирі» й «Демон». Вершиною лермонтовського реалізму вважають роман «Герой нашого часу».

Ваша книжкова полиця

- *Лірика* О. С. Пушкіна / переклад з рос. ; передмова М. Рильського. — К. : Дніпро, 1969. — 216 с. — (Перлини світової лірики).
- *Лермонтов Михайло*. Вибрана поезія / переклад з рос. ; післямова В. Богуславської. — К. : Дух і літера, 2009.
- *О. С. Пушкін*. Вибране. — К. : Школа, 2009. — 336 с. — (Бібліотека шкільної класики).

Онлайн-бібліотека

- Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади творів. <http://www.ae-lib.org.ua/>
- Вивчення біографії та творчості О. С. Пушкіна. <http://wiki.ciit.zp.ua/>
- Євгеній Онегін в перекладі українською (М. Рильський). <http://www.ukrlib.com/PushkinEvgeniiOnegin.html>
- Лірика Лермонтова. <http://tvori.com.ua/lirika-lermontova/>
- Нові тенденції вивчення біографії письменника. http://zarlit19.blogspot.com/2014/12/blog-post_74.html
- Нотатки школяра. http://parta.at.ua/publ/z_rosijskoji_literaturi/lermontov_m_ju/33
- Перечитуючи Лермонтова. Статті з літератури. <http://historylib.net/perechituyuchi-lermontova/>
- Стисла біографія Лермонтова. <http://mykniga.com.ua/biograph/korotka-biografiya-lermontova-najgolovnishe-i-korotkij-zmist-zhittya-mixajla-yurijovicha-dlya-vsix-klasiv.html>

Визначення

Реалізм — літературно-мистецький напрям, суть якого полягає у всебічному відображенні взаємин людини і середовища, впливу соціально-історичних обставин на формування особистості

Ідейні засади

- Прагнення об'єктивності і безпосередньої достовірності відображення;
- художнє відтворення життя «у формах самого життя»;
- конкретно-історичний підхід до явищ дійсності;
- правдивість у зображенні деталей;
- віра в гуманістичні ідеали;
- конфліктність як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди;
- перевагу прозових жанрів у літературі (роман, повість) та ін.

Часові межі

XIX ст.

Філософія

Позитивізм

Реалізм

Представники в Україні

- Марко Вовчок,
- І. Нечуй-Левицький,
- Панас Мирний,
- І. Франко

Представники в Англії

- Ч. Дікенс,
- В. Теккерей

Представники в Росії

- І. Гончаров,
- І. Тургенєв,
- М. Салтиков-Шчдрін,
- Ф. Достоевський,
- Л. Толстой,
- А. Чехов

Представники у Франції

- Стендаль,
- О. де Бальзак,
- П. Меріме,
- Г. Флобер,
- Гі де Мопассан,
- Е. Золя

Подорож четверта.

Реалізм — основний художній напрям у світовій літературі XIX століття

Література XIX ст. була тісно пов'язана зі своєю добою. Відгуком на духовні потреби суспільства стало формування в середині й протягом третьої третини XIX ст. нового великого художнього літературного стилю, який дістав назву *реалізм*. Реалізм у літературі, якому поступився місцем романтизм, шукає істину й знаходить її, прагнучи перетворити дійсність. Один із найважливіших принципів реалістичного мистецтва — показ літературного персонажа в тісному зв'язку з оточенням, яке формує характер людини.

Покращувати звичаї свого часу — ось мета, якої повинен прагнути кожен письменник, якщо він не хоче бути тільки звеселителем публіки.

О. де Бальзак

Своїх класичних форм реалізм набуває у Франції в 1830-ті рр., згодом поширюючися також іншими країнами. На формування реалістичного світогляду мали вплив філософія позитивізму, розвиток природничих і суспільних наук. Особливою прикметою XIX ст. є поява нового розуміння сутності й функції мистецтва, нового бачення людини, що зумовило творення оновленої художньої системи, нове розуміння правди дійсності й правди художньої. Цей період характеризується стильовим розмаїттям, коли в мистецтві співіснували романтизм, реалізм, модернізм.

Розширюємо світогляд

Позитивізм (латин. *positivus* — позитивний) — напрям філософії, у якому єдиним джерелом знань вважають конкретні науки. Виник у Франції у 1830-ті рр. Його фундатором був французький філософ і соціолог О. Конт. Позитивісти не визнавали абстрактних теоретичних міркувань, що, на їхню думку, не дають справжньої картини життя. Своєю філософією вони оголосили конкретні науки, які спиралися на досвід людини.

Пл. Реалізм (метод) — художній метод, основою якого є принцип життєвої правди у змалюванні соціального середовища, побуту, суспільних відносин і обумовлених ними типів людських характерів.

Реалізм XIX ст. (напрямок) — літературний напрямок, у якому людину розглядають в її зв'язках із соціальним середовищем. Сформувався в 1820-х рр. певною мірою як заперечення художніх принципів романтизму. Іноді реалізм XIX ст. називають *класичним реалізмом* або *критичним реалізмом*.

Течії реалізму	Умови, обставини дійсності, що зображено	Конфлікт	Герой і прийоми його зображення
Доба Відродження (XVI ст.)	Царство природи, суспільство, близьке до демократичного	Між гуманістичним та середньовічними ідеалами	Показ гармонії багатства душі й краси тіла та розуму
Доба Прогресивності (XVIII ст.)	Природні обставини, умовно правдоподібні ситуації. Людина розумна, практична	Між розумним та стихійним, негативним у людині й суспільстві	Показ самоцінності людини, її поетизація, піднесення сили розуму; критика нерозумних дій у сатиричних образах
Критичний реалізм (XIX ст.)	Типові умови, типові обставини	Між особистістю та суспільними негативними явищами, суперечностями	Типовий представник певного суспільного прошарку, поведінка якого зумовлена соціальними обставинами; психологізація, сатиричні засоби
Соціалістичний реалізм (XX ст.)	Дійсність із позицій партійного керівництва	Між капіталістичними та соціалістичними ідеями	Ідеалізована людина соціалістичного суспільства; борець, будівник нового суспільства; ідеалізація, контрастність

Письменники-реалісти вивчали матеріальні мотиви людської поведінки, приватне життя окремих людей і намагалися зображувати життя об'єктивно, неупереджено, показуючи як позитивні, так і негативні його риси. Тому в їхніх творах часто порушено «низькі», «брудні» теми — гроші, злочини, аморальні вчинки. Одним із найважливіших принципів реалістичного мистецтва є показ літературного героя в тісному зв'язку з оточенням, яке

впливає на формування його характеру. Ретельно аналізуючи дійсність, різні варіанти соціальної поведінки, митці-реалісти створювали *типи* — узагальнені образи людей, характерні для певної групи суспільства чи соціальної групи, — своєрідний аналог видів і підвидів у біології.

Реалізм розвивався в різних стилях, одним із яких наприкінці XIX ст. став *натуралізм* (засновник — Е. Золя). Натуралісти вважали, що витвір мистецтва повинен бути справжнім «людським документом» — вичерпним описом того чи іншого суспільного явища. Доля персонажів, їхня психологія залежать від спадковості (життєвий шлях, характер героя обумовлені його генами, спадковістю), середовища (персонаж є витвором середовища, у якому формується) та історичного часу. Натуралісти зняли заборону з багатьох тем, які доти не можна було описувати в літературі.

Ще в 1850-ті рр. у Великій Британії та Франції поширився *естетизм* («парнасці» Д. Г. Россетті, Д. Рьоскін, В. Пейтер та ін.). Письменники-естети проголосили красу головною цінністю, писали лише про вишукане, досконале, прекрасне й навіть вважали, що краса є вищою за мораль (найяскравіший представник — Оскар Вайльд).

У 1870–1880-ті рр. в деяких країнах набув поширення *неоромантизм*. Знов популярними стали образи сильної самотньої особистості, а також теми екзотичних країн, пригод, таємниць (найяскравіші представники — Р. Л. Стівенсон, Р. Кіплінг, Е. Ростан та ін.). Автори неоромантичних творів багато чого взяли від реалізму (зокрема, психологічний аналіз у зв'язку з навколишньою дійсністю).

Реалізм робить головним предметом свого зображення сучасність, заперечує міфи, звертається до соціальної природи конфліктів, змальовує «маленьку людину», життєподібного героя. Мова романтизму поетична, мова реалізму наближена до розмовної, побутової, використовує діалектизми й жаргонізми.

Однак у творчості визначних реалістів ці два великі напрями часто не виключають один одного, а гармонійно співіснують. Бальзак використовує романтичну фантастику в «Шаґреневій шкірі».

Обкладинка книги
Р. Л. Стівенсона
«Острів скарбів»

Стендаль зображає характерні для романтизму виняткові характери й пристрасті («Червоне і чорне», «Пармський монастир»). Новели Меріме поєднують дійсність із фантастикою, містикою, зображають екзотику Півдня, сповнені фольклорних мотивів. Елементи романтизму можна спостерігати також у творах Ч. Діккенса і Г. Гейне, Г. Флобера і Ф. Достоєвського, Т. Шевченка і Б. Пруса, Ш. де Костера і І. Франка. «Кожний великий реаліст — по-своєму романтик, — зауважує літературознавець Г. Померанц. — Письменники, які належать до класичного реалізму, не відкидають, а продовжують романтичні традиції...»

Обкладинка книги Р. Кіплінга «Як і чому? Казки, що відповідають на безліч запитань»

Письменники-реалісти намагаються не просто «сфотографувати» явище, а творчо осмислити його, дати свою оцінку. Реалізм іде далі від простої фіксації фактів. Реалістична література, за словами І. Франка, не лише «громадить й описує факти щоденного життя», а й «заодно аналізує їх і робить із них висновки».

1. У якому столітті реалізм став основним художнім напрямом?
2. Якими є його ідейні засади та філософська основа?
3. Назвіть найвидатніших представників реалізму та знакових героїв.
4. Чому ознаки реалізму були присутні в літературі від найдавніших часів і наявні нині?
5. Назвіть течії реалізму та коротко їх схарактеризуйте.
6. На основі поданих цитат визначте ознаки реалізму:
 - «Митці-реалісти, — зазначав видатний німецький драматург Бертольт Брехт, — наголошують на суттєвому, «земному», типовому у глибокому розумінні»;
 - «Якщо писати з природи одну якусь людину, то це вийде зовсім не типово — вийде дещо поодиноким, винятковим й нецікавим, — зазначав Лев Толстой. — А слід саме узяти в когось його головне, характерні риси й доповнити характерними рисами інших людей, яких спостерігав».
7. Б. Брехт наголошував, що «митці-реалісти відображають суперечність у людях та їхніх взаєминах і відображають умови, за яких такі суперечності розвиваються».

Запам'ятайте! Реалізм різною мірою існував і в античності, і в Середньовіччі, і у Відродженні, ознаки реалізму знаходять у всіх напрямках: у Просвітництві, романтизмі, модернізмі, постмодернізмі. У сучасній художній літературі поширився неореалізм, магічний реалізм тощо, переробивши ознаки напряму відповідно до своїх завдань.

Усвідомте, що митці-реалісти чи не найближче підійшли до реальної людини, перейняли її проблемами, переживаннями, мріями й намагалися віднайти шляхи до покращення життя; активно утверджували у своїх творах загальнолюдські цінності.

Проаналізуйте й знайдіть логічні зв'язки між двома стовпчиками таблиць та зробіть висновки.

Суспільні, історичні, наукові події XIX ст.	Реалізм як один із основних творчих методів XIX ст. і його ознаки
<ul style="list-style-type: none"> • Наполеонівські війни; • громадянська війна в США; • об'єднання Німеччини; • розвиток капіталізму; • жорстока ринкова боротьба; • соціально-демократичні рухи; • великі відкриття в природознавстві — еволюційна теорія Дарвіна, закон збереження і перетворення енергії; • розвиток науково-технічного прогресу: автомобіль, електрика тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • Зв'язок із дійсністю, аналітизм, типовість образів і ситуацій, розкриття впливу соціального середовища на людину, критичний пафос, дослідження життя суспільства, психологізм (ототожнення психіки і свідомості, недооцінювання позасвідомих процесів); • зображення типових характерів у типових обставинах; • викривальний пафос; • розмаїття художніх форм; • пізнавальне спрямування (зв'язок із науками); • об'єктивність, достовірність відображення (змалювання життя «у формах самого життя»); • конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди; • головна проблема — взаємини людини й суспільства; • провідні жанри реалізму: роман, повість, фізіологічний нарис (превалювання епічних, прозових жанрів, послаблення ліричного начала)

1. Створіть «портрет» епохи реалізму XIX ст.
2. Підготуйте культурологічний проект «Живопис, музика та інші види мистецтва за доби реалізму».

1799

1850

Оноре де Бальзак

Місце народження, проживання

Тур, Париж,
Франція

Освіта

Закриті пансіони
та школи,
Вандомський
коледж, школа
правознавства
в Парижі

Батьки

Батько — Франсуа
Бальзак, нотаріус;
мати — Анна-Лаура

Рід занять

Писар в адвокат-
ській конторі,
письменник

Захоплення

Біологія, медицина, економіка, історія,
математика, окультні науки

Основні твори

«Людська комедія»: «Ежені Гранде»,
«Батько Горіо», «Гобсек»,
«Шагренева шкіра», «Шуани, або Бретань 1799 року»,
«Невідомий шедевр» та інші, усього 96 творів

Оноре де Бальзак — найвеличніший французький романіст першої половини XIX століття

Бальзака вивчали і досліджуватимуть у майбутньому, як вивчають і досліджують світ, тому що він і є цілий світ.

Андре Моруа

Перед вами — портрет французького письменника О. де Бальзака. Ось як його описує французький поет Альфонс де Ламартін: «Чоловік міцної статури... жваве обличчя, від якого не можна відірвати очей, вас заворожувало й полонило. Волосся розсипалося над лобом крупними хвилястими пасмами, пронизливий погляд чорних очей пом'якшувався доброзичливістю; ці очі дивилися на вас довірливо й дружньо; щоки були крупні, рум'яні, колір обличчя яскравий; ніс добре виліплений, хоча трішки задовгий; голова, часто нахилена набік, гордовито здіймалася, коли він говорив. Охоплений натхненням, <...> дитяча веселість — такий характерний вираз цього обличчя».

Наскільки споглядання портрета може відкрити нам, що ж за людина перед нами, яку і сучасники, і майбутні покоління називають Прометеем, порівнюють із Наполеоном?

Уявіть велику художню книжку на 200–500 сторінок. Як швидко ви її можете прочитати? А переписати від руки? Як би ви охарактеризували ту людину, яка не просто переписувала, а створювала роман чи повість кожні два-три місяці протягом кількох років? Усе це — про невтомного Бальзака.

«Бальзак визначний! Його характери — витвір розуму Всесвіту!» — сказав про нього видатний російський письменник Ф. Достоевський. Творчість Оноре де Бальзака витримала перевірку часом. Про це свідчать наклади видань та численні екранізації його творів. Проте життя самого письменника виявляється не менш захопливим і повчальним, аніж його твори. Книгою Андре Моруа «Прометей, або Життя Бальзака» зачитувалося не одне покоління.

Основні віхи творчості та особливості світогляду Оноре де Бальзака

Майбутній письменник народився 20 травня 1799 року у м. Тур у родині чиновника військового відомства.

Практичний, енергійний батько Оноре Франсуа Бальзак був людиною відомою — секретарем Королівського суду. Під час революції 1792 р. його обрали головою секції Прав людини, членом Великої ради комуни міста Парижа, він став власником юридичної контори. Своє дідове селянське прізвище Бальса батько змінив на аристократичне Бальзак. Окремі факти його біографії син використав у творі «Батько Горіо». Саме від батька письменник успадкував життєлюбство, підприємливість, віру в успіх.

Його дитинство і юність минули поза рідною домівкою: спочатку в селі в годувальниці, потім у різних закритих пансіонах і школах, про які в нього залишилися найсумніші спогади. Родину пам'ятав мало, батькові на той час виповнилося вже 53 роки. Мати Бальзака Анна-Лаура — жінка розумна, добре вихована, але дуже нервова, вразлива й примхлива (була молодшою за чоловіка на три десятки років), з головою поринула у вир кохання та аристократичного життя.

Навчався Оноре у Вандомському коледжі в Парижі, потім у Турі, у лицей Карла Великого. Дитині довелося терпіти нецікаве навчання, сувору дисципліну, постійний тиск із боку матері через неуспішність, брак кишенькових грошей і глузування з цього приводу однолітків. Усе це гостро ранило самолюбство, змушувало його шукати слави, успіху та любові. Єдиною розрадою юнака було читання.

Усупереч суворим правилам, юний Бальзак примудрявся діставати книжки та уважно вивчати вільнодумні твори просвітителів XVIII ст. й античних філософів.

Коли хлопцеві виповнилося п'ятнадцять і сім'я переїхала до Парижа, крім навчання у приватних школах, він відвідував лекції в Сорбонні, куди згодом улаштувався на факультет права. Але студентське життя, яке здавалася йому спочатку прекрасним, було поєднане з роботою в конторі мес'є Мервіля, тому що батьки заповзялися зробити з нього успішного юриста. Зламані долі, несправедливість, людські вади в хитромудрому переплетінні — чого він тільки не надивився в цій адвокатській конторі! Згодом неабиякий життєвий досвід буде втілено в яскравому образі Дервіля з повісті «Гобсек».

Бальзака зовсім не приваблювала юридична кар'єра, і він, отримавши диплом бакалавра, сказав батькам, що хоче стати літератором. Після тривалих суперечок і сварок батьки надали синові дворічний випробувальний термін із мінімальною матеріальною підтримкою.

Енергійний двадцятидворічний юнак був сповнений багатьма творчими задумами і планами. Але потрібно заробляти собі на

життя. Випадок звів його з підприємливим Огюстом Лепуатвеном, через якого він ледь не став ремісником у літературі. Огюст заробляв на тому, що продавав книговидавцям романи, написані на швидкуруч «літературними ремісниками» (це були модні романи жахів). Бальзак, який підписувався псевдонімом Орас де Сент Обрен, радів, що за свою роботу отримує гонорари, і наївно мріяв про збагачення та славу.

Будь-яка, навіть найбільш ризикована комерційна угода, яка могла дати швидкий прибуток, захоплювала його й штовхала на сміливі кроки. Бальзак був повністю упевнений в успіху й переконував у тому своїх кредиторів. Але, коли марево розсіялося і всі проекти один за одним зазнали краху, він опинився сам-на-сам із боргами в сорок п'ять тисяч франків.

Тільки в тридцять років до нього приходить справжній успіх, коли було опубліковано його історичний роман «Шуани, або Брентан 1799 року».

А який бум спричинив 1831 року філософський роман «Шагренева шкіра»! Книжку розкупили миттєво, а читачі, яким не пощастило її придбати, записувалися в чергу в читальних залах. Водночас письменник відчув, що таке людська заздрість — учорашні «друзі» на шпальтах газет та часописів просто знущалися з нього. Утім, вони не змогли зіпсувати його насолоду життям. Бальзак став багатим і міг жити для власного задоволення: вишуканий одяг, прекрасне житло, обіди в ресторанах, відвідування салонів, спілкування з Віктором Гюґо, Жорж Санд, Генріхом Гейне...

Проте він не вмів заощаджувати, тому його витрати незабаром утричі перевищили прибутки.

Митець отримував велику читацьку пошту. Якимось із далекої України прийшов лист від таємничої «Іноземки». Вона аналізувала роман «Шагренева шкіра» як справжній літературний критик. Її роздуми зацікавили письменника, почалося листування, що тривало кілька років. Іноземкою виявилась багата польська аристократка Евеліна Ганська, що жила неподалік Бердичева у маєтку Верхівня. Її чоловік був великим землевласником, дуже шляхетним, але хворобливим і набагато старшим за неї, тому Евеліна, вочевидь, родинного щастя так і не зазнала. Бальзак уперше зустрівся з нею за кордоном, а коли вона стала вдовою, приїздив до Верхівні, Києва,

**Х. Зовген. Портрет
Евеліни Ганської**

Петербурга. Не одразу, але все ж таки Ганська погодилася стати дружиною Бальзака, хоча письменник був уже тяжко хворим і мав величезні борги, з якими Евеліні довелося розрахуватися зі своїх статків.

Твори Бальзака друкують один за одним, і в письменника виникає задум об'єднати їх у грандіозну епопею «Людська комедія» (як «Божественна комедія» Данте).

«Привітайте мене. Адже щойно з'ясувалося, що я — геній», — жартома сказав Бальзак своїй молодшій сестрі Лорі Сюрвіль та її чоловікові ще на початку роботи над епопеєю, але ті слова виявились пророчими.

УС. Незабутні враження привіз письменник з України, яку він відвідував двічі. Прекрасний Київ, мальовничі села, родючі ниви, веселі селяни. «Всюди я бачив групи селян і селянок, які йшли на роботу або поверталися додому дуже весело, безтурботно й майже завжди з піснями», — писав він.

«Коли я виїхав за місто, то побачив хлібне поле. Це — пустеля, царство хліба. Усе, що я бачив досі, нічого не варте, — будинок Евеліни Ганської схожий на Лувр або грецький храм, позолочений вечірнім сонцем, яке височіло над долиною... Чудово!»

Це надихнуло Бальзака написати роман «Селяни» та «Лист про Київ».

Переклади творів Бальзака українською мовою з'являються в останній третині ХІХ ст. 1884 року у Львові вийшов друком роман «Батько Горіо» як літературний додаток до журналу «Діло». Широке входження письменника в українську культуру починається у 1920–1930-х рр., коли з'являються в українських перекладах основні його твори. Цей процес тривав і в повоєнні роки. Переклади українською мовою, які стали класичними, здійснили І. Сидоренко, Є. Дроб'язко, В. Підмогильний, М. Рудницький та ін.

З 1989 р. триває видання 10 томів Бальзака українською мовою, у підготовці якого взяли участь перекладачі В. Шовкун, Д. Паламарчук, І. Сидоренко, Т. Воронович тощо. До цього часу видано перших п'ять томів.

У квітні 1959 р. у приміщенні Верхівнянського сільськогосподарського технікуму (с. Верхівня) було відкрито кімнату-музей

Костел святої Варвари в Бердичеві, у якому вінчалися (1850) Оноре де Бальзак і Евеліна Ганська. Сучасне фото

Оноре де Бальзака, а 1999 р. тут засновано Житомирський літературно-меморіальний музей Оноре де Бальзака.

Щороку в день народження Оноре де Бальзака — 20 травня — у Верхівні проводять Міжнародне літературно-мистецьке свято «Весна Прометей».

Стіл у маєтку Ганських, за яким працював Бальзак упродовж 1847–1850 рр.

ЛК. Про значну популярність Оноре де Бальзака та його повісті «Гобсек»

свідчать, зокрема, кілька екранізацій: «Гобсек» (СРСР, 1937, режисер К. Еггерт), «Помилка Оноре де Бальзака» (СРСР, 1968, режисер Т. Левчук), «Бальзак» (Франція — Італія — Німеччина, 1999, режисер Ж. Дайан).

режисер К. Еггерт), «Помилка Оноре де Бальзака» (СРСР, 1968, режисер Т. Левчук), «Бальзак» (Франція — Італія — Німеччина, 1999, режисер Ж. Дайан).

1. Які події в житті Бальзака вплинули на формування його світогляду?

2. Як ви вважаєте, сприяло чи шкодило розвитку особистості Бальзака його важке життя без батьківської ласки в дитинстві й підлітковому віці? Чому?

3. Які найяскравіші риси характеру проявляються в Бальзака в юності? Які періоди можна виокремити у творчості митця?

4. Назвіть «сходинки» таланту Бальзака.

5. Що саме спонукало Оноре де Бальзака до створення «Людської комедії»?

6. Чим для Бальзака стала зустріч з Евеліною Ганською? Яке враження на нього справило знайомство з Україною?

7. Про що свідчить популярність письменника та його творів у кінематографі?

8. У народі кажуть, що людина живе лише в ті моменти, які завжди залишаються в пам'яті. Які моменти життя та творчості О. де Бальзака ви запам'ятали?

1. Чому Андре Моруа назвав свій твір про письменника «Прометей, або Життя Бальзака»? Чи можна назвати Бальзака генієм, Прометеєм?

2. Бальзак — людина, яка сама себе створила. Його життєвий шлях — це відповідь на запитання, як стати особистістю. Спробуйте й ви дати відповідь: «Як стати особистістю?».

3. Проаналізуйте висловлювання Бальзака й визначте, як вони його характеризують.

- Чесна людина — всім ворог.
- Ключем до всякої науки є знак запитання.
- Успіх однієї відважної людини завжди спонукає до завзяття й мужності ціле покоління.
- Визнавши свою слабкість, людина стає сильнішою.
- Заздрість — найнерозумніша з усіх вад, адже вона не дає нічого.
- Щоб досягти мети, потрібно насамперед іти.
- Той, хто шукає мільйони, досить рідко їх знаходить, проте той, хто їх не шукає, — не знаходить ніколи!

Запам'ятайте! Біографія Бальзака варта роману. У житті письменника є багато гідного наслідування: пристрась до читання книг, надзвичайна працьовитість, уміння спостерігати за життям, аналізувати, робити висновки.

Усвідомте, що Бальзак своїми творами прагнув показати людям їх самих, сприяти покращенню їхніх характерів, як критикуючи, так і наводячи позитивні приклади. Завдяки типізації та змалюванню найширших верств — і за соціальним станом, і за професіями, різних типів характерів кожен міг упізнати в героях себе, своїх близьких та знайомих і зробити висовки.

Створіть психологічний портрет письменника та портрет його коханої Евеліни Ганської.

Творчість Оноре де Бальзака

Віктор Гюґо, інший видатний французький письменник, сказав у слові пошани до Бальзака: «Усі його твори становлять єдину книгу, повну життя, яскраву, глибоку, де рухається та діє уся наша сучасна цивілізація, втілена в образах досить реальних, але овіяна сум'яттям та жахом. Чудова книга, яку її автор назвав комедією та міг би назвати історією, книга, у якій поєднуються всі форми і всі стилі». Це — цілісний задум письменника, який хотів усебічно змалювати життя французького суспільства, закономірності й тенденції його розвитку, головні рушійні сили. Твори поєднано спільними персонажами, а їх в епопеї понад дві тисячі. І кожен має свої біографію, вдачу, долю. Один із провідних героїв циклу — Растіньяк, бідний молодий провінціал, студент, який поступово позбувається ілюзій про можливість чесного життя, зумів

увійти до вищого паризького світу, одружитися з дочкою мільйонера і стати міністром та пером Франції. Він є головним героєм у романі «Батько Горіо», другорядним — у «Шагреневій шкірі»; з'являється або про нього згадано у романах «Втрачені ілюзії», «Кузина Бетта», «Банкірський дім Нусінгена», «Розкоші та злидні куртизанок», «Комедіанти без відома про це», «Депутат від Арсі». Колишній каторжанин Вотрен діє в романах «Батько Горіо», «Розкоші та злидні куртизанок», драмі «Вотрен». Про загибель Люсьєна де Рюампре, головного героя «Втрачених ілюзій», ми дізнаємось з роману «Розкоші та злидні куртизанок».

В епопеї Бальзака постають детальні картини життя провінції та столиці, усі прошарки населення: від селян, дрібних буржуа та службовців, лікарів, адвокатів до вищої аристократії, міністрів та всевладних банкірів. «Людська комедія» — унікальне явище в історії європейської цивілізації за дві тисячі років. Вражає, що створила її одна людина протягом 20 років.

Ш. Бодлер про свого сучасника відгукувався так: «Мене часом дивувало, що Бальзака прославляли переважно за його спостережливість; а мені завжди здавалося, що він фантазер, і фантазер жагучий. Усі його герої наділені гарячою життєвою силою...» Художній світ творів Бальзака, як і художній світ кожного великого майстра, гармонійно поєднує різноманітні елементи. Найяскравішим прикладом такого сплаву є так звана бальзаківська пристрась. Її ознаками є характер з надмірностями, могутня сила, яка знищує, зрештою, її носія.

«Чи це скнарість Гранде, чи це розпуста барона Юло, чи це гурманство і нездоланні схильності кузена Понса, чи це кохання Анрієтти де Мордюз або батьківська любов Горіо — Бальзак неодмінно показує, як почуття, що охоплює цих людей, розростається, неначе жахлива хвороба, і зрештою бере гору над іншими почуттями» (*Андре Моруа*). Ця пристрась героїв є пружиною, яка рухає весь сюжет творів Бальзака.

Поховання Оноре де Бальзака на цвинтарі Пер-Лашез у Парижі

«Людська комедія»

«Людська комедія» містить 95 завершених творів (оповідань, повістей, романів та есе) і 48 незавершених, деякі з яких мали тільки назви. До «Людської комедії» не належать 5 п'єс О. де Бальзака та збірка гумористичних оповідань. Зазвичай назву збірки сприймають як алюзію на «Божественну комедію» Данте. Водночас французький критик Фердинанд Брюнет'єр переконаний, що назву збірки взято з віршів Альфреда Мюссе або Альфреда де Він'ї. Бальзак прагнув досягти розмаху Данте, однак назва вказує на те, що його твори присвячені життю людей в традиціях реалістичної літератури. Дія творів відбувається у різних місцях, водночас персонажі одних творів з'являються в інших: «Людську комедію» О. де Бальзак будував за принципом циклічності. Передмова до «Людської комедії» стала літературним маніфестом критичного реалізму.

Частина перша «Етюди про звичаї»

Наводила узагальнену історію французького суспільства періоду 1816–1848 рр., утілену в художніх образах. Кожен із шести розділів відповідав одній із головних думок, мав своє значення й охоплював певний період людського життя

«Сцени політичного життя»

Твори розкривають інтереси багатьох або й усіх, тобто йдеться про життя, що тече ніби не в загальному руслі

«Темна справа»,
«Епізоди доби терору»
та ін.

«Сцени воєнного життя»

Твори показують грандіозну картину суспільства у стані найвищого напруження, коли воно долає межі свого існування — захищається від ворожої навали або вирушає у завойовницькі походи

«Шуани, або Бретань 1799 року»,
«Пристрасть у пустелі»
та ін.

«Сцени провінційного життя»

Відтворено пристрасті у зрілому віці, описано розрахунки, інтереси й амбіції

«Ежені Гранде»,
«Уславлений Годіссар»,
«Провінційна муза»,
«Стара діва», «Г'єретта»,
«Життя холостяка»,
«Втрачені ілюзії» та ін.

«Сцени сільського життя»

Читач уперше зустрічає найчистіші характери, бачить приклади того, як потрібно втілювати в життя високі принципи порядку, політики й моралі

*«Селяни»,
«Сільський лікар»,
«Сільський священик»
та ін.*

«Сцени паризького життя»

Змальовано картини вподобань, пороків і невгамовних проявів життя, спричинених звичаями, що процвітають у столиці, де водночас можна зустріти і добро, і зло

*«Розкоші та злидні куртизанок», «Зворотний бік сучасної історії»,
«Історія тринадцяти»,
«Фачино Кане»,
«Принц богемі»,
«Кузина Ветта» та ін.*

«Сцени приватного життя»

Зображено етапи людського становлення — дитинство, юність — та властиві цьому віку помилки; фатальні людські пристрасті; владу грошей над людьми

*«Гобсек», «Батько Горіо»,
«Ділова людина», «Дім кішки,
що грає в м'яч», «Бал у Со»,
«Подружня згода», «Побічна сім'я», «Силует жінки»,
«Дочка Єви», «Беатріса»,
«Полковник Шабер»,
«Покинута жінка»,
«Шлюбний контракт»,
«Обідня безбожника» та ін.*

Частина друга

«Філософські етюди»

«Я поясню, у чому полягає життя, умови, поза якими не можуть існувати ані суспільство, ані людина...» (О. де Бальзак)
Протистояння бажання та можливості його здійснення

*«Шагренева шкіра»,
«Прощений Мельмот»,
«Невідомий шедевр»,
«Прокляте дитя»,
«У пошуках Абсолюту»,
«Прощавай», «Кат»,
«Еліксир довголіття» та ін.*

Частина третя

«Аналітичні етюди»

Автор намагається пояснити першопричини вчинків та характерів героїв, дослідити впливи — суспільства, обставин, особистісних рис характеру

*«Фізіологія шлюбу»,
«Дрібні незгоди подружнього життя» та ін.*

Оноре де Бальзак «Людська комедія»: історія написання, художня структура, тематика й проблематика, образи

Мій труд має свою географію, свою сім'ю, свої краєвиди, інтер'єри, дійових осіб, факти, своє дворянство і буржуазію, своїх ремісників і селян, політиків і денді, свою армію, одним словом — увесь світ.

О. де Бальзак

1. Схарактеризуйте шлях Бальзака до створення «Людської комедії». Які етапи довелося подолати митцю?
2. У чому він дотримувався традицій попередніх історико-літературних епох, у чому виявилася його самотність?

Неможливо назвати всі теми творів Оноре де Бальзака. Автор часто звертається, здавалося б, до антихудожніх, неестетичних тем: збагачення й банкрутство торговця, історія занепаду маєтку, спекуляція земельними наділами, фінансові афери, боротьба навколо заповіту. У романах саме ці головні події і визначають стосунки батьків та дітей, дружин та чоловіків, коханців та коханок.

Для того щоб надати цілісності всій споруді «Людської комедії», Бальзак використовує різні прийоми, але найважливіший — «перехідні персонажі»: ті самі герої функціонують у різних романах і повістях то як головні, то як другорядні.

Спостереження за життям та їхній аналіз змусили письменника зробити певні висновки про деградацію людини в буржуазному суспільстві. Проте він не абсолютизував вплив середовища, а підводив героя до самостійного вибору свого життєвого шляху.

1. У чому полягав задум О. де Бальзака, коли він створював «Людську комедію»?
2. Розкажіть про художню структуру «Людської комедії» та поясніть, чому автор у назві використав слово *комедія*.
3. Що пов'язує героїв «Людської комедії»?
4. Які висновки робить письменник, спостерігаючи за людиною в буржуазному суспільстві?

Ілюстрація О. Дом'є. Вотрен. Один з основних персонажів «Людської комедії» О. де Бальзака

Повість «Гобсек» у структурі «Людської комедії»

Повість «Гобсек» — це один із перших творів, які Бальзак свідомио вбачав частиною епопеї «Людська комедія». Порушені у творі проблеми були актуальними й настільки непокоїли Бальзака, що письменник не раз до них звертався та шліфував, удосконалював художній текст. Спочатку це був нарис про лихваря. Потім він увів його до повісті «Небезпека розпусти», де в центрі уваги перебувала родина де Ресто.

У першому варіанті повісті були розділи «Лихвар», «Адвокат», «Смерть чоловіка», а лихвар Гобсек був цілком позитивним героєм — він допоміг адвокатові Дервілю, пробачив борг бідній дівчині Фанні Мальво, урятував сім'ю де Ресто від банкрутства, насамкінець навіть став депутатом.

Другий варіант повісті, написаний через п'ять років, називався «Батечко Горіо». Письменник у ній позбавив головного героя багатьох позитивних рис, змінив фінал, зосередивши увагу на його пристрасті до збагачення. Через кілька років Бальзак назвав свій твір просто «Гобсек», і повість увійшла до «Сцен приватного життя» «Людської комедії».

Обкладинка до повісті О. де Бальзака «Гобсек»

Сюжетно-композиційні особливості твору («розповідь у розповіді»)

За жанром «Гобсек» — соціально-побутова, а ще більшою мірою — філософська повість, у якій переважають елементи реалістичного стилю. Але в ній, як і в решті творів «Людської комедії», відчутні романтичні впливи, її герой від самого початку не звичайна, а майже символічна постать. Він уособлює силу і владу грошей та руйнівний вплив багатства на людську душу.

ТЛ. *Типовий образ* — це художній образ, який, подаючи об'єктивну картину дійсності у формі суб'єктивного сприйняття, узагальнює характерні риси, ознаки, властиві якійсь сукупності осіб, явищ, предметів тощо.

Повість — епічний прозовий твір здебільшого з однолінійним сюжетом, незначною кількістю героїв та зосередженням на долі головного героя або важливому епізоді з його життя. За широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їхнього розкриття вона посідає проміжне місце між романом та оповіданням.

Повість має жанрові різновиди: соціально-психологічна, соціально-побутова, філософська, історична, політична, фантастична, пригодницька тощо.

Психологізм — передавання художніми засобами внутрішнього стану персонажа, його думок, переживань, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками.

Художня деталь — один із засобів створення образу, що допомагає уявити втілений характер, картину, предмет, дію, переживання в їхній своєрідності та неповторності. Деталь фіксує увагу читача на тому, що письменникові здається найбільш важливим, характерним у природі, у людині або в навколишньому предметному світі.

Художня деталь психологічна — дрібне зауваження, визначення, опис, які відображають істотну рису в характері, поведінці, вчинках героя.

Художні деталі різних видів — характерна ознака бальзаківського реалізму. Так, письменник називає свого героя «людина-вексель», «людина-автомат», «удав ненаситний», «фантастична постань, уособлення влади золота». Винесене в назву повісті прізвище головного героя — Гобсек — у перекладі означає «Живоглот».

«Якщо персонаж вигаданий, мистецтво романіста полягає в правдивості всіх деталей», — писав сам Бальзак.

Інтер'єр — опис у художньому творі архітектурно й художньо оздобленої внутрішньої частини приміщення.

Повість Бальзака «Гобсек» має оригінальну композицію — «розповідь у розповіді». Спочатку подано присвяту. Автор звертається до свого товариша по Вандомському коледжу — барона Барша де Поноен, згадуючи їхнє спільне захоплення літературою й наголошуючи, що тільки вони не зрадили своєму покликанню. Вочевидь, письменник використав якісь факти, імена з біографії барона й цим підкреслив реалістичну основу свого твору. На першій сторінці він навіть зазначає роки, коли відбувається дія.

Якось у салоні віконтеси де Гранльє засиділися два гості, що не належали до її родини. Один із них, красивий молодий чоловік, незабаром відкланявся. Віконтеса зробила зауваження своїй дочці Камілі, що та приділяє надто багато уваги молодому графу де Ресто, а це неприпустимо, адже він не може бути її обранцем через погану репутацію своєї матері.

Адвокат Дервіль, який свого часу зробив велику послугу родині де Гранльє, повернувши їхні конфісковані під час революції маєтки, і мав її прихильність, помітив розбіжності в поглядах матері й дочки і вирішив розповісти історію про лихваря та родину

де Ресто, з'ясувавши перспективи молодого графа на майбутнє.

Дервіль знімав квартиру поряд із одним доволі дивним чоловіком — лихварем Гобсеком. Вік його складно було визначити, як і те, багатим він був чи бідним. Сім'ї та близьких родичів не мав. Обличчя, що ніби було вилите із бронзи, не виражало ніяких емоцій. Гобсек економив на всьому — на їжі, на опаленні, на візникові, на прислузі. Про його минуле теж нічого не відомо, але було воно, напевно, досить складним і навіть романтичним. Дервіль жив скромно, тому Гобсек його інколи запрошував до себе, і вони розмовляли. Якось старий лихвар розповів, як він розважається, яку владу має над людьми, адже золото править світом. Згадав, що найкрасивіші жінки

Д. Штеренберг.
Ілюстрація до повісті
О. де Бальзака «Гобсек»

вищого світу підлещуються і принижуються перед ним, коли потрапляють у боргову залежність від нього, як, наприклад, графиня де Ресто. Згадує лихвар і про просту дівчину Фанні Мальво, що теж заборгувала, тому що відкрила свою справу, але заробляла на прожиття чесною працею швачки. Інколи Гобсек дозволяв Дервілью бути присутнім під час його розмов із відвідувачами. Незабаром Дервіль захистив дисертацію і став адвокатом в одній юридичній конторі. Потім переїхав на іншу квартиру. А старий лихвар почав безкоштовно користуватися його послугами. Через деякий час хазяїн юридичної контори розтринькав свої статки та змушений був виставити устанovu на продаж. Дервіль захотів її купити, але грошей не було. Залишалося звернутися до Гобсека. Лихвар погодився дати гроші, але під досить великі відсотки, незважаючи на їхнє приятелювання. І ще й попросив за це щотижня пригощати його обідами. Дервіль незабаром розрахувався з Гобсеком та одружився з Фанні Мальво, яку щиро полюбив. Одного разу на вечірці Дервіль познайомився з відомим у вищому світі графом Максимумом де Трай. Той попросив помирити його з Гобсеком. Лихвар прийняв де Трая, але грошей не дав. Тут під'їхала каретою надзвичайно вродлива жінка й запропонувала для застави фамільні діаманти. Гобсек погодився, але дав за них набагато меншу ціну. Дервіль зрозумів, у яку прірву падає ця жінка, графиня де Ресто, через свою згубну пристрасть до молодого гульвіси. Невдовзі до

лихваря прийшов чоловік графині й сказав, що все знає про дружину та їхню шахрайську угоду. Дервіль, присутній при цьому, роз'яснив графові де Ресто його становище й повівся щодо нього чесно. Пізніше граф попросив адвоката стати повіреним у його справах. Графиня де Ресто непокоїлася, що чоловік позбавить її позашлюбних дітей спадку, тому нікого до нього не пускала відтоді, як він захворів, і постійно шукала його заповіт.

Вона не посоромилася обшукати покійного, знайшла духівницю й спалила її, не знаючи, що там було згадано всіх її дітей. Маєток перейшов до управління Гобсека, який розумно вів господарство та примножував статки. Дервіль звернувся до Гобсека із проханням допомогти молодому графові де Ресто, інакше йому не бачити коханої Камілли, але лихвар відмовив, сказавши, що ще рано, хай юнак спробує свої сили й поживе за власний рахунок.

Минув час. Одного разу за Дервілем прийшов служник від Гобсека й сказав, що той збирається помирати. Лихвар попросив знайти його далеку родичку та розпорядитися спадком. Коли старого не стало, Дервіль жажнувся, адже в кімнатах гнила купа продуктів, припадали пилом різні коштовні речі, а в каміні під попелом була купа золотих злитків.

Віконтеса де Гранльє погоджується з вибором дочки, адже молодий граф де Ресто стає багатим. І її тепер не бентежить сумнівна репутація його матері.

У сюжеті повісті О. де Бальзака «Гобсек» наявні всі елементи — експозиція (вечір у домі віконтеси де Гранльє), зав'язка (втручання в бесіду адвоката Дервіля), розвиток дії (розповідь Дервіля про лихваря Гобсека та його клієнтів), кульмінація (монолог Гобсека про золото і його владу над людьми), розв'язка (смерть Гобсека й зміна думки віконтеси про графа де Ресто як майбутнього зятя).

Багатогранність образу Гобсека, засоби його створення

Образ скнари — це мандрівний образ у світовій літературі (Шейлок у Шекспіра, скнара в Мольєра, скупий лицар у Пушкіна та ін.).

Започаткував цю традицію Мольєр. Його Гарпагон понад усе боїться втратити скриньку з грошима. Заради неї він здатен пожертвувати навіть щастям дітей. Ебінізер Скрудж із «Різдвяної пісні у прозі» Ч. Діккенса найбільше не любить Різдва, бо воно вимагає багато витрат. Найбільше вражає образ Плюшкіна з поеми Гоголя «Мертві душі». Через скупість він настільки втратив людську подобу, що навіть Гоголь вигукує: «І до якої нищості,

дріб'язковості, гидоти могла зійти людина! Могла так змінитися!». До образу скупого звертався й український драматург І. Карпенко-Карий (п'єса «Хазяїн») та інші.

Уже в десять років мати прилаштувала Жана Естера ван Гобсека юнгою на корабель, і він відплив у голландські володіння в Ост-Індії, де й мандрував протягом двадцяти років. «І зморшки на його жовтуватому чолі зберігали таємниці страшних випробувань, раптових кошмарів, несподіваних подій, романтичних невдач, безмежних утіх, перенесений голод, розтоптане кохання, набуте, втрачене і знов набуте багатство, безліч смертельних небезпек, коли життя, що висіло на волосинці, рятували рішучими і жорстокими заходами».

Він стає багатим, дуже багатим. Та йому нічого не діалося за дарма.

Гобсек знайшов свою мету — золото, єдину для себе можливість вивищитися над людьми, тримати їх у покорі. Але він втратив людяність, милосердя, віру в загальнолюдські цінності, адже до цього ще з дитинства та юності його підштовхували життєві обставини.

Гобсек — лихвар, посвячений у таємниці людських стосунків. У нього в руках надійний важіль людських доль, ім'я якому — гроші. Неупереджено й правдиво зображує Бальзак головного героя повісті: «Усе в житті лихваря здавалося настільки впорядкованим, ніби його хтось завів, наче якийсь механізм. У нього, здавалося, й емоцій не було». Життя його минало безшумно, немов «сипався цівкою пісок у старовинному пісочному годиннику». Часом його жертви обурювалися, кричали, але потім наставала тиша, «як буває на кухні, коли заріжуть качку».

У цій людині «живуть дві істоти: скнара і філософ, підла істога і вивищена». «Але якщо я помру, залишивши малолітніх дітей, то він буде їхнім опікуном», — говорить Дєрвіль.

Основною рисою Гобсека була скнарість. Жив він скромно, не бажаючи, аби хто-небудь здогадався про його статки. Якось із кишені його жилетки випала золота монета, а коли її спробували повернути власникові, Гобсек відмовився. Він сказав, що то не його, звідки в нього, людини бідної, такі кошти.

Д. Штеренберг.
Ілюстрація до повісті
О. де Бальзака «Гобсек»

Хтось із сучасників Бальзака сказав, що автора «Гобсека» та інших його безсмертних творів не завадило б уважно читати в усіх комерційних училищах. Із творів Бальзака можна багато про що дізнатися, зокрема про закони кредиту, купівлі і продажу, про юридичну правомірність угод та ще про багато інших тонкощів ведення бізнесу.

«Це була людина-автомат, яку щодня накручували»,— пише про нього Бальзак.

Отже, він розумна людина, але його пристрасть виявляється сильнішою за розум. Влада золота, про яку лихвар стільки говорив, робить своєю жертвою і його самого.

Бальзаківський Гобсек — не зовсім типовий лихвар. Його особливність полягає в тому, що він скнара-філософ. Система поглядів Гобсека на життя формувалася поступово. Він пройшов довгий шлях і багато пережив, перш ніж упевнився, що «всюди йде боротьба між багатими й бідними». «У мене принципи змінювались відповідно до обставин, доводилося змінювати їх і залежно від географічних широт»,— зізнається Гобсек Дервілю. Через важкий життєвий досвід він дійшов сумних висновків, виробив систему поглядів, які вже не змінювались. Важливе місце в цій системі посідає «інстинкт самозбереження», «особистий інтерес», а з усіх земних благ тільки одне, на його думку, варте того, щоб людина його домагалася,— це золото, у якому «сконцентровані всі сили людства». І золото для нього — це передусім влада, воно є її символом: «Я володію світом, не втомлюючи себе, а світ не має наді мною найменшої влади». Оповідь Гобсека характеризує його як аналітика і психолога, який знає життя, розуміє людську природу. Проте ставлення автора до свого героя

Ю. Гершкович. Ілюстрація до повісті О. де Бальзака «Гобсек»

неоднозначне: захоплення, передане через сприйняття Дервіля, змінюється осудом.

Образ Гобсека майстерно змальований. У його портреті не випадково домінують кольори благородних металів: «місячний лик», «жовтувата блідість, що нагадує колір срібла, з якого злетіла позолота», риси його обличчя «здавались відлитими з бронзи», а очі були «жовтими». Довершує портретну характеристику згадка про те, що, добуваючи гроші, він бігав сам «по всьому Парижу на тонких, сухорлявих, як у оленя, ногах». Кожна деталь цього яскравого портрета свідчить про характер героя.

Монолог Гобсека — це гімн золоту. І не випадково в ньому звучать патетичні ноти: «У мене погляд, як у Господа Бога: я читаю в серцях...» Але водночас відчуються і цинічні думки: «Я достатньо багатий, щоб купувати совість людську...», «Що таке життя, як не машина, яку рухають гроші?».

Згадаймо висловлювання Гобсека

«Щоб здійснити свої примхи, ми потребуємо часу, засобів і зусиль. Так от, у золоті все це є у зародку, і воно все дає у житті». «...Переконання і мораль — порожні слова. Непохитне тільки одне-єдине почуття, яким наділила нас природа: “інстинкт самозбереження”, або “особистий інтерес”». З усіх земних благ є тільки одне, досить надійне, щоб людина прагнула його. Це — золото. У золоті втілено всі людські сили.

«Нещастя навчить його [графа де Ресто] знати ціну грошам і людям, чоловікам і жінкам. Нехай поплаває по паризькому морю. А коли стане вправним лоцманом, ми дамо йому корабель».

«Краще самому утискувати, ніж дозволяти, щоб тебе утискували інші».

Бальзак майстерно й глибоко розкрив образ Гобсека, використовуючи всі художні прийоми та засоби, і зробив образ вічним у літературі.

Літературний ринг

• У житті героїв повісті «Гобсек» золото, багатство, гроші відіграють значну роль. Без них не можуть прожити графи й графині з вищого світу, не може відкрити свою контору адвокат Дервіль і залагодити свої справи Фанні Мальво.• Без значних коштів складно досягти успіху в суспільстві як у часи Бальзака, так і сьогодні. Отже, Гобсек має рацію, коли надає багатству такого важливого значення	• Гобсек взяв собі за мету стати дуже багатим і, ставлячи інших людей в залежність від своїх позичок, мати над ними повну владу, насолоджуватися цим. Багатство замінило йому все — родину, дружбу, думка про нього гріла його в сірому й прохолодному приміщенні, заміняла нормальну їжу, візка в місті. Помирає він самотнім і нещасним. Отже, не все можна придбати за золото, як уважав Гобсек?

А як ви оцінюєте роль багатства в житті героя твору Бальзака, у житті сучасної людини?

Творчий метод письменника

Пл. Бальзака вважають засновником критичного реалізму у Франції. Він розкривав зв'язок між характером людини та впливом соціальних обставин на її життя; показував представників різних соціальних класів та стосунки між ними; виокремив типи людей; визначив наявність складних та суперечливих характерів у персонажів творів; аналізував стан суспільства загалом.

Саме він почав плідно розвивати у французькому реалізмі такі види романів, як соціальний, соціально-побутовий та філософський.

Літературознавець О. В. Чичерін вбачав новаторство Бальзака в тому, що цей видатний письменник закликає «іти вперед і далі в розумінні людини й світу, втілювати новий досвід багатьох людей, що думають і шукають...». Письменник, як теоретик та практик реалізму, уміло відтворював усю тогочасну ситуацію в суспільстві: у його романах та повістях, на відміну від попередників, зображено не лише негативні, а й позитивні якості людей, навіть цілком позитивних героїв.

Лк. Зрозуміти неоднозначність лихваря допоможуть ілюстрації багатьох художників — М. Майофіса, В. Тарасова, Р. Синельникова, Д. Штеренберга та інших, на яких зображено Гобсека.

Д. Штеренберг створив невеликий цикл ілюстрацій до повісті. Цікавою є манера художника. Основними зображальними засобами у нього є лінія та штрих. Головну увагу автор приділяє рухам, поставам героїв, розкриваючи внутрішній світ, наміри. Утім, постать Гобсека на всіх малюнках статична, на відміну від інших персонажів повісті. Контрастним зображенням лихваря та осіб, що його оточують, художник підкреслює панівне положення Гобсека: він є центром усіх подій, що відбуваються у творі. Статичність зображення Гобсека вказує на незмінність його принципів: жорстокість, сторожкість, відчуття своєї влади над людьми, впевненість у тому, що він має право виконувати місію Бога.

1. Розгляньте обкладинки до повісті «Гобсек», ілюстрації Д. Штеренберга. Порівняйте зображення Гобсека на обкладинках різних видань. Яке з них найбільше відповідає вашому уявленню?
2. Як ви вважаєте, яка з обкладинок найкраще відображає внутрішній світ героя?
3. Чи збігається графічний образ ілюстрацій Д. Штеренберга із вашою уявою про Гобсека? Яке враження справила на вас зовнішність лихваря?

4. Через які деталі портрета Гобсека розкрито його жадобу до золота і влади?

1. Яким є жанр твору Бальзака «Гобсек»?
 2. Назвіть ознаки реалізму у творі «Гобсек» та елементи романтизму.
 3. Чому письменник так ретельно працював над цим твором?
 4. Знайдіть і зачитайте портрет Гобсека. Що підкреслено в усіх портретах героя? Які кольори та відтінки використовує автор у змалюванні зовнішності героя?
 5. Із чим порівняно зовнішність Гобсека, манеру його поведінки?
 6. Як такий опис характеризує героя, показує ставлення до нього автора?
 7. Як перекладають прізвище *Гобсек*?
 8. Що відомо про дитинство та юність головного героя?
 9. Розкажіть про заняття Гобсека, його фінансову діяльність.
 10. Як жив старий лихвар? Із ким, крім своїх клієнтів, спілкувався?
 11. Якої теорії він дотримувався, що вважав найголовнішим у житті? На вашу думку, чому?
 12. Чому навіть для свого приятеля Дервіля лихвар не зробив знижки під час позики? Пригадайте його власне пояснення й висловіть свою думку щодо цього.
 13. Як розважався Гобсек? Що приносило йому справжнє задоволення?
 14. Опишіть останні хвилини життя героя. Як вони його характеризують?
 15. Що побачив Дервіль у кімнатах Гобсека після його смерті?
 16. Яке враження справило побачене в помешканні Гобсека на Дервіля, коли старого не стало?
 17. Як змінилася думка віконтеси де Гранльєс про молодого графа де Ресто після розповіді адвоката? Як це характеризує тогочасний вищий світ?
 18. Зробіть висновок щодо головного героя повісті. Назвіть негативні й позитивні, реалістичні та романтичні риси його характеру.
1. Проаналізуйте засоби характеротворення в повісті Бальзака «Гобсек».
 2. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що Гобсек не тільки лиходій, він — трагічний герой?
 3. «Людська комедія» — це епопея чи цикл творів? Доведіть свою думку.
 4. Поміркуйте, яку роль у розкритті образу Гобсека відіграє образ майна, що залишилося після його смерті.

Запам'ятайте! Образ Гобсека доволі суперечливий, оскільки поєднує як негативні, так і позитивні риси. Надмірна пристрасть спричиняє повний крах людської особистості, таїть небезпеку й для інших.

Усвідомте, що прагнути гідного матеріального забезпечення потрібно, але чесними засобами, не за рахунок інших.

Створіть (складіть) узагальнений портрет бальзаківського Гобсека і порівняйте його із сучасними гобсеками.

1. Дервіль, слухаючи сповідь Гобсека про його життєву філософію, про його гімн золоту, з жахом запитує в себе: «Невже усе зводиться до грошей?» А як вважаєте ви? Чи є щось у світі таке, чого не можна купити за гроші? Чи є образ Гобсека сучасним? Створіть ваш проект-доказ, погоджуючись із цим твердженням або спростовуючи його.
2. Проведіть дослідження й порівняйте образи творів Плавта «Скарб», В. Шекспіра «Венеціанський купець», Мольєра «Скупий», О. Пушкіна «Скупий лицар», М. Гоголя «Мертві душі» (Плюшкін), Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі», І. Карпенка-Карого «Хазяїн» (Пузир), зробіть висновки.

Оноре де Бальзак належить до тих письменників, що символізують свою епоху. Його життя, творчість нерозривно пов'язані з історичною добою, у яку йому судилося жити. Усе життя митця було сповнене праці — наполегливої, напруженої. І він сам вимірював його лише своїми творами.

Твори Оноре де Бальзака — класика французької літератури — стали взірцем реалізму першої половини XIX ст.

М. В. Гоголь — російський та український письменник, історик, фольклорист. Вплив української культури на розвиток його творчості

Як письменник, Гоголь сформувався на ґрунті давньоукраїнської літератури, його творчість увібрала родові барокові ознаки, тому гоголівські твори близькі до української барокової проповіді, повчального слова і до старої інтермедії, вертепної драми, побутового анекдоту, бурлеску.

Ю. Барабаш

1. Які картини, книги, герої постають у вашій уяві, коли ви чуєте ім'я письменника?
2. Що ви знаєте про М. В. Гоголя із уроків зарубіжної літератури 6-го класу?
3. Які твори Гоголя ви вивчали? Яких героїв запам'ятали?
4. Чому до сьогодні М. Гоголя називають одним із найзагадковіших письменників, а в місцях, які пов'язані із його життям, пліткують про якісь містичні історії, що часто там трапляються?

Життєвий і творчий шлях Миколи Гоголя. Петербурзький етап життя і творчості письменника

Микола Гоголь прожив складне й водночас дивовижне життя.

Майбутній письменник народився 1 квітня (20 березня за старим стилем) 1809 року в містечку Великі Сорочинці Полтавської губернії. Миколою його назвали на честь чудотворної ікони Святого Миколая. Згідно із сімейними переказами, Гоголі були нащадками відомого козака Остапа Гоголя, гетьмана Правобережної України наприкінці XVII століття. Батьки Миколи походили зі старовинного дворянського роду. Дід, Опанас Дем'янович, закінчив Київську духовну академію, знав шість мов, бабуся Тетяна Семенівна гарно малювала. Батько, Василь Опанасович, був освіченою людиною, любив театр, писав п'єси.

Один рік хлопець навчався в Полтавському повітовому училищі, потім сім років — у Ніжинській гімназії вищих наук. Там він захопився театром, пробував себе як актор та режисер.

Першими літературними творами Гоголя були вірші. Водночас юнак думав про те, щоб «бути по-справжньому корисним для людства»: «Я палав незгасним прагненням зробити своє життя потрібним для блага держави, я жадав принести бодай найменшу користь. Тривожили думки, що я не зможу, що мені перепинять шлях, завдавши глибокого суму. Я поклявся жодної хвилини короткого життя свого не втрачати, не зробивши блага». Тоді ж записав у своєму щоденнику, що найстрашнішою бідою він вважає «кривосуддя» та несправедливість.

Мріючи про літературну діяльність, дев'ятнадцятирічний Гоголь поїхав до Петербурга. Щоб забезпечити себе, він пішов на службу чиновником Департаменту надлів.

Гербовий значок роду
Гоголів-Яновських

1809

1852

Микола Васильович Гоголь

Місце народження, проживання

Великі Сорочинці
Миргородського
повіту Полтавської
губернії;
Петербург, Москва;
Італія

Батьки

Батько — Василь
Панасович
Гоголь-Яновський;
мати — Марія
Іванівна
Гоголь-Яновська

Освіта

Полтавське повітове
училище,
Ніжинська гімназія
вищих наук

Рід занять

Чинovníк
Департаменту
наділів, письменник

Захоплення

Театр, живопис, література,
фольклористика, етнографія, історія

Основні твори

Поєма «Мертві душі»; комедія «Ревізор»;
збірка повістей «Вечори на хуторі біля Диканьки»;
оповідання «Ніс», «Шинель»; повість «Тарас Бульба» та інші

**Е. Бернштейн. Гоголівські місця
Петербурга. Колишній будинок
каретника Іохима на Казанській
вулиці. 1952**

1835 року Гоголь влаштовується на кафедру історії у Санкт-Петербурзькому імператорському університеті, та невдовзі змушений остаточно полишити професорську, а отже, і педагогічну діяльність.

Письменника опановують релігійно-містичні настрої, і з метою душевного оновлення він вирушає до Палестини.

Гоголь знайомиться з графом О. П. Толстим і щиро товаришує з ним, а 1848 року навіть оселяється на його запрошення в московському особняку Толстих на Нікітському бульварі.

Останні роки свого життя М. В. Гоголь тяжко хворів. Деякий час він жив у Німеччині, Італії, лікувався там. Але його стражденна душа прагнула додому, на Полтавщину.

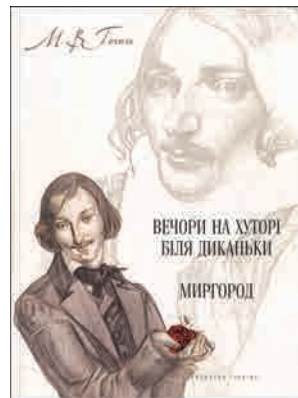
Помер письменник у невимовній тузі. адже ество його роздирали мрії і плани, яким не судилося втілитися в життя. На схилі віку Микола Васильович ще більш самотній, ніж коли приїхав «вражати Петербург». Письменник не раз цитував слова з Біблії: «У великій мудрості багато смутку, і той, хто примножує свою мудрість, примножує й смуток у серці своєму».

Творчість Миколи Гоголя

Свої перші літературні твори Гоголь написав ще в роки навчання. Спочатку його публікації з'являлися в періодичних виданнях, часто без підпису автора.

В одному із листів до матері із Петербурга Гоголь пише: «Дорога моя матінко! Ви маєте тонкий, спостережливий розум, Ви багато знаєте про звичаї і традиції малоросіян. У наступному листі я чекаю від вас опису вбрання сільського дяка, від верхнього одягу до самих чобіт».

У творчій уяві Гоголя народжувались сюжети «Вечорів на хуторі біля Диканьки» — твору, який зробив двадцятидворічного Гоголя відомим.

**Обкладинка збірки
М. Гоголя «Вечори на
хуторі біля Диканьки»**

Незабаром окремими виданнями вийшли: «Ганц Кюхельгартен» (1829), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1831–1832), «Миргород» (1835), «Арабески» (1835), «Ревізор» (1836).

1831 року М. В. Гоголь зустрівся з Олександром Пушкіним, який серйозно вплинув на вибір письменником літературного матеріалу. Особливо це стосувалося збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки», написаної на фольклорній основі. 1835 року Гоголь опублікував нову збірку «Миргород», куди увійшла й історична повість «Тарас Бульба». Головний герой її — сильний, героїчний персонаж. У пізніших роботах письменник звертається здебільшого до образів авантюристів, шахраїв та невдах.

«Петербурзькі повісті» — назва збірки повістей і циклу, об'єднаних спільним місцем дії — Санкт-Петербургом 1830–1840-х рр. Її складовими стали повісті «Невський проспект», «Портрет», «Записки божевільного», що спочатку були у збірці «Арабески». Пізніше Гоголь пише повісті «Ніс», «Шинель». Усі ці твори об'єднано в цикл у зібранні творів 1843 р.

Центральною проблемою в цих повістях є проблема «маленької людини». У циклі петербурзьких повістей Гоголь створює образ Петербурга. Столиця в його зображенні — місце жахливих контрастів, соціальної несправедливості, моральних конфліктів, приниження й трагічної безпомічності «маленької людини» з нещадно понівеченою душею, місто, що нищить благородні мрії та сподівання.

Творчу роботу М. В. Гоголю доводилося поєднувати з державною службою, на якій він перебував з 1829 до 1835 рр. Поступово він просувався кар'єрними сходами, отримуючи чини й нагороди, набуваючи досвіду та зав'язуючи корисні знайомства. Він мав звання колезького асесора — чиновника 8-го класу і змінив багато місць — від служби в різних департаментах до викладання історії в патріотичному інституті, на кафедрі загальної історії Петербурзького університету.

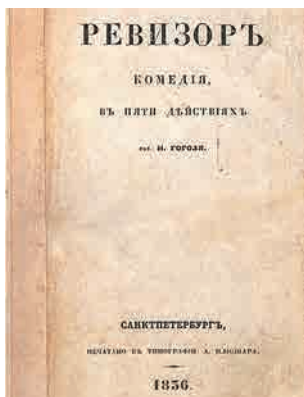
1836 року виходить друком знаменита п'єса М. В. Гоголя «Ревізор», у якій розповідається про молодого чиновника Хлестакова, що опинився в невеликому провінційному містечку без грошей. Місцеві

Обкладинка повісті
М. Гоголя «Шинель».
1890-ті рр.

чиновники помилково вважають його державним інспектором, який приїхав до них у провінцію інкогніто. Хлестаков блискуче вживається у свою нову роль і користується ситуацією, аж поки не приїжджає справжній ревізор. Містечкові чиновники постають у всій своїй «красі».

Перша постановка «Ревізора» відбулася в Санкт-Петербурзі в присутності царя. Після прем'єри володар, виходячи з ложі, сказав: «Гм, що за п'єса! Усіх висміює, і більше за всіх — мене!» (Однак багато літературознавців вважають цей факт літературно-історичною легендою.) Гоголь, надто чутливий до критики, утомлений, засмучений через театральні інтриги та галас, вчинені через комедію «Ревізор», виїжджає за кордон. Мандрує Німеччиною, Швейцарією і Францією, а потім оселяється в Римі та працює над першою частиною «Мертвих душ».

Перше видання комедії
М. Гоголя «Ревізор».
1836

1. Які факти біографії письменника справили на вас особливе враження і чому?
2. Що ви можете сказати про творчість М. В. Гоголя, спираючись на ті твори, з якими ви знайомі?
3. Яку роль у житті та творчості М. В. Гоголя відігравала Україна?
4. Розкажіть про те, як і чому Гоголь опинився в Петербурзі.
5. Які твори Гоголь написав у Петербурзі та про Петербург?
6. Яка проблема у цих творах є центральною?
7. За що критикували п'єсу Гоголя «Ревізор» після її постановки на сцені?
8. Із чим пов'язано суперечку про те, до якої культури належить творчість М. В. Гоголя?

П'єса «Ревізор». Творча історія. Образи чиновників. Образ Хлестакова та його динаміка. Засоби комічного у творі. Специфіка художнього конфлікту й жанру п'єси

Театр — велика школа і кафедра.

М. Гоголь

«У «Ревізорі», — писав Гоголь, — я зважився зібрати в одну купу все погане в Росії... усі несправедливості, які чиняться в тих місцях і в тих випадках, де найбільше потребують люди справедливості, і за один раз посміятися над усім».

Ось рядки з листа Гоголя до Щепкіна після постановки «Ревізора»: «Усі проти мене. Найменша тінь істини — і проти тебе повстають, і не хтось один, а цілі стани».

УС. Сюжет твору «Ревізор» нагадує комедію Г. Квітки-Основ'яненка «Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе», написану російською мовою (1827). В українсько-го письменника головний герой, петербурзький чиновник Пу-столобов, потрапляючи до провінційного містечка, навмисно вдає з себе ревізора, а гоголівський Хлестаков випадково стає ним, тому що за ревізора його приймають самі чиновники. Це зміщує акцент з героя-пройдисвіта на абсурдність російської дійсності.

Відомо, що перший переклад «Ревізора» українською було зроблено 1875 р., і належить він відомому українському пи-сьменникові, драматургові, театральному акторові М. Кропив-ницькому. Перекладав п'єсу для свого театру й М. Садовський. Українською «Ревізора» також перекладали: В. Сімович, О. Кова-ленко, Остап Вишня, Антін Хуторян, Василь Шкляр та інші.

Історія написання комедії «Ревізор»

В одному з листів до О. Пушкіна М. Гоголь просив дати «який-небудь сюжет, хоча б який-небудь смішний чи не смішний, але суто російський анекдот. Рука дрижить написати тим часом ко-медію».

Олександр Сергійович порадив написати комедію про удава-ного ревізора. М. Гоголь із задоволенням і натхненням працював над твором протягом п'яти місяців, багато разів переписував ство-рене. Останні виправлення було розглянуто театральною цензу-рою за п'ять днів до прем'єри, що відбулася 19 квітня 1836 року. Гоголь запевняв Пушкіна, що «духом буде комедія на п'ять дій і, клянуся, буде смішнішою за чорта».

Після виходу у світ «Мертвих душ» Гоголь знову взявся за пе-рероблення комедії, і лише шоста редакція твору виявилася оста-точною. Цензура не дуже прискіпувалася до комедії, як то було з іншими творами Гоголя. На думку деяких дослідників, так ста-лося через те, що й цензори, і глядачі сприйняли «Ревізора» як водевіль, кумедну історію із життя провінційного містечка.

Калейдоскоп цікавого

Гоголь, повертаючись зі своєї літньої подорожі через Київ до Петербурга, разом зі своїми друзями провів оригіналь-ну репетицію «Ревізора». Він попросив свого товариша

Пащенко виїжджати раніше за нього й поширювати чутки, що за ним їде ревізор, який ретельно приховує справжню мету своєї поїздки. Завдяки такому трюку мандрівники їхали надзвичайно швидко, тоді як іншим разом їм доводилося по кілька годин чекати коней.

ТЛ. *Комедія* — драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири викрито негативні суспільні та побутові явища, виявлено смішне в навколишній дійсності чи людині.

Тема п'єси М. Гоголя «Ревізор» — зображення життя чиновництва в сучасній авторові Росії шляхом показу комедійних, сатиричних ситуацій та характерів у маленькому провінційному містечку. Чиновництво зображене як втілення лицемірства, задрості, хабарництва, жорстокості, неuczтва та невігластва.

Жанр твору М. Гоголя «Ревізор» визначають як соціальну сатиричну комедію, тому що автор порушує в ній важливу суспільну проблему громадянського служіння й показує істинне обличчя державних чиновників, «слуг царя та народу». П'єса пронизана сатиричним пафосом, у ній цінні не тільки комічні ситуації, а й сатиричні характери героїв.

Фрагмент одного з малюнків, зроблених М. Гоголем до комедії «Ревізор»

Композиція

Відомий театральний режисер В. І. Немирович-Данченко у статті про «Ревізора» зауважив, що навіть найгеніальнішим драматургам потрібно було кілька сцен для того, щоб «зав'язати п'єсу». У «Ревізорі» ж єдина перша фраза городничого — і пішла круговерть, п'єса вже туго зав'язана. Причому зав'язана щільно, в один вузол, «всією своєю масою», долями всіх основних персонажів.

Отже, зав'язкою є повідомлення поштмейстера Шпекіна про приїзд ревізора. Далі дія розвивається стрімко: городничий дає розпорядження чиновникам прибрати вулицю, навести лад у тих установах, якими вони опікуються. Поміщики Добчинський і Бобчинський повідомляють новину, що в готелі вже живе чиновник, який може бути ревізором. Городничий терміново виїжджає знайомитися з ним. Хлестаков, побачивши, що його приймають за іншого, за ревізора, розуміє вигідність свого становища

і, не спростовучи цього, приймає правила гри. Він оглядає богоугодні заклади, оселяється в городничого, приймає чиновників містечка й бере від них хабарі під виглядом позики. До нього вже біжать прохачі та скаржники. Хлестаков нахабніє і залицяється до дружини городничого, а потім до його дочки, ще й просить її руки.

Кульмінаційним моментом є вихвалання Хлестакова, ніби він обіймає високий чин у Петербурзі та його там дуже поважають. Городничий і його дружина торжествують та мріють про розкішне життя у столиці. Чиновники вітають начальницьке подружжя, ледь не луснувши від задрощів.

Хлестаков поспішно їде з міста, після чого настає розв'язка: поштмейстер повідомляє, що він прочитав листа удаваного ревізора, якого той надіслав своєму петербурзькому другові-журналісту. Закінчується твір «німою сценою» — чиновники дізнаються, що прийшов справжній ревізор.

У комедії є така композиційна особливість, як відсутність у ній головного героя. Таким героєм став збірний образ чиновництва та купецтва.

Художні образи

Провінційне містечко, у якому зупинився Хлестаков, завдяки комічному непорозумінню розкрило всю мерзенність звичаїв та характерів місцевих чиновників. Коли городничий та його наближені дізналися про те, що незабаром приїде ревізор, то спробували навести лад — прибрати вулицю, якою їхатиме ревізор, захаращені непотребом державні приміщення, надягти на пацієнтів лікарні чисті ковпаки. Але багато чого самим лише розпорядженням не виправиш — не вивезеш гори сміття, не побудуєш церкви, а головне — «не примусиш мовчати всіх ображених».

П. Боклевський.
Іван Хлестаков

Отже, Гоголь показує, що побут провінційного містечка залежить від того, як чиновники ставляться до виконання своїх службових обов'язків. Замість того, щоб протистояти беззаконню й піклуватися про благо міщан, вони пиячать, беруть хабарі, грають у карти, пліткують. Городничий, наприклад, навіть із гордістю заявляє: «Тридцять років живу на службі! Трьох губернаторів обдурив!» Не

приховує своїх вад і суддя: «Я кажу вам одверто, що беру хабарі, але чим хабарі? Хортенятами. Це зовсім інша справа». Поштмейстер «із цікавості» читає чужі листи. Найбільш «освіченим» серед персонажів виявляється суддя Ляпкін-Тяпкін — за все життя прочитав п'ять чи шість книжок, тому, на думку інших, «дещо вільнодумний».

Попечитель богоугодних закладів Земляника — «чоловік товстий, але обманщик тонкий». У лікарні, якою він опікується, люди мруть, як мухи; лікар-іноземець і слова не розуміє російською мовою. Принагідно Земляника готовий донести на своїх товаришів по службі — і на поштмейстера, і на суддю, і на наглядача училищ.

У п'єсі немає позитивного героя. Сам письменник пояснював це так: саме лише виявлення пороку (вад, хиб) створює у глядача позитивний ідеал, «відвертає» людину від усього поганого. Позитивним героєм у цьому випадку стає сміх. Однак він приправлений значною мірою сумним авторським почуттям.

Комедія вражає майстерністю відтворення комічних або сатиричних ситуацій, діалогів та віртуозно виписаними характерами. Особливо добре характеризує персонажа його мова. Так, городничий, який звик розпоряджатися, указувати, робити зауваження, лаяти, не соромиться висловлюватися грубо: «А хто буде незадоволений, то йому опісля дам такого незадоволення...», «Ось я їх, каналій...», «Що, самоварники, аршинники...». У спілкуванні з Хлестаковим, якого городничий вважає ревізором, його тон змінюється до улесливо-підлабузницького: «Інший городничий, звичайно, дбав би про свої вигоди; але, чи вірите, що навіть як лягаєш спати, все думаєш: «Господи Боже ти мій, як би так улаштувати, щоб начальство побачило мою відданість і було вдоволене?!» Чи нагородить воно, чи ні, звісно, його воля, принаймні я буду спокійний у серці. Коли в місті у всьому порядок, вулиці заметено, арештантів добре тримають, п'яниць мало... то чого ж мені більше? Йй-богу, і пошани ніякої не хочу. Воно, звісно, привабливо, але проти доброчинності все прах і суєта»; «В інших містах, насмілюсь доповісти вам, градоправителі і чиновники більше турбуються про свою, тобто, користь; а тут, можна сказати,

А. Константиновський.
Ілюстрація до комедії
М. Гоголя «Ревізор»

немає іншого помислу, крім того, щоб благодіянням і невсипущістю заслужити увагу начальства». Іноді у своїх твердженнях він доходить до комічного абсурду: «Там купці скаржились вашому превосходительству. Честю запевняю, і наполовину нема того, що вони кажуть. Вони самі обманюють і обмірюють народ. Унтер-офіцерша набрехала вам, нібито я її висік; вона бреше, їй-богу, бреше. Вона сама себе висікла».

Хлестаков нахапався у «вищому світі» дечого по верхах, тому навчився вивертатися, напускати туману в очі, видавати себе за нагоди не за того, ким є насправді. Коли ж молодик захоплюється вихваланням та брехнею, то не може спинитися й ледь не сам починає вірити своїм нісенітницям:

«Хлестаков. Та мене вже скрізь знають... З гарненькими актрисами знайомий. Я ж бо теж різні водевільчики... Літераторів часто бачу. З Пушкіним на дружній нозі. Бувало часто кажу йому: «Ну, що, брате Пушкіне?» — «Та так, брате», — відповідає було: «Якось так усе...» Великий оригінал.

Д. Кардовський.
Ілюстрація
до п'єси М. Гоголя
«Ревізор».
Городничий. 1922

Анна Андріївна. То ви й пишете? Як це, мабуть, приємно письменникові. Ви, певно, і в журнали вміщуєте?

Хлестаков. Так, і в журнали вміщую. Моїх, зрештою, багато є творів: «Одруження Фігаро», «Роберт Диявол», «Норма». Уже й назв навіть не пам'ятаю.

У комедії Гоголя навіть прізвища героїв промовисті — Ляпкін-Тяпкін, Держиморда, Уховертов, Сквозник-Дмухановський та ін.

Ідея

Беззаконня, казнокрадство, хабарництво, пияцтво показано в «Ревізорі» не як індивідуальні вади чиновників провінційного міста, а як повсякденну практику у всій сучасній письменникові Російській імперії. На думку автора, між інтересами чиновничої бюрократії та її істинними обов'язками служити народові існує нездоланий конфлікт, який варто розв'язувати за допомогою нещадної зброї сміху. Адже сміх — «єдиний чесний, благородний персонаж... комедії» і «сміху боїться навіть той, хто нічого не боїться».

Деякі сучасники сприймали п'єсу «Ревізор» як кумедний фарс або водевільчик. Справді, у творі багато фарсових ситуацій, коли городничий у метушні нап'яв на голову коробку з-під капелюха замість власне капелюха, або коли Бобчинський, який підслуховував, упав разом із дверима, чи коли налякані чиновники, тікаючи, застрягли у дверях. Смішні й виверти Хлестакова, який не відмовляється від того, щоб позалицятися і до дружини городничого, і до його дочки.

Але широка картина чиновничо-бюрократичного правління кріпосницької Росії 1830-х рр. засвідчує сатирично-критичну спрямованість твору, а отже, те, що зміст п'єси значно ширший та глибший.

ЛК. Хоча в гоголівському «Ревізорі» серед персонажів немає позитивного героя, прискіпливі театрознавці знайшли його. Це — сміх, за допомогою якого автор пропонує глядачам «розлучитися зі своїм минулим». І хоча вже скільки часу людство намагається весело відхреститися від свого непривабливого минулого, нічого не виходить. Немов бур'ян крізь асфальт, пробиваються через досягнення прогресу людська жадібність, злочинство, лицедірство, шахрайство, цинізм та обман.

Тому так довго й постійно зберігається інтерес до цієї геніальної комедії Миколи Гоголя. Адже городничі зі своїми молодими командами спокійно живуть і в наш час.

Прем'єрну виставу «Ревізор» Київського театру на Липках повною мірою можна вважати авторською, оскільки режисер-постановник Валентин Козьменко-Делінде створив сценографію й костюми, розробив музичне оформлення. Це сприяє цілісному сприйняттю вистави, усвідомленню її естетичного значення. У цій виставі епоха — не важлива, а важливі характери, гоголівський текст, пропущений крізь призму часу...

На фото — Добчинський (Сергій Кучера), Хлестаков (Роман Лях) і Городничий (Максим Михайличенко)

Розширюємо світогляд
Фарс — драматичний або кінематографічний твір легкого змісту із зовнішніми комічними прийомами. Для фарсу характерні неправдоподібні парадоксальні ситуації, численні перебільшення, гра слів.

Водевіль — п'еса легкого комедійного змісту, у якій діалоги чергуються з піснями й танцями. В Україні водевіль має і свої національні джерела. Відомі автори водевіль — Іван Котляревський («Москаль-чарівник»), Василь Гоголь-Яновський («Простак, або Хитрощі жінки, перехитрени солдатом»), Леонід Глібов («До мирового»), Марко Кропивницький («По ревізії», «Зальоти соцького Мусія», «За сиротою і бог з калитою») та інші.

Репертуар — сукупність драматичних, оперних, музичних творів, які виконують протягом певного часу в театрі, на концертній естраді. Репертуар відображає певні ідейні й художні позиції театру. Уперше термін *репертуар* було використано 1847 р. Окрім того, під репертуаром можуть розуміти й сукупність ролей, музичних партій, літературних творів, з якими виступають окремих актор, співак, читець, музикант.

Літературний ринг

Автор «Ревізора» — ворог Росії. Це юна Росія, в усій своїй нахабності й цивілізмі (*Ф. Булгарін, сучасник М. В. Гоголя, критик*)

«Ревізор» — це сучасна комедія, у якій порушено суспільні теми, змальовано живих людей, а не узагальнені людські вади (*В. Андросов, сучасник М. В. Гоголя*)

То хто ж автор «Ревізора» — ворог чи друг? Аргументуйте свою думку.

1. Яке завдання ставив перед собою М. В. Гоголь, беручись за створення комедії «Ревізор»?
2. Яку роль, на думку сатирика, виконує театр у житті людей, суспільства?
3. Прочитайте епіграф до твору. Як, на вашу думку, слід розуміти його зміст? Який прийом використав автор, обравши цей епіграф?
4. Яка подія є зав'язкою в п'есі?
5. Чому звістка про ревізора налякала все місто?
6. Хто такий Хлестаков?
7. Як він опинився в провінційному містечку?
8. Як його характеризує служник Осип?
9. Які почуття виникли в городничого, коли він побачив «ревізора» і почав із ним розмовляти? Як змінилися вони потім?
10. Які надії покладав городничий і його дружина на майбутнього зятя?
11. Що ріднить Хлестакова й городничого?
12. Що дає М. В. Гоголеві прийом «репліка вб'ік»?

13. Чому цей прийом відсутній під час змалювання образу Хлестакова?
14. Опишіть «галерею» чиновників міста, яких зображує письменник у комедії?
15. Чим є V дія в композиційному плані?
16. Як ви можете охарактеризувати мову городничого?
17. Чому глядачі й читачі образилися на комедію М. В. Гоголя?

1. Проаналізуйте, як та якою мірою Хлестаков відрізняється від чиновників містечка, у якому його помилково почали вважати за ревізора.
2. Над чим сміється М. В. Гоголь у своїй комедії «Ревізор»? Що смішне, а що сумне в п'єсі?
3. Літературознавці вважають, що головним героєм комедії є сміх. Чи згодні ви з цією думкою?
4. Наскільки, на вашу думку, актуальна комедія М. В. Гоголя «Ревізор» у наші дні?

Запам'ятайте! Комедія М. В. Гоголя «Ревізор» — знаковий твір у російській та світовій літературах. За допомогою вдалого літературного прийому — використання анекдотичного випадку — авторові вдалося показати в житті чиновників провінційного містечка життя всієї чиновницької держави.

Усвідомте, що обман рано чи пізно буде викрито. Народне прислів'я говорить про те, що брехнею світ пройде, та назад не повернешся; тож сміх — це серйозна зброя у боротьбі з недоліками в характерах людей; і сміху боїться навіть той, хто нічого не боїться.

1. Створіть колективний портрет чиновників провінційного містечка, зробіть висновки про дотримання законності в державі.
2. Уявіть ситуацію і складіть алгоритм своїх дій, поясніть свої вчинки та міркування.
 - Ви потрапили в товариство, де вас прийняли за якусь знаменитість — чемпіона з певного виду спорту, переможця телевізійного конкурсу, актора чи когось іншого. Вам приємно, лестить загальна увага. Та й коли ще трапиться опинитися в такій ролі?
 - У вашому колі спілкування з'явилася людина, яка видає себе зовсім не за ту, якою вона є за характером, — вдає із себе добру, товариську, старанно приховуючи свої заздрість та злостивість.

Повість «Шинель». «Маленька людина» — літературний тип М. В. Гоголя

1. Подумайте, які «таємниці Гоголя» ви хотіли б розгадати й чому.
2. Яку збірку називають «Петербурзькими повістями»?
3. Яким у них постає Петербург? Які твори увійшли до збірки?

Нам, звісно, смішна обмеженість Акакія Акакійовича, але ми водночас бачимо його незлобивість, бачимо, що він взагалі перебуває поза егоїстичними розрахунками, корисливими мотивами, що турбують інших людей. Перед нами немов істота не від світу цього.

Ю. В. Манн

Історія написання повісті

Повість «Шинель», що увійшла до циклу «Петербурзьких повістей», спочатку мала гумористичний характер, адже з'явилася вона завдяки анекдоту. М. В. Гоголь, за словами П. В. Анненкова, «дослухався до зауважень, описів, анекдотів... і, траплялось, користувався ними».

Якось письменник почув історію про бідного чиновника, що дуже любив полювання. Ціною жорсткої економії й виснажливої праці він зібрав гроші та придбав дорогу рушницю. Але першого ж дня, коли він на човні вирушив Фінською затокою, рушниця упала у воду. Утрата так засмутила чиновника, що він захворів і був на межі життя й смерті. Товариші, дізнавшись про цю пригоду, зібрали гроші й купили йому таку саму рушницю. Із цієї історії виник задум написати повість, у якій би розповідалось про бідного чиновника, що виплекав собі мрію, а потім утратив бажане.

Перша редакція повісті (1839) мала назву «Повість про чиновника, який краде шинелі». У цій редакції головний герой Тишкевич ще не мав імені. Пізніше прізвище було змінено на «Башмакевич», а потім — на «Башмачкін».

Тема, проблеми, порушені в повісті «Шинель»

«Шинель» розвиває тему «маленької людини», яку почали порушувати й розкривати в російській літературі М. Карамзін у «Бідній Лізі» та О. Пушкін у «Станційному наглядачі». Але Гоголь вбачає причину зла не в людях, а в улаштуванні життя, де привілеїв не має переважна більшість людей.

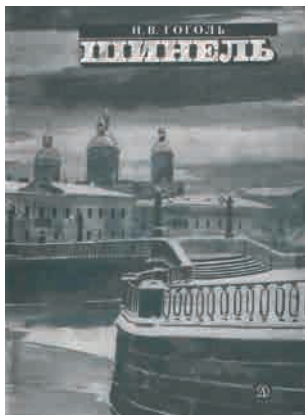
Темою повісті «Шинель» стала реалістично-фантастична історія дрібного петербурзького чиновника, який жив бідним непомітним

життям без мрій і прагнень, радів своїй роботі переписувача паперів. Коли виникла необхідність придбати нову шинель, йому довелося економити на всьому. Омріяна річ придбана, але її тут же вкрали, і ніхто не допоміг знайти злочинців. Це призвело до смерті героя, а помститися він зміг, лише з'явившись привидом до кривдника.

У повісті порушено проблеми суспільні, етичні та естетичні. Образ Акакія Акакійовича розглядали як жертву бюрократичної системи й байдужості. Підкреслюючи типовість долі «маленької людини», Гоголь говорить, що не важливо, у якому департаменті це сталося. Після смерті Башмачкіна його місце одразу посів інший чиновник, ніхто не відчув втрати, — логічний ланцюжок замкнувся.

Етичні проблеми письменник прагнув розв'язати, закликаючи до великодушності й справедливості, адже кожна людина має право на повагу. І в слабкому протесті проти канцелярських жартів та одвертих знущань — «Облиште мене, і навіщо ви мене кривдите?» — звучать інші слова: «Я брат твій».

Естетичні проблеми автор розв'язує завдяки майстерному використанню всіх виражально-зображальних засобів художньої літератури.

Обкладинка до повісті
М. Гоголя «Шинель»

Жанр повісті

Жанр «Шинелі» визначають як повість, але не стільки за обсяг (твір не перевищує двадцяти сторінок), скільки за величезну смислову наповненість. Проста історія про бідного чиновника набула значного філософського підтексту. Це не просто викривально-сатирична повість, а художній твір, який розкриває вічні проблеми людського життя, сенс самого буття людини на землі.

Побутовий, психологічний, філософський плани повісті

Повість «Шинель» має кілька планів — побутовий, психологічний та філософський. Письменник зображує життя, побут бідного чиновника, який ледь животіє на свою мізерну зарплатню; дозвілля чиновників — вечірки із шампанським та грою в карти, де Башмачкін почувався зайвим. За п'ятдесят років він практично не нажив майна — жодних речей. Такими убогими були й вулички Петербурга, де мешкав герой.

Ілюстрація Кукриніксів до повісті М. Гоголя «Шинель»

Пильну увагу Гоголь звертає на психологію героїв, особливо чиновників. Якщо перед ними людина слабка, беззахисна та ще й низького чину, то можна до неї ставитися з неповагою, насмішкою чи навіть презирством: «Сторожі не тільки не вставали з місця, коли він проходив, але навіть і не дивились на нього, немов через приймальню пролетіла звичайна муха».

Кожна людина має право на повагу та співчуття; зло й жорстокість у будь-яких їхніх проявах неприпустимі; людина, прийшовши на землю, виконує своє призначення; необхідно усвідомлювати свої гріхи та прощати інших — ось такі-ми є провідні ідеї гоголівського твору.

Образ Башмачкіна та засоби його створення

Найчастіше письменник вдається до прямої авторської характеристики: він змальовує портрет головного героя («низенький на зріст, трохи рябуватий, трохи рудуватий, трохи навіть на вигляд підсліпуватий, з невеличкою лисиною на лобі, зі зморшками по обидва боки щік»), історію його імені, ставлення до нього з боку начальства та з боку товаришів по службі («У департаменті не виявляли до нього ніякої пошани. Начальники поводитися з ним якось холодно-деспотично. Молоді чиновники підсміювалися й глузували з нього, скільки ставало канцелярської дотепності, розказували тут же при ньому всякі вигадані про нього історії <...> сипали на голову йому папірці, називаючи це снігом. Та ні одним словом не обзивався на це Акакій Акакійович... Мало сказати: він служив ретельно, ні, він служив з любов'ю. Там, у цьому переписуванні, йому ввижався якийсь свій розмаїтий і приємний світ»). Башмачкін — людина невибаглива, яка уміла бути задоволеною своєю долею навіть з мізерної зарплатні й цілковитої неповаги на роботі, на орендованій квартирі та з найдешевшою їжею. Чиновник однієї з найнижчих категорій просуватися по службі не міг через брак освіти, боязкість та невпевненість у собі. Його мова обмежена («Акакій Акакійович висловлювався здебільшого прийменниками, прислівниками, і, нарешті, такими часточками, що зовсім нічого не означають»), він не може виконати навіть найпростішого творчого завдання, яке дає начальник, здатний лише сумлінно переписувати папери.

Необхідність придбати нову шинель ніби переродила чоловіка — «він живився духовно, носячи в думках своїх вічну ідею майбутньої шинелі. Відтоді неначе він одружився, неначе якась інша людина присутня була з ним, неначе він був не сам, а якась приемна подруга життя згодилася з ним проходити разом життєву путь, — і подруга ця була не хто інша, як та сама шинель на товстій ваті, на міцній підкладці, що її й не зносити».

Кричуща несправедливість — пограбування, абсолютна байдужість чиновників щодо виконання своїх обов'язків — пошуку злочинців, грубе й жорстоке ставлення «значної особи» настільки вплинули на героя повісті, що звели його в могилу. Людини не стало, але цього не помітили навіть у департаменті, де він працював. А коли з'ясувалася причина відсутності Акакія Акакійовича, то його одразу ж замінили іншим. Нічого не змінилося і в місті, ніби й не було такої людини на світі взагалі. Але письменник, який ставився до свого героя якщо не з симпатією, то із явним співчуттям, не міг цього так залишити. Тому продовжує історію чиновника уже в містично-фантастичному дусі: привид з обличчям Акакія Акакійовича знімає верхній одяг із перехожих і наводить жах на всіх петербуржців. Триває це доти, поки привид не натрапив на «значну особу», не відібрав у генерала шинель і не нажахав того до нестями.

Б. Кустодієв. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Шинель»

Образ столиці (як чужого й ворожого для людини простору)

Столиця Петербург постає в повісті як чужий і ворожий для людини простір. Тисячі чиновників біжать уранці до своїх департаментів, цілоденно сидять за роботою, отримуючи мізерну платню, потерпаючи від принижень з боку начальників. «Значна особа», наприклад, «завів, щоб нижчі чиновники зустрічали його ще на сходах, коли він приходив на посаду; щоб до нього просто з'явитися ніхто не смів, а щоб відбувалось усе порядком найсуворішим: колезький регістратор доповів би губернському секретареві, губернський секретар — титулярному, чи якому випадало іншому, і щоб уже таким способом доходила справа до нього»; «Звичайна розмова його з нижчими відзначалася суворістю і містила майже три фрази: «Як ви смієте? Чи знаєте, з ким говорите?»

Чи розумієте ви, хто стоїть перед вами?» А втім, він був душею не зла людина, добра з товаришами, послужлива; але генеральський чин зовсім збив його з пантелику».

Велике місто байдуже до своїх численних мешканців: «І Петербург залишився без Акакія Акакійовича, наче в ньому його ніколи й не було. Зникла і сховалась істота, ніким не оборонена, нікому не дорога, ні для кого не цікава, що навіть не привернула до себе уваги і природодослідника, який не проміне настромити на шпильку звичайну муху і роздивитись її в мікроскоп...»

Трактування фіналу, значення елементів фантастики в реалістичному творі

Трохи дивним здається фантастичний фінал у такому реалістичному творі. Проте хоч у такий спосіб можна було відновити несправедливість, помститися можновладцям за кривди. Напевне, це було нездійсненною мрією багатьох людей. Гоголь, як глибоко релігійна людина, вірив, що «і воздасться злодіям за злая».

Тема «маленької людини»

Протягом усієї повісті читач відчуває співчутливе ставлення автора до долі свого героя, якого згодом у критиці назвуть «маленькою людиною». Гоголь показує, що головний герой нікого не чіпає, не бажає нікому зла, живе у своєму маленькому світі з його маленькими радощами. І, безперечно, має право на щастя. Він слабохарактерний, замкнутий, боязкий і не дуже кмітливий, але це не дає права іншим, сильнішим і владнішим, знущатися над ним. Та що там сильнішим! Вільне поводження з ним дозволяють навіть нижчі за чином та сторожі тільки тому, що він не ладен був давати відсіч, захиститися. Насправді той, хто дозволяє собі насміхатися над іншими, ще нижчий та обмеженіший за стражденного чиновника. Цей твір — ніби застереження людині, що за всі свої вчинки їй колись-таки доведеться відповідати.

Акакій Акакійович і «значна особа»

Башмачкін	Генерал
<i>Спільне</i>	
Обидва слабкі й грішні; ідуть на вечірку — кожен у своє товариство; випивають по дві склянки шампанського; обидва стають від того веселими; обидва, хоч і по-різному, звертають увагу на жінок; нарешті, обидва втрачають свої шинелі, переживаючи одвічне людське почуття — страх	

Башмачкін	Генерал
<i>Різне</i>	
1) Щасливий своїм життям	1) Нещасливий
2) Беззахисний	2) Захищений
3) Бідний	3) Багатий
4) Нерозумний	4) Розумний
5) Шинель для нього — дорогоцінність	5) Шинель для нього — просто одяг, дрібниця

Ідея повісті

Ключ до розуміння ідеї повісті слід шукати у словах самого М. В. Гоголя: «Навіщо ж зображувати бідність... і недосконалість нашого життя, вихоплюючи людей із життя, віддалених завулків держави? ...ні, буває час, коли інакше не можна спрямувати суспільство і навіть покоління до прекрасного, поки не покажеш усю глибину його справжньої мерзенності».

Тож головними думками повісті Гоголя «Шинель» є критика тогочасного суспільства, байдужого до «маленької людини», заклик до милосердя, любові та взаєморозуміння між людьми, утвердження права кожної людини на гідні умови існування та справедливе ставлення до неї.

С. Бродський. Нова шинель.
Ілюстрація до повісті М. Гоголя
«Шинель». 1978–1981

Розширюємо світогляд

У царській Росії існував «Табель про ранги» (громадянські, військові, придворні чини). У ньому було визначено 14 класів — від колезького реєстратора (XIV клас, найнижчий), губернського, колезького секретаря, титулярного радника (IX клас), статського радника, таємного радника до дійсного таємного радника I класу.

До чиновників I–II класів зверталися «Ваше високопревосходительство», III–IV класів — «Ваше превосходительство», V класу — «Ваше высококородіє», VI–VIII — «Ваше высокоблагородіє», IX–XIV класів — «Ваше благородіє».

Акакій Акакійович Башмачкін був титулярним радником ІХ класу, і до нього належало звертатися «Ваше благородіє». Як бачимо, незважаючи на порядок і користуючись сумирністю, беззахисністю героя, його не вітали, а то й просто ігнорували навіть сторожі. Для порівняння: О. С. Пушкін після закінчення ліцею мав VIII клас.

ЕК. Під впливом «Петербурзьких повістей» Гоголя з'являються твори М. Некрасова «Про погоду», «Пісня про вільну людину»; М. Салтикова-Щедріна — «Заплутана справа»; Ф. Достоевського — «Бідні люди», «Записки із мертвого дому», «Принижені й скривджені»; В. Гаршина — «Художники»; А. Чехова — «Три роки» та інші.

Літературний ринг

Один із літературних критиків, сучасник Гоголя, відгукуючись на твір російського письменника Ф. Достоевського, у якому той порушував проблему «маленьких людей», писав, що, мовляв, «жодних там отих “бедных людей” немає, а є всього тільки “глупые люди”»

«Чи згадує Гоголь про якісь недоліки Акакія Акакійовича?» — запитує Чернишевський: «Ні, Акакій Акакійович безумовно безневинний і славний; усе лихо його приписується байдужості, вульгарності, грубості людей, від яких залежить його доля. Які ниці, огидні співробітники Акакія Акакійовича, що глумляться над його безпомічністю! Як злочинно неухважні його начальники, що не розуміють його тяжкого становища й не прагнуть допомогти йому! Акакій Акакійович страждає й гине від людського жорстокосердя. Так, підлим вважав би себе Гоголь, якби розповів нам про нього іншим тоном...»

Якої ви думки про це? Бідні, «маленькі люди» потрапляють у скрутне становище, страждають найчастіше через свій характер чи через несправедливість суспільного устрою, злих людей?

1. Чому письменник, детально все описуючи, не називає департаменту, у якому служив Башмачкін?
2. Що означає ім'я головного героя повісті «Шинель» і яке це має значення для розкриття теми та ідеї твору?
3. Як минало життя чиновника Башмачкіна? Чим він захоплювався?
4. Як би ви назвали його, зважаючи на рід діяльності і ставлення до своєї роботи?
5. Чому над ним насміхалися інші чиновники, особливо молоді, і не поважали навіть сторожі?

6. Як Акакію Акакійовичу вдалося зібрати кошти на нову шинель?
7. Як мрія про новий одяг, а потім і придбання її змінили героя?
8. Як почувався Башмачкін на вечірці? Чому?
9. Що наповнювало внутрішній світ Башмачкіна?
10. Що спричинило трагедію в житті героя — пограбування чи те, як поставилися до цього відповідальні службовці, його товариші по службі, «значна особа»?
11. Хто, на вашу думку, винен у смерті Акакія Акакійовича — він сам, лікар, бідність, поліція, «значна особа», товариші по службі чи збіг обставин?
12. Яким є, на ваш погляд, ставлення автора до живого Башмачкіна і до його привида?
13. Чому привид знімає шинелі з усіх, «не розбираючи чину й звання»?
14. Чому М. В. Гоголь вдається до фантастичного фіналу?
15. Якою є основна думка твору?
16. Що смішного, а що сумного у творі письменника?

1. Як ви вважаєте, Башмачкін і генерал — абсолютно різні чи мають щось спільне? Що в них спільного і чим вони різняться?
2. Чого більше у творі: гумору чи сатири? Що ви можете сказати про гоголівський гумор?
3. Чи справді ми вийшли з «шинелі», чи, може, і досі в ній переходимося?

Запам'ятайте! Творчість М. В. Гоголя мала величезний вплив на розвиток російської, української та світової літератури. Письменник показав світові поетичну Україну з її звичаями та фольклором, героїчне козацтво; висміяв чиновництво, гаряче став на захист «маленької людини».

Усвідомте, що кожна людина має право на повагу її людської гідності, на гідне матеріальне забезпечення; насмішка, знущання над слабшим принижують, передусім, самих кривдників, показують їхнє духовне убогство.

ЕК. Проаналізуйте специфіку розкриття теми грошей та їхнього впливу на людину у творчості О. де Бальзака й М. В. Гоголя.

ЛК. Створіть презентацію проекту «Утілення образів і сюжетів творів О. де Бальзака, М. В. Гоголя в мистецтві (ілюстраціях, кіно, театрі тощо)».

Уявіть ситуацію і складіть алгоритм своїх дій, поясніть свої вчинки та міркування.

- У вашому класі є учень, якому завжди не таланить, із ним постійно трапляються прикрі історії. Він із малозабезпеченої сім'ї, не може модно одягатися, мати дорогі гаджети. Але вчиться старанно, нікому не заважає. Багато однокласників над ним насміхається просто заради розваги.
- У вас є мета — придбати якусь дорогу річ. Батьки не можуть виділити таку суму із бюджету родини. Можна, звісно, просити, наполягати, скаржитися, ображатися, а можна...

М. Грушевський уважав Гоголя «одним із найгеніальніших людей, яких дала Україна». «Наш безсмертний Гоголь», — говорив про нього Т. Шевченко. Уже своїм сучасникам Гоголь відкрився як справжній чарівник слова, який діставав його із гущавини народного життя і перетворював на поетичний феномен. Він бачив у слові не тільки засіб інформації, а, передусім, джерело поезії.

Гоголь ніби й не розповідав, а малював. Звісно, ця манера позначилася на його писаних творах, а вже літературознавці дійшли висновку: «Гоголь перекладав свої сюжети мовою живописних образів».

Зрештою, це відомо кожному школяреві, який вчив напам'ять знамениті «пейзажні» уривки класика — про українську ніч, степ чи Дніпро. І коли потім раптом потрапляєш до якоїсь незайманої місцини, мимоволі пригадуєш, що ти уже бачив цю красу — бачив очима Гоголя.

Підсумуємо знання з теми

1. Дайте визначення поняття *реалізму*, назвіть його провідні ознаки, спираючись на прочитані твори.
2. Як реалізм взаємодіє із іншими напрямками ХІХ ст.— романтизмом та натуралізмом?
3. Дайте визначення *соціально-психологічної прози*.
4. У чому полягає сутність соціального і психологічного експерименту письменників другої половини ХІХ ст.? Доведіть свою думку на прикладі творчості О. де Бальзака.
5. Розкажіть про *всесвітнє значення творчості О. де Бальзака*.
6. З'ясуйте особливості світогляду М. В. Гоголя.

7. Які із порушених М. В. Гоголем проблем залишаються актуальними сьогодні? Свої відповіді підтвердьте прикладами із життя, власними спостереженнями.
8. Визначте ознаки новаторства у творах О. де Бальзака та М. В. Гоголя.
9. Дайте визначення поняття *психологізм*, розкрийте специфіку психологізму в прочитаних творах.

Проаналізуйте!

1. Головні образи-персонажі у вивчених творах О. де Бальзака та М. В. Гоголя здебільшого негативні. А що в них є позитивного? Що в цих творах сумне, а що — смішне? Висловіть своє особисте ставлення до героїв та проблем, порушених у творах цих письменників.
2. Порівняйте особливості втілення теми грошей та їхнього згубного впливу на людину й суспільство у творчості О. де Бальзака та М. В. Гоголя (на прикладі прочитаних творів).

Створіть!

1. Складіть схему, яка відображала б спільне та відмінне в проблематиці творів О. де Бальзака й М. В. Гоголя.
2. Понапрацюйте в групах і складіть паспорти-характеристики головних героїв прочитаних творів, відобразивши також засоби їхнього створення (портрет, психологічні деталі, інтер'єр, мова, стосунки із середовищем, з іншими персонажами тощо).
3. Створіть презентації про зв'язки письменників О. де Бальзака й М. В. Гоголя з Україною, увічнення їхньої пам'яті й утілення образів і сюжетів їхніх книг у музеях і пам'ятках.

XIX ст. здається нам таким далеким, а проблеми, порушені у творах О. де Бальзака та М. В. Гоголя, — застарілими. Але вчитаймося в ці твори! Хіба жадібність, прагнення збагачення будь-якими засобами не характерні для деяких наших сучасників? І невже ілюзію, що за гроші можна купити все, розвіяно? Тому, на жаль, гобсеків ще досить у нашому суспільстві.

У гоголівських Хлестакова та Башмачкіна інші біди: перший користується нагодою вдати із себе ревізора й безжалісно оббирає та обманює чиновників провінційного міста, які відчувають свої «грішки»; другий страждає від байдужості й злостивості «сильних світу цього». Отже, до багажу наших компетентностей додаються знання про психологію людей різних типів характеру,

уміння розбиратися в них, спостерігаючи за їхніми поведінкою та вчинками, усвідомлення важливості сповідування загальнолюдських моральних цінностей.

Ваша книжкова полиця

- *Гоголь М. В.* Зібрання творів [текст] : у 7 т. — Т. 3 : Драматичні твори (Ревізор; Одруження, Додатки до комедії «Ревізор») / М. В. Гоголь ; пер. з рос. Остапа Вишні. — К. : Наукова думка, 2008.
- *Гоголь М. В.* Зібрання творів : у 7 т. / М. В. Гоголь. — К. : Наукова думка, 2008–2012.
- *Гоголь М. В.* Твори : у 3 т. / М. В. Гоголь. Шинель ; пер. А. Хуторяна. — К., 1952.
- *Шкляр Г.* Північна зоря Бальзака. — Вінниця : Тірас, 2003.

Онлайн-бібліотека

- Вибрані твори Оноре де Бальзака українською. <http://knyga.in.ua/index.php/inozemna-literatura/frantsiia/balzak-onore-de>
- Гоголезнавчий центр. <http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/gogoleznavchij-tsentr/pro-hoholeznavchyi-tsentr/item/1026-hoholeznavchyi-tsentr>
- Твори Миколи Гоголя в мережевій бібліотеці «Відкрита книга». <https://sites.google.com/site/openbookclassic/ukraienska-literatura/gogol>

Подорож п'ята. Свіжий подих часу: драматургія порубіжжя ХІХ–ХХ століть

Порубіжжя ХІХ–ХХ ст. у європейському літературному процесі подарувало світові нове розуміння людини, митця та його особливого впливу на суспільство. Відкривши новий духовний простір, література сягнула далеко за межі традиційних тем й у глибини людської душі, не підвладні реалістичному дослідженню.

Театральну і драматичну естетику межі століть сформували творчі відкриття Г. Ібсена, Ю. А. Стріндберга, К. Гамсуна, М. Метерлінка та ін.

«Стара» і «нова» драми. Зміни в драматургії кінця ХІХ — початку ХХ століть

1. Що таке *драматичний твір*?
2. Які театральні вистави ви переглядали, які п'єси, драми читали останнім часом?
3. Яким, на вашу думку, значення театру було раніше і яким воно є тепер?

Драматургія останньої третини ХІХ ст. вирізняється пошуком нових форм зображення дійсності засобами мистецтва. Так з'являється «нова драма».

Кожен із представників «нової драматургії» — Г. Ібсен, Дж. Б. Шоу, А. Чехов, М. Метерлінк, Ю. А. Стріндберг, Г. Гауптман, В. Винниченко та інші — безумовно, йшов власними шляхами. Підхід митців до театральної естетики та поезики значно різнився. Але існувала одна спільна ознака: усі вони намагалися створити проблемний театр, який би максимально наближався до сучасного читача й відповідав новим викликам життя.

Пам'ятник
засновнику «нової
драми» Г. Ібсену.
Берген, Норвегія

«Нова драма»

Визначення

«Нова драма» стала «школою для дорослих», спонукала глядача (читача) до активних роздумів; вона була аналітичною, інтелектуальною, дискусійною, «драмою ідей», у ній не було різкого поділу на головного та другорядних героїв, позитивних та негативних; людина часто бореться сама із собою; фінал відкритий

Представники

Г. Ібсен,
Г. Гауптман,
Дж. Б. Шоу,
Ю. А. Стріндберг,
М. Метерлінк,
К. Гамсун,
А. Чехов

Часові межі

XIX — початок XX ст.

Літературні напрями

Неореалізм із натуралізмом,
неоромантизм, символізм,
експресіонізм

Норвезький драматург і поет, реалістичні та суперечливі п'єси якого революціонізували європейський театр

Німецький письменник, драматург. Лауреат Нобелівської премії з літератури за 1912 р.

Ірландський драматург і публіцист, родом з Дубліна, лауреат Нобелівської премії з літератури за 1925 р., створив своєрідну драматургічну систему

Шведський письменник-прозаїк, драматург і живописець, фундатор сучасної шведської літератури і сучасного театру

Бельгійський письменник, драматург і філософ, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури за 1911 р.

Яскравий представник норвезької літератури пожежів'я століть

Російський драматург і прозаїк, лікар за фахом

«Стара драма»	Об'єкт порівняння	«Нова драма»
Події в житті персонажа	Трагедія	Життя особистості в суспільстві
Людина в незвичайних ситуаціях	Предмет зображення	Людина сама створює певну складну ситуації
Відбувається зовнішній конфлікт між окремими особистостями	Центр уваги	Внутрішні, глибинні суперечності самої дійсності, зіткнення ідей, протиріч у душі й думках однієї людини
Через особисті якості людини	Драматичний конфлікт	Через ідеали людини
Трагедія, комедія, драма	Жанр	Трагікомедія («драма ідей», інтелектуальна, аналітична драма)
Узагальнений тип людини	Головний герой	Людина середнього класу, незвичайна особистість
Головні та другорядні, позитивні й негативні	Решта героїв	Виступають у творі то головними, то другорядними, характери неоднозначні, сповнені суперечностей
Порушує реальні проблеми, повчає, робить висновки	Автор	Відтворює духовні пошуки, терзання. Не дає однозначних відповідей
Спостерігає, отримує враження	Читач, глядач	Переживає разом із героями, дискутує з ними та про них
Має зрозуміле, чітке та очікуване завершення, розв'язку	Фінал твору	Відкритий, незавершений, спонукає до дискусій, роздумів

«Нова драма» поставила в центрі уваги особистість, але не в її соціальних зв'язках, а в площині духовності, індивідуальних переживань і відчуттів загальної атмосфери епохи на зламі століть. Драматурги прагнули розкрити «трагедію життя», а не «трагедію в житті», закликали до осмислення глибинної сутності дійсності, пошуку гармонії. Театр стає «інтелектуальним», «дискусійним». На перший план виходить внутрішній конфлікт, а не зовнішня дія. У «новій драмі» вже можна помітити ознаки модернізму — символізм, імпресіонізм, неоромантизм тощо.

Засновником «нової драми» вважають норвежця Генріка Ібсена. Його ідеї підхопили німецький драматург Г. Гауптман, англійський — Дж. Б. Шоу, шведський — Ю. А. Стріндберг, бельгійський — М. Метерлінк, французький — Е. Золя, російський — А. Чехов, український — В. Винниченко та ін.

Новими й не зовсім звичними на сценах театрів були картини повсякденного життя, побуту банкірів, комерсантів, адвокатів і навіть робітників, злидарів. Чи не вперше почали порушувати жіноче питання, проблему гендерної рівності. У п'єсах стало більше критичного, викривального пафосу.

Було навіть переосмислено природу драматичного жанру. У житті часто сумне поєднується із комічним і навпаки, тому розвивається новий жанр трагікомедії. Замість «любовних трикутників», таємниць, кримінальних злочинів, тобто «зовнішньої інтриги» драматурги вирішили звертатися до показу ідейних конфліктів (Б. Шоу), внутрішньої прихованої інтриги (М. Метерлінк), складної гри підтекстів (А. Чехов).

Музей Г. Ібсена, Осло, Норвегія

Герої «нової драми» вирізняються суперечливими характеристиками, часто навіть складно визначити, хто з них головний, а хто — другорядний, у кого переважають позитивні риси, а в кого — негативні. Інколи вони протягом твору виступають то головними, то другорядними. Персонажі розмовляють сучасною літературною мовою, використовують просторічну лексику, чим наближаються до глядача (читача). П'єси вже не мають зрозумілого, завершеного закінчення — його доводиться додумувати самому читачеві чи глядачеві. Виникнення «нової драми» завдяки широкому резонансові суттєво вплинуло на гуманізацію всього суспільства.

1. У чому полягає суттєва різниця між «старою драмою» та «новою драмою»?
2. Назвіть ознаки осучаснення драми на межі століть.
3. Хто були найвідоміші драматурги цього часу?
4. Яким був герой «нової драми»?
5. Які нові проблеми почали порушувати в новочасних творах?
6. Чому драматурги вдавалися до відкритих фіналів?

1828

1906

Генрік Юхан Ібсен

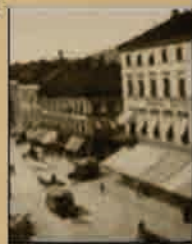
Місце народження, проживання

м. Шієс у Норвегії; Берген, Норвегія; Данія; Німеччина; Рим (Італія); Крістіанія (Осло, Норвегія)

Батьки

Батько — заможний комерсант

Освіта

Професійна в аптекаря, приватні уроки, самоосвіта

Рід занять

Помічник аптекаря, журналіст, письменник

Захоплення

Література, театр

Основні твори

«Бранд», «Пер Гюнт», «Ляльковий дім», «Стовпи суспільства», «Привиди», «Ворог народу», «Дика качка», «Росмерсхольм», «Будівничий Сольнес», «Маленький Ейольф» та ін.

Генрік Ібсен — творець соціально-психологічної драми

Сила соціального протесту, вірність високим моральним принципам, глибина розкриття психології особистості — всім цим можна пояснити заворожувальну силу його драм.

В. Адмоні

«Під шум великих міжнародних бур я зі свого боку воював із маленьким суспільством, до якого був прикутий волею обставин і життєвих умов», — писав у своїх спогадах Генрік Ібсен, видатний норвезький драматург другої половини XIX ст., чий п'єси ось уже понад 130 років не сходять зі сцен театрів у всьому світі. Головний мотив його творчості — заклик до людини реалізувати своє справжнє покликання, тільки не за рахунок чужого щастя чи самого життя.

Життєвий і творчий шлях Генріка Ібсена

Генрік Юхан Ібсен народився 20 березня 1828 року в невеличкому норвезькому містечку лісорубів Шиєні, у багатодітній родині, що належала до кола місцевої купецької аристократії. З усіх братів та сестер Генрік був близьким лише з сестрою Хедвіг. Дитинство Генріка було самотнім та безрадісним. Особливо нещасливим воно стало після того, як розорилася батькова торговельна фірма. У 15 років хлопця відправили до Гримстада вчитися на помічника аптекаря.

Вечері в будинку аптекаря часто не було навіть напередодні Різдва. Становище Ібсена поліпшилося лише через чотири роки, коли в аптеці змінився власник, який підвищив юнакові платню й надав окрему кімнату. Генрік дістав змогу багато читати, узявся за самоосвіту. Незабаром він познайомився з молодими людьми, що поділяли його погляди, і замкнутий характер юнака змінився на краще: він бував веселим, інколи збирав друзів у себе. Молодь потягнулася до інтелектуального спілкування, до дискусій із серйозних питань. Ібсен увійшов у світське товариство, почав брати уроки латини та грецької, деякі науки вивчав самостійно.

Так він провів шість років, жив у мансарді на скромну платню. Юнака приваблювали поезія, літературна праця. Генрік почав писати вірші. Перша п'єса Ібсена «Катиліна» — історична

драма — особливою успіху не мала. Але вже 1852 року двадцятидворічний юнак приїжджає до Бергена й очолює молодий норвезький театр. У театрі він робив усе — від підмітання сцени до режисури, що допомогло йому пізнати сценічні умовності того часу, традиції, канони, які потім йому захотілося зруйнувати. Дирекція театру відправила його до Данії та Німеччини — набувати досвіду. Його п'єси уже починають помічати. Сім років потому Генрік Ібсен перебуває в Кристіанії (теперішнє Осло). І це один із найважчих періодів у його житті. Ібсен бідує, і справжнім порятунком виявляється одержана за допомогою драматурга Б. Б'єрсона стипендія на поїздку до Рима.

1864 року Ібсен виїхав із Норвегії. Це добровільне вигнання тривало аж 27 років.

Генрік Ібсен одружився із Сюзанною Торесен, яка стала його вірним другом на все життя. У них народився син. Родина жила то в Італії, то в Німеччині. Перші твори, які принесли драматургові світову славу, — «Бранд» (1866) і «Пер Гюнт» (1867). Вони в романтичному світлі змальовували конфлікт людини з її оточенням і показували безодню між героїчними пориваннями та дійсністю, між реальністю та ідеалом. У наступних творах письменник більше схиляється до реалізму. 1891 року Ібсен повернувся на батьківщину. А через сім років Норвегія урочисто святкувала сімдесятирічний ювілей видатного письменника. Не стало його 1906 року.

Драми Ібсена не сходять зі сцен і сучасних театрів світу, особливою популярністю в режисерів користується п'єса «Ляльковий дім».

Калейдоскоп цікавого

З 1986 року в Норвегії вручають Національну премію Ібсена за внесок у драматургію, а з 2008 року — Міжнародну премію Ібсена.

2001 року ЮНЕСКО внесло рукопис «Лялькового дому» у список програми «Пам'ять світу».

На честь головної героїні п'єси Генріка Ібсена названо астероїд (783) Нора, відкритий 1914 року.

УС. В Україні про творчість Ібсена писали І. Франко, Леся Українка, Н. Кобринська та інші. Драми Ібсена ставлять на українській сцені з початку ХХ ст. Окремі драматичні твори письменника переклали А. Крушельницький, М. Загірня, Н. Грінченко, І. Стещенко та інші.

Творчість Г. Ібсена

У другій половині XIX ст. в норвезькій літературі панувала так звана національна романтика. Але Ібсен був переконаний, що «не дріб'язкове копіювання сцен побуту» робить письменника національним, а «той особливий тон», що мчить «назустріч нам із рідних гір, із долин... але насамперед — із глибини нашої власної душі». Ще 1857 року Ібсен так визначив своє творче завдання — зробити драму серйозною, примусити глядача мислити разом із автором і героями, перетворивши його на «співавтора драматурга». У драмі не повинні боротися ідеї, тому що цього не буває в дійсності, слід показувати «зіткнення людей, життєві конфлікти, у яких, як у коконах, глибоко приховані ідеї, що борються, гинуть або перемагають».

Усю творчість Генріка Ібсена умовно поділяють на 3 періоди

1848–1864 рр. — I період творчості: національно-романтичний. Оспівує героїчне минуле Норвегії. Це «Катиліна», «Богатирська могила».

1865–1878 рр. — II період творчості: реалістичний. Засудження буржуазної дійсності — п'єси «Бранд», «Пер Гюнт».

1878–1896 рр. — III період творчості: створення «нової драми». «Ляльковий дім», «Привиди», «Дика качка».

Ще за життя Ібсена його драматургію було визнано новаторською.

Але особливо визначальні все-таки ті п'єси Ібсена, у яких і сюжетна аналітичність, й інтелектуальне осмислення зосереджені в останніх сценах твору, у його розв'язці, де в діалозі, який межує з дискусією, відбувається справжнє переосмислення персонажами свого попереднього життя й самих себе.

1. Як ви розцінюєте таку поведінку драматурга — обстоювати національну культуру й перебувати в матеріальній скруті, а не піддаватися модному данському впливу, завдяки якому можна було б стати багатим та успішним?
2. Які риси характеру Генріка Ібсена допомогли йому стати всесвітньо відомим письменником?
3. Які твори драматурга можна назвати знаковими?

Прокоментуйте афоризми письменника.

- Більшість має за собою владу, але не права; меншість завжди має за собою право.
- Жінка — наймогутніша у світі істота, і від неї залежить спрямовувати чоловіка туди, куди його хоче повести Господь Бог.

- П'єса не завершується, коли падає завіса після п'ятої дії. Справжній фінал — поза її межами... Справа кожного читача чи глядача самому дійти до цього фіналу через особисту творчість.

«Ляльковий дім» як соціально-психологічна драма, перший завершений твір «нової драми». Роль Г. Ібсена в розвитку світової драматургії, його новаторство

П'єсу «Ляльковий дім» написано 1879 року. В основу драми Ібсен поклав реальну подію. Прототипом Нори, головної героїні твору, стала норвезько-данська письменниця Лаура Кілер. Під впливом п'єси Ібсена «Бранд» 19-річна дівчина написала книгу «Дочки Бранда», яка вийшла друком 1869 року під псевдонімом. З нею познайомився драматург і порадив авторці розпочати літературну творчість. Вони потоваришували. Після смерті батька Лаура з матір'ю переїхала до Данії, де 1873 року вийшла заміж за ад'юнкта Віктора Кілера. 1876-го Віктор захворів, і його потрібно було лікувати на Півдні. Він не захотів звертатися по допомогу до свого багатого батька, хоч як його Лаура не просила. Тоді вона таємно взяла позику в банку. За неї поручився її впливовий багатий друг. Чоловік зцілювався від хвороби. На зворотному шляху в Мюнхені Кілери відвідали Ібсенів. Лаура по секрету все розповіла Сюзанні, дружині Ібсена. Після повернення до Данії знову потрібні були гроші для переїзду до іншого міста. Лаура знову взяла позику у формі векселя. За неї поручився далекий родич, комерсант.

Поки спливав термін погашення векселя, Лаура нездужала після пологів і не мала грошей. Родич теж перебував у складному матеріальному становищі і не зміг викупити вексель. Лаура в розпачі зважилася видати підроблений вексель, але передумала та знищила його. Усі її дії стали відомі чоловікові. Спочатку він їй глибоко поспівчував, але під впливом сім'ї та друзів змінив своє ставлення до неї та почав вимагати розлучення, яке незабаром і оформили. Дітей у Лаури забрали, її визнали психічно хворою, шахрайкою. Через деякий час чоловік передумав, перепросив у дружини й повернув її додому. Вона розпочала літературну діяльність та поступово виплатила всі борги. Саме її життя стало основою для сюжету «Лялькового дому». Нора і її прототип мали багато спільного, але була й істотна відмінність: Нора сама пішла з сім'ї, сама протиставила себе суспільству — це її свідоме рішення.

П'єса «Ляльковий дім» — це класичний зразок соціально-психологічної драми, драми про дім, сім'ю, людей, які прожили разом багато років, але так і не змогли стати щасливими. Вона є прикладом того, як соціальний за своєю суттю конфлікт — зіткнення

природних людських прагнень і нелюдських законів суспільства — набуває спочатку морального забарвлення (у п'єсі в межах сім'ї з'ясовують, морально чи аморально вчинила Нора, підробивши підпис на векселі), а потім дію переводять у сферу психології — основну увагу зосереджено на душевній боротьбі головної героїні. Не випадково цю п'єсу часто називають просто «Нора».

Композиція п'єси «Ляльковий дім» має аналітичний характер. Аналітизм її полягає в тому, що твір розпочинається показом зовнішньої ілюзії щастя, а закінчується катастрофою. Драматург доводить, що злагода, комфорт, у яких живуть його персонажі, а також нібито доброзичливі взаємини між ними є оманю.

Тема твору — духовне пробудження людини, її прагнення вільно проявитися як особистість; становище жінки в суспільстві, бунт проти суспільної моралі.

Ідея — розкриття безправного становища жінки в чоловічому суспільстві; заклик до збереження сімейних стосунків, до злагоди й миру в родині; відновлення загальнолюдських цінностей.

Проблематика:

- жінка і суспільство;
- особистість і суспільство;
- багатство і бідність;
- кохання, шлюб, сім'я;
- відповідальність за свої вчинки;
- материнський обов'язок;
- людська гідність;
- сенс життя і щастя.

Головну увагу письменник зосередив на проблемі прав жінки, але побудова драми, система образів переконливо довели, що доля головної героїні відбила глибинні суперечності сучасного драматургові суспільства.

Жанр твору — соціально-психологічна драма, драма-дискусія.

Пл. *Соціально-психологічний твір* — це твір, у якому у складних, часто екстремальних життєвих ситуаціях, розкрито багатогранні характери героїв у всьому розмаїтті їхнього психологічного функціонування в контексті соціального середовища.

Драма-дискусія — це драма, у якій герої є носіями різних, але добре обґрунтованих поглядів. Конфлікт вибудовано на дискусії і впродовж п'єси її не закінчено, а, навпаки, загострено, фінал залишається відкритим.

У п'єсі «Ляльковий дім» Ібсен заклав основи реалістичної соціально-психологічної драми. Обивательське благополуччя родини адвоката Хельмера розкрилося в ній у найнещасніший і найневблаганніший спосіб, оголивши брехливість моралі, панівних на той час норм родинного життя та горезвісної святості шлюбу.

Соціальний конфлікт драми «Ляльковий дім» полягає в зіткненні природних людських прагнень з антилюдськими, застиглими законами та звичаями суспільства.

Згодом соціальні суперечності у драмі переросли в суперечності моральні, які драматург розв'язав у психологічному плані. Поведінка героїв психологічно глибоко вмотивована: вісім років подружнього життя Нори, про які ми дізналися із передісторії, — це вісім років роздумів і сподівань. І лише у ті три дні, коли героїня, хапаючись за останню надію, боролася за свою сім'ю, за щастя, повністю розкрився її складний духовний світ. Рішення піти з сім'ї далось нелегко, це не емоційне поривання, а глибоко обдуманій учинок.

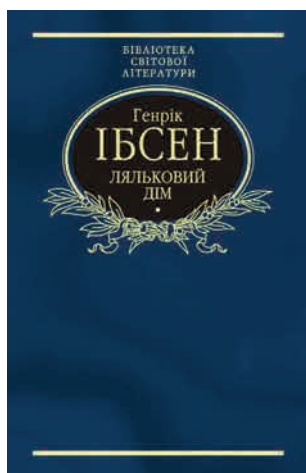
Психологічний конфлікт — «пробудження» й духовна боротьба Нори, її бажання по-справжньому розібратися в житті, усвідомити себе як особистість.

Сюжетний конфлікт — таємниця і кримінальний учинок Нори як несвідомий виклик буржуазному суспільству, його законам.

Конфлікти твору можна ще поділити на *основний, зовнішній та внутрішній*.

Основний	Між прагненнями Нори та писаними й неписаними законами тогочасного суспільства, а також між уявним та реальним життям жінки
Зовнішній	«Бурхливий», навколо шантажу Кроґстада, історії його та фру Лінне
Внутрішній	У душі Нори

Композиція драми на три дії аналітична, що означає послідовне розкриття неблагополуччя й трагізму, які приховані під зовні пристойною оболонкою. Так поступово автор розкриває сутність

Обкладинка книги Г. Ібсена «Ляльковий дім»

подружнього життя Хельмерів, на перший погляд, щасливого, але заснованого на неправді та егоїзмі.

У п'єсі формально наявні всі елементи сюжету.

Експозиція — переддень Різдва, показ життя в сім'ї Хельмерів.

Зав'язка — поява Крістіни Лінне і Нільса Крогстада в будинку Хельмерів. Крістіна за допомогою Нори отримує місце роботи. Крогстад теж вимагає допомоги.

Розвиток дії — Крогстад шантажує Нору. Нора в розпачі шукає вихід зі складної ситуації і не знаходить його.

Кульмінація — лист Крогстада. Торвальд дізнався про злочин Нори, а Нора почула справжнього Торвальда.

Розв'язка — розпад сім'ї. Нора йде з дому.

Сценічна доля твору

ЛК. Цікавою та складною була сценічна доля п'єси «Ляльковий дім». На початку 1900-х рр. ібсенівську драму ставили на всіх європейських сценах. Перша постановка відбулася 21 грудня 1879 року в Королівському театрі Копенгагена. Саме в цей час у п'єсах Ібсена грали Сара Бернар, Елеонора Дузе, Агнес Сорма. Найкращі акторки світу, граючи роль Нори, втілювали задум Ібсена по-різному. Італійська прима Елеонора Дузе не погоджувалася з авторським фіналом, і драматургові довелося його змінити. Російська акторка Віра Комісаржевська, навпаки, повністю дотримувалася у заключній сцені ібсенівського тексту. Обидва варіанти мали величезний успіх. На українській сцені п'єсу вперше було поставлено 1900 року в київському театрі «Соломон». Але публіка не була готова сприйняти її однозначно.

Драма «Ляльковий дім» посідає особливе місце на батьківщині Г. Ібсена: там фільми за цим його твором та іншими знімають регулярно. За межами Норвегії драму екранізували двічі 1973 року: у Великій Британії та у Франції. Відомий також телеспектакль «Нора» російського режисера Йона Унгуряна, екранізований 1980 року.

Бетті Хеннінгс у ролі Нори. Королівський театр. Копенгаген

Назва п'єси «Ляльковий дім» символічна. «Ляльковий дім» — це дім фальшивих цінностей, за якими приховано егоїзм, духовну

порожнечу, роз'єднаність людських душ. У цьому домі не жили, а лише грали в кохання, шлюб, сімейну злагоду і навіть людські гідність і честь. Ця назва вказує на головну ідею — втрату в людині людського, підкріплену низкою ігрових ситуацій (наприклад, на вечірці в сусіда Норі призначали роль гарненької ляльки, що чудово танцює), символічними реаліями та епізодами (репетиція та виконання танцю тарантели; маскарадні костюми; ялинка, що зів'яла). Не менш промовистою є символіка, пов'язана з Різдвом, оскільки головний зміст Різдва Христового полягає у поверненні до вічних цінностей, людських ідеалів, у відновленні порушених зв'язків із Богом та між людьми.

Образ Норі

Здається, сім'я Норі — ідеальна. Заможний люблячий чоловік, діти, няня, затишний будинок. Усі здорові, веселі, щасливі. Проте чи так це насправді? Нора потайки купляє і їсть мигдалеве печиво, чоловік напівжартома-напівсерйозно називає її марнотраткою. Потім ми дізнаємося про страшну таємницю Норі. Щоб віддати борг (вона взяла гроші на лікування чоловіка), їй доводиться роками викручуватися — економити на власному гардеробі, обманювати щодо вартості покупок, використовувати свої подарунки, робити власноруч ялинкові прикраси.

Виникає запитання: чому вона не сказала чоловікові про борг і чому вони разом не віддають його? Відповідь проста: Нора дуже любить Торвальда, оберігає його чоловічу гідність та вразливу натуру. Заради цього вона навіть порушує закон — підробляє підпис батька-поручителя в банківському документі (знову ж таки, щоб не засмучувати того, хворого). Так вона розуміє свій обов'язок як дружини й дочки. Та ось приходить біда в особі лихваря Кростеда: той шантажує Нору, вимагаючи, щоб жінка поклопотала перед чоловіком щодо його посади, інакше він розкриє її таємницю, а це спричинить великі неприємності для всієї родини Хельмерів. Нора гарячково шукає виходу.

Зрештою, Хельмер про все дізнається. У Норі залишається надія, що він як сильний, люблячий чоловік, що постійно на цьому наголошував, візьме провину на себе, захистить її, зрозуміє, і вони разом подолають

Драматичний театр
В. Ф. Комісаржевської.
«Ляльковий дім» Г. Ібсена

усі перешкоди. Але цього не трапляється... Хельмер звинувачує дружину в усіх смертних гріхах і фактично відлучає її від сім'ї, дітей.

Коли ж Кrogстад несподівано повертає боргове зобов'язання й справа щасливо завершується, Торвальд, ніби нічого не трапилося, говорить, що... прощає Нору! І все буде, як раніше! Утім, жінка, прозрівши, побачила справжню сутність свого коханого, заради якого вона стільки років страждала. Вона вирішує піти з дому, щоб обміркувати, як їй жити далі, як захистити свою людську гідність, зрозуміти справедливість чи несправедливість тогочасних законів суспільства, релігії, моралі та сімейних стосунків.

На запитання стурбованого Торвальда, чи повернеться вона, звучить рішуча відповідь: «Для цього повинне статися чудо з чудес, щоб спільне життя по-справжньому стало шлюбом». Торвальд намагається втримати Нору, нагадуючи їй про так званий обов'язок перед чоловіком і дітьми. Нора ж відповідає, що вона не тільки мати сімейства, але «насамперед людина, така сама, як і ти, — або принаймні повинна стати людиною».

Фінал п'єси, як бачимо, — катастрофа. Але його не можна назвати трагічним. Героїня не загинула, а, навпаки, стала переможницею, бо ніби знайшла себе й мала достатньо мужності, аби реалізувати свою волю й відкинути все, що їй заважало. Водночас ця перемога гірка, адже її спричинив болісний розрив Нори з усім її попереднім життям (особливо з дітьми) і зробив її самотньою у протистоянні суспільству з його нормами моралі. Отже, перемога Нори, тобто її внутрішнє звільнення та обрання нею свого справжнього шляху, не означає завершення її боротьби. Навпаки, реальні випробування героїні ще попереду — після того, як опуститься завіса. Тільки тоді почнеться боротьба Нори за своє самоствердження, за пізнання справжніх законів життя.

Художні особливості, значення твору

Створивши нову, аналітичну за настроєм п'єсу, Ібсен не розвантажив її від побутових подробиць. Так, п'єса починається з принесення Норою додому різдвяної ялинки, встановлення якої припадає на Святий вечір. Різдво для католиків і протестантів —

Київський академічний театр юного глядача на Липках. Нора — заслужена артистка України Анжеліка Гирич

головне свято року, воно є уособленням сімейного затишку й тепла. Крім ялинки, драматург наводить багато інших побутових подробиць. Це і неаполітанський костюм Нори, у якому вона танцюватиме на вечірці в сусідів, а потім у цьому самому костюмі почне рішучу розмову з Хельмером. Це і поштова скринька, де лежить викривальний лист від лихваря, візитівки Ранка з чорним знаком — свідченням швидкої його смерті. Ідучи від Хельмера, Нора хоче взяти з собою тільки ті речі, що привезла зі свого будинку, одружившись. Вона звільняється від речей «лялькового будинку», від усього, що здається їй нещирим, чужим. У безлічі подробиць Ібсен прагнув показати засмічення життя в будинку Хельмера. Водночас, ці подробиці підтексту допомагають читачеві та глядачеві розібратися в подіях, що відбуваються.

Риторика, іронія, суперечка, парадокс та інші елементи драми ідей покликані розбудити глядача від емоційного сну, змусити його співпереживати, перетворити на учасника дискусії, що виникла, — отже, не шукати для нього порятунку в чутливості, сентиментальності, а навчити думати.

Роль Г. Ібсена в розвитку світової драматургії, його новаторство

Виступаючи 1898 року в Союзі норвезьких жінок на святі, влаштованому на його честь, Ібсен сказав: «Дякую за тост, але я повинен відхилити від себе честь свідомого сприяння жіночому руху. Я навіть не дуже усвідомив його суть. І справа, за яку борються жінки, мені здається загальнолюдською...»

Ібсен поклав початок «новій драмі», і в очах Б. Шоу для сучасного глядача він набагато важливіший, ніж видатний Шекспір: «Шекспір виводив на сцені нас самих, але в далеких для нас ситуаціях... Ібсен задовольняє потребу, не втамовану Шекспіром. Він подає нас самих, але нас у наших власних ситуаціях. Те, що трапляється з його героями, трапляється і з нами».

Ібсен, за словами Б. Шоу, «наполягає на тому, щоб вища мета була натхненною, вічною, такою, що безупинно розвивається, а не зовнішньою, незмінною, фальшивою... не літерою, але духом... не абстрактним законом, а живим спонуканням».

ТЛ. *Ібсенізм* — особливість художнього мислення, творчого методу, який полягає в розкритті трагізму життя через психологічні колізії, поєднання зовнішньої та внутрішньої дії, інтелектуально-аналітичному підході до подій та образів, філософському осягненні дійсності, широкому використанні підтексту, символіки тощо.

1. Що таке драма?
2. Який твір називають *соціально-психологічним*?
3. Як би ви визначили жанр твору «Ляльковий дім»?
4. Визначте композиційні елементи драми «Ляльковий дім».
5. У чому полягає особливість композиції ібсенівської «нової драми»?
6. У чому полягає конфлікт драми?
7. Чому твір має таку назву?
8. У чому символічність драми Ібсена?
9. Розкажіть про кожного з героїв «Лялькового дому», накресліть схему їхніх взаємин.
10. Як сам драматург ставився до «жіночого питання» й чому?
11. У чому полягає значення п'єси Г. Ібсена сьогодні?
12. Що таке *ібсенізм*?

Обкладинка збірки п'єс
Г. Ібсена

1. Розшифруйте ланцюжок «дочка-лялька → дружина-лялька → особистість».
2. У чому, на вашу думку, полягає символічність назви п'єси «Ляльковий дім»?

Літературний ринг

Нора свідомо не допускає себе до дітей, щоб їм не зашкодити, тому що вірить у те, що сказав чоловік: «Майже всі, хто рано схибив у житті, мали брехливих матерів»

Нору називають «жахливою матір'ю», яка покинула трьох своїх дітей та думала лише про себе

А якої думки про це ви? Чи згодні ви з тим, що Нора є жахливою матір'ю, що діти, матерям яких доводилося обманювати, обов'язково схиблять у дорослому житті?

Запам'ятайте! Твір Г. Ібсена «Ляльковий дім» — новаторський за своїм змістом і формою. У ньому чи не вперше порушено жіноче питання й твердо заявлено, що жінка в родині — це не красивий додаток до чоловіка, лялька, а людина, що має гідність і честь, тож і ставитися до неї необхідно відповідно: як до рівної.

Усвідомте, що справжнє кохання, міцна родина спираються на взаємну любов, повагу та вірність партнерів. Довіряти потрібно не стільки словам та обіцянкам, скільки реальним справам; а міцність родини перевіряють не в щасті, а в нещасті, у складних обставинах.

Проаналізуйте образи Нори та фру Лінне, порівняйте їх; зіставте образи Хельмера та Крогстада, висловивши свою думку про те, чи є вони цілком негативними.

Створіть проект-дослідження «Жіноче питання на межі XIX–XX ст. та його втілення у творах мистецтва — літературі, театрі, живописі, музиці тощо».

1. Ви не хочете засмучувати когось із близьких і приховуєте від нього якусь неприємну таємницю, хочете самотужки залагодити справу. Ваших добрих намірів не помічають і звинувачують вас у різних особистих недоліках. Як ви вчините?
2. Хтось (як доктор Ранк) пропонує вам значну матеріальну підтримку, якої ви дуже потребуєте (як Нора), в обмін на прихильність та дружбу. Що ви відповісте на це?
3. Перед вами вибір — виконати свій обов'язок (як у Нори перед дітьми) чи відстоювати свою людську гідність (як Нора перед чоловіком); допомогти другу або подрузі в життєво важливій справі, поступаючись своїми інтересами, чи розв'язувати свої проблеми. Що й чому ви оберете?

Бернард Шоу — один із засновників

«нової драми», борець

за «одухотворення» людини засобами мистецтва

1. Назвіть ознаки «нової драми».
2. Як драматурги нового часу ставилися до античної спадщини?
3. Згадайте міф про Пігмаліона та Галатею, казку про Попелюшку. Як ви вважаєте, чому ці мандрівні сюжети про чудесні перетворення популярні й досі?

Англійці — нація шанувальників, а не професіоналів; їхні генерали, так само, як і їхні письменники, — аматори. Саме тому ми завжди вигравали війни й створили найбільшу у світі літературу.

Дж. Б. Шоу

Джордж Бернард Шоу

Місце народження, проживання

Дублін (Ірландія), Англія

Батьки

Батько — Джордж Карр Шоу, дрібний чиновник, торговець;
мати — Люсінда Елізабет Герлі

Освіта

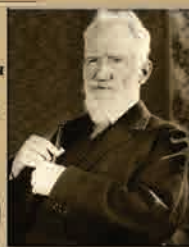

Дублінська центральна зразкова чоловіча школа й три інші школи такого самого типу

Рід занять

Клерк, професійний літератор і рецензент, театральний оглядач та музичний критик у газетах і журналах

Захоплення

Література, театр

Основні твори

Збірка віршів «Часи дозвілля»; «Дім, де розбиваються серця», «Кандіда», «Обранець долі», «Поживемо — побачимо», «Нерозумний шлюб» та ін.

Нагороди, відзнаки

Нобелівська премія в галузі літератури, премія «Оскар»

«Людина століття», Бернард Шоу прожив довге й плідне життя. Понад сімдесят років він віддав літературній праці. Письменник Шоу пробував свої сили в різних жанрах — виступав як прозаїк, публіцист, музикальний, театральний і літературний критик, але найповніше його талант розкрився в драматургії. Бернард Шоу — найвеличніший англійський драматург від часів Шекспіра. Саме його зусиллями театр Англії на порубіжжі XIX–XX ст. повернув собі не лише загальноєвропейську, а й світову славу.

Життєвий і творчий шлях Джорджа Бернарда Шоу

Джордж Бернард Шоу народився 1856 року в Дубліні, найбільшому місті Ірландії, у родині дрібного чиновника. Численну родину Шоу в Дубліні знали всі. Серед них було багато священників і торговців, був один баронет. Батько майбутнього письменника Джордж Карр Шоу невдало вів хлібну торгівлю, зловживав алкоголем. Мати Шоу, Люсінда Елізабет Герлі, вийшовши заміж, придбала, за словами сина, трьох дітей, бідність і чоловіка зі шкідливими звичками. Вихованням дітей місіс Шоу зовсім не переймалася. 1869 року батьки Шоу влаштували хлопчика до центральної зразкової чоловічої школи в Дубліні, у якій навчалися діти дрібної буржуазії — ремісників і крамарів. Після цього Шоу змінив за 4 роки ще 3 школи, які залишили в нього гнітючі враження. У своїх спогадах він так пише про шкільні роки: «У школі я не вивчив нічого і забув багато чого...» Навчання було для нього сухим і нецікавим, тому він «утік із класичної школи» саме тоді, коли йому «загрожували заняття Гомером». З п'ятнадцяти років хлопець працює клерком і касиром у конторі Земельної агенції. Він ненавидів свою службу — любив тільки мистецтво і мріяв присвятити себе живопису, музиці чи літературі. Бернард почувався дуже самотнім, соціальні контрасти великого міста змушували його страждати. Через п'ять років Шоу переїжджає до Лондона. Він багато читає, працює в бібліотеці Британського музею й пише. Протягом п'яти років видає по одному роману щорічно, але вони не приносять йому слави. Його відмовилися друкувати аж 60 видавництв! Б. Шоу активно цікавиться громадським життям, захоплюється соціалістичними ідеями.

У 1880-ті рр. перед Шоу остаточно відкрилася дорога публіциста. 1885 року він став літературним рецензентом «Пелл Мелл газет», а наприкінці 1880-х рр. — музичним критиком у газеті «Стар». Блискучі, оригінальні за змістом і парадоксальні за формою статті привертали загальну увагу.

Шоу, який з 1897 р. живе в Лондоні і має звання державного радника, під час Першої світової війни поринає в політичне життя. Після публікації статті «Війна з точки зору здорового глузду», у якій він критикує і Англію, і Німеччину, глузує над безтямним патріотизмом, Шоу виключають із Клубу драматургів. У цей час він починає працювати над драмою «Дім, де розбиваються серця» (1913–1919), яку слушно вважає своїм найкращим творінням. Вершиною драматургічної творчості Шоу стала хронікальна п'єса «Свята Жанна» (1923). Спираючись на реальний історичний прототип — Жанну д'Арк, драматург створив образ жінки, яка не визнає жодного компромісу з продажним суспільством і понад усе цінує особисту свободу.

1925 року Шоу стає лауреатом Нобелівської премії «за творчість, позначену ідеалізмом і гуманізмом, за іскрометну сатиру, яка часто поєднується з надзвичайною поетичною красою». Згодом драматург багато подорожує світом, відвідавши, зокрема, СРСР, США та Південну Африку. Письменник пережив Другу світову війну, під час якої активно боровся проти фашизму, і помер у своєму маєтку в Хартфордширі у 94 роки.

Б. Шоу цілком свідомо орієнтувався на творчий досвід Ібсена. Але він не лише ставив питання, як знаменитий норвежець, а й намагався на них відповісти в душі історичного оптимізму.

Боротьба за нове суспільство була для Шоу невід'ємною від боротьби за таку драму, яка могла б поставити перед глядачем актуальні питання сучасності. Нічого подібного на англійській сцені того часу не було: за винятком традиційних шекспірівських вистав, у репертуарі театрів переважали мелодраматичні та псевдоісторичні п'єси.

Обкладинка книги
Б. Шоу «Дім,
де розбиваються серця»

Розширюємо світогляд

Пуританин — суворий ревнитель чистоти звичаїв, високої моральності та ін. Пуританізм став ідеологічним прапором Англійської революції 1640–1649 рр. У переносному значенні термін *пуританин* уживають щодо людини, яка сильно переймається чистотою своїх думок і вчинків і вимагає такої самої чистоти від інших.

(Під пуританами Шоу має на увазі людей передових, моральних та ідейних. «Я пуританин у погляді на мистецтво», — пише він.)

Цикли п'єс Б. Шоу

«Неприємні п'єси»	«Приємні п'єси»	«П'єси для пуритан»
«Будинки вдівця», «Серцеїд», «Професія місіс Воррен»	«Війна і людина», «Кандіда», «Обра-нець долі», «Пожи-вемо — побачимо»	«Учень диявола», «Цезар і Клеопатра», «Навернен-ня капітана Брассбаунда»
<i>Тематика п'єс</i>		
Глядач, за словами автора, «натрапляє в них на жахливі й потворні вияви суспільного устрою Англії»	«...Менше стосують-ся злочинів суспіль-ства», висвітлюючи здебільшого «його романтичні помил-ки та боротьбу окре-мих осіб із цими помилками», — так характеризує цей цикл сам письмен-ник	Шоу підкреслював, що він не ханжа й не боїться зображення почуттів, але він проти обмеження всіх дій героїв лише любов-ними мотивами. Якщо дотримуватися цього принципу, стверджує драматург, «ніхто не може бути хоробрим, чи добрим, чи великодуш-ним, якщо він ні в кого не закоханий»

Новий період творчості. П'єси початку ХХ ст.

«Дім, де розбиваються серця». Шоу має намір по-чехівськи досліджувати душі, «розбиті серця» мешканців загального Дому, які бездумно витрачають культурні багатства нації. Драматург звертається до символіки, філософської алегорії, фантастики, політичного гротеску.

«Візочок з яблуками». Шоу у гротескно-ексцентричній формі розкриває важливі особливості суспільно-політичної ситуації в Англії першої третини ХХ ст. У центрі п'єси — дискусія про політичну владу.

«Гірко, але правда» (фантастика, яка стає прийомом художнього втілення дійсності письменником-сатириком). Парадокси щохвилини спонукають думку читача працювати, породжують почуття сумніву й недовіри до всього банального, загальноприйнятого, дотепно викривають стереотипи мислення й соціального життя, провокують читача до полеміки.

«Назад до Мафусаїла». Шоу критикує сучасне йому суспільство, образи його дотепні й реалістичні, але вихід із кризи він шукає на шляхах ідеалізму. Розгорнувши широко панораму історії людства від Адама до ХХ ст. й далі — до людей майбутнього, Шоу оголошує, що порятунок людства — у продовженні довголіття людей, яке буде можливим завдяки зусиллям людської волі.

П'єса **«Свята Жанна»** з неабиякою художньою силою розвиває актуальну для 1920-х років тему народної визвольної боротьби.

П'єса **«На міліні»** стала новим гострим памфлетом на буржуазну демократію.

У комедії **«Юродивий з несподіваних островів»** Шоу в парадоксальній формі показує прийдешню кризу Британської імперії, крах її колоніальної могутності.

ЛК. П'єсі «Війна і людина» Шоу зобов'язаний своїм сценічним успіхом і загальним визнанням. Її було поставлено 1894 року на сцені «Незалежного театру». Серед глядачів знаходився американський актор і режисер Менсфілд. Повернувшись до Америки, він негайно поставив п'єсу Шоу в Нью-Йорку, де вона так само мала величезний успіх.

Відмову від традиційної художньої і сценічної достовірності заради широкої філософської дискусії в пізній драматургії Шоу високо оцінив Б. Брехт, який назвав англійського драматурга «творцем інтелектуального театру ХХ ст.».

Драматург зізнавався, що «змушений брати весь матеріал для драми або просто з дійсності, або із достовірних джерел», і говорив: «Я нічого не створив, нічого не придумав, нічого не перекрутив, я тільки розкрив драматичні можливості, що криються в реальності».

1. У якій родині зростав Бернард Шоу?
2. Як він ставився до навчання? Чому?
3. Які ідеї сповідував митець та в якій формі втілював їх у життя?
4. Чому його називають *письменником століття*?
5. Хто був для драматурга взірцем та літературним учителем?
6. Які періоди можна виокремити у творчості Б. Шоу?
7. У чому виявилось його новаторство?
8. Які теми та мотиви були його улюбленими? Чому?
9. Які художні прийоми переважають у драмах Б. Шоу?

Запам'ятайте! Б. Шоу — один із засновників «нової драми» в західноєвропейській літературі, що звертався і до античних міфів, і до казки, і до проблем свого часу. Прагнув парадоксами, навіть скандалом привернути увагу до болючих тем суспільного та особистого життя людей.

Усвідомте, що критикувати суспільство, його бездуховність, висміювати вади певних типів людей може людина лише смілива, небайдужа. Робити ж це майстерно та захопливо до снаги тільки дуже талановитій і наділеній глибоким почуттям гумору особистості. Таким і був Б. Шоу.

Проаналізуйте тематику та проблематику п'єс Б. Шоу, визначте їхні провідні мотиви та пафос.

Складіть психологічний портрет письменника. Підготуйте презентацію проекту «Театрально-музичні постановки за твором Б. Шоу «Пігмаліон»».

Твір «Пігмаліон» Б. Шоу — новий міф про духовне переродження людини

Драматург використовує відомий давньогрецький міф про Пігмаліона — скульптора, який зневажливо ставився до кохання, віддаючи перевагу мистецтву. За це богиня Афродіта покарала його: вона наслала на Пігмаліона кохання до найпрекраснішого його твору — статуї морської богині Галатеї. Уражений стрілою Амура, Пігмаліон страждає, тому що його кохана залишається лише витвором із холодного каменю. Пігмаліон благає Афродіту оживити Галатею. Статуя оживає і, перетворившись на прекрасну жінку, стає дружиною Пігмаліона.

Шоу оригінально переробляє цей міф, підкоряючи весь його зміст своєму творчому задуму. За буденними подіями й кумедними ситуаціями Шоу побачив важливу проблему — пробудження людської гідності, можливість реалізації особистості.

Це і є головним питанням у п'єсі «Пігмаліон». У п'єсі Шоу, як і в міфі, подано два плани цього розвитку: перший — Еліза, її «одухотворення» під впливом мистецтва Хіггінса, другий — власне Хіггінс, який повинен визнати, що, крім цього «мистецтва», крім фонетики, є інші важливі речі: людські стосунки, людські долі.

П'єсу «Пігмаліон» було написано 1912–1913 рр. Міф про Пігмаліона драматург переносить в обстановку сучасного йому Лондона. Але якщо антична Галатея, оживши, стала втіленням пори та любові, то Галатея Шоу зчиняє бунт проти свого творця:

вона не хоче виходити заміж, прагне стати самостійною та незалежною, відстояти свою людську гідність. Безпосереднє завдання Шоу, яке він усіляко намагався підкреслити в передмові,— пропагування лінгвістики і насамперед фонетики. Але це тільки один із мотивів цікавої, багатогранної п'єси. Провідний же мотив має яскраве соціальне, демократичне звучання, адже йдеться про природну рівність людей і їхню класову нерівність. Це й психологічна драма про кохання, яке з деяких причин майже перетворюється на ненависть. Зрештою, це п'єса гуманістична, що показує, як дбайливо й обережно потрібно ставитися до живої людини, наскільки страшним і неприпустимим є холодний експеримент над особистістю.

Сюжет

Професор фонетики Хіггінс стояв із записником на одній з вулиць Лондона й кожній людині, яка до нього зверталася, говорив, із якого району Англії вона родом чи навіть у якому районі Лондона та живе.

Випадково на цьому самому місці опинився полковник Пікерінг, учений-індолог, який розшукував Хіггінса. Хіггінс запрошує Пікерінга до себе, щоб показати свою фонетичну апаратуру.

Під час розмови присутня квіткарка Еліза Дуліттл, з приводу вульгарної мови якої Генрі Хіггінс робить кілька в'їдливих зауважень. Спочатку дівчина ображена, але потім розуміє, що, коли дивак-учений навчить її говорити правильно, вона зможе змінити своє життя і навіть стати власницею квіткового магазину. Еліза приїжджає до Хіггінса й вимагає, щоб той давав їй уроки. Спершу професор із обуренням відмовляє — у нього ж навчаються мільйонери. Але поведінка відвідувачки така ексцентрична й кумедна, що Хіггінс укладає з Пікерінгом парі: він береться за півроку навчити Елізу літературної мови так, що її не відрізнять у вищому світі від справжньої герцогині.

Спочатку експеримент удається. Еліза виявляється здібною. Їй улаштовують «генеральну репетицію» на прийомі в матері Хіггінса. І хоча героїня опанувала правила літературної мови, відповідні слова, утім, вона не володіла

Е. Норман. Пігмаліон

найголовнішим — навичками світської розмови. Говорячи про погоду, Еліза схожа на диктора, який читає метеозведення, а потім і зовсім починає говорити своєю звичною вуличною мовою. Утім, усі це сприймають за «новий стиль». Це, як і сама Еліза, здається молодика Фредді чарівним.

Дівчина швидко засвоює науку й починає усвідомлювати себе як особистість. Вона закохується у свого вчителя й нарікає на те, що той ставиться до неї як до іграшки. Хіггінс із подивом виявляє, що перед ним прекрасна жінка. Фінал — відкритий, хоча Шоу в «Післямові» й запевняє, що Еліза вийшла заміж за Фредді.

Розширюємо світогляд

Мине кілька років, і філософи погодяться з думкою, що ідеальна мова нікому не потрібна. Тепер лінгвіст Л. Вітгенштейн закликав учитися в народу, вивчати живу мову.

Б. Шоу на початку ХХ ст. устами свого героя висловив міркування про те, що людина — це те, що вона говорить, це її мова, мовленнєва діяльність. У такий спосіб драматург зміщує центр уваги із соціальних проблем на естетичні, що характерно для аналітичної філософії, яка всі проблеми зводила до проблем мовлення і високим завданням якої була побудова ідеальної наукової мови.

Ось як про це говорить професор Генрі Хіггінс на лондонській вулиці:

Джентльмен (вертаючись на попереднє своє місце ліворуч від записувача). Чи можна вас запитати: як це у вас виходить?

Записувач. Сама фонетика, більш нічого. Сама наука про вимову. Це мій фах і моє улюблене захоплення. Щасливий той, хто може зробити зі свого хобі прожиток! От ви можете відрізнити за наріччям, хто з Ірландії, а хто — з Йоркширу? А я визначаю місце кожної людини в межах шести миль. У Лондоні — у межах двох миль, іноді — двох вулиць.

<...>

Джентльмен. А що, цього вам стає на прожиток?

Записувач. О так, ще й на добрий прожиток! Наш вік — вік вискочнів. Скоробагатьки починають у Кентиш-тауні з вісьмома десятками фунтів на рік і незабаром опиняються на Парк-Лейн зі ста тисячами річного прибутку. Хочуть вони позбутися свого Кентиш-тауна і не можуть: видають себе кожнісіньким словом! Я ж можу навчити їх...

Квіткарка. Сікається до бідної дівчини! Не твоє мелеться — не бігай з...

<...>

Записувач. Створіння, що видає такі гнітючі й поглинаючі звуки, не має права бути хоч би й де — не має права на життя! Зятям: ти — людська істота, наділена душею і божественним даром ясного, виразного слова, а твоя рідна мова — це мова Шекспіра, Мільтона та Біблії, тож не курникай тут, неначе хвора голубиця!
(Переклад О. Мокровольського)

Тл. Парадокс — судження або вираз, які протиставлені загальноприйнятим поняттям, здоровому глузду (часто тільки зовні). У давньогрецькій філософії цей термін використовували для характеристики нової оригінальної думки.

«Не відкладай на завтра те, що можна зробити післязавтра» (О. Вайльд); «Не чини з іншими так, як хочеш, щоб вони чинили з тобою: у вас можуть бути різні смаки» (Б. Шоу).

Мета парадоксу — висміяти догму, здивувати незвичайним, вразити оригінальністю судження. Інколи на парадоксі можуть бути побудовані навіть цілі твори (у п'єсі Шоу «Гірко, але правда» мікроб заражається від людей).

Особливості художнього методу Бернарда Шоу

Основні художні засоби та прийоми:

- парадокси й дискусії;
- засоби комічного поєдналися з реальним трагізмом буття суспільства і духовно багатой людини, якій не було місця в навколишньому світі;
- найбільший парадокс — людина;
- широке вживання афоризмів;
- гострокомедійні ситуації — іронічна, пародійна стилізація давньогрецького міфу про Пігмаліона та Галатею;
- синтез епічної і драматичної основ.

Жанр твору, особливості сюжету та композиції

Автор назвав свій твір «романом у п'яти діях». Існує кілька варіантів перекладу власне жанру: «роман-фантазія у п'яти діях», «сентиментальний роман у п'яти діях».

Роман у п'яти діях	
Епос	Драма
<ul style="list-style-type: none"> • Опис героїв; • поширені пояснення; • приділено увагу психологічному стану персонажів; • є авторська оцінка 	<ul style="list-style-type: none"> • Діалогічна структура; • ремарки; • «режисерська драматургія» (автор зазначив кожен сценічний рух героїв)

П'єса «Пігмаліон» має коротку передмову під назвою «Професор фонетики» та велику післямову, у якій ідеться про подальшу долю головної героїні драми.

Тема твору — духовне пробудження людини за допомогою мистецтва слова, творчості.

Назва твору підкреслює призначення людини-митця бути Творцем, сприяти пробудженню духу людини.

Шоу подає не традиційну структуру: зав'язка → розвиток дії → розв'язка, а дещо змінює її: зав'язка → розвиток дії → дискусія.

Композиція драми «Пігмаліон»

1. *Експозиція* — випадкова зустріч двох героїв твору.
2. *Зав'язка* — парі Пікерінґа й Хіггінса щодо «створення герцогині з квіткарки».
3. *Розвиток дії* — навчання дівчини, експеримент із гостями.
4. *Розв'язка* — «герцогиня бунтує проти професора».

Розв'язка в Шоу стала водночас новою зав'язкою, початком дискусії. Автор створив дискусійну ситуацію, висунув конфлікт ідей, перетворив хід подій на сутичку протилежних життєвих позицій. Драматург уважав, що п'єса повинна мати відкритий фінал, спонукати читача до відповіді на поставлені запитання, до обговорення проблеми, тому він не дає однозначної відповіді, не дає щасливого завершення історії.

Образи твору

Професор Хіггінс — людина науки, для якої не існувало іншого життя. Він — аристократ, але його манери не аристократичні, експериментатор, але без відповідальності за долю піддослідного. Водночас це порядна людина, адже він не обіцяв Елізі чогось більшого, ніж навчити мови й манер та ввести у «вищий світ».

Образ Хіггінса — це варіант античного скульптора. Діяльний, жвавий, всюдисущий Хіггінс сповнений тієї зацікавленості, без якої неможлива будь-яка творча діяльність. Для нього всі люди рівні, без поділу на класи. Саме тому Хіггінс так сміливо береться довести, що за три місяці квіткарка стане герцогинею. Професор

Гравюра Ґюстава Доре.
Світ Елізи Дуліттл

зважився на експеримент і докладав усіх зусиль, щоб довести власну думку. Хіггінс не думав про те, що буде після того, як казковий сон скінчиться і Галатея-Еліза прокинеться. Природні сили, що були приспані в героїні, виявилися набагато потужнішими, ніж на це міг розраховувати професор фонетики.

Еліза стає гідним суперником Хіггінса. Вона сповнена гордощів, самоповаги. Опановуючи мову, Еліза засвоїла також і навички правильного мислення, що допомагало їй мати власні судження про життя. Вона вважала, що її шлях до герцогині розпочався тоді, коли полковник Пікерінг назвав її «міс Дуліттл», коли він виявив до неї увагу: зняв капелюх, відчинив двері, адже «різниця між леді і квіткаркою полягала не в тому, як вона поводиться, а в тому, як до неї ставляться».

Еліза в розпачі, перед нею, зрештою, постала жорстока істина: здобувши манери й вимову герцогині, вона не стала своєю в аристократичному колі; утім, і від свого класу Еліза вже відірвана, вона вже ніколи не стане тією простою «невдахою», а розпочати якусь справу відповідно до здобутих знань та вмій не має коштів.

Отже, розпочавши з проблем фонетики, автор вивів читача на проблему особистості, її духовного розвитку. Він зазначив, що навіть освічена, розумна людина навряд чи змогла б подолати межі свого соціального стану.

Отже, це драма не про кохання, а про силу творчості, про духовне пробудження людини під впливом мистецтва, про можливість здобуття особистістю внутрішньої краси й свободи.

Образи героїв давньогрецького міфу під пером Б. Шоу суттєво трансформувалися відповідно до умов нового часу та задуму автора.

Порівняймо:

Професор Хіггінс	Пігмаліон з античного міфу
<ol style="list-style-type: none"> 1) Навчав мови Елізу, допоміг зрозуміти світ мистецтва, хоча так само, як і Пігмаліон, ненавидів жінок; 2) Еліза майже нічого не змінила в поглядах професора, і він не збирався змінюватися сам; 3) він не відчував відповідальності за долю людини, його захоплювали вищі ідеї, результат експерименту 	<ol style="list-style-type: none"> 1) З любов'ю виліпив статую, пишався нею, прикрашав; 2) Галатея змінила Пігмаліона, її краса розбудила в його душі приспане кохання

Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка.
«Пігмаліон»

ЛК. Твір «Пігмаліон», написаний у 1912–1913 рр., уперше було поставлено на сцені Віденського театру 1913 року. Англійська ж прем'єра відбулася в лондонському Театрі Його Величності 11 квітня 1914 року й витримала 118 вистав. Драматург сам був режисером власної п'єси; роль Елізи Дуліттл він написав спеціально для Стелли Патрік Кемпбелл, а професора Хігінса грав відомий актор Герберт Бірбом Трі.

Перша екранізація безсмертного «Пігмаліона» Джорджа Бернарда Шоу цікава не лише неперевершеним акторським складом, а й тим, що адаптував сценарій автор п'єси особисто.

Фільм мав шалений успіх як у глядачів, так і у критиків: 1938 року він отримав премію «Оскар» за найкращий сценарій (також був представлений у номінаціях «Найкращий фільм», «Найкращий актор» (Л. Говард) та «Найкраща акторка» (В. Гіллер)).

1956 року сценарій фільму було адаптовано для мюзиклу «Моя чарівна леді»; 1964 року цей мюзикл під тією самою назвою було екранізовано.

ЕК. Переклад такої «філологічної» п'єси, як «Пігмаліон» Б. Шоу, становить для фахівців неабияку складність, адже мовні засоби в кожній мові свої. Тому світова практика допускає під час перекладу вільне обрання цих мовних засобів. Лінгвіст і перекладач Р. К. Мін'яр-Белоручев зазначає, що під час перекладу «втрачає й набутки — неминучі». До того ж художній переклад є творчим, певною мірою самостійним твором його автора (перекладача). У художньому перекладі допускається певна трансформація перекладного тексту, обумовлена багато в чому культурними та літературними традиціями, носіями яких є перекладач.

УС. Уперше п'єсу Бернарда Шоу «Пігмаліон» українською у 1940–1950-х рр. переклав М. Павлов. Але надруковано переклад було значно пізніше — на сторінках журналу «Всесвіт» 1999 року.

У статті «Феномен Шоу для українського читачтва» М. Павлов писав: «Було б неправильним, якби мова Елізи мало чим

відрізнялася від мови самого Хіггінса. Мовленнєвий контраст в українському перекладі має бути, відтак, більшим, аніж це припустимо в оригіналі».

Тому від перекладача вимагають особливої ретельності і значної винахідливості, аби перенести твір на український культурний ґрунт.

Порівняйте:

Б. Шоу	LIZA. Well, you wouldnt have the face to ask me the same for teaching me my own language as you would for French. LIZA. Youre no gentleman, youre not, to talk of such things. I'm a good girl. I am; and I know what the like of you are, I do.
Є. Калашнікова	ЭЛИЗА. Но с вашей стороны бессовестно было бы столько запрашивать, — ведь то француз, а вы меня будете обучать моему родному языку. ЭЛИЗА. Стыдно вам говорить такие вещи, а ещё джентльмен! Я не какая-нибудь, я честная девушка, а вашего брата я насквозь вижу, да.
П. Мелкова	ЭЛИЗА. А у вас ведь не хватит нахальства брать с меня за мой родной язык столько же. ЭЛИЗА. Вы не джентльмен, никакой вы не джентльмен, если говорите такие вещи. Я честная девушка, да, честная. Знаю я таких, как вы! Видала!
М. Павлов	ЕЛИЗА. А ви ж майте совість: я ж плачу за мову, що вже знаю! Так що, даю вам шилінга — й не торгуйтесь. ЕЛИЗА. Жингільмен, називається! Бачила я таких! І ото не сором вам таке казать?! Я ж порядна дівчина!

1. Опишіть свої враження від першого знайомства з квіткаркою та її співрозмовниками на одній із лондонських вулиць.
2. Чим квіткарка дивує своїх нових знайомих?
3. Чому Еліза погодилась на пропозицію Хіггінса?
4. Якими були умови експерименту?
5. Які зміни ви помітили в розвитку образу Елізи?
6. Опишіть поведінку Елізи в гостях у місіс Хіггінс та враження, яке вона справила на гостей.
7. Якого перевтілення зазнав Альфред Дуліттл?
8. У чому полягали претензії та вимоги Елізи до Хіггінса?
9. Яку позицію обстоює Хіггінс?
10. Порівняйте п'єсу Б. Шоу із міфом про Пігмаліона і Галатею. Як назва та сюжет п'єси перегукуються із сюжетом античного міфу? Як і де зміст п'єси та міфу починає ризнитися?

11. Яким є продовження п'єси в післямові Б. Шоу?
12. Чому Еліза не задоволена результатами експерименту? Чого вона прагне?
13. Порівняйте образи Елізи та Галатеї.
14. Які основні проблеми порушено в п'єсі?
15. Визначте ознаки «нової драми» в «Пігмаліоні».

Літературний ринг

• Б. Шоу вважав письменника Л. М. Толстого своїм однодумцем і вчителем, навіть надсилає йому «на суд» деякі свої твори. Але той надіслав достатньо критичну відповідь, зокрема про п'єсу «Людина і надлюдина»: «Не можна жартівливо говорити про такі речі, як сенс людського буття, про причини його перевертання й того зла, яке сповнює життя нашого людства». Толстой був упевнений у тому, що робити життєво важливі питання предметом сатири небажано, тому що це не сприяє знаходженню шляхів розв'язання гострих моральних проблем сучасності: «Бажання здивувати читача своєю глибокою ерудицією, талантом і розумом часто відвертають увагу читача від суті предмета»	• «Хочу похвалитися, що п'єса «Пігмаліон» користувалася найбільшим успіхом в Європі, Північній Америці й у нас. Її повчальність настільки сильна й навмисна, що я із захопленням шпурляю її в обличчя тим самовдоволенням мудреців, що, як папуги, повторюють, що мистецтво не повинно бути дидактичним. Це підтверджує мою думку, що мистецтво не може бути ніяким іншим», — писав Шоу. • «“Пігмаліон” — це насмішка над шанувальниками “блакитної крові”... кожна моя п'єса була каменем, який я кидав у вікна вікторіанського благополуччя», — так відгукувався автор про свою п'єсу. • Літературознавець О. Анікст уважав Б. Шоу продовжувачем кращих традицій західноєвропейського гуманізму

А що ви думаєте про можливість розв'язання серйозних суспільних проблем засобами сміху — сатири, іронії тощо? Наскільки, на вашу думку, це можливо й доречно?

Запам'ятайте! Англійський драматург Бернард Шоу став разом із Г. Ібсеном та іншими письменниками засновником «нової драми», спрямованої на активну співпрацю з глядачем та читачем. Ознаками її є інтелектуальність, дискусійність, відкритий фінал та боротьба за гідність людини.

Усвідомте, що Б. Шоу, як і інші митці порубіжжя XIX–XX ст., активно шукав шляхи удосконалення людини та людства, вважав літературу, театр важливими засобами впливу на громадську та особисту думку. Щоби якомога виразніше донести свої думки, використовував гумор та сатиру, указував на парадоксальні явища життя, з іронією розвінчував стереотипи, домагаючись того, щоб людина уважніше придивилася до себе, побачила свої недоліки й прагнула змінитися на краще.

Проаналізуйте висловлювання Б. Шоу, і за ними та відомими вам відомостями визначте життєве кредо письменника.

- Найбільший гріх стосовно близьких — не ненависть, а байдужість: ось істинно вершина нелюдяності.
- Ми не маємо права споживати щастя, не виробляючи його.
- Якщо ви коли-небудь, ганяючись за щастям, знайдете його, то, подібно до старої, яка шукала свої окуляри, виявите, що щастя весь час було у вас на носі.
- Якщо у вас є яблуко, і в мене є яблуко, і ми обмінюємося цими яблуками, то у вас і в мене залишається по одному яблуку. А якщо у вас є ідея, і в мене є ідея, і ми обмінюємося ними, то в кожного із нас буде по дві ідеї.
- Людина — як цеглина: обпалюючись, міцнішає.
- Тепер, коли ми навчилися літати в небі, як птахи, плавати під водою, як риби, нам не вистачає лише одного: навчитися жити на землі, як люди.
- Життя полягає не в тому, щоб знайти себе. Життя полягає в тому, щоб створити себе.

Складіть продовження п'єси Б. Шоу в кількох варіантах, спираючись на англійські реалії того часу та обґрунтовуючи свій варіант.

Підсумуємо знання з теми

1. Чому питання відродження духовності, мови, національної культури стало особливо актуальним на межі XIX–XX ст.?
2. Які обставини сприяли тому, що Г. Ібсен став драматургом? У чому полягає внесок Г. Ібсена у створення й розвиток національного норвезького театру?

3. Після виходу твору Г. Ібсена «Ляльковий дім» у суспільстві виникли такі бурхливі суперечки, що подекуди у вітальнях вивішували оголошення: «Просимо не говорити про “Ляльковий дім”». Чому?
4. Що таке *ібсенізм*?
5. Яким був драматург Б. Шоу як письменник, як громадський діяч і як людина?
6. У чому полягала «філологічна теорія» Б. Шоу?
7. Чому драматург Б. Шоу назвав свій твір «Пігмаліон» за жанром романом?
8. Порівняйте «стару драму» й «нову драму», наведіть конкретні приклади, зробіть висновки.

Проаналізуйте!

1. Чи можна «Ляльковий дім» уважати прикладом «нової драми»? Якщо так, то чому?
2. Як вислів Соломона стосується Нори: «Мудра жінка будує свій дім, а безумна своєю рукою руйнує його»? Якою, на вашу думку, є героїня — мудрою чи нерозумною?
3. Поміркуйте, чому п'єса Б. Шоу називається «Пігмаліон», а не «Галатея»?
4. Б. Шоу говорив: «Кожна з моїх п'єс — це послання до людства». Яке послання до людства має п'єса «Пігмаліон»?

Створіть!

1. Складіть порівняльну таблицю образів Нори та Елізи, знайдіть спільне та відмінне, покажіть розуміння письменниками жіночого питання та шляхи його розв'язання.
2. Створіть проект «Утілення драматичних творів Г. Ібсена і Б. Шоу в театрі, кіно».

Прокоментуйте умовні ситуації, поясніть свої думки, подальші дії та вчинки.

- Ви потрапили в компанію людей, де всі розмовляють правдиво, обговорюють важливі й цікаві теми, висловлюють свої оригінальні, часто парадоксальні думки. Ви усвідомлюєте, що не володієте правильною вимовою, з темою дискусії не обізнані, та й уміння її підтримати вам теж бракує. Просто піти звідти не можете. Що ви зробите, щоб не почуватися незручно, зайвою людиною?
- Оцініть підприємливість Елізи, героїні твору Б. Шоу «Пігмаліон». Як її ідею можна втілити в сучасному житті?

Ознайомлюючись із новими тенденціями у драматургії порубіжжя ХІХ–ХХ ст., ви помітили, що «стара драма» із традиційним розвитком сюжету, передбачуваним закритим фіналом і пасивним спогляданням глядача (читача) поступилася місцем «новій драмі», яка змусила цього глядача (читача) думати, розв'язувати логічні завдання, аналізувати, дискутувати, домислювати своє завершення твору, міркувати про долю героїв після того, як вистава скінчилася. Головними проблемами стало духовне відродження людини, утвердження її самоцінності. Кожен із драматургів ішов своїми шляхами, обирав свої форми — ідейні конфлікти (Б. Шоу), внутрішню приховану інтригу (М. Метерлінк), складну гру підтекстів (А. Чехов). Твори представників «нової драми» Г. Ібсен та Б. Шоу зробили вагомий внесок у справу гуманізації суспільства.

Ваша книжкова полиця

- Г. Ібсен. «Ляльковий дім». Коротка літературна енциклопедія.
- Градовський А. В. Картковий дім Торвальда: вивчення п'єси Г. Ібсена «Ляльковий дім» (Нора).
- Половинкина Ольга. Новая драма: Генрик Ибсен // Литература. — 2004.
- Понімаш Г. В. Жіноче питання у драматургії кінця ХІХ — початку ХХ ст. // Зарубіжна література в навчальних закладах. — 2003.
- Соловцова Грина. Ібсен — реформатор європейської драми // Зарубіжна література. — 2002.
- Шоу Б. Полное собрание пьес : в 6 т. — М. : Искусство, 1980. — Т. 4.

Онлайн-бібліотека

- Г. Храповицька. Генрик Ібсен. Біографія. <http://www.ukrlit.vn.ua/zaruba/biography/ibsen1.html>
- Деякі українські переклади творів Бернарда Шоу. <http://chtyvo.org.ua/authors/Shou/>
- Історія зарубіжної літератури ХІХ–ХХ ст. <http://westudents.com.ua/knigi/253-storya-zarubjno-literaturi-XIX-XX-st-davidenko-g-y.html>

Література → молодь → час

Сучасна зарубіжна література являє собою процес, хронологічно окреслений межами від 1980-х рр. до початку ХХІ ст. На зламі століть людство зазвичай переоцінює філософські, соціальні, політичні й естетичні цінності.

Зарубіжна література нашого часу відкриває нові перспективи, прагнучи подолати прірву між «мистецтвом для освічених» та масовим мистецтвом. Сучасні письменники руйнують усталені кордони літературних напрямів, жанрів, читацького очікування, примиряючи те, що раніше здавалося непримиренним

Шолом-Алейхем

Рей Дуглас Бредбері

Нелл Гарпер Лі

Тенденції розвитку реалізму ХХ ст.

Збереження і розвиток здобутків критичного реалізму

Використання художнього досвіду модернізму:

- поєднання реальності та фантастики; алегоричність; притчевий гатунок;
- розширення тематичного та жанрового спектрів (інтелектуальний роман; «книжки-підсумки»);
- удосконалення способів розкриття психології персонажів (асоціативна оповідь, внутрішній монолог)

Подорож шоста. Література — молодь — час

Сучасна зарубіжна література є процесом, хронологічно окресленим межами від 1980-х рр. до початку ХХІ ст. На зламі століть людство зазвичай переоцінює філософські, соціальні, політичні й естетичні цінності. Зарубіжна література нашого часу відкриває нові перспективи, прагнучи подолати розрив між «мистецтвом для освічених» та масовим мистецтвом. Сучасні письменники руйнують усталені кордони літературних напрямів, жанрів, читацького очікування, наводячи приклади примирення того, що здавалося раніше непримиренним.

Шолом-Алейхем — видатний майстер сумного гумору

Які оповідання Шолома-Алейхема ви читали? Поділіться своїми враженнями про них.

Шолом-Алейхем лишив нам у спадок любов і сміх: любов до простої людини і сміх перед лицем нещастя.

Бел Кауфман

Мабуть, вам доводилося чути сумні та веселі історії про хлопчика Мотла або про Тев'є-молочара. Це персонажі творів одного із найвидатніших та найпопулярніших єврейських письменників Шолома-Алейхема (Шолома Нохумовича Рабиновича). У перекладі з мови ідиш «Шолом-Алейхем» означає «Мир вам!». Обрання цього псевдоніма було не випадковим, адже твори Шолома-Алейхема — повісті, романи, новели, оповідання, п'єси — зі щирою посмішкою йдуть до читачів, навчають людей стійко долати найважчі випробування в житті.

Життєвий і творчий шлях Шолома-Алейхема

Його справжнє ім'я — Шолом (Соломон) Рабинович. Народився 2 березня (18 лютого за старим стилем) 1859 року в Переяславі на Полтавщині. У свідомості наших сучасників це місто пов'язане передовсім з іменами Богдана Хмельницького і Тараса Шевченка

(XIX ст. — знаменитий «Заповіт» та інші твори). Навряд, щоб у пам'яті і серці дрібного крамаря Нохума (Наума) Рабиновича глибоко закарбувалися ці знакові для України імена й події. Його турбувало становище багатодітної родини. А коли Шоломові виповнилося 13 років, померла його мама, і згодом її місце заступила сварлива мачуха з Бердичева.

Навчався хлопець у хедері — єврейській початковій школі, учитель якої не знав ані російської, ані української мов. Але інтереси Шолома виявилися ширшими: під впливом єврейської просвітницької літератури він узявся за загальну самоосвіту, навчався в повітовій школі.

Першим літературним твором хлопчика став славнозвісний словник лайок і прокльонів мачухи — «Мачушин лексикон», який сподобався і самій «героїні». З 14 років почав писати мовою іврит історичні та пригодницькі романи (наприклад, прочитавши «Робінзона Крузо» Д. Дефо, написав «Єврейського Робінзона Крузо»).

З 17 років працював домашнім учителем на Полтавщині в єврейського магната-орендатора Мейлаха Лоева. У 1880–1882 рр. був громадським рабином у Лубнах. Довелося жити й працювати також у Корсуні, Білій Церкві, Одесі, а найбільше — у Києві. Одружився зі своєю колишньою ученицею Ольгою Лоевою, батько якої за кохання до неї свого часу й вирядив із дому приватного вчителя. Але родина склалася дружна. Шолом був для дітей добрим ангелом-охоронцем, хоча й не заплющував очей на їхні вади — з прорахунками і глупством у їхній поведінці він боровся... сміхом.

Перші публікації — кореспонденції та статті — з'явилися наприкінці 1870-х рр. у єврейських часописах мовою ідиш. А вже вірші та оповідання письменник опублікував мовою іврит. І за порадою дружини підписував їх ініціалами «Ш.-А.».

1883 р. можна вважати по-справжньому стартовим у його письменницькій біографії. Тоді вийшли друком мовою ідиш повість «Два камені» та оповідання «Вибори», під якими він уперше підписався *Шолом-Алейхем*. Відтоді письменник безперервно працює. З-під його пера вийшли десять романів, двадцять п'єс, сотні повістей, оповідань, статей. Його легко було читати,

**Шолом-Алейхем
замолоду. Фото**

а багатьом здавалося, що й писав він легко. І справді, писав дуже швидко. Але написане часто докорінно переробляв, перекреслюючи рядки, абзаци, а то й цілі сторінки. А до інших сторінок щось дописував, приклеював нові...

Тим часом реальне життя вимагало свого, адже багатодітній сім'ї Шолома-Алейхема потрібно було за щось жити. Тож письменник за безцінь продавав видавцям свої авторські права. Доводилося вести й торговельні справи.

1885 року йому поталанило: від тестя-магната перейшла велика спадщина. Молодий інтелігент-мрійник, хронічний бідняк з'явився на київській біржі, «прокручуючи справи». Його швидко «вирахували» — навколо заметушилися всілякі пройдисвіти, спекулянти. За п'ять років він утратив усе своє величезне багатство і, ховаючись від кредиторів, утік із Києва.

Але «ділове життя» збагатило палітру образів у його творах. У комедії-памфлеті «Якнегоз» (1894) деякі київські багатії пізнали себе й домоглися від царської цензури заборони цього твору. На цій самій київській біржі зародилася й ідея одного з найкращих творів Шолома-Алейхема — «Менахем-Мендл» (почав писати 1892 р.), а незабаром письменник узявся за ще один із найважливіших своїх творів — роман «Тев'є-молочар», де трудягу Тев'є протиставлено «людині-повітру», яка не спроможна знайти себе, визначитися в реальному світі.

Твори «Менахем-Мендл», «Тев'є-молочар» і «Хлопчик Мотл» (над останнім Шолом-Алейхем працював до самої смерті) визначають характер і спрямованість творчості Шолома-Алейхема. «Людина — це те, ким вона хоче бути», — така остання фраза з автобіографічної повісті «З ярмарку». Письменник відтворює глибокі пласти народного життя, відкриває читачеві багатий національний колорит єврейства, сміється і плаче з його пригод і поведінки, мріє про чистоту й порядність у людських взаєминах.

Свої творчі задуми письменник реалізовував наполегливо, але без поспіху. Навіть найбільші роботи він створював ніби з окремих оповідань чи повістей, рік за роком нароцуючи їхні «м'язи»: «Менахем-Мендл» — 1892–1909 рр.; «Тев'є-молочар» — 1894–1914 рр. і «Хлопчик Мотл» — 1907–1916 рр.

Письменник з дружиною Ольгою та дітьми. Фото

1859

1916

Шолом-Алейхем

Місце народження, проживання

Переслав
на Полтавщині
(зараз Переслав-
Хмельницький,
Київська область);
Біла Церква, Київ,
Львів;
Нью-Йорк (США)

Батьки

Родина крамаря

Освіта

Єврейська
початкова
релігійна школа,
повітова школа

Рід занять

Письменник

Захоплення

Література, філософія, історія

Основні твори

Роман «Єврейський Робінзон Крузо»;
повісті «Два камені», «Наташа», «Вищий та нижчий»,
«Листування друзів», «Тев'є-молочар» та ін.

Нагороди, відзнаки

На честь Шолома-Алейхема названо кратер на Меркурії

Важко складалися й життєві обставини. 1905 року, після єврейських погромів, він виїхав із Києва до Львова, потім вирушив у мандри Європою. Побував у Женеві, Лондоні, Варшаві, Вільно, Берліні та інших містах Європи. Застуда спричинила тяжку хворобу легенів, доводилося лікуватися, тому певний час письменник жив у Італії та Швейцарії. 1915 року переїхав до Нью-Йорка (США), де й помер 13 травня 1916 року.

Похований він на Бруклінському кладовищі, згідно із «заповітом»: «Хай мене поховають не поміж аристократів, вельмож чи багатіїв, а серед звичайних людей, робітників, разом зі справжнім народом».

І справді, Шолом-Алейхем істинно народний письменник. У його творах — сотні яскравих образів простих трударів — шевців, міщан, рабинів, дітей, домогосподарок. Це люди бідні, знедолені, але не скорені. Це добрі, шляхетні, жартівливі люди, які не втратили віри й оптимізму.

Зі сторінок своїх творів письменник говорить про милосердя, чуйність, любов до ближнього. Твори Шолома-Алейхема зрозумілі й близькі і дорослим, і молоді, і дітям. Їх зацікавлено читають люди різних національностей.

Оповідання ідиш з портретом автора і підписом

Меморіальна дошка на честь Шолома-Алейхема у Львові, на розі вулиць Шпитальної та Котлярської

УС. Уся творчість Шолома-Алейхема пронизана духовними зв'язками єврейського та українського народів. Тут постійно переплітаються скарби, накопичені в народній і літературній творчості єврейського народу із багатством української літератури та фольклору: піснею, гумором, влучним словом.

Шолом-Алейхем любив Україну, де українці та євреї здавна жили й працювали поряд.

Твори Шолома-Алейхема перекладено українською мовою. З ініціативи Миколи Бажана та Дмитра Павличка було здійснено видання чотиритомника творів Шолома-Алейхема в перекладах українською мовою. Основні перекладачі: Єфроїм Райцин (йому належить найбільша частина перекладів), О. Пархомовська, М. Дубинський. Змістовну передмову до видання написав М. Бажан.

Пам'ятник Шоломові-Алейхему в Києві

1. Як склалася життєва доля Шолома-Алейхема?
2. Охарактеризуйте основні етапи творчого шляху Шолома-Алейхема.
3. Чому Шолома-Алейхема можна назвати справді народним письменником?
4. Як псевдонім письменника пов'язаний з головними ідеями його творчості?
5. Як у долі видатного єврейського письменника відбилася доля його народу?
6. Що нового вніс у літературу Шолом-Алейхем своєю творчістю?
7. Як показано побут єврейського містечка у творчості письменника?
8. Охарактеризуйте тематику і жанрову своєрідність творів Шолома-Алейхема.
9. Які теми для нього були найважливішими? Аргументуйте свою думку.
10. Якими були зв'язки письменника з Україною? Як вони себе виявили у творчості Шолома-Алейхема?

Прочитайте афоризми Шолома-Алейхема й схарактеризуйте за ними його як людину.

- Порядна людина, коли робить добру справу, від усіх ховається і кається в заподіяному, навіть якщо про це ніхто не дізнається. (Так говорить Конфуцій.) А я говорю: у наш час порядна людина, коли чинить лиходійство, ні від кого не ховається і не кається в заподіяному, навіть якщо про це дізнається весь світ.
- Коли ти розмовляєш, то хай твоя розмова буде краща за мовчання. (Так говорить арабське прислів'я.) А я говорю: коли ти мовчиш, хай буде твоє мовчання краще від твоїх розмов.

- Якщо ти думаєш за інших — чекай коли-небудь добра і для себе. (Так говорить Платон.) А я говорю: якщо ти думаєш тільки про себе, чекай коли-небудь зла від інших.
- Якщо ти любиш, твориш добро й страждаєш — ти людина. (Так говорить один індієць.) А я говорю: якщо ти любиш, твориш добро й страждаєш — твої справи дуже погані!

«Пророк буднів» — герой новелістичної повісті Шолома-Алейхема «Тев'є-молочар»

Композиція. Образна система твору

Повість, яку частинами друкували впродовж 1894–1914 рр., містить дев'ять новел (розділів), із яких чотири (перші три — «Аз недостойний», «Велика удача!», «Химери» і остання — «Іди геть!») змальовують головного героя Тев'є, а решта п'ять розповідають про долю його дочок та самого Тев'є.

Попри новелістичну структуру твору, «Тев'є-молочар» вирізняється композиційною стрункістю, послідовним внутрішнім і зовнішнім зв'язком між окремими новелами і широким функціональним навантаженням кожної з них. Усі новели, маючи власну композицію, сюжет і конфлікт, пов'язані між собою за змістом і становлять єдине ціле.

Об'єднувальною ланкою є образ Тев'є. Оповідання, йдучи одне за одним, послідовно розширюють розмах подій, відображають епоху і до кінця розкривають характер головного героя.

Увесь твір містить серію оповідань, об'єднаних головним персонажем, що виголошує колоритний монолог в уявній розмові з Шоломом-Алейхемом.

Обкладинка збірки творів Шолома-Алейхема

Пл. *Повість* — прозовий твір, за обсягом більший, ніж оповідання. У повісті зображують низку подій у житті головного героя, а також детально змальовують пов'язаних із ним персонажів.

Оповідач — особа в прозовому художньому творі, від імені якої письменник веде розповідь про людей і події. Автор може називати або не називати оповідача, але завжди наділяє його рисами

характеру, що проявляються в манері говорити, у ставленні до людей і подій, про які йдеться у творі.

Образ Тев'є-молочара. Народний гумор повісті

Один із улюблених героїв Шолома-Алейхема — Тев'є. Що ж такого особливого в цьому євреї? З одного боку, він нічим не відрізняється від українців-селян, які населяють Анатівку — село, неподалік якого живе Тев'є разом із дружиною Голдою й дочками.

Він — трудівник і бідняк, пов'язаний із землею, з простими людьми в селі, такими самими трудівниками, як і він сам. Йому добре знайомі і голод, і злидні. Наполегливою працею здобув він собі місце під сонцем. І цей земний, плідний труд зміцнив його дух, не дав йому схилитися перед труднощами, кривдами й нещастями.

Спочатку здається, що Тев'є — забита, покірлива, богобоязка, зломлена нещастями людина. Але варто лише замислитися над цим, як одразу починаємо розуміти, що герой Шолома-Алейхема має велике серце, глибокий розум та своєрідний погляд на світ. Думки Тев'є, які він висловлює ніби випадково, мимохіть, уживаючи приказки, прислів'я та афоризми, у сукупності створюють цілісну філософську систему, сповнену справжньої життєвої мудрості.

Тев'є має якості, які, на думку Шолома-Алейхема, обов'язково мають бути властиві євреям. Передусім це працьовитість: «Ну справді, не доїти ж мені корову у лакованих штиблєтах і у фракці?» (цитата взята з циклу «Касрилівка» з монологу «Будь я Ротшильд»). І справді, ніхто не може сказати Тев'є, що він лінивий. Праця на землі облагороджує людину, праця на землі освячена Богом. Саме так уявляє Шолом-Алейхем образ єврея, що зберігає ознаки єврейства не тільки на рівні генетичної пам'яті, а й у повсякденному житті.

Цей образ має деякі особливості порівняно з іншими героями Шолома-Алейхема. Передусім, це майже неймовірне поєднання оптимізму та гумору паралельно з усвідомленням трагедії єврейського народу. Ані часткове банкрутство, ані погром, ані втрата чотирьох дочок не змогли зламати Тев'є.

Обкладинка книги
Шолома-Алейхема
«Тев'є-молочар»

Навіть коли йому наказали виселятися, він усе одно не припиняє жартувати. Хоча, звісно, ми розуміємо, що це — сміх крізь сльози: «Знаєте що, пане Шоломе-Алейхеме? Поговорімо про більш веселі речі. Що там чути про холеру в Одесі?» — каже Тев'є після того, як розповів авторові про те, як його дочка поїхала разом зі своїм нареченим до Сибіру.

Тев'є — дивовижна особистість. Він завжди робить усе відповідно до своєї натури й ніколи не грішить проти совісті. Пригнічений тяжкими обставинами, ніколи не буває ані жалюгідним, ані смішним. Не згинаючись перед нещастями, Тев'є стоїть, мов дуб, який жодна буря не зламає. Жарти над собою і над своїми бідами допомагають йому вистояти. Його сміх — мудрий, глибоко людяний, сміх самого народу.

У такої неосвіченої людини дивовижна мова, пересипана жартами, приказками, виразами зі священних книг, зміненими на свій лад. Мова Тев'є — це скарбниця мудрості і мужності. До його послуг, мабуть, подвійна скарбниця гумору, адже єврейський жарт він знає так само добре, як і український дотеп. На прикладі Тев'є ми бачимо, наскільки невичерпним є народний гумор.

У творі добре видно специфіку єврейського гумору. «А чи не купив я Вам за півсотні корову, яку за п'ятдесят карбованців не хотіли віддавати? А що вона на третій день здохла, так я ж не винен. І друга корова, яку я для Вас купив, теж здохла. Ви самі чудово знаєте, як це мене засмутило...» Таких цитат можна навести безліч. І кожна з них підтверджуватиме думку про те, що головна мета єврейського гумору — це захист моральних і релігійних цінностей.

Тема історичного зламу, який пройшов крізь долю людини й народу на межі ХІХ–ХХ ст.

Нові віяння в країні часто застають Тев'є зненацька, адже не тільки наступ капіталізму змінює звичний для нього устрій життя, а й революція 1905 р., і реакція, якій ця революція поступила місцем.

Усе нове проникає в дім Тев'є через його дочок. Батько зовсім не готовий до змін: руйнується патріархальна родина, і вже не традиційний сват улаштовує сімейне щастя дочок Тев'є, а вони самі обирають свою долю. Віди переслідують Тев'є: нещасливі його дочки, помирає від горя дружина, його самого виганяють із рідних місць.

Ця людина прагне зрозуміти, звідки приходять до нього нещастя. Гострий язик Тев'є не жаліє нікого, чутливе батьківське серце відкрите для благородних поривань його дочок. Страждають діти — страждає й він. Як він переживає за Бейлку, добре

розуміючи, що постійні приниження — не шлях до щастя! І саме її чоловік першим, ще до урядника, замислює вислати Тев'є із рідної країни, тому що йому соромно мати тестя-бідняка. Тев'є часто замислюється над несправедливістю в житті: «Хіба я не така ж людина, як вони? Чи не було б справедливо, слово честі, щоб Тев'є теж хоч раз виїхав улітку на дачу?»

Останній події Шолом-Алейхем присвячує чи не найгіркіші сторінки повісті: «Був би я молодший хоч би років на двадцять, і жила б іще моя Голда, <...> був би я той самий Тев'є-молочар, що колись, <...> я б так легко не піддався! Я б опирався, бився б до крові!». Тев'є усією своєю сутністю прив'язаний до батьківщини, до рідної землі, до своїх сусідів-селян, йому не раз доводилося вступатися за них перед урядником. А тут усі відвернулися від нього, що видно зі слів: «Якщо громада так ухвалила, то сперечатись не доводиться: мабуть, ви знаєте, що Тев'є у вас заслужив, щоб ви знищили до пня все його майно й всю його худобу...»

Філософські проблеми твору

Образ людини з народу, людини праці завдяки таланту Шолома-Алейхема виростає у значну, майже епічну постать. В образі Тев'є уособлено образ єврейського народу, який, незважаючи на всі злигодні, що йому судилися, не пригнічений почуттям приреченості, а сповнений оптимізму та життєвої сили. Тев'є з радістю працює на землі, міцно стоїть на ній, він фізично й морально здоровий, життєлюбний.

Автор особливо підкреслює почуття людської гідності у Тев'є, а також глибинну народну мудрість. Цитуючи з єврейських священних писань, він перефразовує їх, по-своєму коментує. Наводить він і чимало єврейських та українських прислів'їв і приказок. Він дає поради донькам, але й доньки вчать його. Він розмірковує над їхніми долями й доходить думки: «А що таке єврей і не єврей?» та «Чому вони мусять бути такі роз'єднані?..» У фіналі він проголошує: «Поки душа в тілі — вперед, Тев'є!»

Сучасні інтерпретації твору в театрі, кіно та інших видах мистецтва

ЕК. Серед найвідоміших виконавців ролі Тев'є на сцені — видатні актори Соломон Міхоелс, Мар'ян Крушельницький, Михайло Ульянов, Євгеній Леонов, Богдан Ступка.

Григорій Горін написав п'єсу «Тев'є-Тевель» за мотивами цього твору для Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка.

Прем'єра вистави відбулася у грудні 1989 р., і незмінним виконавцем головної ролі протягом багатьох років залишався улюблений багатьма видатний український актор Богдан Ступка. Вистава є одним із найуспішніших проєктів на українській театральній сцені останніх двох десятиріч — вона завжди проходила з аншлагом.

Богдан Ступка в ролі Тев'є-молочара

Онука Шолома-Алейхема Бел Кауфман під час гастролей вистави у Нью-Йорку визнала Богдана Ступку «найкращим Тев'є-молочаром». Після смерті Богдана Ступки виставу зняли з репертуару з поваги до пам'яті актора.

Івано-Франківський академічний обласний театр ляльок ім. Маріїки Підгірянки поставив бродвейський мюзикл «Скрипаль на даху», який створив композитор Джеррі Бок на основі сюжету повісті Шолома-Алейхема «Тев'є-молочар». За словами режисера Дмитра Нуянзіна, на пострадянському просторі це перша постановка знаменитого мюзиклу, реалізована засобами театру ляльок.

Театральні, а не телевізійні мюзикли в Україні не надто популярні. Дмитро Нуянзін запевняє, що трупа Івано-Франківського театру ляльок — єдина з відомих йому, у якій усі актори співають. Постановка насправді вийшла дуже музичною, з живим вокалом, прекрасною національною єврейською хореографією, фольклором, де відчутно українську мелодику.

1. Чи сподобався вам головний герой твору? Чим саме? Яким ви уявляєте його?
2. У чому полягає проблематика «Тев'є-молочара»?
3. Схарактеризуйте образ Тев'є. Як ви вважаєте, чому саме Тев'є був найулюбленішим героєм автора?
4. Чи відчуває Тев'є радість життя, незважаючи на труднощі?
5. Розкажіть про ставлення автора до головного героя свого твору.
6. Розкрийте майстерність Шолома-Алейхема в побудові діалогів у повісті «Тев'є-молочар» (на прикладі 1–2 діалогів).
7. Пригадайте, хто з відомих українських, російських акторів виконував роль Тев'є-молочара на сцені.
8. Хто з них, на вашу думку, спромігся найкраще донести до глядачів задум Шолома-Алейхема?

Запам'ятайте! Творчість Шолома-Алейхема багатогранна. Він відомий як прозаїк, драматург, критик, поет, видавець літературних альманахів, блискучий читець власних творів. Найбільш популярними серед них є «Тев'є-молочар», «Менахем-Мендл», «Мандрівні зорі», «Пісня над піснями». Його творчий доробок становить десять романів, двадцять п'єс, сотні оповідань, багато віршів, статей, фейлетонів, кілька досліджень. Твори Шолома-Алейхема перекладено десятками мов світу.

Усвідомте естетичні принципи Шолома-Алейхема:

- жити й творити для народу;
- реалістично зображувати життя в усіх його проявах;
- говорити правду, що йде із глибини душі, від самісінького серця, котре до останку належить рідному народові.

1. Доведіть, що художній твір Шолома-Алейхема «Тев'є-молочар» — новелістична повість.

2. Поясніть думку онучки Шолома-Алейхема, американської письменниці Бел Кауфман, авторки відомого роману «Угору сходами, що ведуть вниз»: «Шолом-Алейхем лишив нам у спадок любов і сміх: любов до простої людини і сміх перед лицем нещастя. А це багатий спадок».

Складіть перелік питань для інтерв'ю з героєм повісті Шолома-Алейхема «Тев'є-молочар».

Існує давній афоризм: «Бог не насміхається над людьми, а сміється разом з ними». Разом з людьми вже багато десятиріч сміється мудрий письменник, класик єврейської та світової літератури, неперевершений майстер гумористичних монологів — Шолом-Алейхем. «Мир вам!» — саме так перекладають з ідиш його літературний псевдонім. Твори письменника давно перетнули «межу осілості» і добрими сусідами оселилися поряд з нами, заговорили зі сцен найкращих театрів світу. Творчості письменника присвячено окремий том «Всесвітньої літератури».

Поховання Шолома-Алейхема на цвинтарі у Брукліні

Рей Дуглас Бредбері

Місце народження, проживання

Іллінойс,
Лос-Анджелес
(США)

Батьки

Батько — Леонард Бредбері, англійського походження, телефоніст; мати — Марі Естер Моберг, шведка за походженням

Освіта

Школа, самоосвіта
у бібліотеках

Рід занять

Письменник-фантаст

Захоплення

Література, філософія, історія

Основні твори

Приблизно 400 літературних творів різних жанрів: оповідань, романів, віршів, есе, п'єс для театру і радіо, кіно-й телесценаріїв (цикл новел «Марсіанські хроніки»)

Нагороди, відзнаки

Лауреат премій О. Генрі, Бенджаміна Франкліна, Пулітцерівської премії

Творчість Рея Дугласа Бредбері — один із дивовижних проявів сучасної американської культури

Уся міцність цивілізації залежить від
Науки та Мистецтва.

*А. Пуанкаре,
французький математик і філософ*

Немає, мабуть, людини, яка б не думала про своє майбутнє, про майбутнє людства, не прагнула бодай краєчком ока зазирнути в нього. Яким ви бачите наше суспільство, цивілізацію через сто років?

1. Яких письменників-фантастів ви знаєте?
2. Чим, на думку А. Пуанкаре, визначено рівень розвитку цивілізації? Як ви вважаєте, чому?
3. Які твори Р. Бредбері ви читали? Сформулюйте їхню основну тематику. Який твір — оповідання чи роман — справив на вас найбільше враження? Чому?

Як досягти гармонії у світі? Над цим питанням замислювалися мудреці, учені, письменники. Намагався увияти майбутнє людської цивілізації й американський письменник Рей Дуглас Бредбері. Його називають фантастом номер один. Саме фантастика допомагає йому краще зрозуміти людину, її земні проблеми. Він автор приблизно 400 літературних творів ледь не всіх відомих жанрів.

Письменник кожним своїм твором попереджає людство про бездуховну прірву, яку може спричинити техногенна цивілізація.

Життєвий і творчий шлях Рея Дугласа Бредбері

Рей Дуглас Бредбері народився 22 серпня 1920 року. Друге ім'я Дуглас батьки йому дали на честь знаменитого актора кінематографу Дугласа Фербенкса. Дитинство минуло в невеликому містечку Вокігані, яке згодом з'явиться у його творчості під назвою зеленого міста Грінтауна. Батько Рея, монтер телефонної станції, під час Великої депресії 1932 р. втратив роботу, і в пошуках кращого життя сім'я перетнула країну з півночі на південь, а потім — із півдня на північ. Зрештою, вони опинилися в Лос-Анджелесі, де Бредбері закінчив середню школу, і на цьому його формальна освіта закінчилася. Мешкаючи на околиці Лос-Анджелеса, поряд із будівлею «фабрики мрій» — кіностудії Парамаунт, Бредбері мусив заробляти на прожиток, продаючи газети й водночас пробуючи

свої сили в літературі. У серпні 1936 р. у вокіганській газеті з'явилася перша публікація митця — вірш «Пам'яті Віллі Роджерса», а наступного року в лос-анджелеській «Антології студентських віршів за 1937 рік» було опубліковано поезію «Голос смерті».

Про свої дитячі роки він збереже враження в «Кульбабовому вині» та численних оповіданнях про Дуга — простого американського хлопчика, у якому легко вгадати автора.

За працею і творчістю, самодіяльними театральними постановками й поетичними вечорами Бредбері не забував про освіту. «У мене не було коштів, — згадував пізніше письменник, — щоб вступити до університету. Утім, університет нічого не дає для становлення особистості: письменник повинен робити це сам. Я відвідував публічну бібліотеку, працював там годинами, по три, чотири дні на тиждень. До двадцяти років я вже прочитав усі значні п'єси, знав американську, французьку, італійську, англійську історію, найвідоміші повісті та оповідання». Сам письменник напівжартома називав себе «бібліотечним випускником».

Наполеглива праця, зрештою, дає свої результати: на початку 1940-х рр. поодинокі оповідання Бредбері починають виходити друком, спершу в невеликих місцевих журналах, а згодом — у престижних виданнях.

Ранні оповідання письменника увійшли до збірок «Темний карнавал» (1947), «Жовтнева країна» (1955). Зі «страшними» оповіданнями (наприклад, «Вітер», «Карлик», «Коса», «Маленький убивця», «Електростанція») контрастують «добрі» й надзвичайно поетичні новели із циклу про казкову сімейку: «Дядечко Ейнар», «Квітневі чари», «Повернення додому». До теми Зла, уособленого в поетичному образі «людей осені», протистояти якому здатні лише знання й безневинний дитячий сміх, Бредбері повернувся в одній із найкращих своїх книг — похмурій «карнавальній» феєрії «Щось страшне іде» (1962). Її дія відбувається у провінційному американському містечку, куди прибуває зловісний власник «смертельних атракціонів» зі своїм почтом. Ім'я власника — Пільма, а супроти нього виступають улюблені герої Бредбері — підлітки та батько одного з них, міський бібліотекар.

Обкладинка книги
«Кульбабове вино»

1947 року Бредбері повінчався з Маргарит Сюзанною Мак-Клюр, з якою познайомився в одному з книжкових магазинів Лос-Анджелеса, де вона працювала. А за день до цього він спалив «мільйон слів» своїх забракованих творів. Письменник мешкав у передмісті Лос-Анджелеса, у будинку, де він з дружиною виховав чотирьох дочок.

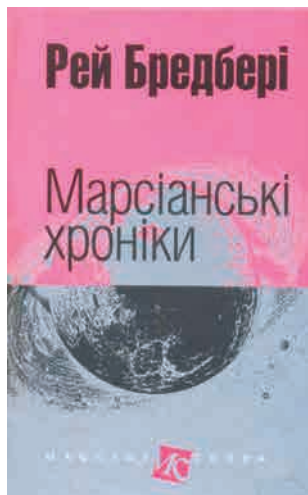

Р. Бредбері з дружиною та доньками

Справжній успіх приходить до Бредбері лише через три роки, коли з'являються «Марсіанські хроніки». Із 1943 р. Рей Бредбері став професійним письменником, створюючи по 52 оповідання на рік.

Репутацію майстра наукової фантастики Бредбері принесли «Марсіанські хроніки» (1950), у яких ідеться про космічну війну у близькому майбутньому. Це, за його висловом, «неочікуваний роман», скомпонований з окремих оповідань про Марс і марсіан за порадою видавничого редактора, авторового однофамільця Волтера Бредбері.

Значну частину літературного спадку Бредбері становлять новели. Більшість із них є у складі збірок «Людина в картинках» (1951), «Золоті яблука Сонця» (1953), «Духи назавжди» (1981), «Оповідання про динозаврів» (1983), «Класичні оповідання 1» (1990) та ін.

Обкладинка книги
«Марсіанські хроніки»

У багатьох оповіданнях Бредбері порушує проблему дітей та дитинства. При цьому своїх героїв не ідеалізує, а намагається розкрити обидві їхні іпостасі: добру та злу. Дитячу жорстокість змальовано в оповіданнях «Дитячий майданчик» (1960) та «Все літо за один день» (1954). І, навпаки, віра в дітей, любов і людяність пронизують оповідання «Канікули», «Надвечірній берег», «Добрідень і прощай», «Хлопчик-невидимець», «Ракета», «Подарунок», «Співаю тіло електричне».

Останнє його оповідання «Джаггернаут» вийшло друком 2009 року.

У своїх творах Бредбері пише про згубні для людства наслідки антигуманного техніцизму, про те, що на сучасній стадії науково-технічної революції багато її відкриттів обернулися нещастям для людей. У «Марсіанських хроніках» передано почуття страху, що охопило людей, які живуть у напруженому очікуванні катастрофи.

Попри всю гірку гостроту одкровень, проза Бредбері поетична. У його оповіданнях і романах лунають попередження, звернені до людей, страх за їхнє майбутнє, біль, сум і надзвичайно рідко — надія. Виникають картини спустошеної землі, висохлих водойм, самотності тих, хто випадково залишився серед живих.

Невдовзі після виходу роману «451° за Фаренгейтом» у житті Р. Бредбері розпочався етап нагород і премій. 1954-го він отримав нагороду Національного інституту мистецтв і письменства. Двічі йому присуджували премію О. Генрі. Усього ж на рахунок Бредбері 8 нагород і 2 номінації в галузі кіно. 2000 року письменник здобув медаль Національної Книжкової премії за підсумком усієї прижиттєвої творчості; 2004-го — Національну медаль мистецтв Президента Дж. Буша; 2007-го — Пулітцерівську премію «за визначну, плідну й глибоко впливову кар'єру як незрівнянного автора наукової фантастики і фентезі».

Визначний письменник пішов із життя 5 червня 2012 року.

«Я не можу назвати письменника, чие життя було б кращим від мого. Всі мої книги видані, вони є в усіх шкільних бібліотеках, і, коли я виступаю перед публікою, мені аплодують ще до того, як я почну говорити», — із втіхою підбив підсумки своєї творчості Рей Бредбері.

Розширюємо світогляд

Пулітцерівська премія (англ. *Pulitzer Prize*) — одна з найпрестижніших нагород у галузі літератури, журналістики, музики і театру в США, заснована видавцем Джозефом Пулітцером.

З 1917 р. премію вручають щорічно в Нью-Йорку в перший понеділок травня опікуни Колумбійського університету. Розмір премії — 10 тисяч доларів. Окремо оголошують категорію «За служіння суспільству», переможець якої отримує не тільки грошову винагороду, а й золоту медаль «За гідне служіння суспільству».

Золота медаль
Пулітцерівської премії

УС. Твори Бредбері перекладено понад 30 мовами світу. Перші переклади Р. Бредбері українською мовою датують серединою ХХ ст. Перекладачами його творів були Є. Крижевич, В. Митрофанов, О. Терех та інші.

Восени 2015 р. з'явилися два томи перекладів оповідань Р. Бредбері, де поруч зі старими перекладами було розміщено низку нових (переклади Я. Веприяка, Л. Коломієць, А. Євси та Б. Сторохи).

Видавництво «Навчальна книга — Богдан» двічі публікувало «Марсіанські хроніки», «451° за Фаренгейтом», «Кульбабове вино» (2011 та 2015). 2015 року вийшла друком книга «Все літо наче день один. 100 оповідань».

Калейдоскоп цікавого

Цікаві факти з життя Рея Бредбері

Улюбленим героєм письменника був капітан Немо. Бредбері не користувався комп'ютером, а свої тексти друкував на старій друкарській машинці. Утім, коли 2011 року видавництво Simon&Schuster виявило бажання видати «451° за Фаренгейтом» в електронному форматі, Бредбері дав згоду на це, хоча й після деякого опору.

Письменник-фантаст заявляв, що йому не подобаються такі винаходи людства, як інтернет, мобільні телефони та літаки.

Існує премія Рея Бредбері, яку періодично присуджують за кращий фантастичний кіносценарій у межах нагородження премією Неб'юла (нагороди Американської асоціації письменників-фантастів). Першим володарем премії Бредбері 1992 р. став Джеймс Кемерон за фільм «Термінатор-2: Судний день».

Розширюємо світогляд

Рей Бредбері — людина, чиї твори вплинули на розвиток не одного покоління читачів. Навіть якщо ви не є поціновувачем фантастики, хоча б кілька творів Рея Бредбері ви все одно маєте прочитати. Сповнені глибокої філософії, вони спонукають замислитися та переглянути свої життєві позиції.

- Важко сказати, у який саме момент народжується дружба. Коли по краплині наливаєш воду в посудину, буває якась одна, остання крапля, від якої ця посудина раптом переповнюється, і волога переливається через край. Так і тут у низці добрих вчинків якийсь один раптом переповнює серце (з роману «451° за Фаренгейтом»).

- Люди... ідіоти. Вони наробили купу дурниць: придумували костюми для собак, посаду рекламного менеджера і штуки на кшталт iPhone, не отримавши взамін нічого, крім кислого присмаку. А от якби ми розвивали науку, освоювали Місяць, Марс, Венеру... (з інтерв'ю Р. Д. Бредбері).
- Перше, що дізнаєшся в житті, — що ти дурень. Останнє, що дізнаєшся, — це що ти все той самий дурень (з оповідання «Культурне вино»).

1. Що вам найбільше запам'яталося про життя та творчість Р. Бредбері?

2. На основі статті підручника про письменника розкажіть про еволюцію творчості Бредбері.
3. Назвіть найвідоміші твори митця.
4. Поміркуйте, чому літературознавці називають Бредбері соціальним фантастом.
5. Які проблеми порушує письменник у своїх творах? Про що попереджає людство?
6. Як ви розумієте такі слова Рея Бредбері: «Фантастика про майбутнє допомагає жити в сучасному, оскільки майбутнє народжується із сучасного»?

1. Висловіть власну думку щодо майбутнього людства. Яким би ви хотіли його бачити? Відповідь аргументуйте.

2. Уявіть, що ви філософ і шукаєте відповідь на запитання: «Для чого ми живемо?». Знайдіть відповідь у висловлюваннях Р. Бредбері й порівняйте зі своїми міркуваннями.
3. З'ясуйте сутність попередження Р. Бредбері про загрозу наукового прогресу майбутньому людській цивілізації в разі втрати духовності, аналізуючи життя та творчість Р. Бредбері.

Тривога за майбутнє суспільства в романі-антиутопії «451° за Фаренгейтом»

«Фантастика — це наша реальність, доведена до абсурду», — сказав одного разу Рей Бредбері, автор відомого роману «451° за Фаренгейтом», що дуже яскраво характеризує провідні ідейні мотиви його творчості.

У романі розповідається про, здавалося б, зовсім парадоксальні з погляду здорового глузду події. Автор подає на суд читача своє бачення майбутнього світу — світу споживачів, де народ, немов маріонетку, контролює тоталітарна верхівка. Думки людей також підпорядковано режиму, усюди діють каральні загони пожежників.

Пожежники, чий святий професійний обов'язок — боротися з вогнем, полюють у суспільстві за книжками і спалюють їх.

Вигадка? Плід уяви фантаста? Навіщо письменникові такі апокаліптичні видовища? Щоб налякати читачів? Ні. Він прагне не налякати, а застерегти людей: будьте пильні, це може статися!

Творча історія, сюжет роману-антиутопії «451° за Фаренгейтом»

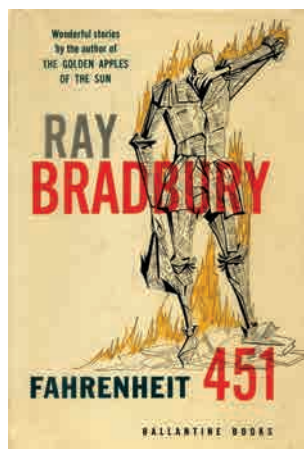
«451° за Фаренгейтом» — роман-антиутопія в жанрі наукової фантастики. Уперше його було надруковано 1953 року. Автор присвятив книгу «Донові Конгдону зі вдячністю».

Книга містила 25 000 слів, які було написано впродовж 9 днів ще 1951 року, і коштувала 9 доларів 80 центів. Саме таку суму письменник заплатив за роботу за друкарською машинкою в бібліотеці імені Лоренса Павелла в Каліфонійському Університеті в Лос-Анджелесі (це 20 центів за годину). Поспіх було зумовлено тим, що Бредбері, шукаючи усамітнення (працювати вдома він не мав змоги; згодом іронічно зауважував, що, коли доводилось обирати між письменством й іграми із дочками, обирав останнє), знайшов його саме у згаданій бібліотеці.

Ця книга в багатьох аспектах стала програмовою для Бредбері. Письменник не раз повертався до неї й навіть створив п'єсу за тими самими мотивами. Він стверджував, що це єдиний науково-фантастичний роман, що вийшов з-під його пера; решту творчості слід вважати приналежною до жанру фентезі.

Назву роману було обрано тому, що нібито за цієї температури самозаймається папір. Насправді папір самозаймається за температури трохи вище 450 градусів, але за Цельсієм. За визнанням Бредбері, помилку було спричинено тим, що під час обрання назви він консультувався з фахівцем пожежної служби, який і сплутав температурні шкали.

Автор описав людей, які втратили зв'язок одне з одним, з природою, з інтелектуальним спадком людства. Люди поспішають на роботу чи з роботи, ніколи не говорячи про те, що вони думають або відчувають, розмовляючи лише про безглузді дрібниці,

Обкладинка першого
видання роману
«451° за Фаренгейтом»

захоплюючись тільки матеріальними цінностями. Удома вони оточують себе інтерактивним телебаченням, яке проектує зображення одразу на стіни (у які вбудовані кінескопи), і заповнюють свій вільний час переглядом телевізійних передач, нескінченних і безглузких серіалів. Однак «благополучна», на перший погляд, держава перебуває на порозі тотальної руйнівної війни, якій судилося початися...

Головні герої

- Гай Монтеґ, пожежник.
- Мілдред Монтеґ, дружина Гая, ладна донести владі на чоловіка.
- Кларіса, молода дівчина, подруга Гая.
- Фабер, професор, друг Гая.
- Брандмейстер Вітті, капітан пожежників.

ТЛ. *Фантастична література (фантастика)* — різновид художньої літератури, у якій зображено дивний і незвичний світ, із яким людина в реальному житті зіткнутися не може. Слово *фантастика* у перекладі з грецької означає *мистецтво уявляти*. Засновниками фантастичної літератури вважають Е. По, Жуля Верна, Г. Веллса.

Серед різновидів фантастичної літератури виокремлюють науково-фантастичну літературу.

Науково-фантастична література — художні твори, у яких автори під впливом науково-технічного прогресу намагаються в образній формі прогнозувати майбутнє, показувати прийдешню долю людства.

Утопія (утопічна література) — література, у якій картини майбутнього змальовано набагато кращими, ніж сучасність.

Антиутопія (утопічна література) — література, у якій людство змальовано гіршим, ніж сучасність. Новела Р. Бредбері «Усмішка» та роман «451° за Фаренгейтом» належать до антиутопії.

Провідні мотиви твору — книги (читання), пожежі, тотальний контроль, інакомислення. Натовп і влада

Події відбуваються в недалекому майбутньому на батьківщині Бредбері — у Сполучених Штатах Америки.

Життя пересічної людини — це тільки робота й відпочинок, на інші види діяльності часу просто немає. При цьому під проведенням дозвілля мають на увазі перегляд телевізора або їзду містами на реактивних машинах. Від такого способу життя люди поступово черствіють, усамітнюються, припиняють любити одне одного, не народжують дітей...

Людам не дозволяють думати, розмірковувати про свою долю («Не дай, боже, якщо вони почнуть робити висновки та узагальнення»). Запроваджують інтелектуальний стандарт; людей, які читають, оголошують божевільними. Культивується тип людини, яка втратила саму себе, свою неповторність.

У романі зображено нове, майбутнє споживацьке суспільство (антиінтелектуальна Америка), де панують тоталітаризм і майже повний контроль над суспільством. Керівництво держави намагається підпорядкувати собі навіть думки людей: книги заборонено, незаконним вважають читання й переховування будь-якої літератури, за дотриманням порядку мають стежити пожежники. Після того як будинки почали зводити вогнетривкими, завданням пожежників стало:

- на сигнал тривоги виїжджати негайно;
- швидко розпалювати вогонь;
- спалювати все вщент;
- негайно повертатися до пожежної станції;
- бути напоготові до нових сигналів тривоги.

За Бредбері, 451° за Фаренгейтом (233 градуси за Цельсієм) — температура, за якої загоряється папір. Пожежники не гасять вогню: вони його розпалюють. Вони носять скафандри із зображенням фенікса на грудях і саламандри на плечі. Пожежники — опора режиму, запорука того, що люди не читатимуть книжок, адже книжки примушують самостійно думати й аналізувати. Пожежники спалюють книги й будинки, де їх ховають. Владі легше керувати натовпом, якщо пришвидшити темп життя, придумувати нові спортивні ігри, розвивати в людях почуття стадності, автоматизму. Більше швидких машин, кольорових телепрограм, більше шуму, галасу. Будь-яке інакомислення чи самостійна думка роблять особу небезпечною для режиму та потенційною мішенню карної пожежної команди.

Зображаючи основні аспекти маніпулятивного впливу держави на особистість через ЗМІ (засилля екранної продукції розважального характеру, віртуалізація реального життя та зворотний процес сприйняття віртуального як реального, інформаційне перенасичення тощо), автор застерігав читачів, вказуючи на проблеми, які стали очевидною реальністю вже через 20–30 років після написання роману. Образ держави-маніпулятора в романі має характер не стільки фантастичний, скільки реалістичний, підсилений гротескною поетикою.

Донесла карним органам на чоловіка, який утримує вдома книжки, і дружина Гая — Мілдред. Тепер уже домівку Монтегів спалюють ущент. Гай Монтег довідався від професора Фабера про

існування відлюдників — шанувальників книг — і подався до них. Утопічні принципи збереження знань і скарбів цивілізації для майбутнього розділяв і Бредбері, великий шанувальник бібліотек. Його персонажі фактично чекають на героїв, що прийдуть і змінять тоталітарний режим на кращий. Для цього нового суспільства й зберігають знання відлюдники — шанувальники книг.

Головна мета твору — підвести читача до думки про те, що науково-технічний прогрес не тільки несе добро, але, на жаль, нерідко призводить до втрати загальнолюдських цінностей.

Важке прозріння особистості в тоталітарному суспільстві

Це роман про важке прозріння особистості в тоталітарному суспільстві. Віра й надія письменника на порятунок світу пов'язані з людиною, що прозирає та стає на шлях боротьби. Один із пожежників — Гай Монтеґ — починає замислюватися над тим, що він чинить, і ось уже він ховає за пазуху, як найдорогоціннішу святиню, приречені на вогняну смерть книжки. Спонукою до три-можних роздумів стала незвична подія: на черговому спаленні жінка — власниця будівлі й бібліотеки — відмовилася покинути улюблені книжки й загинула в пожежі.

Монтеґ знав, що йому загрожує, коли його викриють, але остаточний вибір він уже зробив раз і назавжди. Книжки варто рятувати, вони — пам'ять людства, його досвід, у них — правда про злочини, помилки, прозріння, у них — усе те, без чого людство перестає бути людяним.

Монтеґа переслідують пожежники, і він утікає з жахливого міста, у якому щодня спалахують вогнища, де згорають книжки. Він зустрічає людей, що несуть розум багатьох людських поколінь, адже кожен із них зберігає в пам'яті якусь зі знищених книжок. Пам'ять людська не горить. Монтеґ, який виріс у середовищі пожежників (пожежниками були його дід і батько), дізнається, що є на землі й інші закони та принципи людського співжиття. Кожен повинен лишати по собі щось на світі, необхідне людям: книжку, картину, вибудовану з цегли стіну, сад, виплеканий власноруч... Саме про таке життя мріє тепер Гай Монтеґ. І боротиметься за нього.

Є. Гаврилова. Ілюстрація до роману Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом»

Рей Бредбері показує, що будь-яка людина може змінитися, було б лише бажання. Ґай Монтеґ, головний герой книги, яскравий приклад того, як зі справного гвинтика системи він перетворюється на повноцінну особистість, і сприяє цьому дивовижний збіг обставин. Такий оптимістичний фінал роману «451° за Фаренгейтом» — одного з кращих творів у доробку письменника.

1. У чому полягає гуманістичний сенс назви роману?
2. Як у романі відбулися реальні факти сучасного Бредбері життя в Америці?
3. Чим пишається Монтеґ на початку роману?
4. Чому герой десять років працював пожежником, а тепер хоче змінити своє життя?
5. Що спонукало пожежника Ґая Монтеґа до переродження?
6. Відродження Монтеґа почалося з книги. Яка книга перевернула його душу? Чому він намагається врятувати саме її?
7. Монтеґ потрапляє за місто до особливих людей. Що вони роблять? Що їх об'єднує?
8. Яку роль відіграли зустрічі з ученим Фабером і сімнадцятирічною Кларісою?
9. Розкажіть про еволюцію поглядів Ґая Монтеґа. Які люди допомогли йому знайти себе?
10. Чому державі вигідно, щоб людину з чотирьох боків оточували телевізорні стіни? Що кажуть про це Бітті і Фабер?
11. Як ви вважаєте, чому небезпечними є книги, а не телевізор, який дивляться тисячі людей?
12. Що довелося пережити головному героєві після того, як він сховав у себе книги?
13. Чому «люди-книги», яких зустрів Ґай, визнали його ватажком свого маленького загону?
14. Розкажіть, яким постає майбутнє в романі Р. Бредбері.
15. Підготуйте порівняльну характеристику образів Мілдред Монтеґ і Кларіси Маклеллан.

1. Як ви розцінюєте кінцівку роману? Наскільки велика в ній частка оптимізму? Як проявилася тут життєва позиція автора?
2. Як ви вважаєте, чому саме слова зі Священного Писання звучать у фіналі твору?
3. Чому літературні критики визначають жанр роману як «антиутопію», а брандмейстера Бітті — як антигероя?
4. Визначте жанрову своєрідність роману «451° за Фаренгейтом», аргументуйте свою думку.

ЕК. Український письменник Артем Чапай написав оповідання «233° за Цельсієм» (із посиланнями на роман Бредбері), у якому також спляють паперові книжки, але тепер — прихильники копірайту.

Розширюємо світогляд

Копірайтинг (англ. *copywriting* — це сполучення слів *сору* — «рукопис», «текстовий матеріал» та *writing* — «написання») — професійна діяльність, написання рекламних і презентаційних текстів, реклама (пряма або прихована) товару, компанії, послуги тощо.

Термін *copywriting* навіть в англійській мові ще є неологізмом, його важко знайти в тлумачних словниках. Фахівця, який професійно виконує роботи з копірайтингу (тобто написання статей — копірайту: слоганів, текстових креативів), називають *копірайтером*. Назва цієї професії має ще одне трактування — «письменник рекламних і пропагандистських текстів».

ЛК. Твір став основою для театральних постановок, радіо і телеспектаклів. Назва роману, деякі ідеї твору не раз використовували в різних видах мистецтва.

Кінорежисер Франсуа Трюффо 1966 року зняв кольорову стрічку за романом Бредбері. Імовірно, із цього фільму розпочався відхід від сюжету літературного джерела.

Фільм Курта Віммера «Еквілібріум» 2002 року є найбільш вдалою екранізацією за мотивами роману Рея Бредбері. Тут багато змінено, але залишено головну ідею: держава знищує культурний спадок, дбаючи про спокій та продуктивність своїх громадян. На відміну від більшості антиутопій, герой фільму фактично самотійно перемагає систему.

2016 року фільм за твором Р. Бредбері вирішив зняти американський кінорежисер Рамін Бахрані, автор стрічки «99 домівок». Він назвав свою екранізацію «новим дублем» і пообіцяв дати в кінострічці «свіжий погляд» на історію про пожежника із майбутнього, який під контролем деспотичного уряду змушений спляти книги, але не хоче миритися з панівною ідеологією.

Фото зі зйомок фільму «Еквілібріум»

Деталей створення стрічки режисер не розкриває, зазначивши тільки, що наразі тривають кастинги та підготовки до зйомок. Дата презентації стрічки також залишається невідомою.

Запам'ятайте! Рей Дуглас Бредбері — найгуманніший із фантастів, який прожив 91 рік, проте майже 50 його книжок, поза сумнівом, забезпечать авторові пророковане безсмертя. Від часу виходу друком «Марсіанських хронік» (1950) і до останнього твору прозаїк майже щороку випускав збірку оповідань і щоп'ять років — роман. Він повторював, що у дзеркалі щодня бачить щасливця, тому що успішно робить улюблену справу.

Усвідомте, що в романі «451° за Фаренгейтом» Р. Бредбері попереджає про загрозу тоталітарного режиму. Він уловлює оком письменника-фантаста і відображає у своєму творі механізми, за допомогою яких держава маніпулює суспільством, формує з нього безлику масу. Один із найважливіших чинників, які роблять можливим запуск механізму такої маніпуляції,— відмова людства від читання книг.

1. Поясніть зміст і значення одного з епіграфів до тексту роману: «Якщо тобі дадуть лінійований папір, пиши впоперек» (Хуан Рамон Хіменес). Чи відповідають ці слова характеру Ґая Монтеґа?
2. Випишіть зі словника літературознавчих термінів визначення терміна *ремінісценція*. Знайдіть 3–4 ремінісценції та цитати в романі, поясніть їхні функції у творі.

Створіть порівняльну характеристику роману «451° за Фаренгейтом» та одного-двох творів інших письменників-фантастів, які ви читали, де також відтворено майбутнє. У чому ви бачите подібність і відмінності?

Любов до людини, ненависть до всього ворожого, до того, що заважає людині бути гідною цього гордого звання,— такою є рушійна сила творчості Р. Бредбері.

Бредбері — філософ. Його твори завжди сповнені активними авторськими роздумами про найхарактерніші питання буття. Про Бредбері можна сказати словами Аїзека Азімова: «Щоб виправдати свій погляд на майбутнє, письменник розбирає потенційні загрози, які чатують на нас, і показує, до яких серйозних наслідків вони можуть призвести. Але письменник не каже: ось що неминуче має статися. Він каже інше: ось що може статися, коли ми не вживемо заходів; якщо ж ми хочемо уникнути загрози, візьмімося за справу сьогодні, адже завтра вже може бути запізно».

Роман Нелл Гарпер Лі «Вбити пересмішника» — класика американської літератури ХХ століття

Розвиток художньої літератури ніколи не припиняється. Серед сучасних дитячих зарубіжних письменників на увагу заслуговує творчість Гарпер Лі — американської письменниці та публіцистки. «Вбити пересмішника» — єдиний роман Гарпер Лі — було видано 1960 року. Книга одразу ж здобула популярність, отримала Пулітцерівську премію й стала класикою сучасної американської літератури.

Нелл Гарпер Лі

Гарпер Лі за фахом юрист. І герої її роману так чи інакше пов'язані з боротьбою за права кожної чесної людини (незалежно від кольору її шкіри), за право на спокійне життя, на працю, відпочинок. Роман ґрунтується як на особистих спостереженнях авторки за своєю родиною та сусідами, так і на події, що сталася в її рідному місті 1936 року, коли їй самій було десять. Твір вирізняється душевністю й гумором, хоча й порушує серйозні питання насильства та расової нерівності.

2011 року, відповідаючи на питання, чому вона написала лише один роман, Лі відповіла: «З двох причин: по-перше, я не хотіла би проходити через тиск та публічність, через які я пройшла із твором «Вбити пересмішника», за жодні гроші. По-друге, я сказала все, що хотіла сказати, і не говоритиму це знову».

Події, описані в романі, — про суспільні зміни в США та світі (1933–1935 рр., період Великої економічної депресії), які на той час тільки зароджуються. Дія твору розгортається в невеличкому американському містечку в середині 1930-х рр., але проблеми, порушені в ньому, долають межі цього містечка: вони набувають загальнолюдського значення. До речі, ці проблеми не застаріли й до сьогодні.

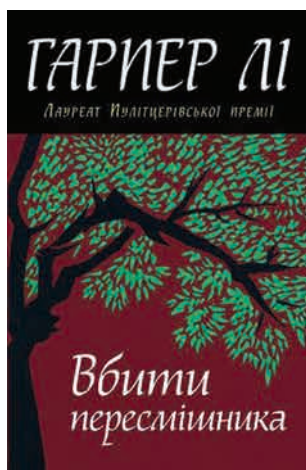
Оповідь ведеться від імені дівчини Джин Луїзи Фінч — це значно «унаївнює», спрощує, згладжує «гострі» питання, порушені у творі. У романі описано три роки з життя дівчинки Скаут (та її на 4 роки старшого брата Джеммі), батько якої, Аттикус, — правозахисник. Саме в цьому проміжку часу батькові доводиться відстоювати у суді справу, пов'язану з чорношкірим чоловіком Томом.

Очима дитини легше побачити й пояснити, що люди з різним кольором шкіри — однакові. Незрозуміло тоді, чому соціум ставиться до них по-різному, упереджено, несправедливо. «Меседж» тогочасного суспільства: вони — лише діти, виростуть — усе зрозуміють, усе стане на свої місця.

Роман «Вбити пересмішника» перекладено більш ніж десятьма мовами світу.

Українською мовою книгу видавали 1975 року в перекладі Михайла Харенка та 2015 року в перекладі Тетяни Некрич.

За мотивами книги знято однойменний фільм 1962 року з Грегорі Пеком у ролі батька головної героїні Атикуса Фінча. Фільм теж вважають класикою американського кіно.

Обкладинка роману
«Вбити пересмішника»

Розширюємо світогляд

Цитати з роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника»

- «...є в людини щось таке, що не скориться більшості, — це її совість»;
- «...більшість людей хороші, коли їх зрозумієш»;
- «...розумієш, дівчинко, це не образа, коли тебе називають словом, яке комусь здається образливим. Це тільки свідчить, яка жалюгідна душа в людини, що так каже»;
- «...коли дитина щось питає, заради бога, поясни їй. Не треба викручуватися. Діти — це діти, вони швидше, ніж дорослі, помічають, коли ми починаємо ухилятися, це їх тільки збиває з пантелику»;
- «...для того щоб жити по совісті з іншими людьми, я повинен жити в злагоді з власною совістю. Діяти по совісті не завжди означає погоджуватися з думкою більшості»;
- «...справжня мужність — це коли ти знаєш наперед, що не переможеш, а все одно борешся, борешся до кінця. Рідко перемагаєш, а все-таки часом перемагаєш».

(Переклад з англійської Т. Некрич)

Підсумуємо знання з теми

1. Які часові межі визначають поняття *сучасна зарубіжна література*?
2. Назвіть основні теми та проблеми сучасної літератури.
3. Які літературні жанри сьогодні найпоширеніші? Наскільки вони змінилися порівняно з попередніми епохами?
4. Який твір можна назвати *сміхом крізь сльози*?
5. У зв'язку із чим з'явилися утопії, а потім — антиутопії?

Проаналізуйте!

Які моральні ідеали підносять у своїх творах Р. Бредбері, Шолом-Алейхем, Г. Лі? Наскільки ці ідеали актуальні в сьогоденні?

Створіть!

1. «Утопічну» та «антиутопічну» картину нашого майбутнього через п'ятдесят, сто років.
2. Проект «Феномен держави єврейського народу», підкресливши ті риси євреїв, які показав Шолом-Алейхем у своїх творах.
3. Дослідження «Від раба до президента» про долю афроамериканців, еволюцію толерантності в цивілізованому суспільстві.

Літературний ринг

У рукописі роману Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом» траплялося багато лайливих слів. Ці слова не є нецензурними в перекладі, зате дуже чітко відображають суть того, що відбувається. Редактори більшість із них замінили на загальноновживані слова. Було також вилучено фрагменти з критикою негативних явищ у сучасному авторові американському суспільстві

Сьогодні антиутопія Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом» є беззаперечною класикою. Люди продовжують читати роман, обговорюють його на форумах і принагідно цитують. Це свідчить про те, що книга захоплює читачів не тільки сюжетом, а й мовним оформленням, дотепними, часом парадоксальними та мудрими думками, висловленими іноді не в традиційній літературній формі

Як ви вважаєте, чи припустиме в художній літературі вживання ненормативної лексики?

ЕК. Порівняйте інтерпретації твору Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом» у різних видах мистецтва:

- у кіно (фільм кінорежисера Франсуа Трюффо, 1966);
- у виставах (телевистава «Знак саламандри», 1984; театральна французько-російська постановка роману А. Шапіро з театру *Et Cetera* та Б. Заборова, російського художника, 2007);
- у балеті (балетмейстер С. Здор, Красноярський театр опери та балету).

Ми живемо у світі книжок. Однак усі вони різні, і в них слід навчитися орієнтуватися. У художній літературі є твори, перевірені роками, навіть століттями. Вони визнані в різних країнах, на них виросло не одне покоління. Ці твори стали надбаннями не лише національної, а й світової літератури, тому що в них порушено питання, актуальні за будь-яких часів, а образи мають загальнолюдський зміст.

Сучасна зарубіжна література допомагає вам підготуватися до входження в сучасний світ, знайти спільну мову з однолітками різних країн і народів.

Ваша книжкова полиця

- *Музей Шолом-Алейхема: Путівник* / за ред. А. І. Монастирського. — К. : Атопол, 2003.
- *Р. Бредбері. 451° за Фаренгейтом.* — К. : Веселка, 1985.
- *Шолом-Алейхем (1859–1916): єврейський письменник // 100 найвідоміших українців.* — К. : Автограф : Книжковий дім «Орфей», 2005.
- *Шолом-Алейхем. Вибране / Шолом-Алейхем ; упорядник. А. М. Михайляна.* — К. : Україна, 2009.

Онлайн-бібліотека

- Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади творів. <http://www.ae-lib.org.ua/>
- Рей Бредбері. *In memoriam.* <http://litakcent.com/2012/11/07/rej-bredberi-in-memoriyam/>
- Шолом-Алейхем. Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шолом-Алейхем>

«Світ чарівний і безмежний...»: погляд крізь століття

Людей, які подорожують світом, називають мандрівниками. Відвідуючи різні країни, насолоджуючись красою пам'яток культури, неповторною архітектурою, долучаючись до традицій та звичаїв різних народів, люди стають набагато освіченішими, культурнішими, духовно багатшими. От і ви побували в ролі мандрівників у просторі й часі, потрапили до дивовижного світу Книги, відвідали Англію, Німеччину, Росію, США та багато інших країн. Не зрушуючи з місця, здійснили навколосвітню подорож і, можливо, знайшли нових друзів та зустрілись із давніми приятелями. Але попереду на вас чекають ще цікавіші відкриття.

Наша цікава і, сподіваємося, корисна літературна подорож рідко часу завершується. Спробуймо підсумувати вивчене, ще раз перегорнімо сторінки вивчених творів.

1. Який напрям домінував у європейській літературі в першій третині XIX ст.?
2. Де виник романтизм і як він розвивався в країнах Європи?
3. Назвіть відомих вам письменників-романтиків та їхні твори.
4. Які теми й мотиви переважали в їхніх творах?
5. Назвіть ознаки епохи Просвітництва, відомих вам письменників та їхні твори.
6. Дайте визначення романтизму як літературного напрямку. Назвіть представників романтизму в різних галузях мистецтва.
7. Доведіть, що творчість Генріха Гейне є яскравим прикладом романтизму в літературі.
8. Поясніть, чим різняться література доби Просвітництва та література доби романтизму.
9. Які ознаки притаманні байронічному героєві?
10. Які образи-символи є у творі Байрона «Мазепа»?
11. Схарактеризуйте тип «зайвої людини» у світовій літературі. Які митці зверталися до нього?
12. У творах яких письменників звучить тема «маленької людини»?
13. Назвіть тематику віршів Пушкіна. Яка з поезій вам сподобалася найбільше?
14. Який принцип покладено в основу сюжету п'єси «Пігмаліон»?

4. Доведіть, що «Ляльковий дім» Г. Ібсена — соціально-психологічна драма.
5. Чи вдалося Хіг'їнсові зробити з квіткарки Елізи справжню леді (за п'єсою Дж. Б. Шоу «Пігмаліон»)? Обґрунтуйте свою думку.
6. Виконайте малюнки-асоціації до прочитаних творів, визначивши в них авторське начало.

1. Створіть рекламу для майбутніх дев'ятикласників, які читатимуть роман Дж. Свіфта. Відобразіть те, що особливо зацікавило особисто вас. Може, це зацікавить й інших?
2. Створіть літературну карту життя й творчості М. Ю. Лермонтова за темою «Ні, я не Байрон, інший я...».
3. Прочитайте романізовані біографії О. де Бальзака: А. Моруа «Прометей, або Життя Бальзака» і С. Цвейґа «Бальзак. Роман його життя». Що спільного та відмінного ви помітили у трактуванні образу О. де Бальзака цими двома письменниками? Пригадавши відомості з міфології, поясніть, чому Моруа порівнює Бальзака з Прометеєм.
4. Створіть збірку-презентацію «Зарубіжні письменники й Україна».
5. Складіть міні-словничок літературознавчих термінів на основі здобутих знань з теорії літератури після вивчення курсу зарубіжної літератури 9-го класу.
6. У тексті повісті Оноре де Бальзака «Гобсек» є вислови, які можна назвати крилатими, але деякі з них здаються досить спірними. Наприклад:
 - «Вдячність — це борг, який діти не завжди охоче приймають у спадок від батьків»;
 - «Життя — це складне, важке ремесло, і треба докласти зусиль, щоб навчитися жити»;
 - «Нещастя — наш найкращий учитель».
 Спробуйте відшукати істину. Висловіть свої думки щодо цих питань. Знайдіть у повісті інші вислови, прокоментуйте їх.
7. Висловіть свою думку: Нора Хельмер — особистість чи «лялька» (за п'єсою Г. Ібсена «Ляльковий дім»)? Відповідь аргументуйте.

Відповіді на запитання літературної вікторини (с. 301)

1. Дзеркальне відображення. 2. Розумні коні з твору Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера». 3. Античні — «Прометей» Й. В. Ґете і «Пігмаліон» Дж. Б. Шоу. 4. Ф. Шиллер «Ода до радості». 5. «На півночі кедр одинокий...»: в оригіналі — сосна. 6. Мазепа. 7. А. П. Керн. 8. Горацій. 9. Печорін, Онегін. 10. Гобсек — живоглот. 11. Чиновники прийняли одного приїжджого за ревізора. 12. Нора з драми «Ляльковий дім» Г. Ібсена.

Додаток

Словничок літературознавчих термінів

Алегорія — троп, у якому абстрактне поняття яскраво передано за допомогою конкретного образу (наприклад, у казках Лисиця уособлює хитрість).

Антиутопія — зображення в художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто припадних соціальних ідеалів. (Джонатан Свіфт «Мандри Гуллівера», Герберт Веллс «Машина Часу», Рей Бредбері «451° за Фаренгейтом», Володимир Винниченко «Сонячна машина» та ін.).

Байронічний герой — різновид літературного героя, який дістав свою назву після появи поеми англійського поета Байрона «Паломництво Чайльд Гарольда» (1812).

Ліро-епічний твір — це літературний твір, у якому гармонійно поєднано зображально-виражальні засоби, притаманні ліриці та епосу, завдяки чому утворюються якісно нові форми (балада, співомовка, поема, роман у віршах).

Літературний напрям — це конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляється в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період часу. Літературний напрям є своєрідним синтезом художнього методу та індивідуального стилю письменника.

«Маленька людина» — тип літературного героя, що з'явився в реалістичній літературі початку XIX ст. Для «маленької людини» характерне перебування на нижніх щаблях суспільної драбини, яке визначає її психологію й суспільну поведінку — приниженість у поєднанні з відчуттям несправедливості та ураженого самолюбства.

Онегінська строфа — строфічна форма, винайдена О. Пушкіним для написання роману у віршах «Євгеній Онегін» з використанням таких форм, як сонет та октава. Онегінська строфа — чотирнадцятирядкова зі схемою римування: *абаб ввгг деед жж*.

Парадокс — незвичне твердження, що має розбіжності з усталеними поглядами, часом ніби суперечить здоровому глузду, а насправді може мати глибокий смисл, наптовхувати на роздуми.

Сатира — 1. У давньоримській літературі написаний гекзаметром поетичний твір, у якому викривали пороки суспільства. 2. Різке осміяння суспільних вад за допомогою сатиричних засобів. 3. Художній твір, у якому здійснено таке осміяння.

Стиль — сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, пряму, індивідуальну манеру письменника. Мистецтвознавство під стилем розуміє те спільне, що об'єднує творчість кількох митців, споріднену тематику, способом створення художнього світу.

Строфа — повторюване в повному вірші поєднання кількох віршованих рядків, пов'язаних між собою певною системою рим та інтонацією або за змістом, а також відділене від аналогічних сполук помітною паузою та іншими чинниками.

Художній образ — особлива форма естетичного освоєння світу, за якої зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність, на відміну від наукового пізнання, що подано у формі абстрактних понять.

Навчальне видання

**ПАРАЩИЧ Валентина В'ячеславівна
ФЕФІЛОВА Галина Євгенівна**

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА. 9 КЛАС
Підручник для 9 класу загальноосвітніх
навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 р. № 417)

Видано державним коштом. Продаж заборонено

Відповідальність за зміст електронного додатка несе видавництво.
Гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 р. № 417)»
на електронний додаток не розповсюджується.

Редакторка *М. В. Коновалова*
Технічний редактор *Ю. О. Неджеря*
Комп'ютерне верстання *Є. С. Островський*

Підп. до друку 25.03.2017 р. Формат 60×90/16. Папір офсет.
Гарнітура Шкільна, Аріал. Друк офсет. Ум. друк. арк. 19,0 + 0,25 форзац.
Наклад 15 307 прим. Зам. № О-03-06.

ТОВ «Видавнича група «Основа»».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5216 від 22.09.2016 р.
Україна, 61001 Харків, вул. Плеханівська, 66.
Тел. (057) 731-96-34. E-mail: office@osnova.com.ua